

**Міністерство освіти і науки України
Волинський національний університет
імені Лесі Українки**

**С. В. ФЕДОНЮК, В. Й. ЛАЖНИК,
А. А. МОРЕНЧУК, Н. І. РОМАНЮК**

НАТО: ІСТОРІЯ, СТРУКТУРА, ДІЯЛЬНІСТЬ, ПЕРСПЕКТИВИ

Навчальний посібник

**Редакційно-видавничий відділ „Вежа”
Волинського національного університету
імені Лесі Українки**

Луцьк – 2008

УДК 327.7(100)(075.8)
ББК 66.4(0).633.73
Ф 32

Рекомендовано до друку вченою радою
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(протокол № 4 від 29 листопада 2007 р.)

Рецензенти:

Колесник В. П., доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри нової та новітньої історії зарубіжних
країн Волинського національного університету
імені Лесі Українки;

Кулик С. М., кандидат політичних наук, доцент кафедри
країнознавства і міжнародних відносин Волинського
національного університету імені Лесі Українки

Федонюк С. В., Лажнік В. Й., Моренчук А. А., Романюк Н. І.
Ф 32 **НАТО: історія, структура, діяльність, перспективи:** Навч.
посіб.– Луцьк: РВВ „Вежа” Волин. націон. ун-ту ім. Лесі
Українки, 2008.– 258 с.

ISBN 978-966-600-313-6

У навчальному посібнику розкрито передумови та історію формування Організації Північноатлантичного договору (НАТО), структуру, основні завдання і напрями діяльності НАТО, процеси трансформації й розширення організації. Розглядаються напрями співпраці України з НАТО, перспективи вступу України в євроатлантичні структури.

УДК 327.7(100)(075.8)
ББК 66.4(0).633.73

Навчальний посібник видано у рамках проекту „Навчально-методичне забезпечення вивчення питань, пов'язаних із діяльністю НАТО, а також співробітництва України з НАТО, для студентів, які навчаються за спеціальністю „Міжнародні відносини”, та вчителів загальноосвітніх навчальних закладів”, у зв'язку із виконанням у 2007 році загальнодержавних організаційно-аналітичних та науково-методологічних заходів Цільового плану „Україна-НАТО”.

ISBN 978-966-600-313-6

© Федонюк С. В., Лажнік В. Й., Моренчук А. А.,
Романюк Н. І., 2008
© Федонюк С. В. (обкладинка), 2008
© Волинський національний університет
імені Лесі Українки, 2008

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	5
ЧАСТИНА I. ІСТОРІЯ, ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА НАТО	8
<i>Розділ 1. Історія виникнення і формування НАТО</i>	8
1.1. Передумови виникнення НАТО	8
1.2. Етапи розширення НАТО	13
1.3. Цілі та завдання організації.....	25
1.4. Стратегічні концепції Альянсу.....	32
1.4.1. Стратегічні концепції НАТО 1950–1980-х років.....	32
1.4.2. Стратегічна концепція НАТО 1991 р.	38
1.4.3. Нова Стратегічна концепція НАТО	43
1.4.4. Перспективи розробки нової Стратегічної концепції НАТО	48
1.5. Трансформація діяльності НАТО	51
1.5.1. Еволюція діяльності НАТО після закінчення „холодної війни”	51
1.5.2. Подальший розвиток процесу трансформації.....	54
1.5.3. Празький саміт і трансформація НАТО	59
1.5.4. Новий етап трансформації НАТО	67
<i>Розділ 2. Структурна організація НАТО</i>	71
2.1. Політична інституційна структура	71
2.2. Цивільна організація та структури НАТО.....	78
2.3. Військова організація і структури НАТО	85
2.3.1. Військовий комітет	86
2.3.2. Військова командна структура.....	91
2.3.3. Військові сили НАТО	99
2.3.4. Міжнародний військовий штаб.....	104
2.4. Основні комітети НАТО та інститути співпраці, партнерства і діалогу	106
2.4.1. Основні комітети і політичні органи НАТО.....	106
2.4.2. Інститути співпраці, партнерства і діалогу.....	108
2.5. Допоміжні структури, спеціалізовані організації та агентства.....	117
ЧАСТИНА II. ДІЯЛЬНІСТЬ НАТО	122
<i>Розділ 3. Миротворчі операції за участю НАТО</i>	122
3.1. Формування концепції миротворчої діяльності НАТО	122
3.2. Роль НАТО у Боснії і Герцеговині	125
3.3. Миротворчі операції в Косово	126
3.4. Операції у колишній югославській Республіці Македонія	128
3.5. Миротворча діяльність в Афганістані	129
3.6. Роль НАТО в Іраку	131
3.7. Миротворча місія НАТО у Дарфурі	133
<i>Розділ 4. НАТО у боротьбі з тероризмом</i>	135
4.1. Антитерористична політика НАТО	135
4.2. Контртерористичні операції НАТО.....	140
4.3. Міжнародна співпраця у боротьбі з тероризмом.....	143

Розділ 5. Програми та заходи	148
5.1. Система протиповітряної оборони, раннього повітряного попередження, управління повітряним простором і повітряним рухом	148
5.2. Системи зв'язку й інформації	154
5.3. Планування у галузі озброєнь, контроль за озброєнням і роззброєнням	156
5.4. Інформаційна діяльність НАТО.....	163
5.5. Невійськове науково-технічне співробітництво.....	167
5.6. Екологічний складник політики НАТО	175
5.7. Фінансування та бюджет НАТО	178
Розділ 6. Партнерство і співпраця	185
6.1. Європейський напрям співробітництва НАТО.....	186
6.1.1. Відносини НАТО з ОБСЄ	186
6.1.2. Стратегічне партнерство НАТО та Європейського Союзу..	187
6.2. Програми партнерства НАТО.....	190
6.2.1. Євроатлантичне партнерство НАТО.....	190
6.2.2. Співпраця з країнами Середземноморського регіону.	198
6.2.3. Відносини НАТО і Росії	204
6.2.4. Співпраця НАТО й ООН.....	207
Розділ 7. Розширення НАТО	210
ЧАСТИНА III. ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА НАТО	215
Розділ 8. Розвиток співпраці між Україною та НАТО	215
8.1. Етапи розвитку співробітництва між Україною та НАТО	215
8.2. Переваги і недоліки входження України в НАТО	233
ЛІТЕРАТУРА	251
ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ	255

ПЕРЕДМОВА

У сучасному світі все більшу роль у міжнародних відносинах, забезпеченні регіональної й національної безпеки, інтеграційних процесах відіграють міжнародні організації, військово-політичні, економічні союзи та пакти. Економічні, політичні й військові проблеми багатьох країн світу не можуть вирішувати самостійно, а тільки спільними зусиллями з іншими державами. Україна як молода незалежна держава стикнулася також із низкою проблем, які вона може вирішити лише у процесі інтеграції до європейських та євроатлантичних структур. В Україні відбувається формування політичної системи, що супроводжується складними процесами трансформації і становлення, пошуком наукового обґрунтування зовнішньої політики держави та визначенням її місця у світовому співтоваристві. Тому перед Україною стоїть важливе питання вибору векторів геополітичної орієнтації, входження чи невходження до таких впливових міжнародних організацій, як Європейський Союз і НАТО. В українському суспільстві відбувається дискусія і політичні суперечки щодо вступу в Організацію Північноатлантичного договору (НАТО), яка є військово-політичним союзом, створеним для захисту країн Євроатлантичного регіону, насамперед від зовнішніх загроз. Метою НАТО є колективний захист його країн-членів.

Для того, щоб зрозуміти переваги і недоліки вступу України до НАТО, необхідно дати неупереджену інформацію про цю організацію студентам вищих навчальних закладів, учителям та учням шкіл і широкій громадськості. Тому закономірним убачається розширення викладання системи дисциплін у системі вищої освіти України, в яких подаються основоположні засади історії формування, принципів функціонування та основних напрямів діяльності міжнародних організацій сучасності, у тому числі й Організації Північноатлантичного договору. В навчальних планах підготовки фахівців напряму „Міжнародні відносини” в ряді дисциплін на достатньому рівні викладено основні дані про цю організацію, проте зростає потреба в комплексному виданні, де була б подана цілісна інформація про НАТО як одну з найвпливовіших міжурядових організацій. Актуальним постає питання введення в навчальні плани вузів спеціального курсу, який би давав змогу студентам цілісно і комплексно вивчити історію, структуру, мету та завдання організації, причини трансформації і сучасні напрями діяльності НАТО, перспективи його розширення, а також напрями співпраці України з цією організацією в рамках програми „Партнерство заради миру” в аспекті майбутнього членства України в Північноатлантичному альянсі.

За останні роки в Україні опубліковано декілька довідників про НАТО, низку праць із проблем діяльності НАТО і вступу України в цю організацію, проте все ще існує потреба в навчально-методичному забезпеченні викладання дисциплін, у курсах яких розглядаються різні аспекти діяльності цієї міжнародної організації, що сприяло б кращому вивченню та засвоєнню студентами програмного матеріалу. Навчальний посібник є спробою авторів розглянути основні етапи виникнення і формування Організації Північноатлантичного договору, мету створення та фундаментальні завдання функціонування, інституційну структуру НАТО й основні функції головних структурних елементів Альянсу, проаналізувати трансформацію діяльності НАТО та його роль у розв'язанні сучасних кризових ситуацій у світі, проблем регіональної і національної безпеки. Також важливою частиною навчального посібника є розгляд питань, що стосуються співпраці України з НАТО, основних завдань діяльності Комісії „Україна – НАТО”, питань можливостей вступу України в цю організацію. Для написання посібника були використані довідники про НАТО, наукові праці та посібники українських і зарубіжних авторів, інформація офіційного сайту НАТО в Інтернеті.

Теоретичні положення, закономірності та дефініції опираються на фактичні події і стан речей як у планетарному, так і в регіональному розрізі. Висновки та прогнози розвитку діяльності НАТО підсумовують кожний розділ посібника. Такий його формат дає змогу надати студентам достатній обсяг знань і понять про Організацію Північноатлантичного договору, зрозуміти передумови виникнення НАТО, перебіг політичних подій, що супроводжував процес розширення Альянсу та трансформацію його діяльності, віднайти місце України в євроатлантичній інтеграції.

У посібнику спочатку подаються передумови й історія виникнення, розширення і трансформації НАТО. Досить повно аналізуються мета, завдання та напрями діяльності НАТО, інституційна структура Альянсу й функції основних структурних елементів цивільної, військової та організаційної структур НАТО. Значну увагу приділено формуванню сучасної стратегічної концепції функціонування НАТО в нових геополітичних умовах, ролі Альянсу у вирішенні сучасних проблем забезпечення регіональної безпеки і кризових ситуацій. Вивчаються витoki співпраці України з НАТО в рамках програми „Партнерство заради миру”, вигоди та можливі проблеми, що виникнуть унаслідок вступу чи не вступу України до НАТО. Усе це спрямовано на розуміння суті українських інтересів у відносинах з іншими державами Європи і світу.

Ілюстративний та довідковий матеріал сприятиме кращому розумінню і засвоєнню програмного матеріалу студентами. Запитання, подані після кожного розділу, привернуть увагу читачів до найважливіших аспектів діяльності НАТО як впливової міжнародної організації сучасності.

Навчальний посібник підготовлено на кафедрі міжнародної інформації та кафедрі країнознавства і міжнародних відносин факультету міжнародних відносин Волинського національного університету імені Лесі Українки.

Авторами навчального посібника є кандидат географічних наук, доцент С. В. Федонюк (розділи 3, 4, 5, 6, 7), кандидат географічних наук, доцент В. Й. Лажнік (передмова, розділи 1, 2), кандидат історичних наук, в. о. доцента А. А. Моренчук (розділ 8), кандидат географічних наук, доцент Романюк Н. І. (розділ 6).

ЧАСТИНА I

ІСТОРІЯ, ЗАВДАННЯ, СТРУКТУРА НАТО

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІЯ ВИНИКНЕННЯ І ФОРМУВАННЯ НАТО

1.1. ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ НАТО

Історія створення Організації Північноатлантичного договору (НАТО) безпосередньо пов'язана з тими подіями, що відбувались у світі після Другої світової війни. У 1945 р. постало питання вироблення нових засад європейської безпеки, оскільки попередні системи забезпечення миру в Європі, започатковані на Віденському конгресі 1815 р. і після Першої світової війни, не змогли гарантувати європейським державам мирне співіснування. Великі держави спочатку збудували систему, засновану на принципах, проголошених на Ялтинській і Потсдамській конференціях та у Статуті ООН. Проте вже у 1947 р., зрозумівши, що вона не здатна стримати експансію Радянського Союзу, лідери західних країн створили більш ефективну структуру колективної безпеки для мирного часу, в основу якої були покладені „доктрина Трумена”, „план Маршалла”, трансатлантичне партнерство і лідируюча роль Сполучених Штатів Америки. Ця система певним чином відображала головні цілі американської політики в Європі у післявоєнний період.

Після завершення Другої світової війни країни Східної та Західної Європи опинилися розділеними політичними й ідеологічними бар'єрами часів холодної війни. Загальною характерною ознакою того періоду стала взаємна недовіра і підозрілість у відносинах, в основі яких було два головних фактори:

- Радянська армія перебувала в центрі Європі;
- монополія США на атомну зброю.

Негативний характер у відносинах посилювався значними розбіжностями в соціально-політичному ладі, у системі цінностей та ідеології СРСР того часу, з одного боку, й Заходу – з іншого, а також намаганні керівництва СРСР установити контроль над країнами Східної Європи.

Країни Західної Європи перебували в стані розрухи, до якої додався страх перед пануванням й експансією Радянського Союзу. Ще під час війни складено плани задоволення найбільш суттєвих потреб Європи.

У 1943 р. була створена Адміністрація допомоги і відновлення Об'єднаних Націй (ЮНРРА), яка функціонувала до 1947 р. Також засновано Європейську центральну організацію з внутрішнього транспорту, Європейську організацію вугілля і Надзвичайний комітет для Європи, які в 1947 р. об'єдналися в Економічну комісію ООН для Європи (ЕКЄ). Ці організації виходили з того, що всі проблеми Європи можна подолати силами самого континенту. Проте холодна війна відкинула такі передбачення. Європа опинилася розколотою навпіл через причини як економічного, так і політичного характеру.

Світовий геополітичний простір досить швидко спростився до бінарної будови, тобто протиборства двох наддержав – СРСР і США. СРСР та США у післявоєнних переговорах пішли шляхом непоступливості. У США почала проводитися так звана „політика стримування”, на якій базувалася доктрина президента Г. Трумена як політика протистояння тиску СРСР. Політика США, спрямована на стримування СРСР, була зумовлена побоюваннями експансії СРСР на всю Європу.

У період між 1945 і 1949 рр. країни Західної Європи також побоювалися експансіоністської політики СРСР. Вони намагалися протистояти можливому прагненню СРСР поширити свій вплив не лише на східноєвропейські країни, а й на інші частини європейського континенту. Уряди західних держав побоювалися того, що керівництво СРСР мало намір зберегти повністю свої збройні сили у той час, як країни Західної Європи виконали свої зобов'язання, взяті під час війни, щодо скорочення оборонних структур та чисельності збройних сил відповідно до рішень ООН. Усі заклики до поваги Статуту ООН і міжнародних домовленостей, які були досягнуті на Ялтинській та Потсдамській мирних конференціях, не гарантували суверенітету і незалежності. Побоювання західних країн посилювалися після того, як багатьом країнам Центральної та Східної Європи нав'язувалися Радянським Союзом недемократичні форми правління, жорстко придушувалися будь-які прояви опозиції, зневажалися громадянські права і свободи.

З іншого боку, зразу після Другої світової війни США почали реалізовувати стратегію силової переваги у світі не тільки проти Радянського Союзу, але й проти західноєвропейських країн. Політика США фактично базувалася на концепції „подвійного стримування”, яку висунув і теоретично обґрунтував професор В. Хенрієдер, аналізуючи післявоєнні доктрини гегемонії США: з одного боку – стримування СРСР,

а з другого – Західної Європи з метою збереження силової переваги США¹. Тому в США виникла ідея створити військово-політичний блок із країнами Західної Європи під зверхністю США проти СРСР. У період із 1947 до 1952 рр. для післявоєнної відбудови і стабілізації економіки західноєвропейських країн США виділяли значні фінансові кошти у рамках плану Маршалла. Відновленню Західної Європи значною мірою сприяла американська фінансова допомога, продиктована як щедрістю, так і побоюваннями можливого краху країн, у яких США були зацікавлені в період холодної війни. „План Маршалла” (1947 р.) був одним із вирішальних факторів, які визначили темпи відродження економіки й духовного самоутвердження Західної Європи.

Такі обставини зумовлювали необхідність забезпечення колективної оборони країн Західної Європи від будь-якого можливого прояву агресії та підтримання безпечного середовища для розвитку демократії й економічного росту. Також між 1947 і 1949 рр. сталася низка драматичних подій, які примусили серйозно замислитися над проблемами розвитку західних країн. У ці часи нависла пряма загроза, як вважали на Заході, над суверенітетом Греції, Норвегії, Туреччини та інших західноєвропейських країн. Також ідея „радянської загрози” стала тим чинником, що надійно закріпив панівне становище США у західному світі. За страх із приводу можливостей радянського вторгнення Західна Європа стала платити підпорядкованим становищем стосовно США. Оскільки західноєвропейські країни відчували себе досить слабкими для індивідуального захисту від Радянського Союзу, вони ще в 1947 р. почали створювати структури для співробітництва в галузі безпеки.

Відмова СРСР від участі в плані Маршала стала ще одним кроком на шляху до розколу Європи. Запропонований США план економічної допомоги потерпілим від війн країнам Європи кредитами й товарами сприяв подоланню післявоєнної економічної кризи і був підтриманий західноєвропейськими країнами. СРСР відмовився від участі в плані Маршалла та змусив прийняти таке ж рішення Албанію, Болгарію, Угорщину, Польщу, Румунію, Фінляндію, Чехословаччину і Югославію. Прихід комуністів до влади в Чехословаччині в лютому 1948 р., де вони не мали більшості, став причиною зростання страху перед комунізмом та прагнення дати йому відсіч. Напруга в Європі продовжувала наростати – і західноєвропейські країни звернулися до США про надання гарантій безпеки. Адміністрація президента Г. Трумена зауважила, що перш ніж звертатися до США, європейці повинні самі об'єднатися. Тому 22 січня

¹ Кудряченко А. І., Рудич Ф. М., Храмов В. О. Геополітика: Підручник.– К.: МАУП, 2004.– С. 119.

1948 р. міністр закордонних справ Великобританії Ернест Бевін, виступаючи в Палаті громад британського парламенту, запропонував створити у тій чи іншій формі союз Західних країн. Пропозиція була підтримана західноєвропейськими країнами і США. Така ситуація змусила п'ятірку західноєвропейських країн (Бельгію, Великобританію, Нідерланди, Люксембург і Францію) підписати 17 березня 1948 р. **Брюссельський договір** про створення спільної системи оборони та зміцнення взаємних зв'язків. Метою цього договору було більш ефективне протистояння ідеологічній, політичній і військовій загрози своїй безпеці. Договір передбачав також економічне, соціальне й культурне співробітництво, а також зобов'язання колективної оборони.

Оформлення гарантій безпеки відкрило шлях для практичної реалізації плану Маршалла й економічного співробітництва країн Західної Європи зі США. Брюссельський договір 1948 р., який був переглянутий у 1984 р., *став першим кроком у повоєнній відбудові західноєвропейської безпеки*. Він поклав початок існуванню Західноєвропейського Союзу й Організації Брюссельського договору, а також був першим кроком та основою у процесі, що привів до підписання в 1949 р. Північно-атлантичного договору і створення Північноатлантичного альянсу як військового блоку.

Весною 1948 р. США публічно заявили про готовність захистити Західну Європу, проте участь США у військовому альянсі з Європою вимагала певної законодавчої підтримки. Відповідний акт Сенату, відомий як резолюція Ванденберга, був прийнятий 11 червня 1948 р. Також весною 1948 р. в Лондоні скликано конференцію шести держав (США, Великобританія, Франція і країни Бенілюксу) з питання про об'єднання зон окупації Німеччини, які перебували під контролем західних держав. Ті ж п'ять західноєвропейських держав, які об'єдналися в рамках оборонного Західного Союзу, почали консультації про військові гарантії Європі зі сторони США і створення НАТО. Влітку 1948 р. ще більше зросла напруга у відносинах між СРСР і країнами Західної Європи та США внаслідок установлення блокади Західного Берліна радянською стороною як протидія намірам західних держав створити західнонімецький уряд і поширити його вплив на Західний Берлін. Виникла загроза збройного конфлікту. В цих умовах 27–28 вересня 1948 р. міністри закордонних справ держав-учасниць Брюссельського договору заснували **Організацію оборони Західного Союзу**. Згодом відбулися переговори зі Сполученими Штатами Америки та Канадою щодо створення єдиного Північноатлантичного альянсу на засадах гарантій безпеки і взаємних

зобов'язань між Західною Європою та Північною Америкою. Переговори велись із липня 1948 р. до лютого 1949 р. У жовтні 1948 р. отримали схвалення плани щодо формування Північноатлантичного пакту. 15 березня 1949 р. країни, які підписали Брюссельський договір, разом зі США і Канадою офіційно запросили Данію, Ісландію, Італію, Норвегію та Португалію взяти участь у цьому процесі й приєднатися до нового договору. Інтенсивні переговори привели до того, що **4 квітня 1949 р.** був підписаний **Вашингтонський договір** про створення **Північноатлантичного альянсу (НАТО) як військово-політичного союзу**. Головною причиною створення НАТО було зростання масштабів холодної війни і протистояння між двома світовими політико-економічними системами. Він започаткував нову спільну систему безпеки на основі партнерства 12 держав, до яких пізніше протягом 1952–2004 рр. приєдналися ще 14 держав. Вашингтонський договір передбачав взаємний захист і колективну безпеку, першопочатково проти загрози агресії зі сторони СРСР. Це був перший союз післявоєнного часу, створений США, який становив союз капіталістичних держав на протиположному до соціалістичним державам. Країни-засновниці НАТО зобов'язалися прийти на допомогу одна одній у разі військової агресії проти будь-якої з них. Зобов'язавши Північну Америку захищати оборону Західної Європи, Альянс довів, що будь-яке намагання політичного чи військового тиску на Західну Європу приречене на поразку. У такий спосіб водночас гарантовано, що політика окремих країн у галузі оборони поступово стане більш гармонійною та взаємозалежною.

НАТО було створено як військовий блок (альянс) союзницьких незалежних держав, об'єднаних загальною зацікавленістю у збереженні миру і захисті своєї свободи на засадах політичної солідарності, забезпечення адекватної оборони з метою утримання та у випадку необхідності відведення будь-якої форми розв'язання проти них агресії. Північноатлантичний альянс був створений відповідно до статті 51 Статуту ООН, яка підтверджувала невід'ємне право держав на індивідуальну або колективну оборону. НАТО є співтовариством вільних держав, єдиних у своїй рішучості зберегти власну безпеку, на засаді надання взаємних гарантій та забезпечення стабільних відносин з іншими державами.

Організація Північноатлантичного договору має таку структуру, яка дає змогу здійснити всі цілі і завдання. Вона є міжурядовою організацією, в рамках якої країни-члени зберігають повний суверенітет та незалежність. Ця організація є форумом, на якому вони проводять спільні

консультації з будь-яких проблем та приймають рішення з політичних і воєнних питань, що стосуються їх безпеки. Першочерговим завданням НАТО є захист свободи та безпеки її членів політичними і воєнними засобами відповідно до Статуту ООН. Основоположним принципом діяльності Північноатлантичного альянсу стала вірність прийнятим на себе загальним зобов'язанням та співробітництво суверенних держав, яке базується на неподільності безпеки її членів. Із моменту свого створення НАТО проводить діяльність, спрямовану на встановлення справедливого та міцного миру в Європі. НАТО також є трансатлантичною ланкою, яка пов'язує безпеку США з безпекою Європи.

1.2. ЕТАПИ РОЗШИРЕННЯ НАТО

НАТО виникло як військово-політичний союз і міжурядова організація в результаті укладення **Північноатлантичного договору**, який підписали уряди 12 країн Західної Європи та Північної Америки у Вашингтоні 4 квітня 1949 р. (через це його часто називають Вашингтонським). Таким чином було створено **Організацію Північноатлантичного договору** (НАТО – North Atlantic Treaty Organisation), яку також називають Північноатлантичним альянсом (НАТО). Засновницями НАТО були такі держави, як Бельгія, Великобританія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, США, Франція.

НАТО – це військово-політичний альянс, створений для захисту країн євроатлантичного регіону (тобто Європи і Північної Америки), насамперед від зовнішніх загроз та забезпечення колективної безпеки. Під час холодної війни мета створення НАТО була очевидною з огляду як на існування загрози з боку Радянського Союзу, так і проведення експансіоністської політики США та їхніми союзниками. Північноатлантичний альянс був створений на основі договору між державами-членами, кожна з яких приєдналася до нього добровільно після завершення публічного обговорення і відповідної парламентської процедури. Договір поважає індивідуальні права всіх держав-членів Альянсу, а також їхні міжнародні зобов'язання згідно зі Статутом ООН. Згідно з Північноатлантичним (Вашингтонським) договором країни-члени брали зобов'язання підтримувати та розвивати свою обороноздатність, індивідуально і спільно здійснювати колективне воєнне планування. Він зобов'язує кожну державу-члена взяти на себе частину ризику та

відповідальності, пов'язаних зі спільною безпекою і обороною, водночас надаючи кожному з членів НАТО можливість користуватися перевагами колективної безпеки. Вашингтонський договір також вимагає від кожної держави-члена утримуватися від приєднання до будь-яких міжнародних зобов'язань, які йому суперечать. Він поширювався на території всіх держав, що його підписали, а також на острови та кораблі й літальні апарати всіх учасників Договору в Атлантичному океані на північ від тропіка Рака (23°27' північної широти), а також у випадку нападу на війська будь-якого союзника НАТО в Європі. 17 вересня 1949 р. була створена Рада НАТО, до якої ввійшли міністри іноземних справ країн-членів Північноатлантичного договору. Через рік ця Рада прийняла рішення формувати спільні збройні сили НАТО.

Сам по собі договір є звичайним документом, гранично коротким у своїх формулюваннях, і встановлює тільки загальні положення про функціонування організації. Він починається з короткої преамбули, з якої зрозуміло, що договір складено в дусі Статуту ООН і фактично він бере свою легітимність від цієї організації. Інша частина тексту складається з 14 статей, у яких сформульовані найголовніші завдання та встановлюються суттєві зобов'язання держав-учасниць як стосовно одна одної, так і стосовно Альянсу в цілому. Деякі статті заслуговують на особливу увагу, зокрема третя, четверта п'ята і дев'ята. Стаття 3 є базою для колективного оборонного формування, а стаття 4 забезпечує базу для консультацій між країнами. У статті 5 знайшло особливе підтвердження право на індивідуальну або колективну самооборону відповідно до статті 51 Статуту ООН. Стаття 9 присвячена заснуванню Північноатлантичної ради як єдиного офіційного органу, створюваного в межах договору. Вона висуває перед Радою завдання зі створення підзвітних органів, які можуть бути необхідні з метою виконання завдань договору. Нині структура комітетів та управлінь або агенцій, які послідовно створювалися Радою за підтримки міжнародних цивільних і військових компонентів, і є тим, що стало називатися **Організацією Північноатлантичного договору** (НАТО). Прийняття нових членів у НАТО проводиться відповідно до статті 10, у якій обумовлено, що інші європейські держави, здатні розвивати принципи договору і здійснювати свій внесок у безпеку Північноатлантичного регіону, можуть бути запрошені вступити в союз. В інших статтях договору кожна країна-член НАТО бере на себе особливі зобов'язання щодо оборони й безпеки. Жодне з цих зобов'язань не впливає на їхні права й обов'язки, окреслені Статутом ООН.

Слід зауважити, що одним із найбільших недоліків у роботі НАТО є те, що багато заходів організації будуються на основі документів, які юридично не є обов'язковими, та актів, які належать до категорії *soft law*. Це дещо знижує інтеграційні можливості Альянсу з проблем співробітництва, які входять до його компетенції. Іншим недоліком у діяльності НАТО є аморфність багатьох його структур, адже тільки в статті 9 Північноатлантичного договору йдеться про два органи НАТО – **Північноатлантичну раду**, яка на свій розсуд формує організаційну структуру, і **Комітет оборони** (Комітет військового планування), що створюється Радою для отримання рекомендацій щодо реалізації статей 3 і 5 Вашингтонського договору, присвячених праву на колективну самооборону держав-членів організації. Північноатлантична рада спочатку засідала до 1967 р. у Парижі, а після виходу Франції з військових структур штаб-квартира НАТО була переведена в столицю Бельгії – м. Брюссель.

Створення Організації Північноатлантичного договору як військово-політичного союзу (пакту) означало реалізацію курсу на тісний союз між США і країнами Західної Європи. Воно було наслідком холодної війни, й тому вся діяльність НАТО спрямовувалася на протиборство з Радянським Союзом та іншими соціалістичними країнами, які пізніше у 1955 р. об'єдналися в Організацію Варшавського договору. Підписання Північноатлантичного договору стало важливим етапом у здійсненні агресивного геополітичного курсу США та його політики „стримування” й одночасно розколу Європи на два військово-політичні блоки. Фактичною метою створення і діяльності НАТО було залучення військової могутності США для відбиття так званої „загрози зі Сходу”. Відповідно до Північноатлантичного договору, суверенні держави Західної Європи дозволили США тримати в мирний час збройні сили на своїй території. У 1953 р. збройні сили США в Західній Європі налічували 427 тис. військовослужбовців. Разом із тим НАТО з іншими організаціями (ОЄЕС, пізніше ОЕСР) становила важливу основу міждержавного співробітництва двох північноамериканських країн і більшості західноєвропейських країн на засадах трансатлантичних відносин.

На початку 1950-х років події у світі, які поступово призвели до війни в Кореї, деякою мірою підтвердили побоювання західноєвропейських країн стосовно експансіоністських прагнень Радянського Союзу. Перша криза почалася вже через рік після створення НАТО в 1950 р. – це була криза в Кореї. Військове командування США мало наміри застосувати атомну зброю, їх утримувало лише побоювання аналогічних відповідних

заходів із боку СРСР. У такій ситуації СРСР вирішив надати військово-технічну допомогу КНДР. Окрім СРСР, допомогу КНДР надавали Китай та інші соціалістичні країни. До середини 1951 р. ситуація в Кореї стабілізувалася, почалися мирні переговори, у результаті яких 27 липня 1953 р. підписано перемир'я.

Під час холодної війни роль та мета діяльності НАТО були очевидними з огляду на існування загрози з боку СРСР. НАТО використовувала у своїй діяльності блокову стратегію для оточення із заходу, півдня і сходу території СРСР та дружніх йому держав у Європі й Азії, створивши ланцюг військово-політичних блоків і баз, на яких розміщувались американські військово-повітряні й військово-морські сили. У 1950-ті роки, як стало відомо пізніше світовій громадськості, у США були розроблені секретні плани розв'язування війни проти СРСР, які передбачали атомні бомбардування радянських міст.

У таких умовах країни-члени НАТО активізували свої зусилля з метою вироблення таких військових структур, які забезпечували б виконання ними зобов'язань у галузі колективної оборони. Присутність американських військ на європейському континенті на прохання урядів країн Західної Європи допомагала утримувати СРСР від думки про можливий успіх збройної агресії. Завдяки членству в НАТО країни Західної Європи та Північної Америки не лише спільно забезпечували власну оборону, але й спромоглися досягти небаченого рівня стабільності. Таким чином НАТО гарантувало певною мірою не тільки безпеку держав, а й створило основу економічного співробітництва та подальшої інтеграції країн. До того ж із часом до альянсу почали приєднуватися нові країни. За весь час існування НАТО відбулося **шість хвиль розширення Альянсу**. Першими приєдналися до Вашингтонського договору у 1952 р. Греція і Туреччина, у 1955 р. – Федеративна Республіка Німеччина і в 1982 р. – Іспанія. У 1990 р. після возз'єднання Федеративної Республіки Німеччини й Німецької Демократичної Республіки територія НДР перейшла під захист Альянсу як невід'ємна частина об'єднаної німецької держави. У 1999 р. до НАТО приєдналися три центральноєвропейські країни – Польща, Чехія та Угорщина, у 2004 р. відбулося найбільше розширення НАТО, коли відразу сім нових членів (Латвія, Литва, Естонія, Словаччина, Словенія, Румунія і Болгарія) стали членами цієї організації.

Нині час від часу лунає критика на адресу НАТО, особливо після подій у Югославії в 1999 р., проте європейські союзники не готові до ліквідації цієї організації та позбавлення гарантій, які надає НАТО. Досі

жодна із країн-членів на офіційному рівні не заявляла про намір повного виходу з НАТО навіть під час криз євроатлантичного партнерства. Лише єдиний раз єдність НАТО була поставлена під сумнів, коли Франція у 1966 р. через конфлікт зі США припинила членство у військовій структурі Альянсу, водночас залишаючись у політичній структурі. Також із 1977 по 1981 рр. Португалія не брала участь у військовій структурі через критику з боку Альянсу диктаторського політичного режиму в цій країні. Так само Греція з 1974 до 1980 рр. перебувала поза військовою структурою НАТО, що було пов'язано з конфліктною ситуацією навколо Кіпру, яка виникла між Грецією та її союзником по НАТО – Туреччиною. За час існування НАТО ані ці країни, ані будь-які інші не ініціювали вихід зі складу НАТО.

Вступ до НАТО нових членів відбувався відповідно до статті 10 Вашингтонського договору від 1949 р., в якій проголошується, що кожна європейська країна, яка здатна втілювати в життя принципи цього договору та сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні, може бути запрошена до приєднання до договору. Вступ нових членів до НАТО передбачає також поширення на країну-члена Вашингтонського договору, зокрема 5-ї його статті, яка стверджує, що будь-який напад на членів НАТО у Європі чи Північній Америці розглядається як „напад на всіх”, і кожна з країн-членів зобов'язалася надавати допомогу союзникам. Таким чином, вступ до НАТО надає новому членові однозначні гарантії безпеки з боку найпотужнішого військово-політичного альянсу.

У 1950 р. з початком Корейської війни прийнято низку важливих рішень, які створили передумови для розширення Альянсу через прийняття нових членів, незважаючи на те, що такі дії передбачали внесення змін до Північноатлантичного договору. Побоюючись, що корейська війна є прелюдією до радянського нападу на Західну Німеччину, лідери країн-членів НАТО трансформували альянс у військово-політичну організацією з єдиною командною структурою та утворили Верховне головнокомандування об'єднаними збройними силами (ОЗС) в Європі та на Атлантиці. Визначальними стали рішення, які були прийняті на п'ятій сесії Ради НАТО в Нью-Йорку у вересні 1950 р. про створення Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі під централізованим командуванням і прийняття стратегії „передових рубежів”. Ці рішення започаткували **перше розширення НАТО**, яке сталося в 1952 р., коли до Альянсу вступили **Греція і Туреччина**. Вступ до НАТО Греції і Туреччини у 1952 р. – перших країн, які висловили бажання, – був темою тривалих консультацій майже два роки. Приєднання цих країн до Альянсу мало певні переваги – можливість створення регіонального командування на Близькому Сході – та накладало стратегічні

зобов'язання на Альянс, який розширювався, стосовно як Близького Сходу, так і Кавказу. У жовтні 1953 р. була затверджена емблема НАТО, де коло символізує **єдність та співпрацю**, компас – **спільний шлях до миру**, який обрали для себе країни-члени.

Після зміни вищого керівництва СРСР під час так званої “хрущовської відлиги” в 1954 р. відбулася нарада міністрів закордонних справ США, Великобританії, Франції і СРСР із низки питань про колективну безпеку в Європі та ряду криз. Оскільки представники західних держав рекламували на нараді оборонний характер НАТО, то після цієї наради радянський уряд виступив із пропозицією вступу СРСР у НАТО і підписання договору про колективну безпеку в Європі з участю США. Проте ці пропозиції були відхилені західними державами. Усі подальші ініціативи СРСР про заключення пакту про ненапад між НАТО та СРСР, а з 1955 р. і країнами-членами Організації Варшавського договору, отримували відмову й оголошувались як пропагандистські.

Стратегія передових рубежів („forward strategy”), розроблена США на початку 1950-х років, полягала в тому, що будь-якій агресії треба протистояти настільки далеко на сході, наскільки можливо, щоб гарантувати оборону всіх європейських країн-членів НАТО. Вона передбачала участь німецьких підрозділів і використання німецьких виробничих потужностей для оснащення цих збройних сил. У той же час західноєвропейські країни побоювалися посилення військової могутності Німеччини. З метою зменшення загрози зі сторони Німеччини було розроблено плани створення нової оборонної структури – Європейського оборонного співтовариства (ЄОС). До складу цієї структури мали ввійти війська Франції, Італії, Бельгії, Нідерландів, Люксембургу та Західної Німеччини. Така структура могла б тримати німецькі сили під контролем єдиного командування і спрямовувати їх проти спільного ворога. У 1952 р. у Парижі було підписано низку угод про відновлення суверенітету Західної Німеччини і створення ЄОС. Однак у процесі ратифікації парламент Франції відкинув договір про ЄОС. Це спонукало Сполучені Штати Америки сприяти членству **Західної Німеччини** в НАТО. Необхідні юридичні процедури завершено у травні 1955 р. Одночасно Західну Німеччину було залучено до Західноєвропейського Союзу (ЗЄС). Так завершився **другий етап розширення** НАТО.

Третя хвиля розширення завершена у 1982 р., коли до складу НАТО ввійшла **Іспанія**. Питання членства в НАТО Іспанії неодноразово обговорювалося, починаючи з 1952 р., коли Португалія висунула таку пропозицію у зв'язку з прийняттям до складу Альянсу Туреччини та Греції.

На початку 1980-х років дискусії щодо членства Іспанії посилилися через те, що закінчувався термін дії угод про військові бази США на території Іспанії. Іспанії необхідно було визначитись, як забезпечити свою безпеку. Також через опір Франції щодо вступу Іспанії до Європейського Економічного Співтовариства Іспанія розглядала членство в НАТО як один із можливих механізмів подолання опору Франції і вступу до ЄЕС. США підтримали Іспанію в її прагненнях та через півроку після подання заявки на членство у травні 1982 р. Іспанія стала шістнадцятим членом НАТО.

Четверте розширення НАТО відбулося внаслідок розрядки міжнародної напруженості в кінці 1980-х років, трансформаційних процесів у країнах Центрально-Східної Європи і впровадження на практиці політики нового політичного мислення, коли відбулися глибокі зміни у відносинах між Заходом і Сходом та в міжнародних відносинах у цілому. Важливу роль також відіграли прийняті декларації на саміті в Лондоні в липні 1990 р., у яких глави держав і урядів оголосили про рішучі кроки з пристосування Альянсу до вимог нового клімату безпеки, покликані покласти край конфронтації між Сходом і Заходом. Певні кроки назустріч НАТО були зроблені й СРСР, який погодився на возз'єднання двох німецьких держав, що фактично означало припинення холодної війни. В жовтні 1990 р. на основі міжнародного договору і демократичної волі німецького народу відбулося об'єднання Німецької Демократичної Республіки з Федеративною Республікою Німеччиною в єдину німецьку державу. Таким чином відбулося чергове **четверте розширення НАТО за рахунок території НДР**, яка перейшла під захист НАТО як невід'ємна частина ФРН.

Після закінчення холодної війни і розпаду Варшавського договору в 1991 р. роль НАТО у військових справах Європи стала невизначеною. Напрями діяльності НАТО в Європі почали зміщуватися в напрямі співробітництва з європейськими організаціями (ОБСЄ та ін.) з метою планування політики з меншою загрозою континентальної безпеки. Також НАТО почала працювати в напрямі включення до свого складу колишніх країн-членів Варшавського договору і країн СНД. Процес формування нових напрямів розвитку НАТО підштовхнули як посилення патронажу Німеччини над Центральною та Східною Європою, особливо країнами „Вишеградської четвірки” й формування членами Західноєвропейського Союзу незалежного від НАТО Єврокорпусу, так і неспроможність ООН, ОБСЄ та ЄС зупинити війну на Балканах. У січні 1994 р. на Брюссельському саміті НАТО керівники країн-членів підтвердили відкритість Альянсу для членства інших

європейських держав, які спроможні втілювати в життя принципи Вашингтонського договору і робити свій внесок у безпеку Північноатлантичного регіону. В умовах відсутності масштабної зовнішньої загрози й незалежної від США оборонної інтеграції європейських країн із метою запобігання деградації Альянсу було задіяно кілька механізмів: **Багатонаціональні об'єднані оперативно-тактичні сили (БООТС), Партнерство заради миру (ПЗМ) і розширення НАТО** (спочатку на рівні принципової можливості). Ще у грудні 1991 р. НАТО створила спільний форум багатонаціональних консультацій та співробітництва у формі **Ради північноатлантичного співробітництва (РПАС)**, а в січні 1994 р. започатковано програму „**Партнерство заради миру**” (ПЗМ), яка забезпечила рамки для двосторонньої співпраці з кожною країною на індивідуальній основі.

Після того, як міністри закордонних справ країн-учасниць у грудні 1994 р. ухвалили відповідне рішення про відкритість Альянсу для вступу нових членів, протягом 1995 р. союзники вивчали можливості й переваги майбутнього вступу нових членів. У результаті було підготовлене „**Дослідження з питань розширення НАТО**”, яке у вересні 1995 р. передано зацікавленим країнам-партнерам й оприлюднено. Основним висновком цього дослідження було те, що після закінчення холодної війни і розпуску Варшавського договору з'явилась як необхідність, так і унікальна можливість поліпшити безпеку в усьому Євроатлантичному регіоні, не відновлюючи лінії розмежування. Також у цьому дослідженні робився висновок про те, що розширення НАТО сприятиме зміцненню стабільності та безпеки усіх країн Євроатлантичного регіону, посилить довіру між країнами, підтримуватиме тенденцію до інтеграції і співпраці в Європі. Дослідження підтвердило, що майбутнє збільшення кількості членів НАТО має здійснюватися через приєднання нових членів Північноатлантичного договору згідно зі статтею 10. Після вступу нові члени користуються всіма правами та приймають усі зобов'язання за Договором, їм необхідно погодитися з усіма принципами, процедурами і політикою, які схвалені членами Альянсу на момент їхнього вступу. Також у дослідженні зазначалося, що спроможність заінтересованих країн робити свій внесок у колективну оборону, підтримку миру та інші нові місії Альянсу є чинником при прийнятті рішення щодо запрошення їх до вступу в НАТО. У травні 1997 р. Рада північноатлантичного співробітництва була замінена **Радою євроатлантичного партнерства (РЄАП)**, яка з того часу забезпечує загальні політичні рамки для співпраці між НАТО і країнами-партнерами. На Мадридському саміті в липні 1997 р. після складного та всестороннього

обговорення й інтенсивного індивідуального діалогу із заінтересованими країнами-партнерами, глави держав та урядів членів Альянсу запросили Польщу, Угорщину і Чеську Республіку розпочати переговори про вступ до НАТО. Це запрошення дало початок так званій **першій „хвилі” розширення НАТО після закінчення „холодної війни”**. Восени 1997 р. відбулися переговори з кожною запрошеною країною окремо і в грудні 1997 р. підписано Протоколи про вступ до НАТО з кожною з цих трьох держав. Після ратифікації зазначених протоколів про вступ відповідно до національних процедур протягом 1998 р. всіма 16 членами Альянсу і трьома новими членами на початку 1999 р. ці три країни стали офіційними претендентами на вступ до НАТО. Після успішного здійснення ряду заходів для забезпечення майбутньої ефективної участі в Альянсі 12 березня 1999 р. **Польща, Угорщина та Чеська Республіка** офіційно приєдналися до Північноатлантичного договору. Таким чином після відкритого й тривалого процесу завершилася **п'ята хвиля розширення НАТО** і число держав-членів зросло до 19.

Зробивши перший крок у своєму розширенні після холодної війни, НАТО супроводила його створенням нової системи міжнародних відносин, яка не дозволяла цій організації відмовитися від наступних кроків. Проте щодо наступної фази розширення був застосований дещо інший – „повільніший” – підхід. В основному він був спричинений баченням проблем та ризиків у сфері безпеки, які були окреслені в Стратегічній концепції 1999 р., прийнятій на Вашингтонському саміті глав і урядів країн-членів НАТО у квітні 1999 р.

Друга „хвиля” розширення НАТО після „холодної війни” (**шоста** за весь час існування НАТО) виглядала не такою, як попередня, оскільки виникало багато сумнівів щодо щирості політики „відкритих дверей” після ювілейного Вашингтонського саміту НАТО, коли жодна з країн-кандидатів не отримала запрошення до вступу.

Перший саміт НАТО, в якому брали участь Польща, Угорщина та Чехія як повноправні члени Альянсу, відбувся у квітні 1999 р. у Вашингтоні. На цьому ювілейному саміті, присвяченому 50-річчю створення НАТО, керівництво Альянсу наголосило, що двері Альянсу залишатимуться відчиненими для вступу інших країн, і пообіцяло, що НАТО й надалі вітатиме нових членів, які здатні втілювати в життя принципи Північноатлантичного договору і робити свій внесок у мир та безпеку в Євроатлантичному регіоні². На цьому ж саміті керівництво

² Довідник НАТО.– Brussels: Office of Information and Press NATO, 2001.– С. 63 (укр).

НАТО ухвалило **План отримання членства в НАТО** (Membership Action Plan), спеціально розроблений для того, щоб допомогти бажаючим країнам підготуватися до вступу до Альянсу через надання порад, допомоги та практичної підтримки з усіх аспектів членства в НАТО. Цей план передбачає щорічне подання країнами, які бажають вступити до Альянсу, індивідуальних національних програм підготовки до майбутнього членства. Також у ньому вироблено цільовий і відкритий механізм зворотного зв'язку з країнами-кандидатами про виконання програм. Цей план виконує функцію координатора допомоги, яку НАТО та члени цієї організації надають країнам-кандидатам у військовій і оборонній галузях. Таким чином було введено в процедуру вступу до НАТО етапу "кандидатства". Відтоді країни, які проявляли політичну волю до членства в Альянсі, спочатку повинні були приєднатися до Плану дій заради членства, що означало їхнє визнання з боку НАТО як кандидатів на вступ.

Ухвалення Плану отримання членства в НАТО допомогло країнам-кандидатам зосередитися на досягненні визначених у Плані цілей і пріоритетів. Після Вашингтонського саміту до Плану дій приєдналися Албанія, Болгарія, Македонія, Румунія, Словаччина, Словенія, Естонія, Латвія та Литва. У більш широкому вимірі, під час формування планів подальшого розширення НАТО актуальними знов стали питання стратегії і військових можливостей претендентів, тепер уже в контексті глобальної боротьби з тероризмом. Демократичний устрій і ринкова економіка залишилися передумовами членства, але втратили в планах Альянсу абсолютне і самодостатнє значення. У листопаді 2002 р. на Празькому саміті лідери НАТО запросили сім країн (Болгарію, Румунію, Словаччину, Словенію, Естонію, Латвію та Литву) до початку переговорів про вступ. Усі ці сім країн попередньо взяли участь у Плані дій щодо членства (MAP). Процедури, які виконали чинні члени НАТО і запрошені країни протягом наступних 12 місяців, ілюструють процес вступу, який повинні пройти майбутні члени Альянсу.

Одночасно із запрошенням семи нових членів на Празькому саміті 2002 р. НАТО розпочала широкомасштабну трансформацію, головною метою якої було реагування на нові загрози: тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, асиметричні загрози та ін. Великомасштабна програма трансформації спрямована на зміну методів проведення операцій НАТО. Вдосконалення потенціалів, створення Сил швидкого реагування, нова командна структура й розбудова нових відносин із союзниками та партнерами мають підвищити ефективність Організації Північноатлантичного договору в майбутньому.

Після запрошення семи країн до початку переговорів запрошені країни були максимально залучені до діяльності НАТО і продовжували користуватися Планом дій щодо членства. Кожна країна також представила графік реформ, які необхідно було здійснити до і після вступу для посилення їхнього внеску в спільну справу Альянсу. Виконання вимог щодо набуття членства, окреслені Планом дій заради членства, дало змогу запрошеним країнам довести свою відданість принципам демократії й ринкової економіки – базовим принципам Північноатлантичного договору. У березні 2004 р. Генеральний секретар НАТО офіційно запросив сім країн до членства в НАТО. У березні 2004 р. в штаб-квартирі НАТО міністрами закордонних справ були підписані протоколи про вступ цих семи держав Центрально-Східної Європи до Альянсу. 29 березня 2004 р. кожна країна передала на збереження офіційні документи про вступ, як цього вимагає Північноатлантичний договір, ставши таким чином і юридично, й офіційно державою-членом НАТО. Сім країн: **Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія** – які 29 березня 2004 р. офіційно стали членами НАТО, увійшли до так званої **другої „хвилі” розширення** НАТО після холодної війни – найбільшої в історії організації. 2 квітня 2004 р. після церемонії підняття державних прапорів семи нових членів біля штаб-квартири НАТО в Брюсселі було проведено перше офіційне засідання Північноатлантичної ради за участю **26 країн**.

Унаслідок вступу до Альянсу нових держав розширилася зона безпеки та стабільності на європейському континенті і нині під захистом НАТО перебуває понад 860 мільйонів громадян європейських та північноамериканських країн. Сукупний ВВП 26 країн становить близько 43 % від світового. Серед нинішніх членів НАТО вісім країн є найбільш розвинутими країнами світу. Членами Альянсу є три колишні радянські республіки (Естонія, Латвія й Литва) і шість колишніх соціалістичних країн Центрально-Східної Європи. Ефективне розширення НАТО та досвід з урегулювання криз зробили НАТО головним претендентом на роль загальноєвропейської організації колективної безпеки та дали змогу дещо випередити іншого претендента на цю роль – Організацію з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ). Включення до НАТО колишніх держав Варшавського договору та республік СРСР докорінним чином змінило геополітичну карту Європи і стало складовою частиною процесу євроатлантичної інтеграції. Нині НАТО перетворилася на військово-політичний альянс, який відіграє все більшу роль у міжнародних відносинах і забезпеченні стабільності на європейському континенті. Завдяки

розширенню НАТО в Європі було ліквідовано шрами Другої світової війни та лінії розподілу, які залишилися після „холодної війни”. Процес розширення в 1999–2004 рр. забезпечив зменшення зони „вакууму безпеки” в Європі, прискорення вступу нових членів НАТО до ЄС, зняття з порядку денного територіальних суперечностей між державами Центрально-Східної Європи та вирішення багатьох питань соціально-економічного розвитку нових членів НАТО.

НАТО й надалі заявляє, що буде тримати двері відчиненими для нових членів. Про це було підтверджено на Стамбульському (2004 р.) і Ризькому самітах (2006 р.) Альянсу. Передбачається, що після прийняття семи нових членів у 2004 р. процес розширення НАТО продовжуватиметься. Для того, **щоб стати членом НАТО**, будь-яка країна має відповідати високим політичним, економічним, соціальним, ресурсним та безпековим стандартам. У найближчому майбутньому основним механізмом вступу нових членів залишатиметься План отримання членства в НАТО (MAP), проте участь у MAP не гарантує майбутнього членства. Країни-кандидати, які забажають вступити в НАТО, повинні досягти певних результатів у політичній й економічній сферах, оборонній і військовій галузях, питаннях безпеки тощо. Рішення про запрошення нових країн до переговорного процесу про вступ буде прийматися НАТО на основі консенсусу й у кожному випадку окремо. Досягнення відданості базовим принципам Північноатлантичного договору і сприяння забезпеченню безпеки на євроатлантичному просторі залишатиметься й надалі необхідною умовою вступу до НАТО для нових членів. Зокрема, недавно було заявлено, що майбутній саміт 2008 р. запланований стати самітом розширення, а наступний саміт 2009 р. – самітом ухвалення нової Стратегічної концепції **„Глобальне партнерство НАТО”**. Контури концепції майбутнього розширення НАТО базуватися на залученні демократичних держав із метою мілітарного збагачення Альянсу для успішного й ефективного виконання нинішніх та майбутніх місій НАТО. Прийняття нової Стратегічної концепції НАТО „Глобального партнерства НАТО” може сприяти переходу НАТО від євроцентричного оборонного Альянсу до глобального інституту безпеки з високоефективною складовою ведення сучасних війн. При цьому „Глобальне партнерство” розглядатиметься в майбутньому, найімовірніше, як перший крок до повного членства в НАТО.

1.3. ЦІЛІ ТА ЗАВДАННЯ ОРГАНІЗАЦІЇ

Організація Північноатлантичного договору – це міжурядова організація, головною і незмінною метою якої є **захист свободи та безпеки всіх її членів як політичними, так і військовими засобами** відповідно до Статуту ООН, у статті 51 якого передбачено невід’ємне право незалежних держав на індивідуальну або колективну оборону. Відповідно до положень Вашингтонського договору країни-члени НАТО беруть на себе зобов’язання підтримувати і розвивати свою обороноздатність, спільно забезпечувати основу для колективного воєнного планування. Вашингтонський договір зафіксував, що метою членів Альянсу є „сприяння мирним та дружнім відносинам у Північноатлантичному регіоні”³. Однак під час підписання Договору першочерговою метою створення НАТО був захист його членів від потенційної загрози, що була результатом „політики твердого стримування”, яку проводили США і на якій базувалася геополітична доктрина Трумена як політика протистояння зростаючому впливу та нарощуванню військової потужності колишнього Радянського Союзу. Слід зауважити, що геополітика СРСР того часу була дзеркальним відображенням американської геополітики. Лише ідеологічно вона базувалася на антиімперіалізмі, а США оголосили себе захисниками вільного світу. Альянс працював над установленням справедливого і тривалого мирного порядку в Європі на засадах загальнолюдських цінностей, прав людини та верховенства права. Протягом більшої частини часу свого існування НАТО зосереджувалася на **забезпеченні оборони і безпеки держав-членів**. Після закінчення холодної війни це завдання залишається головною метою Альянсу, але вона наповнилася новим змістом, оскільки в нових геополітичних умовах центр уваги значною мірою змістився та з’явилася перспектива реального встановлення справедливого і тривалого миру на європейському континенті.

Для досягнення поставлених цілей Північноатлантичний союз використовує свій політичний і військовий потенціал відповідно до характеру викликів безпеці, з якими стикаються його держави-члени. При зміні стратегічної обстановки проходять і зміни в тому, як Альянс відповідає на виклики безпеці. Він продовжує виконувати завдання підтримання стабільності в усьому Євроатлантичному регіоні і

³ Довідник НАТО.– Brussels: Office of Information and Press NATO, 2001.– С. 31(укр).

трансформується, щоб протистояти новим викликам і загрозам, таким як тероризм, та іншим викликам безпеці за межами його традиційної зони відповідальності.

НАТО створено як співтовариство вільних держав, які єдині у своїх прагненнях і рішучості зберегти власну безпеку на засаді надання один одному взаємних гарантій та допомоги і забезпечення стабільних відносин з іншими державами. Альянс є союзом незалежних держав, які об'єднані загальною зацікавленістю у збереженні миру та захисті своєї свободи на засадах політичної солідарності, забезпечення адекватної оборони з метою утримання й у випадку необхідності відведення будь-якої форми розв'язання проти них агресії. Тому **першочерговим завданням** НАТО є *захист свободи та безпеки його членів політичними й військовими засобами відповідно до Статуту ООН.*

Із моменту свого створення НАТО проводить діяльність, спрямовану на встановлення справедливого та міцного миру в Європі, спираючись на загальні цінності демократії, прав людини і верховенство права. Це є центральною метою діяльності Альянсу, і вона є незмінною й донині. НАТО виступає як трансатлантична сполучна ланка, яка постійно пов'язує безпеку Європи з безпекою Північної Америки. У діяльності організації знаходить свій вияв і практичне втілення поєднання колективних зусиль її членів задля підтримки своїх спільних інтересів. **Головним принципом** діяльності НАТО є *спільні зобов'язання і загальне визнання суверенними державами необхідності співпрацювати на основі неподільності безпеки його членів.* Солідарність і єдність серед членів Альянсу забезпечує те, що жодній країні-учасниці договору не доведеться розраховувати лише на власні сили у вирішенні основних проблем безпеки. Не позбавляючи країни-члени їхнього права та обов'язків із прийняття на себе суверенної відповідальності у сфері оборони, Альянс дає їм змогу досягти власних цілей і колективними зусиллями вирішувати життєво важливі завдання у сфері національної безпеки. НАТО діє за принципом, відповідно до якого безпека кожної з держав-членів залежить від безпеки їх усіх. При підписанні Вашингтонського договору, основоположного документа НАТО, кожна із вступаючих у нього держав бере на себе зобов'язання стосовно один одного дотримуватися цього принципу і спільно розділяти ризики та відповідальність, а також переваги колективної оборони. Це також означає, що багато аспектів військового планування і приготувань, якими раніше кожна з країн займалася самостійно, після вступу до НАТО здійснюються спільно. Окрім того, витрати на забезпечення об'єктів, необхідних для

бойової підготовки й ефективної спільної діяльності збройних сил держав-членів, підлягають спільному погашенню.

НАТО – це Альянс, відданий справі колективного захисту його країн-членів. Він є основою для збереження миру і забезпечення безпеки, оскільки має таку структуру, яка дає змогу досягти обраної мети через те, що всі держави-члени повною мірою зберігають свою суверенність і незалежність, маючи змогу приймати свої власні рішення. Кожна країна може колективно користуватися набагато вищим рівнем безпеки завдяки спільному плануванню і поділу ресурсів, ніж коли б вона могла досягнути цього сама. Це є **фундаментальним принципом співробітництва** у сфері безпеки в НАТО.

Ця організація надає державам-членам змогу консультуватися з будь-якого порушеного питання й ухвалювати рішення стосовно політичних і військових проблем, які впливають на їхню безпеку. Вона має відповідні структури, які забезпечують консультації та співробітництво між її членами у політичній, військовій, економічній, науковій та інших невійськових галузях і сферах. Тому, незважаючи на несхожість ситуацій і національних військових потенціалів держав-членів Альянсу, всі вони однаковою мірою відчують себе у безпеці, що сприяє встановленню загальної стабільності в Європі та створенню сприятливих умов для розвитку співробітництва в рамках НАТО, а також співробітництва його членів з іншими країнами. Саме це й складає основу розвитку євроатлантичного співробітництва і нових структур співробітництва у сфері безпеки, які відповідають інтересам країн Європи.

Основними засобами, за допомогою яких НАТО проводить свою політику в галузі безпеки, є:

- **підтримка військового потенціалу**, достатнього для попередження війни та забезпечення ефективної оборони;
- **існування спільного потенціалу, необхідного для попередження і врегулювання криз**, які зачіпають безпеку її членів;
- **активна співпраця з іншими країнами** у питаннях вирішення проблем європейської безпеки на основі діалогу та співробітництва;
- **розвиток нового підходу до європейської безпеки**, включаючи заходи для досягнення подальшого прогресу у сфері контролю над озброєннями та роззброєння.

Із часу заснування НАТО в 1949 р. до кінця 1980-х років головним завданням Альянсу було підтримання достатнього військового потенціалу для захисту своїх держав-членів від будь-якої форми агресії зі сторони СРСР і країн Варшавського договору. Стабільність, яка була створена

НАТО протягом того періоду, допомогла Західній Європі добитися економічного процвітання і створила обстановку довір'я та передбачуваності. Країни-члени НАТО безперервно розвивали погоджену політику відповідно до стратегічної обстановки, яка складалася. Після закінчення „холодної війни” політика НАТО і його структури зазнали суттєвих перетворень, що відобразили принципові зміни в політичній та військовій сферах у Європі й появу нових загроз безпеці. В нових умовах була розширена концепція оборони і в неї, як оптимальні засоби укріплення євроатлантичної безпеки, були включені аспекти діалогу та практичного співробітництва з країнами, які не входили до Північноатлантичного союзу.

Головні завдання безпеки НАТО описані в **Стратегічній концепції** Альянсу, яка є авторитетною заявою про завдання і в якій викладено вказівки найвищого рівня щодо політичних та військових засобів, які використовуються для виконання цих завдань. Вона залишається основою втілення політики Альянсу загалом. Проте загрози безпеці та їх сприйняття з часом змінюються і це приводить до постійного процесу пристосування цієї стратегії для підтримки політичної системи, військових структур та військових можливостей і засобів, необхідних для розв'язання сучасних проблем безпеки.

Уперше Стратегічна концепція НАТО була опублікована в 1991 р. Вона суттєво відрізнялася від усіх попередніх документів НАТО. У цій концепції збережена незмінною головна мета Альянсу – безпека його членів, проте в ній ця мета була об'єднана зі специфічним зобов'язанням – працювати над удосконаленням і розширенням загальноєвропейської безпеки через партнерство та співпрацю з колишніми суперниками. На додаток вона була оприлюднена як публічний документ, відкритий для обговорення і коментарів парламентів, фахівців у галузі безпеки, журналістів та широких кіл громадськості. Ця Стратегічна концепція була переглянута в 1999 р., коли союзники взяли на себе зобов'язання забезпечити не тільки спільну оборону, але й мир та стабільність у ширшому Євроатлантичному регіоні.

У рамках процесу адаптації Альянсу до вимог часу переглянута Стратегічна концепція НАТО була ухвалена на Вашингтонському саміті 1999 р. Концепція містить такі **політичні елементи**, які визначають нові сучасні завдання і цілі НАТО:

- широкий підхід до безпеки, що охоплює політичні, економічні, соціальні й екологічні чинники, а також оборонний вимір Альянсу;
- міцні трансатлантичні відносини;

- утримання військової спроможності Альянсу, необхідної для забезпечення ефективності військових операцій;
- розвиток оборонних можливостей європейських членів Альянсу;
- збереження адекватних структур і процедур запобігання конфліктам та врегулювання кризових ситуацій;
- ефективне партнерство з країнами, які не є членами НАТО на основі співпраці й діалогу;
- розширення Альянсу та політика відкритих дверей для вступу нових членів;
- продовження роботи щодо укладання далекосяжних угод із контролю за озброєнням, роззброєння та боротьби з розповсюдженням зброї масового знищення⁴.

Таке широке визначення безпеки означає визнання важливості різноманітних чинників на додаток до оборонного виміру забезпечення безпеки країн-членів Альянсу. Залучення механізмів партнерства і співробітництва з іншими країнами, співпраці з іншими регіональними та міжнародними організаціями і стратегічного партнерства, яке розвивається між НАТО та Європейським Союзом, по-новому визначає нові завдання Альянсу. Це все допомагає створити довірливі відносини, що взаємно доповнюються і підсилюються, а також ефективніше запобігати конфліктам та загрозам й долати кризи.

Відповідно до положень цієї Стратегічної концепції для досягнення своєї головної мети Північноатлантичний альянс виконує такі **основні спеціальні завдання** у сфері забезпечення безпеки:

1) забезпечення необхідної основи для затвердження в Європі **умов стабільної безпеки**, спираючись при цьому на розвиток демократичних інституцій та прихильність до мирного вирішення спірних питань. НАТО намагається створити такі умови, за яких жодна країна не буде спроможна вдаватися до залякування чи тиску, спрямованих проти будь-якої іншої держави, через загрозу застосування (або застосування) сили;

2) відповідно до статті 4 Вашингтонського договору Альянс є трансатлантичним форумом для проведення **спільних консультацій** між союзниками з будь-яких питань, що зачіпають їхні життєво важливі інтереси, зокрема з приводу нових подій, які можуть становити загрозу їхній безпеці, та для відповідної координації їхніх зусиль у сферах спільних інтересів;

⁴ Довідник НАТО.– Brussels: Public Diplomacy Division NATO, 2006.– С. 18–19 (укр).

3) НАТО забезпечує **стримування та захист** від будь-якої форми агресії, спрямованої проти будь-якої держави-члена Альянсу, відповідно до статей 5 і 6 Вашингтонського договору;

4) заради посилення безпеки і стабільності в Євроатлантичному регіоні Альянс готовий у разі необхідності в кожному окремому випадку на основі консенсусу й відповідно до статті 7 Вашингтонського договору зробити свій внесок в **ефективне запобігання конфліктам** та активно залучатися до **врегулювання криз**, у тому числі й до операцій із реагування на кризові ситуації;

5) розвиток **широкомасштабного всестороннього партнерства, співробітництва і діалогу** з іншими країнами Євроатлантичного регіону з метою посилення прозорості, взаємної довіри і здатності до спільних з Альянсом дій.

Після 11 вересня 2001 р., коли США зазнали терористичного нападу, пріоритет перейшов до таких аспектів, як удосконалення обміну розвідданими про терористичну загрозу, зміцнення співпраці й партнерства з іншими країнами поза межами Альянсу та широким колом інших організацій, а понад усе – до боротьби із загрозою тероризму, посилення ролі Центру НАТО з питань зброї масового знищення (ЗМЗ) у підтримці військової готовності до боротьби із загрозами ЗМЗ і здатності діяти в середовищі ЗМЗ, адаптації структур збройних сил та вдосконалення військових можливостей і засобів в інших відповідних сферах.

Виконання цих основоположних завдань забезпечується створеними в НАТО структурами і базується на скоординованій політиці країн-членів. Створені структури забезпечують постійне та безперервне проведення консультацій і здійснення співробітництва у політичній, економічній та інших невійськових галузях, а також розробляють спільні плани колективної оборони, займаються створенням інфраструктури й основних об'єктів і споруд, необхідних для функціонування збройних сил, опрацьовують заходи для реалізації спільних програм військової підготовки та навчань. У своїй діяльності вони спираються на розгалужену систему військових і цивільних структурних підрозділів, які відповідають за адміністративне управління, питання бюджету та планування, а також на установи, створені державами-членами Альянсу з метою координації діяльності в окремих сферах.

Нині НАТО є вже не просто оборонним союзом. Організація перетворилася в **інструмент збереження та зміцнення миру і безпеки** скрізь в Євроатлантичному регіоні внаслідок установа дружніх відносин зі своїми колишніми суперниками. Для досягнення цього НАТО постійно розширює коло своїх завдань і використовує, гнучкі, інноваційні прагматичні

підходи для вирішення складних проблем сучасності. У результаті такої діяльності посилилася головна роль НАТО як гаранта безпеки Євроатлантичного регіону, тому багато держав-партнерів намагаються вступити в Альянс. Цієї мети в 1999 р. досягли три країни (Польща, Чехія, Угорщина) й у 2004 р. – сім країн (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина та Словенія). Процес перетворення і трансформації діяльності НАТО протягом останнього двадцятиріччя був відзначений низкою перспективних ініціатив, які стали конкретними практичними відповідями на нові виклики безпеці. У результаті трансформаційних процесів прийнято програми „Партнерство заради миру” і план дій із підготовки держав-претендентів на членство в НАТО, встановлено особливі відносини з Росією та Україною, почався діалог із середземноморськими країнами, налагоджено ефективне співробітництво з Європейським Союзом, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі, ООН та іншими організаціями. НАТО активно бере участь у протидії новим викликам безпеки в ході операцій із кризового врегулювання на Балканах, в Афганістані, Дарфурі. Ця організація взяла зобов'язання діяти там, де це необхідно і коли необхідно, в боротьбі з тероризмом та іншими загрозами за межами Євроатлантичного регіону.

Оцінюючи майбутні виклики безпеці і фактори ризику, Стратегічна концепція 1999 р. містить висновок про те, що стратегічна обстановка є мінливою, в основному в позитивному плані, та що НАТО разом з іншими організаціями відіграє важливу роль у зміцненні євроатлантичної безпеки після закінчення „холодної війни”. Проте, хоча загроза війни в Європі практично зникла, країни-члени НАТО та інші країни Євроатлантичного регіону стикаються з іншими факторами ризику й невизначеності, у тому числі з міжетнічними конфліктами, порушеннями прав людини, проявами політичної нестабільності та економічної слабкості. Серйозне занепокоєння викликає поширення ядерної, бактеріологічної і хімічної зброї та засобів їх доставки. Полегшується також доступ потенційних суперників до сучасних бойових засобів у результаті поширення нових різноманітних технологій. Тому все це зумовлює необхідність вирішення Північноатлантичним альянсом принципово нових завдань, тим більше, що в оцінці стану безпеки НАТО необхідно враховувати глобальний контекст і можливий вплив масштабних факторів ризику, особливо таких, як терористичні акти, саботаж, організована злочинність та порушення постачання життєво важливими ресурсами. Нині в НАТО йде процес принципового переосмислення і переоцінки загрози тероризму та небезпеки, яка може виходити від недієздатних держав, і вироблення нової Стратегічної концепції функціонування Альянсу.

1.4. СТРАТЕГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ АЛЬЯНСУ

1.4.1. Стратегічні концепції НАТО 1950–1980-х років

Протягом історії свого існування Організація Північноатлантичного договору розвивалася з урахуванням обставин, що змінювалися, та неодноразово проводила важливі засідання, зустрічі й саміти, кожні з яких відбувалися в такі часи, коли перед Альянсом поставала необхідність перемін, викликаних новими потребами безпеки. На цих важливих етапах еволюції НАТО приймалися рішення щодо поступових змін, які сприяли розвитку досягнень Альянсу і були спрямовані на подальше зміцнення довгострокової безпеки та стабільності в євроатлантичному просторі. Всі рішення НАТО приймалися з дотриманням основоположного принципу колективної оборони як основи для збереження миру і забезпечення безпеки його членів. У своїй діяльності НАТО керувалося певними стратегічними міркуваннями й орієнтирами, враховуючи зміни у безпековому середовищі. На всіх етапах свого існування Альянс змушений був реагувати на виклики і загрози, **виробляти стратегію реагування** на них, визначати цілі й майбутні завдання, розробляти стратегічні директиви найвищого рівня щодо політичних і військових засобів, необхідних для досягнення своїх цілей та виконання поставлених завдань.

Перша версія стратегії НАТО була розроблена відразу після створення військового блоку в період між жовтнем 1949 р. та квітнем 1950 р. й отримала назву **„Стратегічна концепція оборони північноатлантичної території”**. Вона визначала стратегію широкомасштабних операцій із територіальної оборони країн-членів Альянсу. У розробці цієї стратегії головну роль відігравали військові експерти США. У вересні 1950 р. на сесії Ради НАТО стосовно Європи була прийнята американська стратегія, що базувалася на концепції **висунутих уперед кордонів** або **стратегія „передових рубежів”** („forward strategy”). У військовій літературі її ще називають **„периферійною”** концепцією. Вона виходила з військової переваги СРСР та його союзників, особливо за сухопутними військами, допускала тимчасове залишення збройними силами НАТО певної частини території з наступним переходом на територію СРСР і його союзників. Основні положення цієї концепції виглядали так:

- 1) збереження постійної військової присутності США в Західній Європі;

- 2) відновлення військового потенціалу західноєвропейських держав;
- 3) розміщення військ пакту безпосередньо на кордоні між соціалістичними країнами і країнами НАТО в Європі;
- 4) відмова від визнання післявоєнних реалій на європейському континенті;
- 5) опір на ядерну зброю.

Перша Стратегічна концепція окреслила контури загальної військово-політичної стратегії НАТО, визначила широкий спектр політичних і військових цілей оборони зони відповідальності НАТО, основні принципи якої полягали в досягненні колективної оборони, за допомогою колективних та самостійних дій держав-членів. Військові заходи включали чітке розмежування обов'язків між США і європейськими країнами-членами Альянсу. Відповідальністю США була здатність швидкої доставки атомної бомби. Європейські країни повинні були сформувати „ударне ядро” сухопутних сил і забезпечити тактичну повітряну підтримку й повітряну оборону.

У 1954 р. США почали розміщувати в Західній Європі ракети і літаки-снаряди ближнього та середнього радіуса дії з ядерним зарядом („Онест Джон”, „Корпорал”, „Матадор”). У жовтні 1954 р. відбулося формальне підписання Паризької угоди, що передбачала вступ Західної Німеччини в НАТО. У середині 1950-х років, коли відбулися помітні зміни в розстановці політичних сил у Європі й була створена Організація Варшавського договору (1955 р.), НАТО розробила стратегію **„масованого контрудару”, або „масованої відплати”**. Ця стратегія носила вже не оборонний, а агресивний характер. Вона базувалася на перевазі США в ядерній зброї. У цій концепції робився наголос на стримування, що ґрунтувалося на загрозі відсічі НАТО будь-якій агресії проти її членів усіма наявними засобами, зокрема також ядерною зброєю. Суть її полягала в негайному нанесенні по противнику при будь-якому варіанті виникнення бойових дій масованих ядерних ударів і ведення ядерної війни з необмеженим використанням усього створеного ядерного потенціалу для досягнення перемоги в короткі строки. У липні 1957 р. державний секретар США офіційно заявив, що Сполученні Штати можуть виділити для НАТО спеціальний арсенал ядерної зброї, яка буде призначена не для яких-небудь окремих союзників, а для НАТО в цілому. Чим сильніше використовували США свій „ядерний фактор” для утвердження своєї переваги в системі НАТО, тим більше бажання з'являлось у головних союзників США придбати свою власну ядерну зброю. У 1955 р. Великобританія випробувала свою першу атомну бомбу. В тому ж році

про рішення створити свою власну ядерну зброю оголосила Франція (перший випробувальний вибух ядерної зброї вона здійснила у 1960 р.). У травні 1958 р. президент Франції Шарль де Голль виступив із пропозицією про заміну одноосібного американського контролю в НАТО тріумвіратом у складі США, Франції, Великобританії. Ця стратегічна концепція втратила свою силу в кінці 1950-х років у зв'язку з появою в СРСР потужного ядерного потенціалу.

Наприкінці 1950-х років у НАТО виникли дискусії щодо можливих змін у стратегії „масованого контрудару”. Із приходом до влади в США у 1961 р. адміністрації президента-демократа Дж. Кеннеді американська стратегія була змінена. На початку 1960-х років США вперше відчули свою вразливість у результаті розробки Радянським Союзом міжконтинентальних ракет. У цих умовах президент Дж. Кеннеді проголосив стратегію „**гнучкого реагування**”, що передбачала подальше нарощування прискореними темпами ядерного арсеналу та стратегічного потенціалу США. У 1963 р. Альянс офіційно прийняв, запропоновану США стратегію „**передових рубежів**” (передової оборони) замість „периферійної стратегії”. Ця стратегія офіційно проіснувала до початку 1990-х років як один з елементів військової доктрини НАТО. Вона передбачала винесення вихідних оборонних рубежів військових дій як можна ближче до кордонів держав НАТО для того, щоб не допустити значної втрати власної території, забезпечити швидке відновлення становища і негайне перенесення військових дій на територію супротивника. Відповідно до цієї концепції в Європі значно був розширений контингент сил та засобів передового базування, створена нова інфраструктура системи протиповітряної оборони, забезпечення й управління.

Дискусії щодо змін тогочасної стратегії продовжувалися до 1967 р., коли після активних дебатів усередині Альянсу концепцію „масованого контрудару” НАТО було замінено на офіційну стратегічну концепцію „**гнучкого реагування**”. Вона була прийнята у зв'язку зі створенням у СРСР могутнього ядерного потенціалу і небезпекою ведення всеохоплюючої ядерної війни. Це була витончена американська стратегія націлювання, спрямована на те, щоб обмежити втрати та зменшити ризик взаємних ядерних ударів по містах, підкріплення звичайних збройних сил і тактичних ядерних можливостей у Європі. Ця стратегія допускала різні варіанти ведення звичайної та ядерної війни, обмеженої ядерної війни з поступовою ескалацією військових дій, дозованим і вибіркоvim застосуванням ядерної зброї та різних варіантів випереджаючих і

відповідних дій. Такий підхід надавав НАТО переваги гнучкості й викликав невпевненість у потенційного агресора щодо реакції НАТО на загрозу суверенітету або незалежності будь-якої з країн – членів організації. Ця концепція була розроблена задля того, щоб агресія будь-якого типу розглядалась як така, що пов'язана з неприйнятним ризиком. Прийнята у 1967 р. військово-політична доктрина „гнучкого реагування” офіційно передбачала недопущення вторгнення країн Організації Варшавського Договору в Західну Європу за допомогою використання загрози ескалаційного застосування тактичної, середньої дальності та стратегічної ядерної зброї, якщо оборона звичайними засобами буде неефективною. Таким чином Альянс *переорієнтував свою стратегічну доктрину і перейшов від концепції масованого удару до принципу гнучкого реагування*, а після ухвалення звіту Хармеля у 1967 р. – визначення нових цілей Альянсу, що поєднували завдання стримування зі сприянням розрядці. Прийняття Альянсом у грудні 1967 р. доктрини Хармеля, що ґрунтувалася на утриманні адекватного рівня оборони й одночасних пошуків шляхів послаблення напруження у відносинах між Сходом та Заходом, стало новим етапом розвитку стратегії НАТО. У міру продовження холодної війни Альянс намагався зменшити безпеку і закласти підґрунтя для розвитку більш позитивних відносин із СРСР та іншими країнами-членами Організації Варшавського договору. У звіті Хармеля оборона і діалог, що включає контроль над озброєннями, були визначені як дві основи, на яких ґрунтувався підхід Альянсу до безпеки.

Стратегія „гнучкого реагування” на початку 1970-х років зазнала деяких змін в умовах паритету сил в ядерних озброєннях між США і СРСР. Вона була доповнена стратегією *„реалістичного залякування”*, яка базувалася на якісній перевазі в силах, партнерстві (збільшення числа союзників) і переговорах. Стратегія передбачала військове стримування супротивника шляхом загрози застосування ядерних та інших високоефективних видів зброї, у тому числі розвідувально-ударних систем, поступове нарощування масштабів й інтенсивності військових дій, ведення різних видів війн і конфліктів залежно від конкретної обстановки, що складалася.

Брюссельська сесія Ради НАТО у грудні 1970 р. узгодила план нарощування воєнного потенціалу країн-учасниць (план АД-70) із метою забезпечення необхідного рівня обороноздатності. Завдання НАТО у воєнній галузі формувалося з урахуванням вимог, що містились у новій стратегії США більшої “гнучкості”. Вони передбачали:

1) укріплення звичайного потенціалу, особливо усунення кількісних недоліків в об'єднаних збройних силах Північноатлантичного альянсу;

2) підтримання достатніх стратегічних і тактичних ядерних сил як доповнення до звичайних сил;

3) продовження консультацій із визначення чіткої ролі тактичної ядерної зброї.

На Брюссельській сесії Ради НАТО десять партнерів США взяли на себе зобов'язання посилити свої армії і почати здійснення „програми укріплення європейської оборони”, на яку за п'ять років планувалося додатково витратити понад 1 млрд доларів. Відповідно до цієї програми 420 млн доларів були спрямовані на розвиток інфраструктури НАТО, головним чином на будівництво нових сховищ для бойових літаків⁵. Інша частина суми пішла на вдосконалення системи зв'язку Північноатлантичного блоку. Прийнята західноєвропейськими учасниками НАТО у 1971–1972 рр. програма розвитку військово-морських сил була компромісною, хоча і враховувала основні вимоги США. У рамках цієї програми істотно нарощувалися сухопутні сили Західної Європи (збільшувалася кількість танків, самохідних важких гармат, протитанкових засобів, бойових машин піхоти, бронемашин та бронетранспортерів). Американські союзники забезпечували приблизно 90 % особистого складу сухопутних сил, 75 % військово-повітряних сил і 80 % військово-морських сил, які у випадку збройного конфлікту перейшли б у розпорядження Верховного головнокомандуючого об'єднаними збройними силами НАТО в Європі. У першій половині 1970-х років, не без участі США, почалось укріплення „європейського ядра” в Північноатлантичному альянсі. У цей час таке ядро вже існувало у формі Єврогрупи, в рамках якої постійна увага приділялася практичним шляхам і засобам „покрощання воєнної галузі” європейського співробітництва. Саме завдяки зусиллям Єврогрупи військові витрати західноєвропейських країн НАТО збільшилися більше ніж на 135 %: з 24,6 млрд дол. у 1969 р. до 57,9 млрд дол. у 1977 р. (у цінах 1972 р.). За цей же час частка Західної Європи у загальних воєнних витратах Північноатлантичного блоку збільшилася з 22,7 % до 35,7 %⁶.

У цей період головну роль у розробці стратегічних планів відігравали США, проте всередині Альянсу наростали протиріччя, які зумовили вихід Франції з військових структур. У 1967 р. штаб-квартира НАТО була переведена з Франції в Брюссель. Близькосхідна криза 1973 р. ще більше

⁵ Гончар Ю. Б. Маастріхт, США і європейська безпека // Питання нової та новітньої історії.– К., 1995.– Вип. 41.– С. 142–150.

⁶ Дослідження з питань про розширення НАТО.– Брюссель, 1995.– 41 с.

посилила внутрішні протиріччя в НАТО. Західноєвропейські країни не тільки прагнули уникнути залучення у дуже небезпечну ситуацію, але й не узгоджували загальну позицію США із близькосхідної проблеми. У цілому до середини 1970-х років у НАТО склалася така ситуація, для якої було характерним розходження у думках на те, для чого існує НАТО. В цих умовах у червні 1974 р. в Оттаві відбулися переговори США із західноєвропейськими учасниками блоку з питання про роль НАТО. Вашингтон висунув проект так званої нової Атлантичної хартії. Американські представники наполягали на включенні в текст майбутньої угоди пропозицій, які б підтверджували необхідність взаємодії країн НАТО і за межами займаної ними території. У липні 1974 р. в Брюсселі було підписано декларацію про атлантичні відносини, яка певним чином урегулювала внутрішні суперечності й давала змогу виконувати директиви стратегії „гнучкого реагування”.

У кінці травня 1978 р. у Вашингтоні відбулася сесія Ради НАТО. Одним із головних питань на сесії було прийняття довгострокової воєнної програми Північноатлантичного союзу. Відповідно до рішень сесії у наступному десятиріччі передбачалося запустити близько десяти нових підпрограм, реалізація яких призвела б до різкого збільшення боєздатності НАТО. На ці цілі країни-учасниці НАТО повинні були витратити додатково 80 млрд доларів⁷. Таким чином ішло нарощування військового потенціалу НАТО відповідно до положень концепції „гнучкого реагування”.

На рубежі 1980-х років у США була створена військова доктрина **„прямого протиборства”** для здійснення політики світового диктату і забезпечення життєвих інтересів США в різних районах земної кулі. Передбачала активну протидію СРСР у глобальному та регіональному масштабах, досягнення повної і безперечної військової переваги і завоювання лідируючої позиції США у світі. Ця доктрина передбачала багатоваріантне застосування ядерних сил. Допускала ведення обмеженої та всеохоплюючої звичайної війни на будь-якому театрі військових дій, де суперник є найбільш вразливими. Ця військова доктрина США, як і інші, покладалася в основу стратегічних концепцій НАТО.

Стратегічні концепції НАТО в 1950–80-ті роки викладалися в секретних документах, у яких давалися рекомендації урядам країн-членів і намічались орієнтири для планування військової діяльності. Вони не

⁷ Казанцев Б. Последствия расширения НАТО // Междунар. жизнь.– 1997.– № 11–12.– С. 20–26.

були призначені для поширення серед громадськості, оскільки містили секретні відомості й відображали не тільки оборонний характер блоку, але й наступальний. У планах НАТО передбачалися також і наступальні військові операції, і нанесення ядерних ударів по важливих об'єктах Радянського Союзу та його союзників по Варшавському договору. Хоча базові концепції були добре відомі, публічне обговорення деталей було майже неможливе, тому що їхня ефективність значною мірою залежала від секретності. Стратегічні плани НАТО того часу відбивали реалії холодної війни, політичний поділ Європи, стан військової, економічної та ідеологічної конфронтації, який був типовим для відносин між двома світовими суспільно-політичними системами протягом багатьох післявоєнних років.

1.4.2. Стратегічна концепція НАТО 1991 р.

Політична ситуація в Європі, як і військова обстановка, почала мінятися. Протягом 1980-х років відбулися також зміни у кліматі безпеки. У середині 1980-х років настав період нового політичного мислення і розрядки напруженості між Сходом та Заходом. Низка важливих подій позначила розвиток відносин Захід – Схід, серед яких важливе значення мали:

- розгортання в Європі ядерної зброї середнього радіуса дії після прийняття в грудні 1979 р. рішення про паралельний розвиток ядерної модернізації і контролю за озброєннями;

- підписання у грудні 1987 р. Вашингтонського договору, який привів до широкомасштабного знищення американських і радянських ракет наземного базування середнього радіуса дії;

- перші ознаки змін у Східній Європі, пов'язані з виникненням і визнанням у серпні 1980 р., незважаючи на подальші невдачі, профспілкового руху „Солідарність” у Польщі;

- наслідки грудневого 1979 р. вторгнення СРСР в Афганістан й остаточне виведення контингенту радянських сил звідти в лютому 1989 р. тощо.

Наприкінці травня 1989 р. в Брюсселі відбувся **ювілейний саміт НАТО**, на якому були опубліковані дві принципові заяви щодо політики Альянсу. Перша заява була декларацією з нагоди сорокової річниці НАТО, в якій визначено цілі та напрями політики, котрими мали керуватися члени НАТО протягом п'ятого десятиріччя його існування.

Друга заява була представлена як усебічна **Концепція контролю за озброєннями і роззброєння**. Декларація Брюссельського саміту містила багато надзвичайно важливих елементів. У цій декларації були визнані зміни, які відбулись у СРСР та інших соціалістичних країнах Східної Європи, й окреслений підхід НАТО до подолання політичного поділу Європи і формування справедливого та мирного європейського порядку. Кінець 1980-х років був відзначений змінами політичних й економічних систем у країнах Центральної Європи, падінням Берлінської стіни та об'єднанням НДР і ФРН у 1990 р. Зміни у військовій та політичній обстановці в Європі привели до завершення холодної війни і відобразилися в *Лондонській декларації про трансформацію Північноатлантичного альянсу*, оприлюдненій у 1990 р. На початку 1990-х років НАТО необхідно було адаптуватися до нових геополітичних реалій – розпаду СРСР і Організації Варшавського договору. Проте ця адаптація спочатку проходила важко, оскільки зникла головна загроза НАТО, а відповідно й змінилася суть існування такої потужної, забюрократизованої і дорогої структури, як військовий блок НАТО. У цих умовах НАТО змушене було приступити до вироблення **нової Стратегічної концепції**. Після падіння Берлінської стіни протягом двох років вона була вироблена, пройшла обговорення і дебати в Альянсі й остаточно була ухвалена в листопаді 1991 р. на саміті в Римі.

Стратегічна концепція 1991 р. відчутно різнилася від попередніх стратегічних концепцій НАТО. Вона зосередилася на співпраці з колишніми супротивниками на противагу конфронтації й протистоянню. Головним завданням, як і раніше, залишалася безпека країн-членів Альянсу, проте в новій концепції безпека поєднувалася зі специфічними зобов'язаннями працювати над удосконаленням і розширенням загальноєвропейської безпеки, а не тільки безпеки країн-членів. Ця концепція радикально відрізнялася від попередніх директивних документів також тим, що це був *перший публічний стратегічний документ*, відкритий для обговорення та коментарів із боку не тільки парламентарів і фахівців у галузі безпеки, а й широкого залу журналістів та громадськості. Вона стала важливим кроком на шляху пристосування Північноатлантичного альянсу до нової ситуації у сфері безпеки.

У Стратегічній концепції, прийнятій главами держав і урядів держав-членів НАТО в Римі у листопаді 1991 р., були представлені загальні підходи до безпеки на основі діалогу, співробітництва та збереження потенціалу колективної оборони. У ній уперше зібрано політичні й військові елементи політики НАТО у галузі безпеки. Невід'ємною

частиною стратегії НАТО було визнано співпрацю з новими партнерами у Центрально-Східній Європі. На Римському саміті глави держав та урядів держав-членів НАТО ухвалили також **Декларацію про мир і стабільність**, яка визначала майбутні завдання та політику НАТО щодо загальної інституційної структури майбутньої європейської безпеки і з огляду на розвиток партнерства та співпраці з країнами Центрально-Східної Європи.

У концепції відзначено зменшення залежності від ядерної зброї і необхідність здійснення радикальних змін в інтегрованих збройних силах НАТО. У стратегії намічалось значне скорочення збройних сил та рівнів готовності їх, посилення мобільності, гнучкості й спроможності адаптуватися до різноманітних непередбачуваних ситуацій і розширення використання багатонаціональних формувань. Здійснені заходи спрямовувалися на спрощення військової командної структури Альянсу та на адаптацію оборонного планування НАТО, особливо у світлі вимог майбутніх миротворчих операцій і діяльності з урегулювання кризових ситуацій. Одним із напрямів стратегічної концепції 1991 р. був контроль за військово-політичними кризами. У цьому контексті розроблено концепцію **„управління кризами”, або „кризового реагування”**, необхідними елементами якої були „створення тиску” і „застосування військ в інтересах досягнення стабільності”. Проте ця концепція – лише елемент тоді ще не видимої, але задуманої системи управління світом під егідою США. НАТО відводилася роль інструмента здійснення ідеї перетворення США в єдиного світового лідера. Політика, узгоджена членами НАТО, почала постійно змінюватися відповідно до поточних змін стратегічної обстановки. На базі цієї концепції на початку 1990-х років почали реалізовуватись ідеї партнерства, розвитку діалогу й співробітництва з іншими країнами, які не були членами НАТО, на основі „взаємної довіри”, програма „Партнерство заради миру” та інші далекоглядні ініціативи. На базі цієї концепції сформувався **три основні напрями діяльності** Альянсу в 1990-ті роки:

1) створення інституційних політичних рамок для розвитку відносин НАТО з партнерами у Центральній та Східній Європі (створення Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС) у грудні 1991 р. і перетворення її в 1997 р. в Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП); започаткування в 1994 р. програми „Партнерство заради миру”);

2) розвиток співробітництва в оборонній та військовій сферах (спільні засідання міністрів оборони країн-членів НАТО і країн-партнерів,

двосторонні контакти й співробітництво на рівні міністерств оборони та військовослужбовців);

3) роль НАТО у врегулюванні кризових ситуацій і операціях із підтримки миру.

Консультації та співробітництво в рамках РПАС мали широкомасштабний характер, але зосереджувалися головним чином на питаннях політики і безпеки: діяльність із підтримки миру, концептуальні підходи до контролю над озброєннями й роззброєння; питання оборонного планування та військові справи; демократична концепція стосунків між цивільними та військовими; конверсія оборонної промисловості; оборонні видатки і бюджет; наукове співробітництво й питання впливу військових на довкілля; розповсюдження інформації про НАТО у країнах-партнерах; консультації з питань політичного планування; військові та цивільні служби управління повітряним рухом.

Відразу після прийняття нової стратегії в листопаді 1991 р. в рамках НАТО розгорнулася широка дискусія з питання про те, як інтерпретувати антикризове врегулювання – у вузькому розумінні, тобто в чисто оборонному вимірі чи в більш широкому, включаючи операції з підтримання миру поза зоною дії Північноатлантичного договору. Згодом були зроблені заяви, що НАТО готове виступити за проведення операцій із підтримки миру в зоні відповідальності Організації з безпеки і співробітництва в Європі та під егідою Ради Безпеки ООН. У цьому контексті було розпочато розробку концепції так званих спільних об'єднаних оперативно-тактичних груп.

У 1994 р. схвалено концепцію **„багатонаціональних оперативних сил”**, яка націлювалася на реалізацію операцій із підтримки і відновлення миру. Ця концепція була схвалена як важлива частина адаптації структур блоку до змін в умовах європейської безпеки. Вона спрямовувалася на створення в НАТО оперативних засобів реагування на нові завдання у сфері безпеки, а також на об'єднання сил за участі країн, які не входили до складу НАТО, в операціях під керівництвом НАТО.

Прийнята у січні 1994 р. у Брюсселі на саміті Північноатлантичної ради далекосяжна програма співпраці НАТО з країнами-учасницями РПАС та іншими країнами „Партнерство заради миру”, стала фундаментальним елементом безпеки в Євроатлантичному регіоні і продовжує займати чільне місце у сьогоднішній діяльності НАТО. Ця програма стала важливим елементом реалізації положень стратегічної концепції 1991 р.

Також НАТО, замінивши у травні 1997 р. РПАС на Раду євроатлантичного партнерства (РЄАП), започаткувала новий етап у співпраці з країнами-партнерами. У грудні 1997 р. РЄАП прийняла **План дій на 1998–2000 рр.** у відповідь на бажання своїх членів розвивати більш дійове і практичне партнерство між собою. Однією з головних цілей Плану дій стало надання консультаціям та співпраці з проблем безпеки і політичних питань у структурі РЄАП більшої уваги та глибини, а також посилення гласності у відносинах між країнами-учасницями. РЄАП надає можливості проводити багатосторонні консультації, орієнтовані на конкретний результат, удосконалювати практичну співпрацю, посилювати консультації та співпрацю з регіональних проблем, а також зміцнювати довіру й гласність у питаннях безпеки між своїми членами.

Епохальною подією для НАТО став Мадридський саміт, який відбувся у липні 1997 р. Він підвів ризик під головними ініціативами, які втілювались Альянсом у життя протягом останніх п'яти-шести років. Він ознаменував перехід до нового складного етапу розвитку НАТО, протягом якого нові структури і рішення, впроваджені в результаті певних змін, мали випробовуватися на практиці. На цьому саміті були поставлені завдання щодо наступної внутрішньої та зовнішньої трансформації Альянсу. Подальші кроки НАТО у ключових галузях привели до того, що НАТО було розпочато переговори про вступ нових членів до Альянсу в майбутньому, вдосконалення програми „Партнерство заради миру”, офіційно закріплено партнерство з Україною, відкрито новий етап відносин із Росією, намічено радикальне реформування військової командної структури, зроблено кроки на шляху формування власне Європейської системи безпеки й оборони в межах НАТО тощо. Усе це зумовило необхідність перегляду існуючої стратегічної концепції функціонування Альянсу і розробки нової стратегічної концепції. На саміті керівники країн-членів НАТО домовилися про перегляд й оновлення концепції 1991 р., щоб вона віддзеркалювала зміни, які відбулися в Європі протягом 1990-х років, і підтверджувала відданість Альянсу принципу колективної оборони й трансатлантичному співробітництву. Ухвалення концепції потребувало згоди усіх країн-членів. На обговоренні із самого початку були представники Польщі, Угорщини й Чеської Республіки, які отримали запрошення стати членами НАТО. Робота над нею продовжувалася до весни 1999 р. і закінчилася її прийняттям 24 квітня 1999 р. на ювілейному Вашингтонському саміті НАТО.

1.4.3. Нова Стратегічна концепція НАТО

Нову стратегічну концепцію НАТО прийнято у *квітні 1999 р.* на ювілейному Вашингтонському саміті, який був присвячений п'ятдесятиріччю створення організації. Держави-члени Альянсу ухвалили стратегію реагування НАТО на виклики і можливості XXI ст., яка вказуватиме шлях майбутнього політичного й військового розвитку.

Стратегічна концепція – це авторитетна заява про цілі та завдання НАТО. Вона є директивним документом найвищого рівня щодо політичних і військових засобів, необхідних для досягнення цілей, які ставить Альянс перед собою на майбутнє.

В оновленій Стратегічній концепції міститься загальна основа для детальної розробки загальних напрямів політики й військових планів. У ній охарактеризовані **мета і завдання НАТО** та розглядаються його **стратегічні перспективи** у світлі змін у стратегічному середовищі, загрозах і ризиках для безпеки. У Концепції визначається **підхід Альянсу до безпеки у XXI ст.**, підтверджується важливість збереження трансатлантичного зв'язку та забезпечення необхідного військового потенціалу. Також розглядається роль інших ключових елементів широкого підходу НАТО до питань стабільності й безпеки, зокрема власне Європейської системи безпеки та оборони. Також у концепції визначається роль таких елементів, як запобігання конфліктам і врегулювання криз, партнерство, співробітництво та діалог, розширення Альянсу, контроль за озброєннями, роззброєнням і непоширенням зброї масового знищення. У Концепції викладені **керівні директиви збройним силам Альянсу**, що ґрунтуються на принципах стратегії НАТО та характерних рисах, притаманних збройним силам Альянсу. До них включені розділи з питань місій і структури збройних сил Альянсу, а також характеристики звичайних та ядерних сил.

Концепція 1999 р. підтверджує, що головною і непохитною метою Альянсу є збереження свободи та безпеки його членів політичними і військовими засобами. Вона підтверджує відданість НАТО демократичним цінностям, правам людини, верховенству права і його прагнення забезпечити не тільки спільну оборону, а й мир і стабільність в Євроатлантичному регіоні. Головною думкою в концепції є теза про **особливу відповідальність блоку** перед світовим співтовариством щодо запобігання загрозам безпеки і стабільності в Європі. Це положення залишається ключовим, як і в попередній стратегічній концепції: у **сфері безпеки блок НАТО буде проводити політику з позиції сили.**

„Безпека” для НАТО є багатоплановим поняттям, яке включає в себе політичний, економічний, соціальний, екологічний і гуманітарний аспекти. Це, по суті, дає підстави блоку НАТО діяти в будь-якому регіоні світу і використовувати будь-які приводи для військової інтервенції, що певним чином довели події навколо Югославії у 1999 р. Балканська криза стала місцем не тільки апробації цієї доктрини, але й була спробою закріпити правову незалежність НАТО від ООН і ОБСЄ. У випадку розв’язування війни в Європі, відповідно до положень нової стратегії, Альянс не повинен допустити втрати своєї території. Із самого початку військових дій операції він буде вести з рішучістю, якій мають відповідати мобілізаційні заходи і заходи з перекидання резервів.

Стратегія також визначає головні завдання Альянсу в галузі безпеки, як у плані колективної оборони, яка завжди була у фокусі його уваги, так і в плані нової діяльності з урегулювання криз та партнерства, якою альянс займається заради посилення безпеки і стабільності в євроатлантичному регіоні. У документі відзначається, що загрози безпеці НАТО, як військового, так і невійськового характеру, в майбутньому будуть зберігатися. Вони обумовлені, передусім, наявністю осередків нестабільності на євроатлантичному просторі, а також можливістю виникнення криз регіонального масштабу за межами відповідальності НАТО. Етнічні й релігійні конфлікти, з якими стикаються деякі держави Європи та прилеглих до неї регіонів, територіальні суперечки, порушення прав людини, розпад держав, політична й економічна нестабільність – усе це може призвести до локальної кризи, а за певних обставин регіонального масштабу – і до переростання її у збройний конфлікт, імовірність утягування в який сусідніх країн-членів НАТО досить значна.

У новій стратегії зберігається установка на підготовку об’єднаних збройних сил (ОЗС) НАТО до ведення двох видів війн – загальної та обмеженої, хоча перша вважається малоімовірною. Орієнтується блок на застосування в основному звичайних засобів ведення бойових дій. Проте, відповідно до Стратегічної концепції, ядерна зброя залишається гарантом безпеки країн-членів Альянсу. В імовірній війні ОЗС НАТО будуть діяти самостійно і в союзі з іншими європейськими державами як у зоні відповідальності Альянсу, так і за її межами.

У концепції фактично обґрунтовується відмова НАТО від оборонної ідеології та стратегії, яка проголошена в установчих документах НАТО. Нова стратегія НАТО передбачає використання блоку як військово-політичного інструменту для здійснення глобалістської експансії США, установлення світового порядку, який би відповідав цілям і завданням

США та його союзників. Хоча в Концепції не перераховано коло всіх причин, які можуть бути основою для прийняття рішень про військову участь НАТО, проте достатнім є перелік підстав для військово-політичного втручання НАТО („міжнаціональні конфлікти, економічні труднощі, крах політичного порядку, поширення зброї масового знищення, гніт”). До джерел нестабільності, які можуть „вимагати” втручання НАТО, Концепція відносить „конфлікти на етнічному і релігійному ґрунті, територіальні суперечки, порушення прав людини і розпад держав, акти тероризму, саботажу і організованої злочинності, а також порушення потоку життєво важливих ресурсів, неконтрольоване пересування великої кількості людей”. Окремо виділяється занепокоєність Альянсу виникненням нестабільності на периферії НАТО.

У концепції окреме місце відводиться також відносинам НАТО з Україною і Російською Федерацією. Якщо Росії НАТО пропонує „стабільне і довготривале партнерство”, то Україні – „підтримку суверенітету і незалежності, територіальної цілісності, демократичного розвитку, економічного процвітання Україні і її статусу неядерної держави ...”⁸.

У стратегічній концепції 1999 р., як і в концепції 1991 р., однією з характерних рис залишається об’єднання широкого підходу до безпеки, що включає політичні й військові засоби, які взаємодоповнюють один одного, з наголосом на співпраці з іншими країнами, що поділяють цілі Альянсу. Головною рисою нової Стратегічної концепції є комплексний підхід, який включає такі важливі елементи⁹:

1. Збереження трансатлантичного зв’язку. У стратегічній концепції наголошується на неподільності безпеки Європи і Північної Америки, а відтак – на міцному й динамічному партнерстві між Європою та Америкою.

2. Збереження ефективної обороноздатності. Стратегія потребує такого рівня обороноздатності, який забезпечив би ефективність за всіх можливих обставин, від стримування і колективної оборони до операцій із реагування на кризові ситуації. У Стратегічній концепції також уміщено специфічні директиви щодо необхідного потенціалу.

3. Розвиток власне Європейської системи безпеки й оборони в межах Альянсу. У стратегічній концепції підтверджується, що власне Європейська система безпеки та оборони продовжуватиме розвиватись і надалі у межах Альянсу на основі рішень, прийнятих міністрами

⁸ Анисимов А. Г. Основные положения Стратегической концепции НАТО, принятой главами государств и правительств на сессии Североатлантического совета в Вашингтоне 23–24 апреля 1999 года // Актуальные проблемы социально-экономического и политического развития / Информ.-аналит. управл. Аппарата Совета Федерации ФС РФ.– М., 1999.– С. 16.

⁹ Довідник НАТО.– Brussels: Office of Information and Press NATO, 2001.– С. 48–49 (укр).

закордонних справ країн-членів у 1996 р. в Берліні. У ній проголошено, що цей процес потребуватиме тісної співпраці між НАТО, Західноєвропейським Союзом й, у разі необхідності, з Європейським Союзом.

У Концепції підтверджується, що цей процес надасть усім європейським членам Альянсу можливість робити більш спільний і ефективний внесок; він підсилить трансатлантичне партнерство та надасть змогу європейським членам НАТО діяти самостійно, якщо цього потребуватимуть питання готовності Альянсу, ситуація в кожному конкретному випадку. Також цей процес дасть змогу використовувати ресурси і можливості НАТО для операцій під проводом Європейського Союзу, до яких НАТО не залучено у військовому плані. При цьому європейські члени Альянсу, за бажанням, можуть брати в них широкомасштабну участь.

4. Запобігання конфліктам і врегулювання криз. У концепції відводиться велика роль Альянсу в запобіганні конфліктам і врегулюванні криз, оскільки операції з реагування на кризові ситуації, подібні до ситуації у Боснії та в Косово, скоріш за все залишатимуться ключовим аспектом внеску, який Альянс робить у мир і безпеку в Євроатлантичному регіоні.

5. Партнерство, співпраця і діалог. У Концепції підкреслюється рішуче бажання НАТО продовжувати традиційну політику партнерства, співпраці та діалогу з усіма демократичними країнами Євроатлантичного регіону в ім'я збереження миру, розвитку демократії, процвітання і прогресу. В ній зазначено, що цей підхід спрямований на посилення безпеки усіх без винятку і він дає змогу подолати розбіжності, які можуть викликати конфлікт. У Концепції також описані головні інструменти політики – Рада євроатлантичного партнерства, Партнерство заради миру, особливі відносини з Росією та Україною і Середземноморський діалог.

6. Розширення. У Концепції підтверджена відкритість Альянсу для вступу нових членів відповідно до статті 10 Вашингтонського договору та знову наголошено на тому, що НАТО припускає запрошення нових членів до вступу протягом наступних років.

7. Контроль за озброєннями, роззброєння і непоширення зброї масового знищення (ЗМЗ). У Стратегічній концепції визначається політика Альянсу в галузі підтримки контролю за озброєннями, роззброєння і непоширення ЗМЗ. У ній підкреслені наміри Альянсу підтримувати цей аспект підходу до безпеки у гармонійному зв'язку з його підходом до оборони, а також підтверджується, що НАТО намагатиметься

зміцнювати безпеку і стабільність, утримуючи як можна більш низький рівень сил, який дає змогу виконувати всі можливі місії.

У кінцевій частині Концепції викладено директиви щодо збройних сил Альянсу, в яких цілі та завдання з попередніх розділів переводяться у практичну площину у вигляді загальних інструкцій силам НАТО й оперативних партнерів. Стратегія закликає до продовження розбудови військової потужності, необхідної для виконання всього спектра місій Альянсу, від колективної оборони до діяльності з підтримки миру та інших операцій із реагування на кризові ситуації.

Найважливішим у розбудові військової потужності є спроможність ефективної боротьби із силами супротивника, мобільність і можливість швидкого розгортання за будь-яких умов, життєздатність сил та інфраструктури, сталість і взаємна сумісність, до якої належить і взаємна сумісність із підрозділами з країн-партнерів. Крім того, у Стратегії підкреслена невід'ємна роль, яку збройні сили Альянсу відіграють у боротьбі з поширенням ядерної, біологічної, хімічної зброї та засобами її доставки. У Стратегічній концепції також передбачається, що Альянс і надалі утримуватиме відповідну пропорцію ядерних та звичайних озброєнь у Європі, які, в разі необхідності, будуть оновлюватися на мінімально достатньому рівні.

Отже, прийняття нової стратегії НАТО зумовило необхідність унесення змін країнами-членами у свої національні доктрини для того, щоб вони відповідали загальній стратегії блоку. Також зміна стратегії вимагала корінної перебудови всієї військової структури блоку НАТО і вироблення єдиного підходу до військового планування, придбання зброї та військової техніки, оперативної і бойової підготовки національних збройних сил країн-членів. Події після 1999 р. показали, що НАТО знову змушене було адаптуватися до нового безпекового середовища й трансформувати свою діяльність. До корінної організаційно-функціональної реформи своїх структур НАТО приступило в 2002 р., особливо після прийняття рішень на Празькому саміті керівників держав-членів Альянсу та наступних Стамбульському (2004 р.) і Ризькому (2006 р.) самітах. Загальні напрями трансформації політичної стратегії НАТО вже довгий час проявляються у процесі військового реформування Альянсу, проте сучасні виклики, які постають перед Альянсом, зумовлюють необхідність перегляду Стратегічної концепції 1999 р. і вироблення нової Стратегічної концепції.

1.4.4. Перспективи розробки нової Стратегічної концепції НАТО

Розширення Альянсу в 2004 р. і нові виклики та загрози безпеці НАТО зумовлюють те, що необхідно вносити корективи в положення Стратегічної концепції 1999 р. Наближаючись до свого 60-річчя з дня створення, НАТО одночасно наближається до, можливо, одних із самих принципових дебатів у своїй історії. Ці дебати будуть зосереджені на виробленні нової Стратегічної концепції НАТО та політиці розширення, які безпосередньо проектується на фундаментальне питання: для чого необхідне подальше існування Альянсу. В разі поразки на одному із цих стратегічних напрямів діяльності саме існування НАТО буде поставлено під сумнів.

Керівники НАТО вважають, що Альянс є найбільш успішним в історії військовим блоком. Звичайно, НАТО може пишатися своїм успіхом у розширенні членства, реорганізацією командної структури і штабної організації, розширенням своїх операцій та збільшенням оперативних масштабів і досягненнями у модернізації своїх можливостей дати відповідь на нові загрози безпеці. Проте, з іншого боку, існують серйозні побоювання провалу в майбутньому. Висловлюється сумнів щодо реального існування такого реквізиту, як *політична воля*, щодо виконання нових місій і реалізації нових можливостей. Провідні аналітики твердять, що інтеграція нових членів виявилася набагато більш складним процесом, ніж передбачалося, передусім у сфері адаптації до стандартів НАТО. Реальний внесок нових членів у потенціал Альянсу коливається біля нульової позначки, що викликає загрозливе відчуття „несення невідповідних зобов'язань”, що ставить ще більш гостріше питання щодо подолання так званої „відсутності солідарності”. Принциповим залишається питання, що остання хвиля розширення НАТО була продуктом концепції партнерства, яка мала за мету підтримку політичного порядку в центрально-східноєвропейському просторі.

Сучасні виклики, які постають перед НАТО загалом і перед кожною країною-членом, зокрема, зумовлюють те, що в стратегії **головним буде залишатися питання про місії глобальної оборонної та безпекової стабілізації**. Нині іспитами для нового НАТО є глобальні місії в Афганістані, Середземному морі, Дарфурі. Кардинальна зміна місій змушує НАТО вступити до етапу, який раніше не був відомий Альянсу, а саме:

- перехід від підтримки політичного порядку до підтримки безпеки;

- необхідність наявності надсучасних та перспективних військових засобів для виконання функцій підтримки безпеки і стабілізації.

Ці питання безпосередньо межують із такими питаннями, як сенс існування організації і необхідність вироблення *нової Стратегічної концепції НАТО*. На нинішньому етапі функціонування НАТО існує від трьох до п'яти сценаріїв майбутнього Альянсу, дебати навколо яких уже вийшли за межі інтелектуальних кіл та все впевненіше займають позиції в порядку денному політиків. Недавно було заявлено на одній із великорівневих конференцій, що запланований саміт у 2008 р. стане самітом розширення, а наступний саміт 2009 р. – самітом ухвалення нової Стратегічної концепції. Поки що незрозумілим залишається питання, для досягнення якої мети буде слугувати нова Стратегічна концепція. Необхідне взаємне узгодження інтересів усіх країн-членів щодо визначення загроз та шляхів боротьби з ними. Більшість аналітиків вважають, що Стратегічна концепція НАТО 1999 р. є застарілою, проте трансатлантичні суперечки останніх років перекреслюють перспективу її оновлення. Показовим є те, що **Перспективна стратегія**, опублікована Верховним головнокомандувачем ОЗС НАТО в Європі, генералом Д. Л. Джоунсом і Головнокомандувачем НАТО з питань трансформації, адміралом Е. П. Гіамбастіані, не має офіційного статусу, ухваленого Альянсом.

У розробці нової концепції необхідне врахування тих викликів, які повинен подолати Альянс унаслідок трансформації. Серед них важливе місце посідають *пошук стратегічного консенсусу, глобальна політична й оперативна узгодженість, розподіл ризиків, ролей та відповідальності, застосування військових засобів у глобальних операціях, подолання корозійного впливу недофінансування*. Ці виклики жорстко пов'язані з концепцією майбутнього розширення, яка все частіше згадується як „концепція розширення навпаки”, а саме: *не експорт демократії в регіони партнерства, а своєрідний „імпорт” демократичних держав та засобів до НАТО*¹⁰. Така тенденція розширення однозначно буде свідчити про ключову тенденцію мілітарного збагачення НАТО для успішного й ефективного виконання нинішніх і майбутніх його місій. Більше того, деякі аналітики пропонують НАТО припинити переговори щодо вступу, якщо той чи інший кандидат не буде відповідати критеріям „додаткових цінностей”. Якщо такий підхід стане домінуючим, нова концепція „**Глобального партнерства НАТО**” має

¹⁰ Євроатлантична Україна // http://www.ea-ua.info/main.php?parts_id=5&news_id=3442&news_show_type=1&.

шанси на початок практичної імплементації. Така імплементація з точки зору наявних нині реалій є цілком природною, адже НАТО зможе перейти від євроцентричного оборонного блоку до глобального інституту безпеки з високоефективною складовою ведення сучасних війн. При цьому „глобальне партнерство” повинно розглядатись як перший крок до повного членства в НАТО.

Поєднання традиційних підходів до розширення з концепцією „Глобального партнерства” дає змогу виділити чотири наступних категорії майбутніх аплікантів Альянсу:

1. Країни Адріатичної хартії (Албанія, Македонія, Хорватія), які є виконавцями Плану дій щодо набуття членства протягом майже десяти років. Причому Хорватія сприймається як безперечний лідер та з найбільшими шансами на приєднання.

2. Україна і Грузія, з якими НАТО тісно взаємодіє в рамках програми „Партнерство заради миру”.

3. Країни на зразок Австралії, Нової Зеландії, Японії, Південної Кореї, Бразилії, які вже є активними котрибюторами НАТО.

4. Країни на зразок Ізраїлю, Індії, Колумбії.

Якщо на запланованому на 2008 р. саміті розширення ітиметься лише про одну країну, тоді така стратегія буде приречена на невдачу. Дебати щодо розширення НАТО, отримання переваг чи ризиків для НАТО, майбутніх місій та потенційного впливу з боку можливих нових членів, за висновками аналітиків, зумовлюють необхідність унесення змін до Вашингтонського договору. Це може сформувавати порядок денний майбутніх самітів НАТО, який поки що є не передбачуваним.

На думку деяких аналітиків, поточна трансформація НАТО визначила найвищий рівень консенсусу, який можливо досягти в межах НАТО на сьогоднішньому етапі. Тому вони побоюються, що цей консенсус може розпастися, як тільки перед Альянсом постане питання застосування військової сили, гуманітарного втручання чи виконання операцій у віддаленому стратегічному регіоні, а відтак саме існування НАТО знову потрапить під загрозу. Альтернативний сценарій полягає в тому, що НАТО залишиться лише в ролі „постачальника послуг” і надаватиме військові ресурси для коаліційних операцій під проводом США, а в майбутньому, можливо, – Європейського Союзу. НАТО змушене активізувати свої зусилля, прагнучи адаптуватися до нових умов, для вирішення широкомасштабних завдань, які раніше не виконувалися цією організацією. В лютому 2007 р. на конференції в Німеччині Генеральний секретар НАТО Яап де Хооп Схеффер визнав, що існуюча стратегічна

концепція не відповідає сучасним реаліям, і закликав прийняти нову Стратегічну концепцію НАТО до 2009 р. Він заявив, що НАТО необхідно більш активно взаємодіяти з ООН, Європейським Союзом і країнами поза НАТО, а також активніше брати участь у підготовці військ на Близькому Сході й в усьому світі. Я. Схеффер також закликав до покращення відносин із Росією. США та інші члени НАТО вважають, що блок повинен активно вирішувати виникаючі проблеми безпеки у міру їх появи ще до того, як вони приведуть до актів насилля проти самих членів блоку. В той же час Франція і декілька європейських держав вважають, що НАТО повинно зосередити свої зусилля на виконання своєї основної цілі – забезпечення взаємної оборони на випадок агресії. Тому необхідне стратегічне обговорення питань, які постають на сьогоднішньому порядку денному існування НАТО, й ухвалення обновленої чи зовсім нової Стратегічної концепції, яка буде дороговказом подальшої діяльності Альянсу.

1.5. ТРАНСФОРМАЦІЯ ДІЯЛЬНОСТІ НАТО

1.5.1. Еволюція діяльності НАТО після закінчення „холодної війни”

В умовах постійних і швидкоплинних змін у середовищі безпеки й виникнення нових глобальних загроз безпеці НАТО змушена постійно змінюватися та адаптуватися, щоб зберегти свою ефективність. Альянс протягом усього часу свого існування прагнув урівноважувати свої традиційні завдання, які зосереджені на території Європи, реагуючи на нові виклики і загрози безпеці. В історії НАТО навряд чи був період, коли організація не перебувала б у процесі трансформації.

Під час „холодної війни” роль, завдання і мета діяльності НАТО як військового блоку були очевидними з огляду на існування загрози з боку колишнього Радянського Союзу. Після розпуснення Організації Варшавського договору, розпаду Радянського Союзу, Югославії і Чехословаччини були усунуті традиційні супротивники НАТО та ліквідовані розмежувальні лінії в Європі. Тому багато хто вважав, що зникла потреба і в самому НАТО, а також, що відтоді слід суттєво скоротити оборонні видатки й інвестиції у збройні сили. Дійсно, після розпаду СРСР чимало країн-членів НАТО суттєво скоротили оборонні

витрати, дехто – на 25 %¹¹. Проте сподівання на те, що значно зменшиться загроза національній безпеці, були передчасними. Невдовзі стало очевидним, що хоча із завершенням холодної війни значно усунуто загрозу виникнення війни в Європі і безпосереднього військового втручання, нестабільність в окремих частинах Європи посилилася через виникнення конфліктів регіонального характеру на території колишньої Югославії і деяких колишніх республік СРСР. Країни-члени НАТО швидко усвідомили, що їхня відданість забезпеченню колективної оборони та рівень співпраці, досягнутий у рамках Альянсу, залишається надійною гарантією їхньої безпеки. Незважаючи на те, що вірогідність військового втручання значно знизилася, НАТО змушена була трансформуватися, упроваджуючи нові форми військової і політичної взаємодії, щоб зберегти стабільність та мир у Європі й запобігти ескалації регіональної напруженості. Імператив трансформації фактично постав перед НАТО з моменту закінчення холодної війни і розпаду СРСР у 1991 р., коли Альянсу доводилося знов і знов брати до уваги попередження про те, що в разі неспроможності адаптуватися, розвиватися чи трансформуватися, він ризикує втратити свою важливість і життєздатність. Тому потрібні були широкомасштабні внутрішні реформи для пристосування до нових геополітичних умов та вирішення нових завдань, таких як урегулювання криз, миротворча діяльність й операції з підтримки миру, а також підтримання військових структур із точки зору їхньої здатності виконувати традиційну роль у сфері оборони. Зважаючи на нові виклики у галузі безпеки, НАТО ще з початку 1990-х років почала **еволюціонувати від оборонного союзу із чітко визначеною відповідальністю за колективну оборону до організації**, яка стала центром розвитку партнерських відносин між країнами, котрі тісно співпрацюють із питань безпеки в різних напрямках і сферах.

Суспільно-політичні зміни, реформи політичних та економічних систем, які відбулися в колишніх соціалістичних країнах Центральної Європи, зумовили необхідність перегляду Альянсом своїх завдань і проведення трансформаційних заходів. Важливе значення мав Брюссельський саміт НАТО, який відбувся наприкінці травня 1989 р. На ньому прийнято декларацію з нагоди сорокової річниці Альянсу, де визначено цілі та напрями політики, якими мали керуватися члени НАТО протягом наступного п'ятого десятиріччя його існування. Також була прийнята всебічна Концепція контролю за озброєннями і роззброєння. У декларації визнано зміни, що відбулися в СРСР та інших

¹¹ НАТО у XXI столітті // http://www.nato.int/docu/21-cent/21st_ukr.pdf.

східноєвропейських країнах, й окреслено підхід НАТО до подолання розділення Європи і досягнення далекосяжної мети формування справедливого та мирного європейського порядку.

У 1990 р. НАТО вперше у своїй історії на саміті глав держав і урядів країн Альянсу оприлюднила **Лондонську декларацію про трансформацію Північноатлантичного альянсу**. Зміни, ініційовані в Лондонській декларації 1990 р., були викликані завершенням холодної війни. Їх можна підсумувати як перехід від оборонного й реактивного підходу до безпеки до такого, який буде активним і зосередженим на поширенні безпеки і стабільності в Європі. НАТО ініціювала комплексну політику партнерства і посилення контактів між НАТО та країнами Центрально-Східної Європи. Лондонська декларація таким чином дала **початок трансформації діяльності** НАТО. Альянс узяв на себе нову роль, акцентувавши увагу на забезпеченні подальшої важливості цієї організації у сфері безпеки й отримання необхідних можливостей для виконання цієї ролі. У листопаді 1991 р. опубліковано Римську декларацію, в якій викладалася **стратегічна концепція** функціонування Альянсу і яка заклала основу для переведення еволюційних змін кінця 1980 – початку 1990-х рр. на міцнішу інституційну основу. Прямим наслідком цього рішення стало створення в грудні 1991 р. **Ради північноатлантичної співпраці (РПАС)**, яка звела країни-члени НАТО і спочатку дев'ять країн Центральної та Східної Європи на новому консультативному форумі. В березні 1992 р. до РПАС приєдналися усі країни-учасниці СНД, а на початок червня 1992 р. – Грузія та Албанія. РПАС стала засобом налагодження відносин із країнами колишнього Варшавського договору та державами, які утворилися після розпаду СРСР.

У 1994 р. НАТО запровадила нову ініціативу, відому під назвою **„Партнерство заради миру” (ПЗМ)**, яка стала за останні роки одним із найвизначніших досягнень у галузі безпеки. Програма базується на принципах практичної співпраці й відданості демократичним принципам, спрямована на посилення стабільності, зменшення загроз миру та побудову міцних партнерських відносин як між окремими країнами і НАТО, так і поміж державами-учасницями програми. В основі програми лежать засади партнерства між кожною країною-партнером і НАТО, які відповідають національним потребам і спільним потребам у певних межах, визначених урядом країн-партнерів. Програма сприяє співробітництву між членами НАТО і партнерами з широкого кола питань оборонної співпраці, пов'язаних із проблемами безпеки. Проте членство в

ПЗМ та нові політичні аспекти цієї програми не гармонізувалися з обмеженим підходом до співпраці, передбаченим під час реформування РПАС. Тому наприкінці 1990-х років створено спеціальну групу під керівництвом тодішнього заступника Генерального секретаря НАТО, завданням якої була розробка політичної структури, що дала б змогу розширити коло партнерів НАТО та сферу співробітництва між ними за участю більшості країн Європи. За результатами роботи цієї групи 30 травня 1997 р. у м. Сінтра (Португалія) міністри держав Альянсу та країн-партнерів ухвалили рішення про створення **Ради євроатлантичного партнерства** (РЄАП), яка прийшла на зміну Раді північноатлантичної співпраці (РПАС). Створення цієї ради, до якої нині входить 49 країн, як форуму для політичних консультацій втілювало спільну мету та відповідальність, яка виходить за межі військових питань оперативної сумісності й базується на фундаментальних спільних цінностях. РЄАП започаткувала новий етап у співпраці та сприяла розбудові широкої мережі контактів між політичними лідерами країн Євроатлантичного регіону, дипломатами, військовими і державними службовцями. Вона робить значний внесок у формування спільної євроатлантичної культури безпеки на основі поглибленого діалогу та практичної співпраці між членами Альянсу і партнерами.

1.5.2. Подальший розвиток процесу трансформації

Нові глобальні загрози безпеці, які виникли на рубежі ХХ і ХХІ ст., спричинили зміну основних завдань і місій НАТО. Сучасні глобальні загрози мають **дві ознаки**, що ускладнюють ефективне застосування наявних інструментів безпеки. **По-перше**, нетрадиційні загрози частіше породжуються соціальними процесами, а не рішеннями тієї чи іншої держави. Це вимагає перегляду традиційних інструментів безпеки, таких як військова інтервенція та стримування. **По-друге**, сучасна політика безпеки формується в умовах невизначеності й непередбачуваності. До того ж важко спрогнозувати, як певні кроки, заходи чи події в одному регіоні світу вплинуть на безпеку в іншому. Тому збільшується вірогідність як переоцінки, так і недооцінки сучасних загроз безпеці.

В умовах невизначеності та непрогнозованості НАТО довелося створювати сили, здатні до оперативного розгортання у будь-якому місці, де може виникнути така необхідність. Водночас союзники прагнули підвищити передбачуваність ситуації через зміцнення політичної стабільності та прозорості у кризових регіонах. Усе це визначило нові

завдання і на пряму адаптації НАТО до нової геополітичної ситуації, яка виникла після холодної війни. Для виконання нових місій Альянс також потребував вдосконаленого військового потенціалу, зокрема стосовно забезпечення здатності швидкого реагування та необхідної гнучкості, зважаючи на характер нових викликів сучасності. Це зумовило необхідність вироблення нової стратегічної концепції реагування НАТО на виклики і можливості XXI ст., яка б вказувала шлях майбутнього політичного й військового розвитку організації. У квітні 1999 р. на Вашингтонському саміті держави-члени НАТО ухвалили нову **Стратегічну концепцію НАТО**, хоча ключові положення залишилися попередніми: у галузі безпеки блок буде проводити політику з позиції сили. У цьому документі зазначається, що загрози безпеці НАТО, як військового, так і невійськового характеру, в найближчому майбутньому збережуться. Тому НАТО змушене адаптуватися до нових можливих загроз безпеці країн-членів блоку. Згідно зі Стратегічною концепцією НАТО від 1999 р., зоною дій Альянсу може стати будь-яка точка світу, звідки виходитиме небезпека для його членів. Оновлена Стратегічна концепція визначає мету і головні завдання Альянсу в галузі безпеки та забезпечує загальні на пряму розробки детальних політичних і військових планів. Вона стала тим офіційним документом, який є основою для трансформації діяльності НАТО (з початку XXI ст.) у світлі змін у стратегічному середовищі та загрозах і ризиках для безпеки. Реалізація цієї стратегії була продемонстрована в діях НАТО поза межами своєї договірної зони в Боснії і Герцеговині (з 1995 р.), у Косові (з 1999 р.), у Македонії (з 2001 по 2003 рр.), в Афганістані (з 2003 р.)¹².

Для протистояння новим загрозам Альянс запровадив низку ініціатив, спрямованих на адаптацію структур НАТО і вдосконалення військового потенціалу та поглиблення співпраці всередині Альянсу, а також із країнами-партнерами й іншими міжнародними організаціями. **Першим елементом** адаптації НАТО до нових геополітичних реалій стало створення партнерських відносин у галузі безпеки, спрямованих на розширення зони стабільності в межах Європи. Після розпаду Варшавського договору в центрі Європи утворився вакуум безпеки, тому Альянс запропонував колишнім супротивникам співпрацю в межах відповідних структур НАТО, а пізніше – і механізм приєднання до організації та участі збройних формувань країн-партнерів у операціях з урегулювання криз у Європі.

¹² Детальніше про зміст цієї концепції див. у попередньому параграфі.

Друга складова стосується дедалі більшого бажання НАТО застосовувати силу в операціях із врегулювання криз та стабілізації, що вперше проявилось на Балканах під час боснійської кризи і пізніше в 1999 р. в Югославії (Косово), а нині проявляється на Близькому та Середньому Сході. Слід зауважити, що НАТО починало свою діяльність як організація, що зосереджується на підтримці миру в Європі. Збільшення різновиду й обсягу операцій НАТО викликало внутрішні суперечки в його лавах, деякі країни-члени намагалися протистояти цьому процесу. Особливо це проявилось під час подій в Іраку, коли Франція і Німеччина не погодилися з діями США та інших європейських членів НАТО й заявили про свою особливу позицію.

Третій елемент адаптації НАТО до нових геополітичних умов є результатом процесу реструктуризації збройних сил часів холодної війни, який відбувався протягом 1990-х років і привів до розробки сучасних програм радикальної військової трансформації військової структури НАТО. Військові вимоги, що постають перед НАТО в контексті нових місій та операцій, ускладнили виконання реформ, які планувалися раніше. Основними принципами забезпечення діяльності НАТО як сучасної організації безпеки стали гнучкість, здатність до швидкого реагування і розгортання сил та виконання тривалих операцій, технологічна перевага й оперативна сумісність. Тому НАТО почало в кінці 1990-х років активно проявляти ініціативи щодо забезпечення безпеки і трансформації діяльності військових та політичних структур. Серед них, зокрема, виділяється **Ініціатива щодо поліпшення обороноздатності** – важлива програма, яку започатковано у 1999 р. на Вашингтонському саміті з метою приведення військового потенціалу у відповідність до нових умов середовища безпеки. Ініціатива оборонних можливостей визначала перелік сфер, що потребували поліпшення наявних можливостей НАТО. Ці сфери включали п'ять основних аспектів: 1) спроможність розгортання та мобільність перекидання військ до місця конфлікту; 2) самозабезпеченість та логістичне забезпечення під час операцій; 3) підвищення максимальних можливостей сил; 4) забезпечення захисту; 5) консультації, командування та управління силами.

У 2000 р. був заснований **Центр зброї масового знищення** (ЗМЗ), у рамках якого країни-члени Альянсу обмінюються інформацією стосовно загрози поширення ЗМЗ і намагаються узгоджувати найбільш прийнятні способи реагування на неї.

Також важливою ініціативою НАТО стала розробка власне Європейської системи безпеки та оборони (ЄСБО) у рамках Альянсу, яка

має на меті дати змогу європейським країнам-членам НАТО виконувати більш відповідальну роль у сфері безпеки й оборони. Терористичні акти 11 вересня 2001 р. зробили ці зусилля ще більш нагальними. Терористичні напади 11 вересня 2001 р. проти Сполучених Штатів Америки, під час яких пасажирські літаки були використані як зброя масового знищення, змінили уявлення про безпеку, а також продемонстрували, наскільки вразливими є сучасні суспільства перед новими загрозами безпеці. Внаслідок цих терористичних актів НАТО 2 жовтня 2001 р. вперше було введено в дію статтю 5 Вашингтонського договору – положення про колективну безпеку країн-членів Альянсу. Ця безпрецедентна подія засвідчила практичну та політичну підтримку США з боку Альянсу в цей вирішальний момент. НАТО не тільки надала допомогу США щодо проведення операції з реагування на терористичні атаки, а й вжила заходи у плані зміцнення загальної спроможності НАТО протистояти загрозі, яка походить від міжнародного тероризму. У зв'язку з терактами в НАТО започатковано всеосяжний аналіз діяльності та робочих процедур, кульмінацією якого стало ухвалення комплексу реформ, ініціатив і програм, які офіційно затверджені лідерами країн Альянсу під час Празького саміту в листопаді 2002 р.

Сьогодні **не існує ніякої єдиної „Програми трансформації НАТО”**. Фактично нині існує **три програми**, які починалися за різних причин й у різний час і які зараз взаємопов'язані і пересікаються між собою. Це **Празька програма**, ініційована колишнім Генеральним секретарем лордом Джорджем Робертсоном у 2002 р. у відповідь на „уроки Косова і 11 вересня 2001 р.” і зосереджена на змінах у *можливостях, місіях і структурах*. Другою програмою є **Норфолкська програма**, ініційована діючим Генеральним секретарем НАТО Япом де Хооп Схеффером у 2004 р. у відповідь на „уроки Афганістану” і зосереджена на змінах в *оборонному плануванні, генеруванні військових сил та спільному фінансуванні*. Третя програма – **Мюнхенська** – була ініційована канцлером Німеччини Герхардом Шредером у 2005 р. у відповідь на „уроки іракської кризи” й зосереджена на змінах ролі НАТО (або на їх відсутності) як засобу *реальних трансатлантичних стратегічних консультацій і прийняття рішень*.

Події 1999 р. під час повітряної кампанії НАТО проти Югославії показали, що існують різкі відмінності між військовою можливістю США та їхніх союзників у сфері високих військових технологій. Стривожений таким розривом лорд Робертсон почав закликати, що трьома головними пріоритетами НАТО повинні бути „обороноспроможність,

обороноспроможність, обороноспроможність”¹³. Досвід ведення операцій НАТО в колишній Югославії тільки почав вивчатися, як стратегічний ландшафт НАТО зазнав потрясіння 11 вересня 2001 р. Це змусило НАТО негайно задіяти вперше у своїй історії статтю 5 Вашингтонського договору і застосувати у своїй діяльності принцип колективної безпеки. На зустрічі у Рейк'явіку, столиці Ісландії, у травні 2002 р. міністри закордонних справ країн-членів НАТО офіційно підтвердили рішучу готовність Альянсу діяти там, де це необхідно для безпеки його членів.

До глобальної **організаційно-функціональної реформи** своєї військової структури НАТО приступила в 2002 р. Протягом 2002 р. персонал штаб-квартири НАТО ретельно працював над розробкою комплексного пакета організаційних змін і вдосконалення можливостей, започаткувавши роботи над програмами модернізації збройних сил. Необхідність трансформаційних перетворень була продиктована такими обставинами:

- змінами характеру і спектра загроз. Це й можлива зміна видів війн та збройних конфліктів у середньотерміновій і довготерміновій перспективі, й зростання активності міжнародних терористичних угруповань. Попередня військова структура НАТО для нейтралізації цих загроз була зовсім не пристосована;

- виникненням нових завдань, пов'язаних з урегулюванням кризових ситуацій у зоні відповідальності НАТО, а також за його межами, що раніше було прерогативою ООН. Керівництво НАТО стало вважати можливим проведення військових операцій, а також супутніх дій невійськового характеру й у випадках, не передбачених статтею 5 про колективну оборону Північноатлантичного договору. Спектр військових операцій може бути широким як за характером, так і за масштабом: від забезпечення санкцій або режиму ембарго, встановлення міжнародними організаціями, до бойових дій із метою примушення до миру. Передбачалося, що операції з урегулювання криз за ступенем напруженості будуть поступатися діям у рамках колективної оборони. Відповідно, війська до таких операцій потрібно готувати, відповідним чином навчати, оснащувати й озброювати. Без реформи структури НАТО це завдання не може бути виконане;

- намаганням зменшити витрати на утримання громіздких військових структур НАТО;

¹³ Белл Р. Шлях трансформації НАТО // НАТО-ревью.– 2005.– Весна (<http://www.nato.int/docu/review/2005/issue1/ukrainian/art3.html>).

- політикою США, спрямованою на вирівнювання внесків союзників у оборонний сектор НАТО. Головна мета, яку переслідував Альянс, починаючи трансформацію, – створити структуру збройних сил, яка дає змогу швидко і без особливих витрат перебудовуватися на нові завдання та умови¹⁴.

Розроблені заходи щодо трансформації НАТО були імплементовані в рішеннях Празького саміту, який відбувся в листопаді 2002 р. На саміті глави держав і урядів країн НАТО прийняли ряд важливих рішень стосовно ролі Альянсу в забезпеченні євроатлантичної безпеки та його адаптації до нових пріоритетів і вимог безпеки. Вони ухвалили **нову програму діяльності** Альянсу, що має на меті подальше гарантування безпеки країн-членів НАТО і посилення ролі цієї організації як одного з найважливіших чинників стабільності та здійснення демократичних реформ на території Альянсу і поза його межами. Ця нова програма справила важливий вплив практично на всі аспекти діяльності НАТО, зокрема на його склад, відносини з країнами-партнерами й іншими організаціями, на процес прийняття рішень і внутрішню структуру, а також на його спроможність виконувати військові операції відповідно до всього спектра місій Альянсу.

1.5.3. Празький саміт і трансформація НАТО

Празький саміт лідерів країн НАТО в 2002 р. дав **старт широкомасштабному процесу трансформацій** в усіх галузях задля того, щоб забезпечити здатність Альянсу так само протистояти викликам у галузі безпеки у XXI ст., як це було стосовно загроз у минулому. Він був трансформаційним самітом, оскільки в Празі ухвалено **комплексний пакет організаційних змін** щодо вдосконалення можливостей НАТО, до яких увійшли: **1) створення Сил реагування НАТО (СРН); 2) переформування Стратегічних командувань; 3) започаткування роботи над програмами модернізації щодо посилення військової спроможності**. Дуже важливим рішенням було запрошення семи країн Центрально-Східної Європи до вступу до НАТО й узгодження структури штаб-квартир і процедур, необхідних для нормального функціонування Альянсу 26 країн.

Під час Празького саміту лідери країн-членів НАТО взяли на себе конкретні політичні зобов'язання – удосконалити потенціал у ключових

¹⁴ Олегин А. НАТО: Максимальная эффективность минимальными средствами // Отечественные записки.– 2005.– № 5 (http://www.magazines.russ.ru/oz/2005/5/2005_5_13).

галузях ведення сучасних військових операцій. Ця ініціатива отримала назву „**Празьке зобов'язання в галузі вдосконалення потенціалу**”. Її метою є зменшення розриву між США та їхніми європейськими союзниками в галузі оборонних можливостей і заохочення спеціалізацією в становленні збройних сил окремих членів НАТО. Згідно з цим зобов'язанням, окремі країни-члени Альянсу спрямовують свої зусилля на вдосконалення оборонного потенціалу в тих галузях, що мають ключове значення для проведення сучасних військових операцій, а саме: стратегічні повітряні й морські перевезення, спостереження з повітря, дозаправка літаків у повітрі тощо. Такий підхід розподілу відповідальності й спеціалізації може зменшити витрати під час проведення спільних операцій та підтримати більш високий рівень політичної довіри всередині НАТО¹⁵. Таким чином, засвідчувалося, що Альянс не лише контролює процес трансформації збройних сил країн-членів, а й сам підлягає трансформації.

За умови виконання цього зобов'язання зросте кількість великих літаків, які здатні перевозити війська на далекі відстані, більшість сил НАТО оперативного розгортання буде забезпечено обладнанням для захисту від хімічної, радіологічної, біологічної та ядерної зброї, а також на 40 % збільшаться запаси неамериканської зброї точного наведення, що доставляються повітрям.

Також країни-члени НАТО погодилися створити передові за технологічним оснащенням Сили швидкого реагування, які будуть здатні швидко розгортатись і переміщатись і які стануть центром зосередження зусиль стосовно загального поліпшення військового потенціалу НАТО та сприяння його подальшій трансформації. Ці сили можуть використовуватись як для надання гуманітарної допомоги чи миротворчості, так і для демонстрації рішучості Альянсу з метою відвернення криз або як передовий загін основних сил у випадку збройного конфлікту. Рішеннями Празького саміту була ліквідована громіздка трьохкомпонентна структура збройних сил НАТО, яка складалась із сил реагування, головних оборонних сил і військ посилення. Відбулися серйозні зміни і в класифікації збройних сил Альянсу. Нині вони розрізняються за ступенем готовності до застосування, за призначенням і за підпорядкованістю коаліційним командуванням.

За **ступенем готовності до застосування** Об'єднані збройні сили (ОЗС) НАТО поділяються на: 1) сили високої готовності – з готовністю до застосування до 90 діб; 2) сили зниженої готовності – з готовністю до

¹⁵ Палій О. Навіщо Україні НАТО?– К.: Дніпро, 2006.– С. 59.

застосування від 91 до 180 діб; 3) сили тривалого розгортання (резервні сили) – з готовністю до застосування більше 365 діб.

За **здатністю до розгортання** ОЗС Альянсу поділяються на **сили територіального і сили універсального застосування**. Сили територіального застосування, які формуються переважно за рахунок національних збройних сил, призначені для вирішення завдань колективної оборони території країн-членів НАТО. Ці сили можуть також залучатися під час проведення операцій з урегулювання кризових ситуацій, поза зоною відповідальності блоку, якщо ці операції проводяться в безпосередній близькості від місць постійної дислокації. Сили універсального застосування призначені як для ведення великомасштабних військових дій, так і операцій з урегулювання кризових ситуацій. Їх основу складають багатонаціональні формування, здатні протягом тривалого часу вести активні військові дії, у тому числі й на віддалених від Європи театрах бойових дій. Сили універсального застосування – найбільш боєздатні й мобільні в НАТО. До 2010 р. передбачено створення в складі сухопутного компоненту дев'яти оперативно-тактичних об'єднань, сформованих на базі багатонаціональних і національних армійських корпусів та їх органів управління. Шість із них повинні перебувати у високій бойовій готовності, три – у зниженій. У складі морського компоненту сил універсального застосування вже є три штаби морського базування високого ступеня готовності, здатні управляти угрупованнями сил флоту Альянсу оперативного рівня. Військово-повітряних сил блоку реорганізація торкнулася мало. За оцінками керівництва НАТО, вони нині здатні вести військові дії будь-якого характеру і масштабу.

На Празькому саміті Альянс прийняв пропозицію США створити до 2006 р. сили першочергового задіяння чисельністю більше 20 тис. військовослужбовців. Ці сили отримали назву **Сили реагування НАТО** (СРН). Це високомобільні формування, які складаються із сухопутного, військово-повітряного і морського компонентів. Вони призначені для вирішення широкого кола завдань, включаючи операції з боротьби з тероризмом. Сили реагування здатні здійснювати глобальний контроль за військово-політичною ситуацією у світі й оперативно реагувати на раптово виниклі кризи. Як вважають експерти з безпеки, на сучасному етапі СРН є рушійною силою військової трансформації Альянсу, своєрідним „полігоном” для випробування нових технологій, доктрин та процедур¹⁶.

¹⁶ Pike X. Необхідність змін // НАТО-ревю.– 2005.– Весна (<http://www.nato.int/docu/review/2005/issue1/ukrainian/art2.html>).

Лідери країн НАТО на Празькому саміті також ухвалили план створення нової, менш чисельної та більш **ефективної військової командної структури**, що зумовило серйозні зміни в системі військового управління. У результаті реорганізації загальне число штабів на оперативному (другому) рівні скоротилося з 20 до 11, а рівні військових підрозділів третього рівня – з 13 штабних елементів до шести. У кінцевому вигляді нова військова командна структура, перехід до якої завершився у 2005 р., складається з **трьох рівнів командування: стратегічного, оперативно-стратегічного й оперативно-тактичного**. На **стратегічному рівні** з'явилося два органи управління. Стратегічне командування ОЗС НАТО в Європі перетворено в **Командування з питань операцій**, розміщене в Європі, в Бельгії, а Стратегічне командування ОЗС НАТО на Атлантиці стало базою формування **Командування з питань трансформацій**, яке постійно розміщене у США, але з представництвом у штаб-квартирі НАТО в Європі. Командування з питань трансформацій відповідає за поточну трансформацію військового потенціалу НАТО.

На **оперативно-стратегічному рівні** передбачалося створення трьох коаліційних органів управління: об'єднані командування ОЗС „Північ”, „Південь” і „Захід”. Перші два сформовані на базі регіональних командувань у Європі та мають сухопутні кордони. Зони їх відповідальності разом складають зону відповідальності стратегічного Командування з питань операцій ОЗС НАТО. Об'єднане командування „Захід” створено на базі атлантичного регіонального командування „Південний Захід”. На нього покладено функції з розробки планів застосування об'єднаних військово-морських сил НАТО й управління ними в зоні Іберійської Атлантики.

На оперативно-тактичному рівні формується структура із шести видових командувань ОЗС НАТО, які забезпечують відповідну штабну підтримку операцій на суші, морі й у повітрі. Видові командування виконують поставлені завдання в межах відповідальності відповідних об'єднаних командувань. Таким чином, НАТО, скорочуючи в ході реформ число штабів та органів управління створює більш гнучкі й ефективні об'єднані оперативні формування на багатонаціональній основі.

Нова військова структура командування НАТО є зменшеною, гнучкішою та ефективнішою, а також більш здатною до проведення повного спектра операцій Альянсу. Вона є **основним компонентом трансформації НАТО**. З нею тісно пов'язане створення потужних, здатних до швидкого розгортання Сил реагування НАТО (СРН). Ці два

основних зобов'язання, які були сформульовані лідерами Альянсу під час Празького саміту НАТО у листопаді 2002 р., вже виконані, як засвідчив Ризький саміт НАТО 2006 р.

Таким чином, військова трансформація НАТО – це динамічний процес, який не має передбачуваного кінцевого результату і стосується як особового складу, обладнання і технологій, так і структур та принципів, що визначають розвиток збройних сил і характер проведення військових операцій.

У Празі також була ухвалена нова **Військова концепція захисту від тероризму**, визначення конкретного військового потенціалу, необхідного для втілення нової місії. Досягнуто домовленостей щодо *Плану дій „Партнерство проти тероризму”*, а також у контексті висловленої країнами-членами НАТО готовності підтримувати зусилля світової спільноти у боротьбі з тероризмом. Ці кроки створили основу для подальших дій, зокрема переходу Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ) на території Афганістану під командування НАТО та надання допомоги Польщі щодо управління нею сектором стабілізаційних сил в Іраку. Було узгоджено низку документів для боротьби з тероризмом, зокрема п'ять ініціатив щодо ядерного, біологічного і хімічного захисту: створення лабораторій, групи реагування, віртуальний зразковий центр оборони від ядерної, хімічної та бактеріологічної зброї, запас засобів біологічного і хімічного захисту та система контролю за захворюваннями.

На Празькому саміті було ухвалено рішення щодо вивчення питання організації ефективної протиракетної оборони від зростаючої ракетної загрози. Зараз постало важливе питання створення протиракетної системи країн НАТО від будь-яких ракетних загроз і нині йде дискусія щодо можливостей розміщення наземних елементів цієї системи в Центральній Європі, зокрема в Польщі і Чехії. Ці заходи негативно сприймаються Російською Федерацією, яка виступає проти розміщення наземних елементів цієї системи у цих країнах.

Важливим напрямом трансформації діяльності НАТО стало **вдосконалення робочих процедур прийняття рішень**. В умовах нового стратегічного середовища, країни-члени НАТО на Празькому саміті визнали за потребу забезпечити більшу гнучкість роботи структурних елементів інституційної структури Альянсу, а для цього – скоротити кількість бюрократичних структур, комітетів і підкомітетів. Кількість комітетів, яких раніше налічувалося 467, було скорочено на 30 %. Із того часу все більше рішень ухвалюється підкомітетами, що дає змогу Північноатлантичній раді приділяти більше часу стратегічним питанням.

Були також вдосконалені процедури проведення засідань на рівні міністрів, щоб їхні учасники могли зосередитися на сутності розглядуваних поточних питань. Очікується, що ці трансформаційні зміни мають забезпечити створення сучасної та ефективної моделі роботи у рамках усіх структур Альянсу.

Після запровадження Празької програми країни-члени НАТО активізували свої зусилля, прагнучи адаптувати Альянс до сучасних викликів і загроз безпеці, розвитку міцних контактів у галузі безпеки та поглиблення співпраці з Росією, Україною та іншими країнами-партнерами. З усіх напрямів трансформації були реалізовані такі:

- **створення сил швидкого реагування НАТО;**
- **створення засобів і підрозділів хімічного, біологічного, радіологічного та ядерного захисту;**
- **оптимізація командних структур;**
- **створення штабу трансформації Альянсу в Норфолку (штат Вірджинія, США);**
- **придбання нових технологій та озброєння.**

Слід зауважити, що останній пункт виконувався повільно низкою країн, що викликало на наступному саміті в Стамбулі в 2004 р. жорстку та відверту розмову. Лише Франція, Великобританія, Польща, балтійські держави, Румунія, Болгарія, Норвегія і США виконували свої зобов'язання щодо трансформації власних збройних сил, виділяючи при цьому відповідне фінансування. Всі інші члени Альянсу витрачали на цілі національної оборони менше 2 % ВВП із тенденцією подальшого скорочення цього показника у деяких країнах. При цьому, тільки 5 % військовослужбовців НАТО були здатні вести дії за межами національних кордонів. Тому на саміті НАТО в Стамбулі в 2004 р. міністри оборони країн-членів ухвалили рішення, щоб 40 % сухопутних сил кожної держави були готові до розгортання, а 8 % – готові до експедиційних місій НАТО в будь-який час¹⁷.

Під час **Стамбульського саміту 2004 р.** лідери країн Альянсу ще раз підтвердили підтримку Празьких зобов'язань щодо обороноздатності та домовилися приділити особливу увагу питанням подолання критичних недоліків, що залишилися, й адаптувати свої можливості до майбутнього безпекового середовища. У Стамбулі міністри оборони підписали Меморандум про взаєморозуміння щодо стратегічних повітряних

¹⁷ Оперативні можливості: Брифінг.– Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2006.– Жовт. (укр). Website: www.nato.int.

перевезень, а інші країни підписали листи про наміри щодо повітряних і морських стратегічних перевезень.

Стамбульський саміт НАТО визначив два ключових напрями трансформації діяльності Альянсу:

- збільшення витрат на оборону;

- переорієнтація оборонних засобів для покращення мобільності військових сил і розвитку та придбання сучасних засобів озброєння.

У Стамбулі глави країн-членів НАТО розпочали реалізацію середньо- і довгострокових заходів щодо підвищення доступності збройних сил країн-членів для участі у майбутніх операціях. Вони погодили заходи, необхідні для спрощення залучення сухопутних військ країн-членів Альянсу, а саме: збільшення кількості військ, здатних брати участь в операціях, та погодження змін в оборонному плануванні НАТО, а також в оперативному плануванні й процесі прийняття рішень для прискорення і підвищення ефективності та передбачуваності.

Трансформаційні зміни, передбачені Празькою програмою, почали виконуватися. Нині їх можна вважати цілком позитивними, хоча у деяких аспектах спостерігалось відставання через недостатнє фінансування модернізаційних заходів. Тому на зустрічі в Командуванні ОЗС із питань трансформації у квітні 2004 р. Генеральним секретарем НАТО Япом де Хооп Схеффером була висунута нова ініціатива трансформації діяльності НАТО, яка отримала назву „**Норфлolkська програма**”. Він запропонував внести потенційні зміни в оборонне планування Альянсу, генерування військових сил і розробку схем спільного фінансування, які необхідні для коригування здатності військових сил та їх генерування для участі в операціях. Пізніше, в жовтні 2004 р., стурбований постійними суперечками з країнами-членами НАТО щодо створення нового гелікоптера або допоміжних підрозділів у тих чи інших країнах, Я. Де Хооп Схеффер заявив перед представниками американського та європейського командування, якщо союзники не будуть готові й здатні виділити національні збройні сили для місій НАТО, то це поставить під загрозу майбутнє Альянсу.

У листопаді 2005 р. НАТО за Норфолкською програмою провело першу конференцію „Глобальне генерування військових сил”, намагаючись узгодити індивідуальні зобов'язання країн щодо забезпечення ротації Сил реагування НАТО з їх зобов'язаннями щодо операцій з урегулювання в Афганістані, Боснії і Герцеговині та Косово. Інтенсифікувалось обговорення в рамках Виконавчої робочої групи питання поліпшення прогнозованості національних внесків у спільні

багатонаціональні сили НАТО. Одним із варіантів генерування військових сил, який вивчається у рамках Норфолкської програми є розробка варіантів оперативного планування і чітке уявлення про готовність країн-членів Альянсу надавати конкретні військові ресурси під час криз та конфліктів. У галузі реформування спільного фінансування започатковано дискусію щодо збільшення спільних військових бюджетів – Програми інвестицій у безпеку НАТО і Військового бюджету – та застосування їх до більш оперативних аспектів поточних операцій НАТО, залучаючи більше зовнішніх підрядників, створюючи фонди на випадок непередбачуваних ситуацій в оборонні бюджети країн. Також було запропоновано створити військові угруповання і відповідні бюджети на зразок АВАКС НАТО у галузі матеріально-технічного і тилового забезпечення, медичної служби та транспортних гелікоптерів. Поки що ще зарано оцінювати прогрес у виконанні Норфолкської програми, проте експерти з безпеки відзначають, що просування вперед зазнає труднощів через суперечки щодо розподілу видатків між державами та небажання деяких країн-членів Альянсу надавати НАТО значно більше інформації щодо диспозиції і дислокації їхніх національних збройних сил.

У лютому 2005 р. на засіданні у Брюсселі керівники країн-членів НАТО взяли на себе зобов'язання посилювати роль НАТО як форуму для стратегічних і політичних консультацій і координації між членами Альянсу й підтверджувати його функцію як важливого форуму для консультацій у сфері безпеки між Європою та Північною Америкою. Ця ініціатива завершила короткий, але інтенсивний період консультацій, який десятьма днями раніше був спровокований заявами федерального канцлера Німеччини Г. Шредера на **Мюнхенській конференції** з питань європейської політики безпеки. Заява канцлера викликала активну реакцію преси й приголомшила деякого з вищого керівництва НАТО і США. У заявах Г. Шредера прозвучало те, що НАТО вже не є головним місцем, де трансатлантичні партнери обговорюють і координують свою стратегію. Він вніс пропозицію створити Комісію високого рівня з незалежних осіб по обидва боки Атлантики для обговорення можливих шляхів поліпшення трансатлантичних відносин, яка повинна допомогти у пошуку можливостей уникати у майбутньому криз, подібних до Іракської. Таким чином, висловлено позицію Німеччини щодо подій в Іраку і небажання США використовувати НАТО як головне місце для обговорення та координації таких стратегічних рішень, як, де і в який спосіб боротись із Талібаном та Аль-Каїдою в Афганістані, або скільки часу надавати інспекційному процесу Ради Безпеки ООН для досягнення результатів перед тим, як починати

війну з Іраком. Фактично канцлер Німеччини Г. Шредер, розчарований якістю політичного діалогу в Альянсі, ставив запитання, чи будуть усі трансформаційні реформи, передбачені Празькою і Норфолкською програмами, зведені нанівець, якщо Альянс не зможе функціонувати як справжнє партнерство на етапах прийняття стратегічних рішень до початку конфліктів. Він публічно висвітлив зменшення важливості НАТО як місця для реального прийняття спільних трансатлантичних рішень із питань спільного стратегічного значення і підняв питання відновлення культури стратегічного діалогу в межах Альянсу.

Під час проведення Брюссельського саміту всі сторони погодилися з необхідністю розробки плану посилення консультацій і координації між членами Альянсу з питань безпеки та прийняття стратегічних рішень у цій сфері, а також досягнення консенсусу щодо умов політичних дебатів. Ці рішення отримали назву „**Мюнхенська програма**”. Таким чином, було поставлено завдання реального консультування між усіма європейськими країнами-членами Альянсу та США на противагу простому „інформуванню” їх про вже прийняті рішення. Після прийняття такого рішення НАТО заради безпеки трансатлантичної співдружності націй, безперечно, буде продовжувати втілювати три трансформаційні програми – Празьку, Норфолкську і Мюнхенську – з добрими намірами та спільною метою, як важко й недосконало це не було б.

1.5.4. Новий етап трансформації НАТО

Наступним важливим кроком у трансформації діяльності НАТО був **Ризький саміт** лідерів країн-членів Альянсу, на якому 29 листопада 2006 р. прийнято декларацію саміту. В Ризькій декларації відзначається, що принцип неподільності безпеки країн Альянсу є фундаментальним і нові загрози безпеці, поширення зброї масового знищення та засобів її доставки до цілі, а також загрози, що походять від нестабільності через існування кризи державної влади в окремих країнах, висувають на перший план ключову роль НАТО як важливого форуму консультацій із питань безпеки між союзниками у Північній Америці та Європі. У декларації підкреслюється важливість спільних дій проти цих загроз, зокрема операцій із реагування на кризи за мандатом ООН, і зумовлює необхідність продовження трансформації потенціалу та партнерських відносин НАТО. На саміті були ухвалені **Комплексні політичні настанови** (Comprehensive Political Guidance), які забезпечують рамки та політичний напрям продовження трансформації НАТО, встановлюючи на

наступні 10–15 років пріоритети з усіх аспектів військового потенціалу Альянсу, планування, підготовки та розвідки.

Комплексні політичні настанови є своєрідною **Комплексною політичною директивою** і містять бачення сучасного та майбутнього безпекового середовища, визначаючи можливості реагування на появу непередбачуваних ризиків і загроз та пріоритети стосовно спроможностей Альянсу, питань планування і розвідки. У документі зазначено, що головними загрозами на сьогодні для Альянсу є тероризм, розповсюдження зброї масового ураження, використання сучасних технологій зі злочинними намірами, а також держави, що занепадають, регіональні кризи та злочинне руйнування транспортних мереж постачання життєво важливих ресурсів. Політична директива визначає види операцій, які Альянс має бути здатним здійснювати, а також необхідні для цього спроможності. У цьому зв'язку наголошується на необхідності дотримання визначених Альянсом вимог до збройних сил держав-членів, які повинні залишатися збалансованими, мобільними і здатними до швидкого розгортання, спроможними виконувати будь-які операції – низької та високої інтенсивності. Водночас відзначено, що сьогодні НАТО потребує забезпечення можливості проведення більшої кількості мобільних операцій на великих відстанях. На момент проведення Ризького саміту Альянс здійснював шість місій та операцій на трьох континентах: Міжнародні сили сприяння безпеці (МССБ) в Афганістані; Сили в Косово (КФОР); операція „Ектив ендевор” („Активні зусилля”) у Середземному морі; штаб НАТО – Сараєво; Тренувальна місія НАТО в Іраку; а також підтримка місії Африканського Союзу в Дарфурі (Судан).

У Ризі лідерами країн НАТО було розпочато ініціативу з трансформації сил спеціальних операцій, яка має покращити спільну підготовку та розробку доктрин, удосконалити обладнання та поліпшити взаємосумісність. Країни Альянсу також спрямували подальшу роботу в багатьох сферах, яку забезпечує успішне проведення сучасних операцій, зокрема спостереження „повітря – земля”, тилове забезпечення та обмін розвідувальною інформацією. Ці та широкий спектр інших заходів, що презентують трансформацію НАТО в дії, були представлені на виставці трансформацій, яка проходила під час саміту.

Керівництво Альянсу спрямувало роботу у Ризі на широкомасштабний розвиток політичного та практичного потенціалу рамок партнерства НАТО і відносин із контактними країнами, такими як Австралія, Нова Зеландія та Японія. Це включатиме також заходи,

спрямовані на те, щоб зробити консультації більш цілеспрямованими, формати зустрічей – гнучкішими, а також надати доступ до вже існуючих механізмів партнерства ширшому колу нових партнерів, таких як країни Середземноморського діалогу та Стамбульської ініціативи співпраці, а також контактні країни.

На саміті також висловлено підтримку зусиль й ініціатив, спрямованих на зміцнення співробітництва, безпеки і стабільності в Середземноморському та Чорноморському регіонах. Започатковано нову **Ініціативу співробітництва** у сфері модернізації та підготовки військових формувань країн Середземноморського діалогу, країн Стамбульської ініціативи співпраці й „Ширшого Близького Сходу” через започаткування спеціальної освітньої програми.

У Ризькій декларації країни-члени НАТО підтвердили політику “відкритих дверей”, яка сприяє стабільності, миру та співробітництву на європейському континенті, а також наголосили, що План дій щодо членства (ПДЧ) є ключовим етапом підготовки країн-претендентів до членства в Альянсі та, що всі демократичні європейські країни можуть бути, за рішенням Північноатлантичної ради, запрошені до ПДЧ або до членства на будь-якому етапі, залежно від прогресу, досягнутого цими країнами на шляху до відповідності цілям Північноатлантичного договору. Альянс підтвердив свої наміри продовжувати інтенсифікований діалог із Грузією та Україною, який охоплюватиме повний спектр політичних, військових, фінансових і безпекових питань, пов’язаних із прагненням цих країн до членства, не визначаючи наперед можливих рішень Альянсу в цьому зв’язку.

Поточні програми трансформації НАТО визначили найвищий рівень консенсусу, який можливо досягти в рамках НАТО на сьогоднішньому етапі. Комплексні трансформаційні процеси дають змогу прискорити реформи, які НАТО розпочала декілька років тому як у політичній, так і у військовій галузях. Проте досягнення у жодній із цих галузей поки що не дають підстав зупинятися на досягнутому, хоча тенденція створення трансформаційної міжнародної стратегії в Європі є обнадійливою. Альянс усе ще повинен довести, що він може разом з Європейським Союзом відіграти важливу роль у розвитку цієї стратегії. Більшість аналітиків вважають уже застарілою Стратегічну концепцію НАТО 1999 р., яка містить узгоджений аналіз стратегічних реалій та шляхи протистояння загрозам, що постають перед НАТО. Трансформаційний курс, який обрав Альянс після подій 11 вересня 2001 р. й особливо після Празького саміту 2002 р., не зміг забезпечити подолання політичних розбіжностей, що виникли між союзниками. Тому

необхідне прийняття на офіційному рівні **нової Стратегічної концепції**, яка б становила стратегічну основу процесу подальшої трансформації. Така концепція уже запропонована під назвою „Перспективна стратегія”, проте є лише публікацією Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі генерала Д. Л. Джоунса та Головнокомандувача НАТО з питань трансформації адмірала Е. П. Гіамбастіані¹⁸. Трансформація – це вже не просто питання на порядку денному НАТО, а ознака, яка визначає сутність функціонування цієї організації.

Таким чином, із часу завершення „холодної війни” НАТО постійно перебуває у стадії пристосування до нових геополітичних реалій, що виникають на початку ХХІ ст. Широкомасштабні завдання, які нині вирішує НАТО, потребують розуміння і підтримки з боку громадськості, як у країнах-членах, так і в країнах-партнерах, які повинні відкидати політику конфліктів та бути готовими зміцнювати безпеку, ґрунтуючись на розумінні та співпраці в інтересах усього людства. Поточна трансформація НАТО є лише частиною загального процесу, спрямованого на підвищення рівня безпеки країн-членів Альянсу та гарантування майбутньої стабільності на євроатлантичному просторі.

Контрольні питання та завдання

- 1. Які умови і чинники були вирішальними при створенні Організації Північноатлантичного договору?*
- 2. Коли було засновано НАТО?*
- 3. Назвіть етапи розширення Північноатлантичного альянсу.*
- 4. Які основні цілі створення НАТО?*
- 5. Які завдання Організації Північноатлантичного договору?*
- 6. Які стратегічні концепції діяльності були прийняті Альянсом у 1950-1980-ті роки?*
- 7. Вкажіть основні положення Стратегічної концепції НАТО 1991 р.*
- 8. Коли була прийнята нова Стратегічна концепція НАТО?*
- 9. У чому полягають основні положення нової Стратегічної концепції НАТО 1999 р.?*
- 10. Як відбувалась еволюція діяльності НАТО після закінчення „холодної війни”?*
- 11. Які стратегічно важливі рішення були прийняті на Празькому саміті НАТО 2002 р.?*

¹⁸ Піке Х. Необхідність змін // НАТО-ревію.– 2005.– Весна (<http://www.nato.int/docu/review/2005/issue1/ukrainian/art2.html>).

РОЗДІЛ 2 СТРУКТУРНА ОРГАНІЗАЦІЯ НАТО

2.1. ПОЛІТИЧНА ІНСТИТУЦІЙНА СТРУКТУРА

Організація Північноатлантичного договору (НАТО) як міждержавна організація забезпечує таку *інституційну структуру*, яка дає змогу досягти обраної мети і в якій усі держави-члени повною мірою зберігають свій суверенітет та незалежність. Структура НАТО є досить розгалуженою, що забезпечує ефективну і стабільну роботу цієї організації. Вона надає можливість країнам-членам консультуватися з будь-якого порушеного ними питання й ухвалювати рішення щодо політичних і військових проблем, які впливають на їхню безпеку. Північноатлантичний альянс втілює в собі трансатлантичне партнерство між європейськими членами НАТО і Сполученими Штатами Америки та Канадою, спрямоване на укріплення миру і стабільності в усій Європі. Цілі партнерства між європейськими та північноамериканськими членами альянсу є, передусім, політичними, з опорою на спільне планування оборони, військове співробітництво і на співробітництво та консультації в різних сферах. НАТО має відповідні структури, що забезпечують консультації і співробітництво між її членами у політичній, військовій, економічній, науковій та інших невійськових галузях. Створені в НАТО структури дають змогу країнам-членам Альянсу координувати свою політику задля виконання основоположних завдань у галузі безпеки. Вони розробляють спільні плани колективної оборони, займаються створенням інфраструктури й основних об'єктів і споруд, необхідних для функціонування збройних сил, опрацьовують заходи для реалізації спільних програм військової підготовки та навчань. У своїй діяльності вони спираються на розгалужену систему цивільних і військових структурних підрозділів, відповідальних за адміністративне управління, питання бюджету і планування, а також на установи, які створені країнами-членами Альянсу з метою координації діяльності в окремих сферах.

Важливе місце в діяльності НАТО займає процес ухвалення рішень, який ґрунтується на досягненні консенсусу. Це означає, що всі рішення мають бути одностайними при згоді всіх партнерів. Згода досягається спільними інтересами країн-членів та спільним розумінням інтересів безпеки. Тому виникає потреба у проведенні тривалих консультацій і обговорень, перш ніж буде ухвалене важливе рішення. Така система забезпечує дотримання суверенітету кожної з країн-членів Альянсу та

стовідсоткову підтримку прийнятих рішень із готовністю країн-членів до їх виконання. Це вигідно відрізняє НАТО від інших міжнародних організацій, зокрема Європейського Союзу, де є можливість ухвалювати рішення переважною більшістю голосів держав-членів ЄС, нехтуючи запереченнями одразу кількох держав-членів. В історії НАТО єдиний раз було поставлено під сумнів єдність організації, коли в 1966 р. Франція вийшла з військової структури, однак залишилася в межах політичної структури НАТО. З 1993 р. Франція почала повертатися до участі в спільному військовому командуванні НАТО. Слід зауважити, що рівень участі країн в оборонних структурах НАТО є індивідуальним для кожної країни і може перебувати під впливом національних законодавств. Так, національне законодавство Норвегії і Данії забороняє розміщення на територіях цих держав ядерної зброї або іноземних військ у мирний час¹⁹.

Основними інститутами політики та прийняття рішень у НАТО є **Північноатлантична рада, Комітет оборонного планування і Група ядерного планування**. Кожен із цих інститутів відіграє надзвичайно важливу роль у процесах консультацій та прийняття рішень, які є основою співпраці, спільного планування і безпеки країн. Рішення, які приймаються цими органами, мають однаковий статус та є узгодженою політикою країн-членів НАТО, незалежно від рівня, на якому вони прийняті. Цим вищим органам підпорядковані спеціальні *комітети*, які складаються з офіційних представників країн-членів. Структура комітетів дає змогу забезпечити представництво кожної країни на кожному рівні й в усіх сферах діяльності НАТО. Така інституційна політична структура НАТО є базовим механізмом, який забезпечує Альянсу можливість проводити консультації і приймати спільні рішення.

Найвищий політичний орган НАТО, що має великі політичні повноваження і повноваження приймати рішення, – це **Північноатлантична рада**. Вона складається з постійних представників усіх країн-членів Альянсу. Постійний представник має ранг посла, а в роботі йому допомагає національна делегація у складі дипломатичного персоналу та радників із питань безпеки. Рада засідає на рівні послів щонайменше раз на тиждень, а зазвичай – ще частіше. Коли Рада проводить засідання у такому форматі, її часто називають „Постійною радою”. Також відбуваються регулярні засідання Ради на вищому рівні за участю міністрів оборони і закордонних справ, а час від часу – на рівні глав держав та урядів. Незалежно від рівня проведення засідання, рішення Ради мають однакову юридичну силу і відображають позицію

¹⁹ НАТО. Довідник / Офіс інформації і преси НАТО.– К: Молодь, 1999.– С. 163.

урядів держав-членів. Усі країни-члени НАТО мають однакове право висловлювати свої погляди за столом засідань Ради. Рішення, які приймаються Радою, є виразом колективної волі урядів країн-членів і приймаються за спільної згоди. Уряди всіх країн-членів є фактично розробниками політичного курсу НАТО, що формується в Північноатлантичній раді або від її імені, та творцями консенсусу, на основі якого приймаються спільні рішення.

Північноатлантична рада є основним і, по суті, єдиним політичним органом ухвалення найважливіших рішень в Альянсі. Вона наділена реальною політичною владою та повноваженнями приймати рішення. Рада виконує важливі представницькі функції і приймає декларації та комюніке, у яких пояснюються політика та рішення Альянсу як широкій громадськості, так і країнам, які не є членами НАТО. Вона є унікальним форумом для проведення широкомасштабних консультацій між урядами країн-учасниць з усіх питань, що торкаються їхньої безпеки.

Північноатлантична рада – це єдиний орган НАТО, повноваження якого визначено безпосередньо в Північноатлантичному договорі. Рада, згідно з Договором, має повноваження створювати підпорядковані органи. За час існування НАТО створено багато комітетів і груп із планування та підтримки роботи Ради або для відповідальної роботи у конкретних галузях, таких як оборонне планування, ядерне планування та військові справи.

Головує на засіданнях Ради **Генеральний секретар НАТО**, а за його відсутності – заступник. Той посол або постійний представник у Раді, який перебуває на цій посаді найдовше, отримує титул дуасна Ради. Функції дуасна є переважно церемоніальними, проте він може виконувати специфічну роль головуючого, наприклад збираючи засідання і головуючи під час дискусій щодо призначення нового Генерального секретаря. На зустрічах на рівні міністрів закордонних справ міністр однієї з держав перебирає на себе роль Почесного Президента. Ця посада щороку передається по черзі представникам усіх країн-членів НАТО за англійським алфавітом. На засіданнях ради будь-якого рівня постійні представники країн-членів сидять за столом в алфавітному порядку, згідно з назвою держави англійською мовою. Така сама система діє в усіх комітетах НАТО.

Питання, які обговорюються, і рішення, які приймаються на засіданнях Ради, стосуються всіх аспектів діяльності НАТО та часто ґрунтуються на звітах і рекомендаціях, підготовлених підпорядкованими

комітетами на запит Ради. Теми для обговорення може запропонувати Генеральний секретар або будь-який національний представник.

Підготовку до роботи Ради виконують підпорядковані їй комітети, які відповідальні за конкретні галузі політики. Значну частину підготовчої роботи виконує **Політичний комітет вищого рівня** (SPC), до складу якого входять заступники постійних представників і який, у разі необхідності, може посилюватися за рахунок відповідних національних експертів. Політичний комітет вищого рівня відповідає, передусім, за підготовку більшості заяв та комюніке Ради, а перед зустрічами на рівні міністрів готує проекти текстів, які потім має затвердити Рада. Іншими аспектами політичної роботи опікується звичайний Політичний комітет, до якого входять політичні радники або консультанти з національних делегацій.

У складі НАТО діють комітети, підпорядковані Північноатлантичній раді, відповідальні за здійснення політичних консультацій, воєнного планування та військових операцій, співробітництва в галузі озброєнь, які надають рекомендації Північноатлантичній раді або Комітету оборонного планування НАТО. Коли Рада збирається на рівні міністрів оборони або розглядає оборонні справи і питання та аспекти оборонної стратегії, до роботи як головні дорадчі органи можуть бути залучені інші вищі комітети, зокрема такі, як Виконавча робоча група. Залежно від теми дискусії провідна роль у підготовці засідань Ради та нагляду за виконанням її рішень передається вищому комітету, який відповідає за конкретну галузь.

Північноатлантична рада в технічній роботі спирається на Міжнародний секретаріат, який працює під керівництвом Генерального секретаря НАТО. Секретаріат Ради складається зі співробітників відповідних підрозділів та відділів Міжнародного секретаріату, зокрема Виконавчого секретаря, який відіграє координуючу роль у забезпеченні виконання доручень Ради, а також запису і поширення її рішень. Виконавчий секретар є також секретарем Ради.

Очолює НАТО **Генеральний секретар НАТО**, який є найвищою міжнародною посадовою особою організації. Генеральний секретар НАТО обирається державами-членами шляхом консенсусу з-поміж видатних державних діячів європейських членів НАТО терміном на чотири роки. Він є Головою Північноатлантичної ради, Комітету оборонного планування та Групи ядерного планування, номінальним головою інших вищих комітетів і головною виконавчою особою НАТО. Він сприяє досягненню консенсусу країнами-членами НАТО. Стосовно управління щоденною діяльністю

Генеральному секретареві допомагає Міжнародний секретаріат, що складається з експертів та посадовців із країн-членів НАТО. Такі широкі повноваження надані Генеральному секретарю урядами держав-членів. Генеральний секретар також є Головою Ради євроатлантичного партнерства та Групи середземноморської співпраці, співголовою (разом із представником Росії і представником країни НАТО, що виконує обов'язки Почесного президента) Ради НАТО – Росія. Генеральний секретар також співгодує, разом із представником України, на засіданнях Комісії НАТО – Україна. Він є головним речником і представником Північноатлантичного альянсу в міжурядових відносинах та відносинах із засобами масової інформації, репрезентуючи спільну позицію країн-членів із політичних питань. Однак він обмежений позицією держав-членів і не може одноосібно приймати рішення щодо політики Альянсу.

Головними функціональними обов'язками Генерального секретаря є:

- організація та керування процесом консультацій і прийняття рішень в Альянсі;

- урегулювання спорів між державами-членами внаслідок володіння особливими повноваженнями;

- керівництво діяльністю Міжнародного секретаріату і відповідальність за призначення працівників Секретаріату та контроль їхньої діяльності;

- виступати головним речником НАТО як у його зовнішніх відносинах, так і в контактах з урядами країн-членів та представниками засобів масової інформації;

- відповідальність за керівництво роботою Міжнародного секретаріату.

Генеральний секретар має у своєму розпорядженні *Особисту канцелярію і Канцелярію Генерального секретаря*. У виконанні покладених на нього обов'язків йому допомагає **заступник Генерального секретаря**, який у разі відсутності Генерального секретаря, заміщає його. Заступник Генерального секретаря очолює Спеціальну групу високого рівня з контролю над звичайними озброєннями, Виконавчу робочу групу, Комітет протиповітряної оборони НАТО, Спільний консультативний комітет, Спільний комітет із питань поширення зброї масового знищення та низку інших вищих комітетів, спеціальних, тимчасових і робочих груп.

Серед головних комітетів, які підпорядковані Північноатлантичній раді, помітне місце займає **Комітет оборонного планування НАТО (DPC)**.

Комітет займається насамперед плануванням колективної оборони, інтегрованої військової структури НАТО, економічними питаннями стосовно оборонного бюджету та конверсії. Він є головним органом прийняття рішень із питань, що належать до інтегрованої військової структури НАТО. Комітет дає настанови військовому керівництву НАТО і, в межах своїх повноважень, має такі ж самі функції та владу, як і Рада в межах своєї компетенції. До складу Комітету входять постійні представники усіх країн-членів, що належать до інтегрованої військової структури Альянсу, за винятком Франції. Він, як мінімум, двічі на рік збирається на рівні міністрів оборони.

Головою Комітету є Генеральний секретар НАТО. Діяльність Комітету оборонного планування забезпечує низка підпорядкованих йому комітетів з окремими галузями і напрямками відповідальності, в яких працюють представники усіх держав-членів (Комітет оборонного аналізу, Політичний комітет, Комітет із питань інфраструктури, Економічний комітет тощо). Як і Північноатлантична рада, Комітет оборонного планування користується послугами відповідного вищого комітету для підготовки роботи та нагляду за виконанням його рішень.

Іншою важливою структурою НАТО у прийнятті політичних рішень є **Група ядерного планування** (NPG). Група ядерного планування є однією з головних інституцій НАТО, відповідальною за ядерну політику Альянсу. Вона функціонує у вигляді регулярних засідань міністрів оборони країн-членів НАТО, які беруть участь у роботі Комітету оборонного планування. Головою Групи ядерного планування є Генеральний секретар НАТО. На засіданнях Групи обговорюються питання, пов'язані з ядерними силами. Ці дискусії стосуються широкого спектра питань ядерної політики, зокрема безпеки, захисту і забезпечення ядерних озброєнь, системи інформації та зв'язку, питання розгортання озброєнь та більш широкі питання загального характеру, такі як контроль над ядерними озброєннями і розповсюдження зброї масового знищення. Ядерна політика НАТО постійно переглядається та приймаються спільні рішення з метою її модифікації або адаптації до нових умов, а також із метою оновлення і вдосконалення процедур планування та консультацій.

Діяльність Групи ядерного планування забезпечує Штабна група NPG, до складу якої входять представники національних делегацій, котрі беруть участь у роботі NPG. Франція, яка не входить до інтегрованої військової структури НАТО, не бере участі в роботі Групи ядерного планування, як і Комітету оборонного планування. Всю поточну й детальну

роботу Штабна група виконує від імені постійних представників NPG. Вона засідає раз на тиждень, а в разі необхідності й частіше.

При групі ядерного планування функціонує *Група високого рівня* (HLG) як дорадчий орган вищого рівня з питань ядерної політики і планування. Група високого рівня відповідає за нагляд за безпекою, захистом та життєдіяльністю ядерної зброї. Група очолюється Сполученими Штатами Америки. Вона складається з національних політиків й експертів із країн-членів Альянсу, а також представників Міжнародного секретаріату НАТО і представників двох стратегічних командувань. Політики й експерти зустрічаються декілька разів на рік для обговорення різних аспектів ядерної політики НАТО, планування і стану ядерних сил, а також питань, що торкаються безпеки, захисту та забезпечення ядерних озброєнь.

Формування і реалізація політики НАТО в різних галузях вимагає широкого інформування всіх урядів країн-членів НАТО про політику й наміри один одного та розуміння підґрунтя позиції кожного члена Альянсу. Тому це потребує регулярних політичних консультацій за будь-якої можливості на етапі вироблення спільної політики і до ухвалення відповідних рішень на національному рівні. Систематичні політичні консультації в НАТО почалися відразу після створення Альянсу, коли Північноатлантична рада вперше зібралась у вересні 1949 р. Відтоді цей процес змінювався і вдосконалювався. Принциповим форумом для проведення консультацій залишається Північноатлантична рада, оскільки її засідання відбуваються за мінімальних формальностей, а дискусії проводяться в атмосфері прямоти й відвертості. Головуючий на засіданнях Генеральний секретар відіграє чільну роль як принциповий представник і речник Ради у контактах з окремими урядами та громадськістю.

Регулярні консультації відбуваються також у рамках інших форумів, повноваження яких визначаються Північноатлантичною радою. Політичний комітет на вищому й інших рівнях, Група координації політики, Дорадча група з атлантичної політики та інші спеціальні комітети відіграють безпосередню роль у сприянні політичним консультаціям між урядами країн-членів НАТО. Вони, як і Рада, користуються допомогою Міжнародного секретаріату, підпорядкованого Генеральному секретарю НАТО.

Консультації в НАТО можуть відбуватися в різних форматах і формах. Регулярні консультації проводяться також із країнами-партнерами у рамках Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП); із Росією – головним чином під

час засідань Ради НАТО – Росія; з Україною – в рамках Комісії Україна – НАТО; з країнами-учасниками Середземноморського діалогу – через Групу середземноморської співпраці.

Процес ухвалення політичних рішень у НАТО базується на **консенсусі й загальній згоді**, що зберігає індивідуальний досвід та власну позицію кожної країни й водночас надає в їх розпорядження такі механізми та процедури, котрі дають змогу вживати спільних, швидких і рішучих заходів, коли того вимагають обставини. У разі виникнення розбіжностей їх намагаються усунути спільними зусиллями, щоб колективні дії спиралися на узгоджені рішення, які підтримують усі члени Альянсу. Завдяки гнучкій інституційній політичній структурі всі члени НАТО є повноправними учасниками процесу політичного співробітництва в рамках Альянсу і всі вони однаково зобов'язані виконувати умови Північноатлантичного договору.

2.2. ЦИВІЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ ТА СТРУКТУРИ НАТО

Головною цивільною організацією в структурі Північноатлантичного альянсу є **штаб-квартира НАТО**. Вона в 1949–1966 р. була в м. Париж (Франція), а після виходу Франції з військових структур НАТО її переведено в м. Брюссель (Бельгія) у 1967 р., де вона розміщена й донині. Штаб-квартира НАТО є політичним штабом організації та постійним місцеперебуванням *Північноатлантичної ради* і структурних підрозділів організації. Тут розміщені *постійні представники від країн-учасниць, національні делегації, Генеральний секретар, співробітники Міжнародного секретаріату, військові представники держав-членів альянсу, Голова Військового комітету та Міжнародний військовий штаб*. У приміщенні штаб-квартири НАТО також працюють дипломатичні місії або контактні представництва країн-партнерів, відділ консультацій, командування та управління, інші агентства НАТО.

У штаб-квартирі НАТО на постійній основі працює майже 4 200 осіб, з яких близько 2 100 – це члени національних делегацій і персонал національних військових представників у Альянсі. У Міжнародному секретаріаті й інших структурних підрозділах працює майже 1 200 осіб. У Міжнародному військовому штабі обіймають посади 500 осіб, з яких – 90 є цивільними. Також у приміщенні штаб-квартири працюють члени національних дипломатичних місій або контактних представництв держав-партнерів (близько 400 осіб). Цивільний персонал, який НАТО наймає в

уському світі, включно з персоналом агентств НАТО, розміщених поза межами Брюсселя, та цивільними співробітниками військових штабів Альянсу, налічує майже 5 200 осіб.

Найбільш чисельною групою працівників штаб-квартири НАТО є **постійні представники та члени національних делегацій** держав-членів Альянсу. Кожна держава-член організації представлена в Північноатлантичній раді *послом або національним представником*, якому допомагає національна делегація, що складається з радників та інших працівників, котрі представляють свою країну в різних комітетах і структурних підрозділах Альянсу. Національна делегація кожної країни-члена НАТО має статус посольства й очолюється послом (якого ще називають „постійним представником”), який діє на підставі інструкцій, отриманих зі своєї столиці, і звітує перед керівництвом своєї держави. Персонал делегацій представлений державними службовцями Міністерства закордонних справ та інших відповідних міністерств, уповноважених представляти свою країну в НАТО.

Найвищою міжнародною посадовою особою організації є **Генеральний секретар НАТО**, який є Головою Північноатлантичної ради, Комітету оборонного планування та Групи ядерного планування, номінальним головою інших вищих комітетів і головною виконавчою особою НАТО. Він є також керівником Міжнародного секретаріату, що забезпечує роботу представників держав-членів при органах НАТО. Функції генерального секретаря описані в попередньому параграфі.

Міжнародний секретаріат

Дорадчу політичну і практичну адміністративну роботу виконують працівники **Міжнародного секретаріату (IS)**, який формується з громадян країн-членів організації, запрошених на роботу безпосередньо НАТО або відряджених національними урядами. Головна роль Міжнародного секретаріату полягає в наданні порад, рекомендацій та адміністративної підтримки національним делегаціям у штаб-квартирі НАТО. Він виконує рішення комітетів НАТО і забезпечує процес досягнення консенсусу та прийняття рішень. Співробітники Міжнародного секретаріату підпорядковані Генеральному секретареві. Міжнародний секретаріат забезпечує роботу Північноатлантичної ради і підпорядкованих комітетів, а також Ради євроатлантичного партнерства, Постійної спільної ради НАТО – Росія, Комісії НАТО – Україна та Групи середземноморської співпраці. До складу Міжнародного секретаріату входять *Канцелярія Генерального секретаря, п'ять робочих відділів,*

Відділ управління та Відділ фінансового контролю. Кожен із п'яти робочих відділів очолюється помічником Генерального секретаря, який є головою комітету з питань, що входять у його компетенцію. Відділи мають структуру директоратів, підрозділів і служб, яка забезпечує роботу комітетів у різних галузях. Слід зауважити, що керівництво НАТО, зважаючи на зміни у міжнародному середовищі безпеки, постійно переглядає структуру Міжнародного секретаріату для того, щоб вона віддзеркалювала нові місії і пріоритети Альянсу²⁰.

Міжнародний секретаріат виконує такі основні функції:

- надання підтримки політичних порад і рекомендацій вищим органам НАТО у сфері безпеки, державам-членам НАТО та країнам-партнерам у процесі досягнення консенсусу і прийняття рішень;

- розробка і втілення оборонної політики й оборонне планування фундаментальних завдань НАТО;

- забезпечення оперативних зобов'язань НАТО та можливостей і засобів реагування на кризові ситуації;

- забезпечення активів, можливостей та засобів, необхідних для посилення оборонної спроможності Альянсу;

- спілкування з громадськістю та інформування про діяльність і політику НАТО;

- співпраця з науковими колами;

- управління кадрами, фінансовий менеджмент та забезпечення ефективної служби безпеки;

- координація роботи низки цивільних агентств і організацій у різних країнах НАТО, які працюють у таких сферах, як зв'язок та інформація, матеріально-технічне забезпечення.

Генеральному секретарю Альянсу допомагає у поточній роботі **Канцелярія Генерального секретаря**, яка складається з *Особистої канцелярії, Виконавчого секретаріату, Відділу інформації та преси і внутрішньої Служби безпеки НАТО. Особиста канцелярія* забезпечує роботу Генерального секретаря та його заступника. До її складу входять Бюро юридичного радника і Відділ планування політики.

На **Виконавчий секретаріат** покладено забезпечення чіткої роботи Північноатлантичної ради (ПАР), Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), Постійної спільної ради НАТО – Росія (ПСР), Комісії НАТО – Україна (КУН), Групи середземноморської співпраці (MCG), Комітету оборонного планування (DPC) і Групи ядерного планування (NPG), а

²⁰ Міжнародний секретаріат перебуває у процесі реформи, тому більш детальну і нову інформацію можна знайти на веб-сторінці НАТО (www.nato.int).

також роботу всієї допоміжної структури комітетів та робочих груп. Він також відповідає за планування й організацію всіх самітів та зустрічей на рівні міністрів як у штаб-квартирі НАТО, так і за кордоном. Також Виконавчий секретаріат несе відповідальність за адміністративне забезпечення роботи РСАП й інших органів, за координацію процесу акредитації дипломатичних місій країн-членів НАТО. Працівники Виконавчого секретаріату виконують обов'язки секретарів комітетів і ведуть усю поточну допоміжну роботу в комітетах. Підзвітним Генеральному секретарю є **Виконавчий секретар**, який виконує обов'язки секретаря всіх органів, що працюють на рівні міністрів та послів, і відповідає за виконання відповідних директив усіма підрозділами Міжнародного секретаріату. Він за допомогою Служби інформаційних систем забезпечує інформаційну підтримку роботи Міжнародного секретаріату, Міжнародного військового штабу та зв'язок між усіма структурними підрозділами штаб-квартири НАТО. Виконавчий секретар також відповідає за здійснення інформаційної політики НАТО, розсекречення та оприлюднення документів і укладання архіву НАТО відповідно до затверджених процедур. Від імені Генерального секретаря Виконавчий секретар також відповідає за створення Оперативного центру НАТО і керівництво його діяльністю.

Інформаційне забезпечення роботи штаб-квартири НАТО і Генерального секретаря здійснює **Відділ інформації та преси**. Він складається із *Служби преси та засобів масової інформації й Служби інформації*, яка має два підрозділи: планово-видавничий та зовнішніх зв'язків. Директор цього відділу є Головою Комітету з питань інформації та культурних зв'язків.

Служба преси і засобів масової інформації випускає офіційні комюніке від імені Альянсу та Генерального секретаря і проводить брифінги для журналістів спеціального і загального характеру. Ця Служба також відповідає за акредитацію журналістів, видає прес-релізи, комюніке та промови Генерального секретаря, готує щоденний огляд преси і добірку інформаційних матеріалів для працівників штаб-квартири НАТО, влаштовує інтерв'ю з Генеральним секретарем та іншими посадовцями НАТО, а також надає технічну допомогу й обладнання для радіо- і телевізійних передач. Прес-секретар НАТО є офіційною особою на різноманітних інформаційних брифінгах та відповідає за проведення дискусій, семінарів й інших інформаційних заходів, спрямованих на роз'яснення громадськості поточних дій Альянсу. Він також несе

відповідальність за проведення прес-конференцій для засобів масової інформації з основними посадовими особами НАТО.

Відділ інформації та преси допомагає урядам держав-членів Альянсу і країн-партнерів у роз'ясненні політики та діяльності організації в межах різних програм та заходів. Він підтримує зв'язки з національними інформаційними агентствами й неурядовими організаціями, здійснює заходи, спрямовані на інформування громадськості про діяльність НАТО, а також організовує і фінансує міжнародні програми, у яких беруть участь громадяни держав-членів НАТО, й здійснює заходи, спрямовані на поглиблення обізнаності громадян держав-членів РЄАП та Групи середземноморської співпраці з цілями і завданнями Північноатлантичного альянсу.

Структурним підрозділом Канцелярії Генерального секретаря НАТО є внутрішня **Служба безпеки** НАТО, яка називається Незалежне бюро. Воно забезпечує координацію і дотримання стандартів безпеки в НАТО. Очолює цю незалежну структуру *директор Служби безпеки*, який є головним радником Генерального секретаря з питань безпеки і виконує обов'язки Голови Комітету безпеки НАТО. Він очолює Службу безпеки штаб-квартири НАТО, а також відповідає за загальну координацію заходів безпеки в системі Альянсу. Незалежне бюро відповідає за загальну координацію безпеки від імені НАТО між країнами-членами Альянсу, державами-партнерами й учасниками Середземноморського діалогу та цивільними і військовими установами НАТО, а також за адекватне розуміння політики безпеки НАТО в Альянсі та за оцінку і запровадження заходів із протидії тероризму і контррозвідки.

Серед цивільних структурних підрозділів Міжнародного секретаріату є такі, які безпосередньо не підпорядковуються Генеральному секретарю НАТО, а підпорядковуються помічникам Генерального секретаря з різних питань. Такими структурними підрозділами є *Відділ політичних справ, Відділ оборонного та оперативного планування, Відділ оборонного забезпечення, Відділ консультацій, командування і управління штаб-квартири НАТО, Відділ інвестицій у безпеку, матеріально-технічного забезпечення і планування на випадок надзвичайних ситуацій, Відділ науки та екології*.

Відділ політичних справ підпорядкований помічнику Генерального секретаря з політичних питань, який також очолює Вищий Політичний комітет і виконує обов'язки голови інших комітетів. Відділ складається з Політичного й Економічного директоратів. Щоденну роботу *Політичного директорату* забезпечують сім підрозділів: 1) міжнародних та

регіональних справ; 2) політичного планування і підготовки промов; 3) роботи зі східноєвропейськими партнерами; 4) євроатлантичного співробітництва та партнерства; 5) спільної безпеки і політичного врегулювання криз; 6) координації та контролю за звичайними озброєннями; 7) центр зброї масового знищення.

Економічний директорат надає поради щодо тих тенденцій в економіці, які мають вагомe значення для оборони й безпеки НАТО. Він займається аналізом загальних економічних тенденцій та економічних аспектів оборони, проводить дослідження економічних проблем, пов'язаних із безпекою, готує оцінки економічних показників країн-членів НАТО, підтримує зв'язки з міжнародними економічними організаціями. Також Економічний директорат займається економічними аспектами безпеки, формуванням оборонного бюджету, реорганізацією системи оборони й економічними проблемами в галузі оборонної політики.

Відділ оборонного та оперативного планування підпорядковується помічнику Генерального секретаря з питань оборонного планування та операцій, який є Головою Комітету аналізу питань оборони і заступником голови Виконавчої робочої групи. Відділ надає підтримку Політико-військовому керівництву комітету ПЗМ (PMSC/PfP) у забезпеченні координації заходів Партнерства заради миру (ПЗМ). Відділ має Директорат планування оборони і збройних сил, Директорат партнерства і співпраці в галузі оборони, Директорат урегулювання криз та проведення операцій і Директорат ядерної політики. Кожен директорат складається з декількох підрозділів, які відповідають за питання оборонної політики, координацію зусиль держав-членів НАТО, забезпечення функціонування окремих комітетів Альянсу тощо.

Відділ оборонного забезпечення очолюється помічником Генерального секретаря з питань оборонного забезпечення. Він надає дорадчу допомогу Генеральному секретарю, Північноатлантичній раді, Комітету оборонного планування та іншим органам НАТО з усіх питань, що стосуються досліджень, розробок, виробництва і закупівлі озброєнь, а також розширеної системи протиповітряної оборони. Відділ також сприяє найефективнішому використанню ресурсів Альянсу в галузі оснащення його збройних сил. Відділ складається з двох директоратів: 1) директорату планування програм і політики в галузі озброєнь, який займається питаннями політики та програм, що стосуються закупівлі оборонного оснащення і співпраці держав-учасниць Альянсу в галузі озброєнь; 2) директорату протиповітряної оборони й управління повітряним простором, який відповідає за важливі відносини між протиповітряною

обороною та військовими і цивільними службами управління повітряним простором та рухом.

Відділ консультацій, командування і управління штаб-квартири НАТО (NHQC3S) займається розробкою політики та керівних напрямів функціонування і забезпечення Системи зв'язку й інформації НАТО (CIS) та нагляд за їх втіленням. Служба складається із шести підрозділів і працює під керівництвом помічника Генерального секретаря з питань оборонного забезпечення та директора Міжнародного військового штабу.

Відділ інвестицій у безпеку, матеріально-технічного забезпечення і планування на випадок надзвичайних ситуацій працює під керівництвом помічника Генерального секретаря з цих питань. Відділ складається з директоратів інвестицій у безпеку, цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій, матеріально-технічного забезпечення (елемент міжнародного секретаріату) та підрозділ координації політики в галузі ресурсів. Кожна із цих чотирьох служб відповідає за конкретні питання, що стосуються інвестицій у безпеку, матеріально-технічного забезпечення, цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій і координації політики в галузі ресурсів. Головним завданням інвестицій у безпеку є вчасне забезпечення спільно фінансованих капіталовкладень на підтримку оперативних вимог НАТО. Фінансування цих можливостей і засобів здійснюється через програму інвестицій із питань ресурсів (NSIP).

Відділ науки та екології займається науково-технічними й екологічними питаннями діяльності НАТО і реалізації політики в галузі науки, контролює заходи, спрямовані на розширення участі науковців із країн-партнерів у наукових програмах НАТО та в проектах Комітету з проблем сучасного суспільства. Відділ підпорядковується помічнику Генерального секретаря з питань науки й охорони довкілля.

Управління справами покликане забезпечувати ефективний менеджмент Міжнародного секретаріату і займається питаннями кадрової політики й заробітної плати цивільного персоналу НАТО і відповідає за підготовку, подання і розподілення бюджету Міжнародного секретаріату, керує роботою Підрозділу координації політики, який опікується аспектами загального управління Альянсу в цілому, а також Підрозділу бюджету і фінансового аналізу та Адміністративно-консультативної групи, яка розробляє рекомендації для Генерального секретаря з усіх організаційних, методичних, процедурних і кадрових питань. Управління очолює Директор, який відповідає за всі питання, що стосуються організації та структури Міжнародного секретаріату. Управління здійснює адміністративне забезпечення роботи Міжнародного секретаріату,

займається утриманням штаб-квартири організації в належному стані, технічним забезпеченням конференцій, перекладів, підготовкою та розповсюдженням внутрішніх документів.

Відділ фінансового контролю відповідає за залучення коштів і перевірку витрат у межах Цивільного й Військового бюджетів, згідно з чинними в НАТО фінансовими правилами. Відділ складається з Бюджетно-фінансової служби і Служби внутрішнього контролю. Фінансовий контролер призначається Північноатлантичною радою та відповідає за залучення коштів країн-членів Альянсу і перевірку витрат згідно з фінансовими правилами НАТО в межах відповідних бюджетів.

Основним дорадчим відділом Північноатлантичної ради з питань потреб у військових ресурсах спільного фінансування та їх наявності є *Головне управління ресурсами (SRB)*. Управління очолюється національним Головою, якого обирають держави-члени Альянсу.

Канцелярія Голови бюджетних комітетів із невеликим апаратом, укомплектованим Міжнародним секретаріатом, допомагає у роботі відповідних комітетів і очолюється представником однієї з держав-членів, який утримується за рахунок національних коштів.

Рахунки всіх структур НАТО, а також рахунки, пов'язані з витратами в рамках спільно фінансованої програми інфраструктури, перевіряються *Міжнародною радою аудиторів*. Рада складається з працівників державних органів аудиту держав-членів Альянсу, які мають незалежний статус. Аудиторів відбирають уряди країн й оплачують їх працю. Вони підзвітні Північноатлантичній раді, яка затверджує призначення аудиторів.

До цивільних структур НАТО належать також *організації з питань виробництва і матеріально-технічного забезпечення (NPLOs)*, які підпорядковані Північноатлантичній раді. Вони відповідають за різні аспекти виробництва та матеріально-технічного забезпечення, мають різні повноваження, джерела фінансування, фінансові й адміністративні органи. Керують їх діяльністю Керівні комітети або Рада директорів, яким вони підзвітні.

2.3. ВІЙСЬКОВА ОРГАНІЗАЦІЯ І СТРУКТУРИ НАТО

Для координації своєї політики задля виконання основоположних завдань НАТО створено структури, які забезпечують постійне проведення консультацій і здійснення співробітництва у військовій сфері, розробці спільних планів колективної оборони та створення відповідної інфраструктури, необхідної для функціонування збройних сил Альянсу.

Основними військовими компонентами НАТО нині є **Військовий комітет** (вищий військовий орган НАТО), **два Верховних головнокомандувача** та **військова командна структура**. Підтримку Військовому комітету надає **Міжнародний військовий штаб**.

2.3.1. Військовий комітет

Військовий комітет (МС) є вищим військовим органом НАТО під загальним політичним керівництвом Північноатлантичної ради і, в разі необхідності, Комітету оборонного планування та Групи ядерного планування. Він – головне джерело військових порад цим структурам НАТО; проводить свої регулярні засідання під головуванням обраного голови (СМС) на вищому рівні, тобто на рівні керівників оборонних відомств (CHODs), коли на засідання запрошуються обидва Верховних головнокомандувача НАТО. До складу МС входять старші військові офіцери, які обіймають посади національних військових представників. Ісландія, яка не має збройних сил, на таких засіданнях представлена цивільною особою. Військові представники представляють інтереси своїх держав. Завжди залишаючись готовими до переговорів й обговорення з метою досягнення консенсусу, військові представники мають необхідні повноваження для того, щоб Військовий комітет міг виконувати колективні завдання і вчасно приймав рішення.

Військовий комітет виконує такі основні функції:

- надання рекомендацій та порад політичному керівництву НАТО щодо військової політики і стратегії;
- розробка рекомендацій щодо здійснення тих заходів, які є необхідними для забезпечення колективної оборони території держав-членів та для виконання оперативних рішень, прийнятих Північноатлантичною радою;
- розробка керівних напрямів військової діяльності Верховних головнокомандувачів НАТО, чиї представники беруть участь у його засіданнях;
- відповідальність за загальне управління військовими справами Альянсу під керівництвом Північноатлантичної ради й ефективну роботу агентств Військового комітету;
- допомога у розробці загальних стратегічних концепцій Альянсу і щорічний аналіз та оцінка військової потужності й можливостей держав і регіонів, що становлять загрозу інтересам НАТО;

- у часи криз, політичного напруження або війни Комітет консультує Північноатлантичну раду і Комітет оборонного планування з питань військової ситуації та надає рекомендації щодо використання військової сили, впровадження відповідних планів дій за особливих обставин, а також щодо правил участі Альянсу в певних діях.

Військовий комітет проводить засідання щочетверга, після щотижневих засідань Північноатлантичної ради – по середах, що створює можливість швидко реагувати на рішення ради. За потреби засідання можуть проводитися частіше, у будь-який час, відповідно до ситуацій, які складаються нині в умовах появи нових загроз і розвитку ролі Альянсу в боротьбі з тероризмом. Тричі на рік, як правило, Комітет проводить засідання на рівні начальників Генеральних штабів. Два з них проходять у Брюсселі, а третє засідання відбувається по черзі в кожній із держав-членів Альянсу. Також Військовий комітет проводить засідання за участю країн Ради євроатлантичного партнерства і програми „Партнерство заради миру” на рівні національних військових представників (щомісяця) та керівників оборонних відомств (двічі на рік) для обговорення питань військової співпраці. Окрім того, регулярно проводяться засідання з Військовим комітетом Європейського Союзу для обговорення спільних питань безпеки, оборони і врегулювання криз. Із 2004 р. проводяться засідання Військового комітету на рівні начальників Генеральних штабів за участю керівників оборонних відомств країн-учасниць Середземноморського діалогу.

Очолює роботу Військового комітету голова, який обирається керівниками оборонних відомств країн на трирічний термін. Голова Військового комітету має міжнародний статус й отримує свої повноваження від Військового комітету, перед яким він відповідає за виконання своїх обов'язків. У відсутність голови його обов'язки на засіданнях Військового комітету виконує заступник голови Військового комітету.

Голова Військового комітету є його офіційним представником і речником, керує поточною діяльністю комітету та від його імені надає необхідні розпорядження і керівні вказівки Директорату Міжнародного військового штабу. Він також представляє Військовий комітет на засіданнях Північноатлантичної ради, Комітету оборонного планування та Групи ядерного планування і в разі потреби надає цим структурам дорадчу допомогу з військових питань. Голова військового комітету виконує також громадські функції, оскільки є головним речником Альянсу з військових питань у контактах із засобами масової інформації та

пресою. Він також виконує обов'язки голови Наукової консультативної ради Оборонного коледжу НАТО.

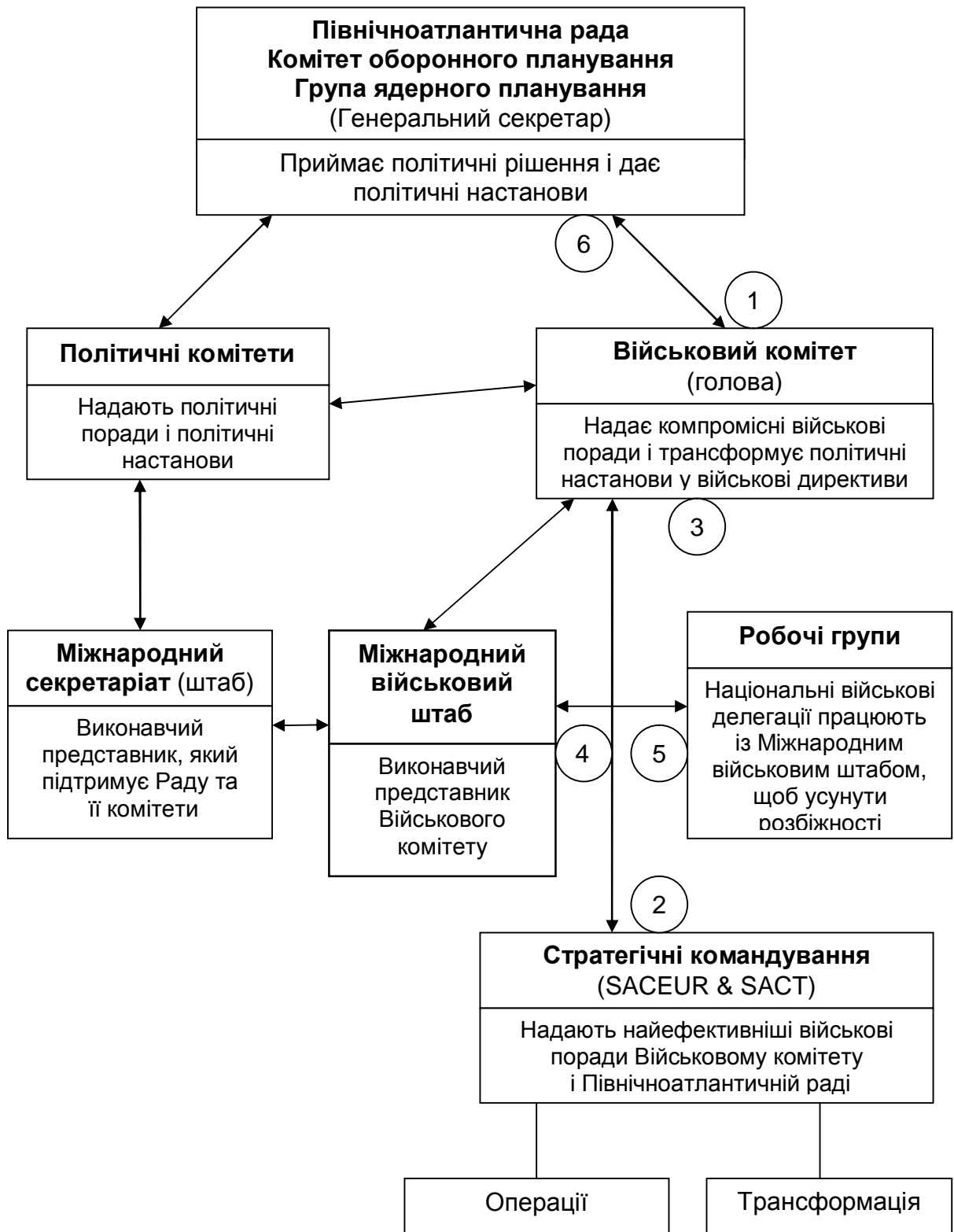
Військовому комітету підзвітні два **Верховні головнокомандувачі НАТО** (SCs), зокрема *Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (SACEUR)* і *Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації (SACT)*. Вони відповідають за загальне керівництво військовими справами Альянсу в межах своїх сфер відповідальності й надають дорадчу допомогу Військовому комітету з питань, які входять у їх компетенцію. Кожен із них має свого представника в НАТО в ранзі генерала або адмірала, який забезпечує постійний зв'язок із політичними та військовими установами штаб-квартири й ефективний двосторонній обмін інформацією. Представники Верховних головнокомандувачів відвідують засідання Військового комітету і дають поради з питань, які цікавлять Військовий комітет щодо їх командувань.

Військовий комітет відіграє важливу роль у прийнятті військових рішень у НАТО. Коли політичні владні структури НАТО розглядають питання проведення військової акції, такої, наприклад, як операція в Афганістані, важлива частина інформації, необхідна для прийняття погодженого рішення всіма державами-членами Альянсу, надходить від його військових командних структур. Північноатлантична Рада отримує постійні інструктажі та звіти і на кожному ключовому етапі Військовий комітет покликаний консультувати і передавати ці директиви у військові командні структури. Процес передачі директив, консультування, узгодження позицій та надання настанов щодо прийняття рішення про проведення військової акції здійснюється поетапно, в ньому задіяно як військові, так і політичні структурні елементи НАТО (рис. 1).

На першому етапі Північноатлантична рада зобов'язує Військовий комітет надати військову пропозицію (пораду), яка має бути погоджена всіма 26 членами НАТО (крок 1). Далі Міжнародний військовий штаб, за підтримки Військового комітету, трансформує політичну настанову у військову директиву і зобов'язує одне чи два Стратегічні командування надати пропозиції щодо того, як найкраще організувати та керувати тим, про що запитувалося, включаючи оцінку необхідних людських і фінансових ресурсів (крок 2). Після цього вхідні дані зі Стратегічних командувань передаються Військовому комітету для розгляду, як правило, парафований Міжнародним військовим штабом (крок 3). Після розгляду ситуації і парафування Міжнародним військовим штабом пропозиції розглядаються військовими представниками 26 країн, які формують свої відповіді й поради відповідно до національних інтересів

своїх держав. Після консультацій усі 26 точок зору повинні перетворитися в компромісну пораду, яка може бути передана Північноатлантичній раді (крок 4). При прийнятті рішень компроміс рідко коли вдається досягти відразу, тому робочі групи проводять постійні зустрічі і консультації, щоб усунути розбіжності та прийняти єдине правильне рішення. Національні військові делегації працюють під керівництвом Міжнародного військового штабу і також з експертами у військовій галузі (крок 5). На завершальному етапі (крок 6) остаточно погоджене рішення разом із парафованою порадю Стратегічних командувань подається на розгляд Північноатлантичній раді для консультування і прийняття остаточного рішення щодо проведення чи не проведення військової операції. Цей процес є безперервним для будь-якої дії, незалежно від того, чи це оперативний план, концептуальний документ чи політична пропозиція.

Відповідно до основоположних принципів функціонування Північноатлантичного договору, зокрема принципу колективності, організаційне забезпечення захисту територій держав-членів Альянсу від загрози їхній безпеці і стабільності покладається на нову інтегровану військову структуру організації. Інтегровану військову структуру НАТО утворюють усі держави, які є членами військової структури НАТО, надають контингенти своїх збройних сил. Вона завжди залишається під політичним контролем і керівництвом найвищого рівня. У межах цієї інтегрованої структури НАТО підтримує необхідну військову потужність для виконання повного спектра місій Альянсу. Об'єднані збройні сили згідно зі статтею 51 Вашингтонського договору повинні бути здатні стримати будь-якого потенційного агресора, а в разі нападу – припинити його наступ якомога раніше. Також вони покликані забезпечити політичну незалежність та територіальну цілісність країн-членів і бути готовими до участі в запобіганні конфліктам та виконанні операцій із врегулювання криз. Протягом усіх років існування НАТО відбулася значна еволюція в напрямі створення нової військової командної структури організації під впливом низки чинників, серед яких найважливішими є розвиток власне Європейської системи безпеки й оборони в Альянсі, впровадження концепції Багатонаціональних об'єднаних оперативно-тактичних сил та загальне скорочення і перебудова збройних сил країн-членів. У нових умовах у своїй роботі із внутрішньої адаптації НАТО розробило нові концепції командних відносин, що мають забезпечити ефективну координацію між різними рівнями командування в межах нової військової командної структури.

↔ Ця стрілка показує безперервний кругообіг консультування та настанов

Рис. 1. Процес узгодження і прийняття військових рішень у НАТО щодо військової акції

2.3.2. Військова командна структура

Військова командна структура НАТО, на відміну від структури збройних сил НАТО, є механізмом, за допомогою якого військове керівництво Альянсу здійснює командування та управління силами, які надаються йому для проведення об'єднаних операцій за участю декількох родів військ – сухопутних, ВПС і ВМС. Вона ґрунтується на ієрархічній структурі стратегічних та підпорядкованих командувань, сформованій, скоріше, на функціональному, ніж на територіальному розподілі командних функцій.

Структура збройних сил НАТО складається з організаційних елементів, які допомагають об'єднати збройні сили, передані в розпорядження Альянсу країнами-членами НАТО на тимчасовій чи постійній основі, спільно з відповідними структурами командування та управління, або у складі багатонаціональних сил НАТО, або як додаткові національні внески в організацію. Ці сили беруть участь в операціях НАТО згідно з попередньо визначеними критеріями готовності.

Вступ до НАТО нових країн-членів, розвиток стратегічного партнерства між НАТО і ЄС, співпраця з країнами-партнерами і відносини з іншими країнами, які не є членами НАТО, нові загрози безпеці, міжнародний тероризм зумовили зміни стратегічних обставин і, відповідно, зміни в поточній командній структурі Альянсу. Поточна командна структура НАТО зазнала певних змін також через зміни в структурі збройних сил НАТО, які були спрямовані на забезпечення менших, більш мобільних сил, котрі можна гнучко застосовувати для виконання цілого спектра різних військових завдань.

Нині в центрі командної структури НАТО, широкомасштабна імплементація якої розпочалася у вересні 1999 р., перебувають два **Стратегічних командування**, якими керує Військовий комітет. Одне з них зосереджено на плануванні й виконанні усіх операцій, ухвалених Північноатлантичною радою. Інше займається трансформацією військових можливостей і засобів НАТО з метою пристосування їх до нових вимог та забезпечення збройних сил, наданих у розпорядження Альянсу, здатністю виконувати всі військові завдання, які постануть перед ними. У різних країнах-членах НАТО розміщено ряд підпорядкованих військових штабів й інших компонентів командної структури.

Стратегічні командування відповідають за оперативні питання, і їх відповідальність нині розділена за оперативними та функціональними обов'язками. Відповідальність за оперативні питання, яку раніше поділяли

між собою Командування об'єднаних збройних сил (ОЗС) НАТО в Європі й Командування об'єднаних збройних сил НАТО на Атлантиці, тепер лежить на єдиному стратегічному командуванні, яке з 2003 р. називаються **Командуванням об'єднаних збройних сил НАТО з питань операцій** (АСО), що розміщене в містечку Касто, неподалік від Монсу (Бельгія). Вищим військовим командувачем цього оперативного командування є Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (SACEUR). Призначений на цю посаду офіцер несе подвійну відповідальність, оскільки він також керує Європейським командуванням США.

Для підтримання міцного трансатлантичного зв'язку між європейськими країнами-членами Альянсу і США, трансформації оборонних сил та ресурсів створено друге командування стратегічного рівня – це **Командування об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації** (*Allied Command Transformations, АСТ*). Об'єднане командування трансформацій базується в штаб-квартирі колишнього Об'єданого командування НАТО в Атлантиці, у м. Норфолк (штат Вірджинія, США). Ним керує Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації (SACT), який водночас є Командувачем об'єднаних збройних сил США. Це забезпечує силам НАТО доступ до процесу трансформації національних збройних сил США.

Обидва верховних головнокомандувачі НАТО під керівництвом Військового комітету виконують ролі та місії, доручені їм Північноатлантичною радою, або, за певних обставин, Комітетом оборонного планування НАТО. Їхні обов'язки і завдання ґрунтуються на завданнях, викладених у Стратегічній концепції Альянсу і відповідних документах Військового комітету.

Головне завдання Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі (SACEUR) в Оперативному командуванні НАТО (АСО) полягає в тому, щоб надавати допомогу в забезпеченні миру, безпеки та територіальної цілісності країн-членів альянсу, здійснюючи оцінку ризиків і загроз, військове планування та визначаючи і збираючи необхідні для виконання всього спектра місій Альянсу збройні сили там і тоді, де це може бути потрібно відповідно до рішень Північноатлантичної ради.

Командування об'єднаних збройних сил (ОЗС) НАТО з питань операцій відповідає за проведення всіх операцій Альянсу, починаючи від Гібралтарської протоки та закінчуючи Афганістаном. Воно допомагає забезпечити НАТО необхідними засобами для врегулювання кризових ситуацій і забезпечує ефективну оборону території країн-членів НАТО та

їхніх збройних сил. У випадку загрози агресії чи агресії SACEUR здійснює всі необхідні військові заходи та застосовує всі засоби, які є в розпорядженні його командування, для демонстрації солідарності Альянсу та захисту цілісності його території, забезпечення свободи судноплавства, транспортних і торговельних маршрутів, збереження безпеки країн-членів або її відновлення у разі порушення. Серед інших завдань Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі є виконання аналізу стратегічного рівня з метою виявлення недоліків у забезпеченні можливостями і засобами та визначення пріоритетності їх усунення, а також управління ресурсами, які НАТО виділяє для проведення операцій і навчань та виконання доручених Північноатлантичною радою оперативних місій і завдань.

Оперативне командування збройних сил НАТО з питань операцій (АСО) також бере участь у забезпеченні супроводження сил, з яких складається структура збройних сил НАТО, дієвими, спільними або об'єднаними військовими штабами, здатними задіяти необхідні військові засоби для виконання поставлених перед ними завдань. При цьому воно тісно співпрацює і консультується з Командуванням об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації (АСТ), синхронізуючи оперативну діяльність й елементи командної структури, які відіграють оперативну роль у трансформаційних зусиллях НАТО.

Командування об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації (АСТ) перебуває у підпорядкуванні Верховного головнокомандувача збройних сил НАТО з питань трансформації (SACT). Воно є головним на рівні стратегічного командування у питаннях здійснення процедур трансформації військової структури, сил, можливостей та доктрин НАТО. АСТ займається посиленням тренувальних процедур, особливо для керівників командної і штабної ланок, здійснює експерименти з метою оцінки нових концепцій та сприяє підвищенню рівня взаємосумісності структур Альянсу. У співпраці з АСО Верховний головнокомандувач об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації (SACT) займається також аналізом операцій на стратегічному рівні, вивченням концепцій і сприянням розробці доктрин, синхронізацією спільно з АСО трансформаційних зусиль НАТО з оперативною діяльністю та іншими елементами командної структури, проведенням експериментів і підтримкою досліджень та придбанням нових технологій із метою виявлення нових можливостей удосконалення оперативної сумісності й стандартизації та забезпечення НАТО якісно трансформованими засобами і можливостями тощо.

Нова структура командування НАТО забезпечує тісну співпрацю між двома стратегічними командуваннями та чіткий розподіл їхніх обов'язків, що дає змогу уникнути зайвого повторення і дублювання зусиль. Вона є зменшеною, гнучкішою та ефективною, а також більш здатною до проведення певного спектра операцій Альянсу. Кожному командуванню чітко визначено провідні й допоміжні ролі на основі надання обопільної допомоги в разі необхідності. Нині провідну роль у військових питаннях відіграє Командування об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації, зокрема у таких, як аналіз оборонних вимог, планування збройних сил, планування озброєнь і матеріально-технічного забезпечення, планування командування та управління, а також у процесі планування й аналізу збройних сил у рамках Партнерства заради миру (ПЗМ). Оперативне командування об'єднаних збройних сил НАТО (АСО) відіграє провідну роль у військових аспектах цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій, ядерному плануванні, а також оцінки відповідності й ризику при плануванні збройних сил. За командування та управління збройними силами, зокрема оперативне планування, відповідає SACEUR. З іншого боку, за спільні й об'єднані концепції, зокрема військові концепції ПЗМ, відповідає SACT, який спирається на досвід проведених операцій і навчань, пропонуючи зміни в концепціях, доктринах та засобах.

Кожне стратегічне командування має свою структуру управління (рис. 2, 3) і бюджет та несе за них індивідуальну відповідальність, зокрема за стратегічний менеджмент, фінансове планування й управління ресурсами.

Спільними обов'язками обох стратегічних командувань є управління пакетами можливостей і засобів, здійснення діяльності у сферах розвідки, комунікаційних та інформаційних систем, науково-дослідної роботи, навчань, підготовки, оцінки й експериментів, а також колективна підготовка виділених підрозділів та підпорядкованих елементів оперативної командної структури в рамках НАТО і ПЗМ.

Сучасна **оперативна військова структура** НАТО базується на тому, що всі операції Альянсу покладаються на мобільні або статичні елементи і засоби, які є в розпорядженні інтегрованої командної структури, та структуру збройних сил, яка пристосована до вимог і завдань конкретних операцій. Структура командування й управління функціонує на трьох рівнях: стратегічному, оперативному і тактичному або на рівні підрозділів. На **стратегічному рівні** багатонаціональні об'єднані збройні сили НАТО застосовуються в політико-військових рамках,

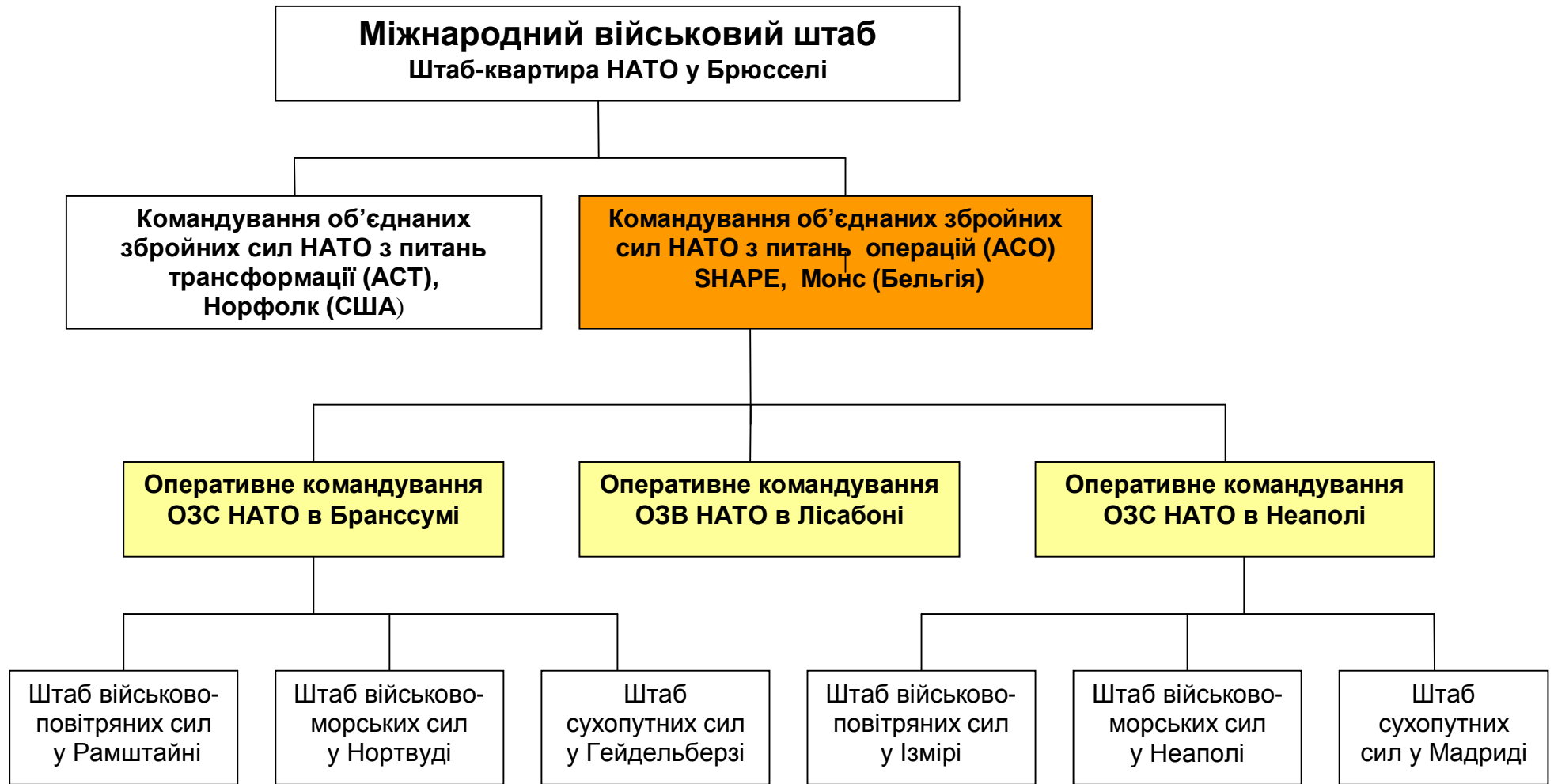

Рис. 2. Оперативна структура Командування об'єднаних збройних сил НАТО з питань операцій (АСО)

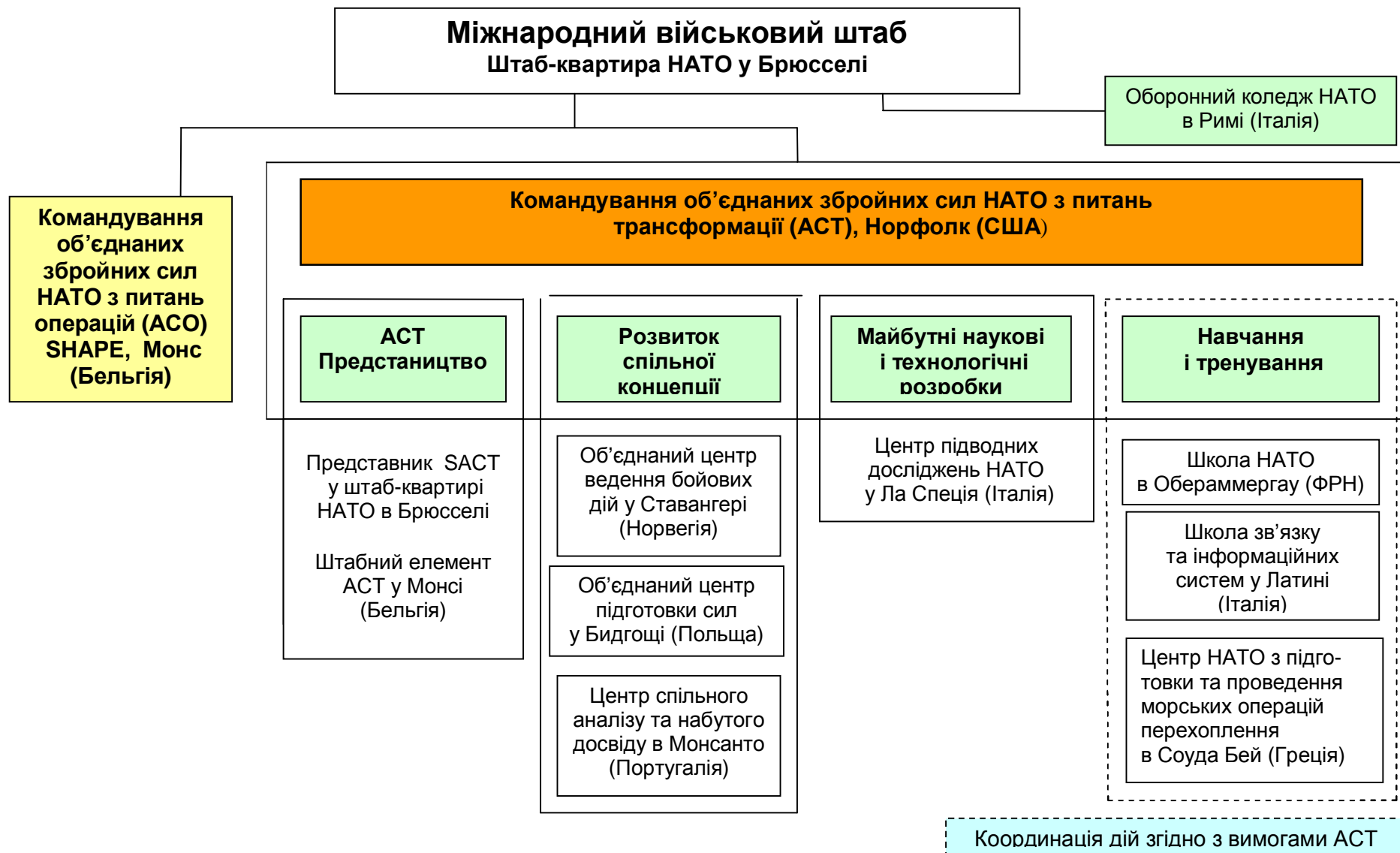

Рис. 3. Оперативна структура Командування об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації (АСТ)

затверджених військовим комітетом і схвалених Північноатлантичною радою з метою виконання стратегічних завдань. Загальне командування будь-якою операцією на стратегічному рівні здійснює SACEUR, який виконує цю функцію зі штаб-квартири оперативного командування у штабі об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (SHAPE), в Монсі (Бельгія). Цей Верховний головнокомандувач несе відповідальність за підготовку і проведення всіх військових операцій Альянсу і дає стратегічні вказівки підпорядкованим командувачам та координує багатонаціональну підтримку, підкріплення і розподіл різних елементів та компонентів командної структури.

На **оперативному (другому) рівні** за планування і проведення операцій на основі отриманих стратегічних військових вказівок відповідають призначені оперативні командувачі, які здійснюють свої повноваження через загальновійськові постійні або мобільні оперативні штаби. Нині НАТО має три оперативні постійні загальновійськові командування ОЗС НАТО (рис. 2). Два з них розміщені у містах Бранссум (Нідерланди) і Неаполь (Італія). До складу кожного з цих командувань входить відповідний сухопутний, морський та повітряний компоненти. Зазначені командування здатні проводити операції з місць їх постійного розміщення або забезпечувати підтримку сухопутного штабу Багатонаціональних об'єднаних оперативно-тактичних сил НАТО (БООТС). Третє командування є теж потужним, але більш функціонально обмеженим. Його постійний штаб, розміщений у Лісабоні (Португалія), може забезпечувати можливості розгортання штабу БООТС морського базування. Робота штабів організована так, що можна одночасно проводити дві операції протягом необхідного періоду часу. Оперативне командування та управління Силами реагування НАТО по черзі здійснюється всіма трьома штабами Альянсу.

На **тактичному (компонентному) рівні** два загальновійськових Командування мають підпорядковані командування за родами військ – сухопутне, морське і військово-повітряне (рис. 2). Третє командування в Лісабоні не має постійних оперативно-командних обов'язків і відповідає, передусім, за надання підтримки операціям багатонаціональних загальновійськових оперативно-тактичних груп.

Тактичний рівень (рівень підрозділів) складається із шести видових командувань ОЗС НАТО, які забезпечують відповідну підтримку операцій штабними елементами на суші, морі та в повітрі. Зазвичай видові командування підпорядковані командувачам ОЗС НАТО, але в разі необхідності вони також можуть підпорядковуватись іншому командувачу.

На рівні командувань родів військ ряд штабів забезпечує командувачів об'єднаних збройних сил специфічними знаннями і досвідом на оперативному рівні, а також рекомендаціями щодо планування і виконання загальновійськових операцій.

Оперативне командування сухопутними військами здійснюють два штаби командувань, які розміщені в Гейдельберзі (Німеччина) та Мадриді (Іспанія). Постійно діючі штаби військово-повітряних сил функціонують у Рамштайні (Німеччина) й Ізмірі (Туреччина). Є також два постійно діючих штаби військово-морських сил, один у Нортвуді (Великобританія), другий – у Неаполі (Італія). Кожному зі штабів командувань родів військ надають допомогу інші спеціалізовані установи й підпорядковані елементи, залежно від характеру і масштабу операцій. Окрім того, за загальну координацію всіх питань, пов'язаних із підводним флотом НАТО, зі штабами військово-морського командування в Неаполі й Нортвуді здійснює штаб Командування об'єднаного підводного флоту НАТО, який підпорядкований SACEUR. Він розміщений у Норфолку (штат Вірджинія, США).

Підтримку командуванням повітряних компонентів надають чотири стаціонарних і два мобільних Об'єднаних повітряних оперативних центри (CAOCs), завдання яких полягає у тому, щоб керувати повітряними операціями НАТО.

Нова структура командування спрощує процедури управління під час проведення операцій НАТО. За часи попередньої структури Сили втілення (ІФОР) у Боснії і Герцеговині підпорядковувалися безпосередньо штабу Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО, який розміщений у Монсі. Новою структурою передбачено підпорядкування штабним елементам оперативного рівня під стратегічним керівництвом SHAPE. Таким чином, Стабілізаційні сили (СФОР), що змінили ІФОР у грудні 1996 р. (у свою чергу, замінені силами Європейського Союзу в грудні 2004 р.), оперативно підпорядковувалися Командуванню ОЗС НАТО в Неаполі, а Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані (МССБ) – Командуванню ОЗС НАТО у Бранссумі.

Організація **Командування об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації** (ACT) побудована таким чином, щоб забезпечити різні процеси, які поліпшать цілісну, інтегровану структуру трансформації (рис. 3). Штаб-квартира SACT, яка розміщена в Норфолку (США), підтримує тісні зв'язки з Командуванням об'єднаних збройних сил США і забезпечує загальний нагляд за всіма процесами трансформації та координацію функцій. Для цього використовується мережа центрів і установ у військовій структурі НАТО, які розміщені в Європі й Північній Америці та допомагають упроваджувати різні аспекти трансформації.

В організаційному плані на додаток до штаб-квартири у Норфолку SACT має штабну групу ACE, яка базується у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі (SHAPE), а також штабну групу АСТ, яка розміщена поряд зі штабом Об'єднаних збройних сил НАТО в Європі в Монсі для зв'язку й координації роботи з військовими структурами НАТО, Міжнародним секретаріатом, Міжнародним військовим штабом та національними військовими представниками й іншими установами та агенціями Альянсу.

До структури АСТ входять такі центри й установи, як європейський Об'єднаний центр ведення бойових дій у Ставангері (Норвегія), Об'єднаний центр аналізу і вивчення досвіду в Монсанто (Португалія), Об'єднаний центр підготовки сил у Бидгощі (Польща) і Центр підводних досліджень у Ла Спеція (Італія). Військова структура НАТО включає також ряд освітніх установ, серед яких Оборонний коледж НАТО в Римі (Італія), Школа НАТО в Обераммергау (Німеччина) і Школа зв'язку та інформаційних систем НАТО в Латині (Італія), які координують свою діяльність із Командуванням об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації. Також організаційною структурою АСТ передбачено підпорядкування Центру НАТО з підготовки та проведення морських операцій перехоплення, який розміщений у Соуда Бей (Греції). Така структура АСТ сприяє зв'язку з трансформаційними ініціативами США і заохочує взаємовигідне співробітництво між США та Європою.

2.3.3. Військові сили НАТО

Нова інтегрована військова структура НАТО складається із частин збройних сил, що надаються країнами-членами Альянсу для здійснення військових операцій. Оскільки загалом НАТО не має незалежних військових сил, збройні сили надаються державами-членами за допомогою „процесу генерування сил”. Держави-члени НАТО визначають, які саме підрозділи національних збройних сил і за яких умов мають бути передані в розпорядження НАТО. Однак ці формування постійно перебувають під національним контролем аж до прийняття спеціального рішення. До них можуть приєднуватися й військові підрозділи з країн, які не є членами НАТО, такі як країни-учасниці програми „Партнерство заради миру” і Середземноморського діалогу. Після завершення місії ці сили повертаються до складу своїх національних збройних сил.

Спільна діяльність передбачає сумісність оснащення і достатній рівень оперативної сумісності. Збройні сили держав-членів НАТО та партнерів також проводять спільне тренування, беруть участь у курсах із

вивчення стандартизованих оперативних процедур і мови, проводять військові моделювання ситуацій та беруть участь у багатонаціональних навчаннях, які допомагають їм удосконалити здатність виконувати спільні операції. Загальна кількість усіх сил країн-членів НАТО сягає близько 3,9 млн військових²¹.

У межах існуючої нині нової військової структури в НАТО є три головні категорії сил: **Сили реагування, Багатонаціональні об'єднані оперативно-тактичні сили** та **Резервні сили**.

Сили реагування НАТО – це мобільні військові частини сухопутних, повітряних і військово-морських сил та сил спеціального призначення, що утримуються на високому рівні бойової готовності й можуть швидко вводитися в дію в разі потреби раннього реагування на кризу. Сили реагування НАТО є багатонаціональними силами, меншими за чисельністю, які водночас мають більш високу готовність та здатність швидкого реагування і втручання. Вони можуть починати розгортання через п'ять днів після отримання відповідного наказу та виконувати операції протягом 30 днів, а за умови поповнення необхідних ресурсів – упродовж довшого терміну. Ці сили перебувають під прямим контролем НАТО і дають змогу Альянсу оперативно реагувати на кризові ситуації у будь-якій частині світу, керуючись рішеннями Північноатлантичної ради, що ухвалюються окремо для кожного випадку. Перші частини сил реагування приступили до виконання своїх функціональних обов'язків у 2003 р. відповідно до рішень Празького саміту НАТО у листопаді 2002 р. Нині в їх складі налічується близько 24 тисяч військових та відповідна кількість авіації, бронетехніки і військово-морських кораблів. Ці війська, які перебувають у підвищеній готовності, складаються з національних елементів, що здійснюють ротацію кожні шість місяців після проходження відповідної підготовки і сертифікації.

На стратегічному рівні SHAPE несе відповідальність за розробку стандартів, сертифікацію сил та проведення навчань Сил реагування НАТО, у той час як Командування ОЗС НАТО з питань трансформації відповідає за впровадження майбутніх можливостей, у тому числі нових технологій, розробку доктрин і підготовку Сил реагування НАТО на спільних тренувальних центрах у Норвегії та Польщі. Оперативні командування та командування видів Сил реагування НАТО проходять ротацію кожних шість місяців із метою розподілу навантаження і збереження еквівалентного рівня підготовки та готовності всіх штабних елементів. Оперативне командування силами реагування НАТО

²¹ Палій О. Навіщо Україні НАТО? – К.: Дніпро, 2006.– С. 14.

розподілено між трьома штабами другого (оперативного) рівня командування. Починаючи з липня 2006 р., оперативне командування розподіляється серед штабних елементів у Бранссумі, Неаполі й Лісабоні кожні шість місяців.

Багатонаціональні об'єднані оперативно-тактичні сили (БООТС) є багатонаціональними та загальновійськовим (об'єднаним) тактичним угрупованням, яке здійснює специфічні місії (завдання) і виконує спектр військових завдань Альянсу, що вимагають багатонаціонального й загальновійськового командування та управління з боку штабних елементів БООТС. Такі елементи можуть включати в себе підрозділи з країн-учасниць, які не є членами НАТО²². Концепцію створення БООТС було висунуто у 1993 р. та затверджено у січні 1994 р. на Брюссельському саміті НАТО у зв'язку зі змінами в ситуації безпеки в Європі та появою невеликих за масштабом, але різноманітних за своїм характером непередбачуваних загроз миру і стабільності. Центральним елементом концепції БООТС є вимоги щодо командування та управління, необхідні для ефективного функціонування таких сил. Роль штабних елементів БООТС є критично важливою, тому передбачалося сформувати штабні елементи БООТС на основі відібраних елементів командної структури НАТО. Повномасштабне впровадження концепції БООТС розпочалося в 1999 р. і закінчилося в 2004 р. з урахуванням досвіду операцій НАТО на Балканах. Ці сили разом із Силами реагування НАТО вимагають високого рівня командування та управління.

Штабні елементи другого рівня, що розміщені у Бранссумі, Неаполі й Лісабоні, підготовлені та оснащені для створення у разі необхідності штабних елементів БООТС, здатних здійснювати управління основними загальновійськовими операціями і новими, меншими за розміром мобільними штабами об'єднаних оперативно-тактичних сил (МООТС), які управляють Силами реагування НАТО. Обидві структури створені з ядра штабних елементів МООТС у кожному з трьох об'єднаних штабних елементів. Вони мають усі основні штабні функції та ключові елементи групи командування. Такі штабні елементи будуть посилюватись іншими штабами НАТО як із числа країн-членів, так і, в разі потреби, з країн-партнерів НАТО. Ці сили мають національні й багатонаціональні формування різних рівнів готовності. Існує декілька багатонаціональних корпусів основних оперативно-тактичних сил високої готовності, зокрема

²² Військова структура НАТО. Нова структура командування трансформованого Альянсу. Сер.: Брифінги НАТО.– 2007.– Квіт.– С. 10 (укр.).

один німецько-голландський, два німецько-американські та ін. Здійснено також сертифікацію семи штабних елементів сухопутного компоненту Сил високої готовності за зразком Корпусу швидкого реагування Альянсу. Це штабні елементи Корпусу швидкого реагування Альянсу (ARRC), розміщені у м. Райндален (Німеччина), штаб Першого німецько-голландського корпусу в м. Мюнстер (Німеччина), італійський штаб ARRC у м. Солбіате Олона (Італія), іспанський штаб ARRC у м. Валенсія (Іспанія), турецький штаб ARRC поблизу Стамбула (Туреччина), французький штаб ARRC у м. Лілль (Франція) та штабні елементи Єврокорпусу в м. Страсбург (Франція). Також отримали сертифікацію SHAPE три штабні елементи морського компоненту мобільних Сил високої готовності на кораблях Італії, Іспанії і Великобританії. Водночас готуються ще два штабні елементи морського компоненту французькою та американською стороною.

Окрім цього, існує домовленість про підпорядкованість НАТО в часи криз Європейського корпусу, до складу якого входять підрозділи Бельгії, Франції, Німеччини, Люксембургу та Іспанії, для залучення у складі як основних оперативно-тактичних сил, так і сил реагування. Прикладом таких домовленостей є передача Єврокорпусу оперативного управління силами в Косово (КФОР) у квітні 2000 р. під загальним керівництвом НАТО в процесі ротації командування.

Резервні сили складаються з інших формувань, які перебувають на різних рівнях готовності й можливості їх використання. Ці сили можуть використовуватись як сили підкріплення для стримування, врегулювання кризи чи забезпечення оборони. Резервні сили складаються з формувань двох видів: таких, що передаються під оперативне командування або оперативне управління Верховного головнокомандувача НАТО, і таких, що можуть бути передані у разі потреби в майбутньому згідно з домовленістю між державами-членами Альянсу. Значення резервних сил зростає в міру збільшення військових операцій, які міжнародне співтовариство виконує у формі, наприклад, „добровільних коаліцій” та операцій під мандатом ООН, що очолюють різні міжнародні організації. Комітет національних резервних сил, який був створений у 1981 р., є головним форумом НАТО, що займається питаннями резервістів і відповідає за вироблення концептуальних пропозицій та підходів до цих питань для Військового комітету і країн-членів НАТО. З 1996 р. комітет працює над посиленням оперативної готовності резервних сил НАТО за рахунок обміну інформацією та застосування резервних сил спільно з активними підрозділами. Цей комітет також надає рекомендації Міжсоюзницькій конфедерації офіцерів запасу, яка об'єднує всі асоціації

офіцерів запасу країн-членів НАТО. Асоційованим членом Міжсоюзницької конфедерації офіцерів запасу є Міжсоюзницька конфедерація офіцерів запасу медичної служби, яка займається встановленням тісних професійних зв'язків із лікарями та медичними службами резерву країн-членів НАТО. Усі ці три організації намагаються гармонізувати свої програми і проекти.

В інтегрованій військовій структурі НАТО, як правило, більшість частин збройних сил Альянсу залишається повністю під національним командуванням до моменту перепідпорядкування їх Альянсу для проведення певної операції відповідно до рішення, яке приймається на політичному рівні. Проте винятком із цього правила є ряд спільних оборонних засобів, які є інтегрованими елементами військових штабів НАТО, деякі складові системи зв'язку, радары, Військово-морські сили постійного базування, а також інші елементи Сил реагування НАТО. Найпомітнішим спільним оборонним засобом є частини інтегрованої структури протиповітряної оборони, зокрема флот літаків (у 2006 р. 17 літаків) Системи раннього повітряного контролю і попередження АВАКС (AWACS – Airborne Warning and Control System), який забезпечує повітряне спостереження, раннє попередження, командування та управління. До сил раннього повітряного попередження й управління НАТО поряд із літаками АВАКС входить ряд допоміжних і навчальних літаків із різних країн, інтегрована радіолокаційна система та спільні елементи інфраструктури. Ці сили укомплектовані багатонаціональним особовим складом, який надають держави-члени Альянсу в рамках його інтегрованої структури збройних сил. Також у Чехії розміщено новий, створений у 2003 р., батальйон НАТО захисту проти хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної зброї.

У сучасних умовах НАТО приділяє все більшу увагу співпраці й координації діяльності між оперативними командуваннями Альянсу та цивільними організаціями, зокрема місцевими органами влади і населенням на території проведення операції, а також із міжнародними, національними та громадськими організаціями й агенціями. Так, у січні 2003 р. багатонаціональний проект, який спочатку фінансувався шістьма країнами-членами НАТО (Чехією, Данією, Німеччиною, Нідерландами, Норвегією і Польщею), Група цивільно-військової співпраці „Північ” офіційно отримала статус Міжнародного військового штабу НАТО. Ця група допомагає обом командувачам НАТО і цивільним установам створити необхідні умови для встановлення зв'язків між цивільними та військовими під час проведення військових операцій, особливо під час постконфліктних

ситуацій із підтримання миру. Цивільно-військова співпраця має також гуманітарну спрямованість, оскільки передбачається надання гуманітарної допомоги населенню, допомоги з подолання наслідків катастроф, виконання інших операцій у разі надзвичайних ситуацій цивільного характеру, які виконують національні або міжнародні військові сили. Група „Північ”, розміщена в Буделі (Нідерланди), функціонально прикріплена до загальновійськового командування в Бранссумі й устанавлює робочі та навчальні відносини з цим штабом. Подібну ініціативу впроваджують Італія, Угорщина і Греція, створивши групу „Південь”, яка прикріплена до загальновійськового штабу в Неаполі.

2.3.4. Міжнародний військовий штаб

Виконавчим органом, що забезпечує діяльність Військового комітету, є **Міжнародний військовий штаб (МВШ)** або секретаріат. Його очолює директор, який мусить бути в ранзі генерала чи адмірала. Кандидатура директора пропонується державами-членами НАТО і затверджується Військовим комітетом. Міжнародний військовий штаб відповідає за планування, аналіз військових питань та розробку рекомендацій щодо військової політики, які виносяться на розгляд Військового комітету, і забезпечує впровадження політики й виконання рішень Комітету. МВШ забезпечує важливий зв'язок між політичними керівними органами НАТО та Верховними головнокомандувачами, а також із цивільним Міжнародним секретаріатом. Так само, як Міжнародний секретаріат, він регулярно перебудовується²³.

У МВШ працюють військовослужбовці, які відряджені країнами-членами Альянсу на посади, що мають міжнародний статус. Деякі посади в МВШ займають цивільні працівники, які виконують адміністративні та допоміжні функції. Міжнародний військовий штаб надає підтримку військовому комітету в підготовці його рішень і забезпеченні їх подальшого виконання, а також бере активну участь у співпраці в рамках РЄАП, ПЗМ і Ради Росія – НАТО, Комісії Україна – НАТО та Середземноморського діалогу.

Координація діяльності персоналу, нагляд за обміном інформацією і забезпечення зв'язку як у межах МВШ, так і між МВШ й іншими установами штаб-квартири НАТО є службовим обов'язком виконавчого координатора, який працює у структурі відділу директора МВШ.

²³ Оновлену структуровану інформацію про Міжнародний військовий штаб можна знайти на веб-сторінці НАТО (www.nato.int).

Виконавчий директор та його помічники також надають допомогу Військовому штабу у виконанні секретарської роботи і консультують його з процедурних питань. Директор МВШ має помічників, кожен з яких очолює окремий відділ і відповідає за певну сферу діяльності. У відділі директора МВШ працюють фінансовий контролер, котрий консультує головних керівників з усіх фінансових і бюджетних питань, та юридичний радник, який забезпечує директора і МВШ порадами щодо міжнародних та національних наслідків усіх аспектів військових місій НАТО і військових рекомендацій, які Військовий комітет надає Північноатлантичній раді. Також у відділі директора МВШ є радник із питань інформування громадськості, котрий дає поради голові Військового комітету і директору МВШ із питань інформування громадськості, а також як речник військового комітету.

Головними функціями Міжнародного військового штабу є:

- підготовка та координація роботи Військового комітету в галузі оборонної політики і стратегічного планування НАТО;

- забезпечення співробітництва та регіональної безпеки у рамках РЄАП, ПЗМ, Ради Росія – НАТО, Комісії Україна – НАТО і Середземноморського діалогу;

- надання підтримки Військового комітету в розробці поточних оперативних планів, аналізі стану збройних сил НАТО та в розгляді аспектів військового управління, які пов'язані з участю НАТО у врегулюванні міжнародних криз;

- забезпечення повсякденної стратегічної розвідувальної підтримки Генеральному секретарю, Північноатлантичній раді і комітету оборонного планування, Військовому комітету й іншим установам НАТО;

- розробка принципів та політики матеріально-технічного забезпечення, включно з медичним забезпеченням, транспортуванням і перевезеннями, а також управління ресурсами Альянсу, які використовуються на підтримку діяльності установ НАТО тощо. Виконання цих та інших функцій забезпечують відповідні відділи МВШ у межах чітко визначених компетенцій.

До складу Міжнародного військового штабу адміністративно входить штаб консультацій, командування та управління при штаб-квартирі НАТО (NHQC3S), що є інтегрованою структурою, у складі якої є цивільні представники Міжнародного секретаріату й офіцери з Міжнародного військового штабу. Цей штаб підпорядкований директору NHQC3S, котрий є віце-головою Ради НАТО С3 і представником Військового комітету в цій Раді. Представники штабу НАТО С3 надають консультації і поради

підкомітетам Ради НАТО з консультацій, управління та командування і Військовому комітету з питань стандартів політики в галузі систем зв'язку та інформації, продуктів, аналізу і пакетів можливостей.

Ситуаційний центр НАТО (SITCEN) як структурна одиниця МВШ допомагає Північноатлантичній раді, Комітету оборонного планування і Військовому комітету у виконанні відповідних функцій у галузі проведення консультацій. Він забезпечує прийом, обмін і поширення політичної, військової та економічної інформації, а також цілодобово стежить за розвитком подій різноманітного характеру, які становлять інтерес для НАТО і держав-членів Альянсу. Ситуаційний центр НАТО також забезпечує можливості для швидкого розширення процесу консультацій у періоди напруження, криз, відповідає за підготовку й оновлення довідкової інформації і несе відповідальність за зовнішню комунікацію штаб-квартири НАТО.

До складу Міжнародного військового штабу входить також Бюро у справах жінок у збройних силах НАТО, яке забезпечує секретарські й дорадчі послуги комітету у справах жінок у збройних силах Альянсу. Головними його обов'язками є розвиток мережі оборонних та інших міжнародних установ, які займаються питаннями працевлаштування жінок-військовослужбовців, проведення брифінгів із питань гендерної інтеграції, а також збирання й обробка необхідної інформації для поширення серед країн-членів і партнерів НАТО, учасниць Середземноморського діалогу та інших міжнародних організацій і дослідників. Бюро є центральною установою НАТО, що займається питаннями набору на службу, працевлаштування, навчання і підвищення кваліфікації жінок, які є військовослужбовцями. Бюро також вивчає вплив жінок на боєздатність збройних сил та їх спроможність працювати в багатонаціональному середовищі під час проведення місій і операцій під проводом НАТО.

2.4. ОСНОВНІ КОМІТЕТИ НАТО ТА ІНСТИТУТИ СПІВПРАЦІ, ПАРТНЕРСТВА І ДІАЛОГУ

2.4.1. Основні комітети і політичні органи НАТО

Розширення НАТО в березні 2004 р. до 26 країн-членів зумовило необхідність забезпечити більшу гнучкість організації через скорочення кількості бюрократичних структур. На Празькому саміті НАТО у листопаді

2002 р. було прийнято рішення змінити робочі процедури, які мало змінювалися ще з 1950-х років, і скоротити кількість комітетів та підкомітетів, яких налічувалося 467, на 30 %. Нині більше рішень ухвалюється підкомітетами, що дає змогу Північноатлантичній раді приділяти більше часу стратегічним питанням, хоча й за нею залишається функція найвищого органу, що ухвалює рішення в НАТО. Були також удосконалені структури проведення засідань на рівні міністрів, щоб їхні учасники могли зосередитися на сутності досліджуваних питань. Очікується, що з часом ці зміни допоможуть створити більш сучасну й ефективну модель роботи у рамках Альянсу.

У складі НАТО діють комітети, підпорядковані Північноатлантичній раді, відповідальні за здійснення політичних консультацій, воєнного планування та військових операцій, співробітництва в галузі озброєнь, які надають рекомендації Північноатлантичній раді або Комітету оборонного планування НАТО. Комітети допомагають у роботі головних органів НАТО і забезпечують представництво кожної держави-члена на кожному рівні всіх сфер діяльності Альянсу, в яких ця держава бере участь. Деякі з комітетів були створені на самому початку існування НАТО і вже протягом багатьох років забезпечують процес прийняття рішень у цій організації. Інші були створені пізніше внаслідок внутрішньої та зовнішньої адаптації Альянсу після закінчення „холодної війни” і в міру змін у кліматі європейської безпеки. Окрім головних комітетів, яких нині налічується 23, існують також такі політичні органи, як ради (5), групи (8) і наради (2). Серед головних комітетів важливу роль у діяльності НАТО відіграють такі, як Комітет оборонного планування (DPC), Військовий комітет (MC), Політичний комітет вищого рівня (SPC), Політичний комітет (PC), Комітет НАТО зі стандартизації (NCS), Комітет оборонного аналіз (DRC) та ін. Важливу роль у діяльності НАТО відіграють також Рада НАТО з питань консультацій, командування та управління (СЗ) (NCЗВ), Група ядерного планування (NPG), Група високого рівня (NPG/HLG), Виконавча робоча група (EWG) та інші комітети й політичні органи.

Номінальним головою низки комітетів є Генеральний секретар НАТО, проте вони очолюються або спільно очолюються на постійній основі вищими посадовими особами, котрі відповідають за певні галузі й напрями діяльності. Найменування підрозділів, за які відповідають певні помічники Генерального секретаря або заступники помічників Генерального секретаря, можуть мінятися у міру реформування

Міжнародного секретаріату, яке відбувається регулярно²⁴. Робота комітетів й інших політичних органів підтримується певним відділом або Директоратом Міжнародного секретаріату, який головним чином займається конкретною проблематикою. Багатьом комітетам надає підтримку Міжнародний військовий штаб. Слід зазначити, що Військовий комітет НАТО підпорядкований Північноатлантичній раді і Комітету оборонного планування, але має спеціальний статус вищого військового органу в НАТО. Роль Військового комітету описана в попередньому параграфі.

Усі комітети і політичні органи НАТО ухвалюють рішення або формулюють рекомендації вищим органам на основі обміну інформацією й консультацій, що приводять до консенсусу. Процедури голосування або прийняття рішень більшістю не існує. Більшість із комітетів функціонують як дорадчі органи. Військовий комітет і переважна більшість комітетів також регулярно зустрічаються з представниками країн-партнерів, які входять до Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП) та країн, що беруть участь у Середземноморському діалозі.

2.4.2. Інститути співпраці, партнерства та діалогу

Зміна геополітичної обстановки у світі на початку 1990-х років, посилення контактів і бажання НАТО вдосконалювати свою співпрацю з країнами Центрально-Східної Європи й іншими державами зумовили виникнення нових інституцій, які почали займатися питаннями співпраці, партнерства та діалогу, розвиваючи політичний діалог і співпрацю з широкого кола питань. Різні форми партнерства допомагають створити євроатлантичну культуру безпеки, яка характеризується рішучим прагненням використовувати міжнародну співпрацю для розв'язання важливих завдань безпеки як усередині, так і поза межами Альянсу. Нині діє чотири таких інституції, діяльність яких спрямована на посилення співпраці, партнерства та діалогу між НАТО і країнами, що не є членами НАТО, але бажають співробітничати з Альянсом. Це **Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП), Рада НАТО – Росія (ПСР), Комісія НАТО – Україна (КУН) та Група середземноморської співпраці (ГСС), або Середземноморський діалог.**

²⁴ Оновлену інформацію про зміни підрозділів політичних органів НАТО можна знайти на веб-сайті НАТО за адресою <http://www.nato.int>.

Рада євроатлантичного партнерства

Рада євроатлантичного партнерства (РЄАП) була створена у 1997 р. на заміну ***Раді північноатлантичної співпраці*** (РПАС), яка виникла в грудні 1991 р. внаслідок прийнятої в листопаді 1991 р. Римської декларації про переведення відносин між НАТО і країнами Центрально-Східної Європи на міцнішу інституційну основу. Рада північноатлантичної співпраці була першою офіційною інституційною структурою з розвитку нових відносин і функціонувала як форум, покликаний об'єднати НАТО та її нових партнерів для обговорення спільних питань. Спочатку вона звела країни-члени НАТО і дев'ять країн Центральної та Східної Європи на новому консультативному форумі 20 грудня 1991 р., а пізніше, в березні 1992 р., до РПАС приєдналися усі країни-члени СНД і на початок червня 1992 р. – Грузія та Албанія.

Консультації в рамках РПАС спочатку були зосереджені на спадщині холодної війни і проводилися на багатосторонній основі та політичному діалозі, що не давало змоги країнам-партнерам розвивати індивідуальні відносини співпраці з НАТО, які були б пристосовані до їх конкретних ситуацій і потреб. Ситуація змінилась у 1994 р., коли було започатковано програму ***„Партнерство заради миру”*** (ПЗМ). Основою програми ПЗМ є партнерство, яке формується на індивідуальній основі між кожною країною-партнером і НАТО, пристосоване до індивідуальних потреб та здійснюється спільно на такому рівні й такими темпами, які обирають для себе уряди країн-учасниць. За час існування ПЗМ було вироблено комплексний набір практичних механізмів, які допомагають досягати цілей ПЗМ і перетворювати ідеї в дії. Інструменти програми ПЗМ забезпечують рамки для двосторонніх і багатосторонніх дій, надаючи країнам-партнерам можливість брати участь в ефективних програмах, які відповідають суті їхньої співпраці з НАТО. Головним робочим органом, який відповідає за питання ПЗМ, є Політико-військовий керівний комітет Партнерства заради миру (PMSC). Він проводить засідання в різних форматах або тільки за участю членів Альянсу, або за участю членів НАТО і партнерів. Існує також Центр координації партнерства (PCC), який розміщений у м. Монс (Бельгія) поряд зі штаб-квартирою Верховного головнокомандувача сил НАТО в Європі (SHAPE). Його завданням є координація спільних військових заходів у межах ПЗМ, а також здійснення військового планування, необхідного для втілення військових аспектів Робочої програми партнерства, особливо у галузі військових навчань та відповідних заходів у таких сферах, як підтримка миру, гуманітарні

операції і пошуково-рятувальні роботи. ПЗМ є великою програмою практичної двосторонньої співпраці між НАТО й окремими країнами-партнерами, і вона стала суттєвим кроком уперед у процесі співробітництва. Протягом наступних трьох років вона була підсилена створенням **Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП)**. У процесі партнерства вдалося досягти значних результатів, а РЄАП і програма ПЗМ стали ключовими елементами архітектури євроатлантичної безпеки.

РЄАП нині об'єднує 49 країн, з яких 26 – це країни-члени НАТО і 20 – країни-партнери Європи й Азії. Країнами-партнерами НАТО є Австрія, Азербайджан, Албанія, Білорусь, Вірменія, Грузія, Ірландія, Казахстан, Киргизька Республіка, Македонія, Молдова, Росія, Таджикистан, Туркменістан, Фінляндія, Хорватія, Узбекистан, Україна, Швеція і Швейцарія. Ще три колишні югославські республіки Боснія і Герцеговина, Сербія та Чорногорія також виявили своє бажання приєднатися до Партнерства заради миру. НАТО всіляко підтримувала цю ініціативу, проте визначила ряд умов для приєднання цих країн до програми, серед яких – цілковита співпраця з Міжнародним трибуналом із питань колишньої Югославії, зокрема затримання і передача Трибуналу осіб, яких звинувачують у воєнних злочинах. Після виконання цих умов Боснія і Герцеговина, Чорногорія та Сербія у 2006 р. отримали запрошення приєднатися до РЄАП. Нині ці три країни перебувають у процесі забезпечення цілковитої інтеграції у відповідні структури.

Рада євроатлантичного партнерства функціонує в рамках багатостороннього форуму, який забезпечує регулярний діалог і консультації з питань політики та безпеки. Вона забезпечує відносини з країнами-партнерами загальною політичною структурою і водночас слугує політичними рамками для індивідуальних двосторонніх відносин між країнами-членами НАТО й учасницями програми „Партнерство заради миру” (ПЗМ). Заходи в межах РЄАП доповнюють програми Партнерства заради миру і ґрунтуються на дворічному плані дій. На додаток до короткотермінових консультацій у РЄАП із питань поточної політики й безпеки, ведуться довгострокові консультації і співпраця в різних сферах. Серед них – урегулювання криз, регіональні питання, контроль за озброєннями, міжнародний тероризм, підтримка миру, питання оборонної економіки, цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій, наука й екологія та ін. РЄАП сприяє практичній співпраці в галузі регіональної безпеки через проведення тематичних семінарів, які закладені в план дій Ради. РЄАП має у своєму розпорядженні широкий спектр варіантів, що дає змогу працювати ефективно і проводити як зустрічі всіх держав-членів

НАТО з країнами-партнерами, так і засідання менших відкритих робочих груп залежно від тематики, яка обговорюється.

Більшість країн-партнерів повинні надіслати свої дипломатичні місії до штаб-квартири НАТО в Брюсселі, які працюють над розширенням контактів між НАТО і країнами-партнерами та посиленням ефективності й результативності співпраці. Засідання РЄАП проводяться щомісяця на рівні послів, щороку – на рівні міністрів закордонних справ і міністрів оборони та начальників Генеральних штабів, а також час від часу – на рівні самітів під час якоїсь виняткової події. На додаток до регулярних пленарних засідань на рівні міністрів, послів та на робочому рівні Базовий документ 1997 р. дає змогу партнерам установлювати прямі політичні відносини з Альянсом як на індивідуальній основі, так і в складі підгруп РЄАП. За внутрішньою термінологією НАТО це визначається формулою „члени Альянсу (зараз 26) плюс один та плюс „н”. Із 2005 р. започатковано проведення нового форуму РЄАП високого рівня з питань безпеки, який проводиться щорічно на рівні вищих урядових осіб, парламентарів, осіб, що впливають на формування громадської думки та представників громадянського суспільства з метою неформального обговорення важливих питань безпеки.

На сучасному етапі країни-партнери регулярно консультуються з країнами-членами НАТО і розвивають індивідуальну співпрацю з різних аспектів оборони та безпеки. Військовослужбовці з країн-партнерів регулярно беруть участь в операціях із підтримки миру разом із військовослужбовцями з країн-членів НАТО, регулярно проводять спільні навчання і тренування, співпрацюють у боротьбі проти спільної загрози тероризму. Політичні дискусії та практична співпраця у межах РЄАП дають змогу об'єднати зусилля 49 держав, сприяють реформуванню військ і відповідних оборонних інституцій та підвищенню рівня освіти і підготовки фахівців із країн РЄАП у закладах держав-членів Альянсу та країн-партнерів.

На розвиток партнерства і співпраці значною мірою вплинула необхідність трансформації самого Альянсу. Тому на самітах НАТО у Вашингтоні у 1999 р., у Празі в 2002 р., у Стамбулі у 2004 р. і в Ризі у 2006 р. було прийнято нові ініціативи з поглиблення та посилення співпраці між країнами-членами Альянсу й партнерами. Євроатлантичне партнерство допомогло підготувати деякі країни-партнери до членства в НАТО. РЄАП є унікальною структурою, через яку інші країни, які не прагнуть членства в Альянсі, можуть зробити свій внесок в євроатлантичну безпеку, не ставлячи під сумнів свій індивідуальний курс

зовнішньої політики та безпеки. Також ця структура слугує прикладом для розробки механізмів партнерства НАТО з країнами-учасницями Середземноморського діалогу, державами Стамбульської ініціативи співпраці з регіону Перської затоки та дедалі ширшим колом інших країн, у тому числі з Афганістаном, Пакистаном, Японією. Нині РЄАП є каталізатором внутрішніх перетворень НАТО та безпрецедентної за своїм обсягом міжнародної співпраці у галузі безпеки.

Рада Росія – НАТО

Після закінчення „холодної війни” НАТО почало надавати особливе значення розвитку конструктивних відносин із Російською Федерацією. З 1991 р. НАТО і Росія спільно працюють над різноманітними питаннями безпеки й оборони, незважаючи на певні розходження в позиціях щодо окремих питань. У 1994 р. Росія приєдналася до програми „Партнерство заради миру”, чим підсилила свій широкий діалог із НАТО. У травні 1997 р. НАТО і Росія підписали „Основоположний акт Росія – НАТО про взаємні відносини, співробітництво і безпеку”, який оформив та дав змогу вдосконалити партнерство Росії і НАТО. Підписання цього акта створило більш офіційну основу двосторонньої співпраці між НАТО та Росією. Для того, щоб розвивати свої відносини на ґрунті спільних інтересів, вони створили новий форум – ***Постійну спільну раду НАТО – Росія (ПСР)***, – покликаний полегшувати процес регулярних консультацій і обговорень із питань безпеки. Ця рада з липня 1997 р. стала головним місцем проведення консультацій між НАТО та Росією. Головна мета вказаного форуму – підвищення рівня довіри через механізм проведення регулярних і відвертих консультацій. Завдяки ПСР удалося досягти певного прогресу у відносинах. Рада стала важливим органом консультацій, забезпечення прозорості й зміцнення довіри та співробітництва.

У 1998 р. Росія офіційно відкрила свою місію при НАТО. Для сприяння співпраці у військовій та оборонній галузях Росія призначила свого вищого військового представника в складі цієї місії. Під егідою ПСР виникла ціла мережа робочих груп, засідань експертів, спільних проектів і контактів на штабному рівні, які втілюють у життя результати консультацій у самій ПСР. Серед спектра проблем, які цікавили обидві сторони і розглядалися ПСР, виділяються такі:

- ситуація в колишній Югославії, зокрема в Косово;
- зустрічі військових представників під егідою ПСРП;

- заходи на підтримку співпраці, прозорості й зміцнення довіри між НАТО і Росією;

- зусилля політичного й оборонного характеру проти поширення зброї масового знищення;

- питання ядерних озброєнь;

- підтримка миру;

- роззброєння і контроль за озброєнням;

- боротьба з міжнародним тероризмом;

- стратегії та доктрини НАТО і Росії;

- планування на випадок надзвичайних ситуацій та допомога під час катастроф тощо.

Після подій у Косово в 1999 р. відновилась і поступово розширилася співпраця між НАТО та Росією. У 2001 р. в Москві було відкрито Інформаційне бюро НАТО, яке має зробити певний внесок у краще розуміння російською громадськістю Альянсу та відносин, що розвиваються між НАТО і Росією. На практичному рівні НАТО й Росія тісно співпрацюють як у Боснії і Герцеговині, так і в Косово в рамках миротворчих сил СФОР та КФОР.

У 2002 р. країни-члени Альянсу і Росія суттєво поглибили та зміцнили свої відносини, утворивши **Раду Росія – НАТО (РНН)**, яка стала наступницею Постійної спільної ради Росія – НАТО. Новоутворений форум, у рамках якого всі країни співпрацюють на засадах рівноправного партнерства, засідає під головуванням Генерального секретаря Альянсу. Ключовими галузями у полі зору цього органу було визначено такі: боротьба з тероризмом, урегулювання кризи та недопущення поширення зброї масового знищення. Усі рішення Ради Росія – НАТО ухвалюються на основі консенсусу і постійного політичного діалогу. Рада НАТО – Росія проводить засідання щомісячно на рівні послів та військових представників, двічі на рік – на рівні міністрів закордонних справ й оборони, а також на рівні начальників генеральних штабів та військових керівників. Вона також може проводити засідання на рівні глав держав і урядів. Робота у специфічних сферах розвивається у рамках спеціальних або постійних робочих груп. За час свого існування РНН розвинулась у продуктивний механізм консультацій, досягнення консенсусу, співпраці, спільного прийняття рішень і спільних дій. Вона стала фундаментальною основою партнерства НАТО та Росії.

Комісія Україна – НАТО

Важливою інституцією співпраці з НАТО, в рамках якої наша держава може розвивати свої відносини з Альянсом, є **Комісія Україна – НАТО (КУН)**, створення якої стало наслідком розширення контактів і співпраці у сфері безпеки між Україною та НАТО. Розвиток відносин НАТО з Україною був започаткований восени 1991 р. Після здобуття незалежності в 1991 р. Україна приєдналася до Ради Північноатлантичного співробітництва і залишалась активною учасницею протягом усієї історії існування цієї структури. Період поступового налагодження зв'язків, без залучення механізмів взаємних зобов'язань, тривав до 1994 р. У 1994 р. Україна першою серед країн СНД приєдналася до програми „Партнерство заради миру” і була серед засновників Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), яка замінила РПАС у травні 1997 р.

У 1995 р. відкрито українські офіси зв'язку у штаб-квартирі НАТО та Координаційного центру партнерства НАТО, а з 1996 р. при НАТО діє Місія України як самостійна закордонна установа України зі статусом представництва при міжнародній організації. З 1995 р. почалось укладання щорічних індивідуальних програм партнерства між Україною та НАТО, спрямованих на нарощування можливостей координації між збройними силами України і НАТО. У межах Індивідуальних програм партнерства щороку планувалося декілька сотень заходів (навчання, візити, курси тощо).

Головною подією відносин між Україною та НАТО стало підписання в Мадриді 9 липня 1997 р. Президентом України та лідерами держав-членів НАТО **„Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО”**. У цій Хартії країни-члени НАТО підтвердили свою підтримку суверенітету й незалежності України, а також її територіальної цілісності, демократичного розвитку, економічного процвітання та статусу без'ядерної держави. Вони також морально підтримали гарантії безпеки, які отримала Україна від усіх п'яťох ядерних держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї як без'ядерна держава-учасниця цього договору. Підписання Хартії започаткувало створення механізму консультацій у випадку прямої загрози територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці України.

Згідно з положеннями „Хартії про особливе партнерство між Україною і НАТО”, було започаткування **Комісії Україна – НАТО”** (КУН). Комісія покликана полегшувати процес регулярних консультацій і обговорень із питань безпеки. Вона оцінює хід виконання Хартії та

обговорює шляхи поліпшення і подальшого розвитку співпраці між НАТО й Україною. Комісія скликається на рівні Північноатлантичної ради не менше двох разів на рік на засадах рівноправного партнерства. Вона може збиратися на рівні: послів (Україну представляє глава Місії України при НАТО); міністрів закордонних справ; міністрів оборони. Також комісія може засідати на рівні глав держав і урядів на періодичних самітах. Це підтримує високий рівень діалогу. Комісія Україна – НАТО засідає під головуванням Генерального секретаря НАТО. Безпосередню або опосередковану підтримку роботі Комісії надають численні відділи та бюро Міжнародного секретаріату і Міжнародного військового штабу НАТО. Також надається кадрова підтримка персоналом як із НАТО, так і з України. Усі рішення Комісії ухвалюються на основі консенсусу. Для виконання роботи у специфічних сферах (оборонна реформа, озброєння, економічна безпека, наукова й екологічна співпраця та ін.) створено спільні робочі групи.

Нині основою відносин між НАТО та Україною залишається **План дій Україна – НАТО**, який був затверджений на засіданні КУН на рівні міністрів закордонних справ у листопаді 2002 р. План дій ґрунтується на Хартії і його метою є чітке визначення цілей і пріоритетів України на шляху до цілковитої інтеграції в євроатлантичні структури безпеки та забезпечення стратегічних рамок для поточної і майбутньої співпраці. У рамках Комісії Україна – НАТО з метою підтримки досягнень цілей Плану дій узгоджуються щорічні Цільові плани. Україна сама визначає, в яких заходах вона прагне брати участь спільно з НАТО, а також, що вона бажає робити самостійно. КУН контролює виконання цих планів. Засідання з оцінки виконання планів відбувається двічі на рік, а раз на рік готується звіт про результати діяльності. Робота КУН значно активізувалася після того, як уряд України в червні 2005 р. офіційно презентував перший документ для обговорення щодо прагнення України вступити до НАТО. Інтенсивний діалог щодо прагнення України вступити в НАТО продовжується й зараз у рамках Комісії Україна – НАТО.

Середземноморський діалог

Протягом понад сорокарічної діяльності НАТО усвідомило, що безпека Європи тісно пов'язана з безпекою і стабільністю Середземномор'я. Тому у 1994 р. було розпочато діалог із середземноморськими державами про співпрацю в галузі безпеки. У 1995 р. ініційовано програму співпраці, яка отримала назву

„Середземноморський діалог”. Спочатку діалог вівся із шістьма країнами, а саме: Єгиптом, Ізраїлем, Йорданією, Мавританією, Марокко і Тунісом. У 2000 р. до цього діалогу приєднався Алжир. Метою діалогу є сприяння розвитку добрих відносин та взаєморозуміння з країнами Середземноморського регіону і зміцнення регіональної безпеки та стабільності. Він надає змогу країнам-учасницям брати участь у дискусіях. Робота діалогу організована через щорічну робочу програму, зосереджену на практичній співпраці в галузях безпеки й оборони, інформації, планування на випадок надзвичайних ситуацій та науки.

Форми діяльності цієї інституції діалогу є різноманітними. Серед заходів, що проводяться у рамках ініціативи, – запрошення країн-учасниць до участі в навчальних курсах у Школі НАТО в Обераммергау (Німеччина) й Оборонному коледжі НАТО в Римі (Італія). Діалог розвивається і ґрунтується на принципі двосторонніх відносин між кожною з країн-учасниць та НАТО. Однак він дає змогу проводити в разі необхідності й багатосторонні зустрічі. Середземноморський діалог складається з політичного діалогу, об'єднаного з участю у конкретних заходах. Середземноморський діалог поступово розвивався, і на Мадридському саміті НАТО 1997 р. він отримав новий та більш динамічний напрям розвитку через створення Групи середземноморської співпраці.

Сьогодні країни-члени НАТО і сім середземноморських країн складають **Групу середземноморської співпраці (ГСС)**. Ця група є консультативним органом із середземноморських питань. Засідання групи проводяться на рівні політичних радників із представниками країн-учасниць Середземноморського діалогу. Головує на засіданнях помічник Генерального секретаря з політичних справ. Обов'язки голови групи виконує заступник помічника Генерального секретаря і керівник Політичного директорату. Група середземноморської співпраці, залучаючи країни-члени Альянсу до безпосередніх політичних дискусій із країнами-учасницями діалогу, дає змогу обмінюватися поглядами з низки питань щодо ситуації у сфері безпеки в Середземноморському регіоні, а також майбутнього розвитку діалогу. Політичний і практичний виміри програми Середземноморського діалогу постійно вдосконалюються з метою сприяння ефективній взаємодії зі спільних питань безпеки, зокрема боротьби з тероризмом, переводячи таким чином відносини з площини діалогу до площини партнерства. Рішення Стамбульського саміту НАТО в 2004 р. дають підстави для просування діалогу ще далі в напрямі перетворення на справжнє партнерство.

2.5. ДОПОМІЖНІ СТРУКТУРИ, СПЕЦІАЛІЗОВАНІ ОРГАНІЗАЦІЇ ТА АГЕНТСТВА

НАТО на додаток до політичної штаб-квартири і військових командних структур має ряд підпорядкованих установ та агентств, які сформовані Північноатлантичною радою, Комітетом оборонного планування, Групою ядерного планування або Військовим комітетом. Вони діють як **дорадчі** або **спеціалізовані** органи та розміщені в різних країнах-членах Альянсу. На відміну від Міжнародного секретаріату і Міжнародного військового штабу (секретаріату), які ведуть повсякденні справи НАТО та займаються політичними й військовими питаннями, ці установи є переважно вузькоспеціалізованими і відповідають за питання більш технічного характеру та сфери спеціалізації. Вони проводять дослідження з конкретних питань відповідно до мандатів, що надаються керівними органами. Їхня роль полягає у формулюванні політичних рекомендацій, що можуть братися за основу в прийнятті рішень. Вони допомагають виконувати рішення НАТО, забезпечують діяльність комунікаційних й інформаційних систем і керують системами та програмами співпраці, освіти і навчання. **Головна їхня функція – це забезпечення найефективнішого використання обмежених ресурсів країн-членів НАТО за допомогою спільних проектів, процедур і стандартів.** Вони є невід'ємною частиною загальної структури НАТО.

Допоміжні й спеціалізовані організації та агентства за рішенням Північноатлантичної ради наділені незалежним організаційним, адміністративним і фінансовим статусом. Їхнє завдання полягає в розробці колективних вимог, які висуваються у відповідних галузях перед країнами-членами Альянсу і стосуються проектування, розробок, виробництва, оперативної та матеріально-технічної підтримки й управління згідно з їхніми статутами. Деякі з цих агентств і установ безпосередньо підпорядковані одному керівному органу, такому як Північноатлантична рада або Військовий комітет. Інші ж звітують перед обома органами або ж мають ширші обов'язки і можуть додатково підпорядковуватися Верховним головнокомандувачам НАТО чи іншим елементам структури НАТО. Багато установ належать до категорії організацій НАТО з виробництва та матеріально-технічного забезпечення (NPLO). Членство в NPLO є відкритим для всіх країн-членів НАТО відповідно до меморандумів про домовленість, підписаних усіма членами Альянсу.

Трансформація діяльності та структур НАТО зумовила необхідність перегляду ролей і вимог до допоміжних структур та агентств. Зокрема, на Празькому саміті НАТО в листопаді 2002 р. глави держав і урядів доручили Генеральному секретарю НАТО здійснити аналіз ролей та вимог до агентств НАТО і їх відносин зі структурами Альянсу загалом, із Північноатлантичною радою зокрема. Аналіз був спрямований на вивчення ефективності діяльності й цілісності структури агентств, посилення координації їх діяльності та можливостей реалізації проектів тощо. Аналіз виконується паралельно із переорієнтацією ресурсів і раціоналізацією військової структури Альянсу.

Назва загальної організаційної структури кожної окремої NPLO, як правило, містить слово „організація”, а керівного органу – слово „агентство” (управління). Це відображають і відповідні термінологічні скорочення, наприклад „NASMA”, що означає Агентство НАТО з технічного обслуговування та постачання. Існує **два типи агентств. Перший тип – це ті агентства, які виконують функцію координаторів проектів, а другий тип – ті, що є постачальниками послуг.** Декілька агентств займаються визначенням колективних потреб країн-членів НАТО й управлінням виробництвом і матеріально-технічним забезпеченням на виконання спільних проектів від їх імені. Агентства відрізняються за спеціалізацією виконуваних функцій та серед них виділяють агентства і структури, які відповідають за тилове забезпечення, матеріально-технічне забезпечення, стандартизацію, цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій, управління повітряним рухом та протиповітряну оборону, раннє повітряне попередження, зв'язок й інформаційні системи, засоби електронної боротьби, метеорологію, військову океанографію, наукові дослідження та технології, освіту і підготовку збройних сил.

Частина агентств має великі бюджети, оскільки керують великими проектами. Серед них виділяються такі, як Агентство менеджменту програми раннього повітряного попередження та управління НАТО (NAPMA), Агентство менеджменту системи повітряного командування й управління НАТО (NASMA), Агентство системи НАТО зі збору і використання інформації поля бою (BICES) та Агентство управління центральноєвропейською системою трубопроводів (SERMA)²⁵. Інші агентства у сфері матеріально-технічного забезпечення беруть участь у

²⁵ Довідник НАТО.– Brussels: Public Diplomacy Division NATO, 2006.– С. 107–108 (укр). Електр. ресурс: hb-ukr-2006.pdf.

практичній співпраці з усіх аспектів матеріально-технічного забезпечення, зокрема закупки матеріально-технічних ресурсів і технічного обслуговування оборонного устаткування. У цій сфері головним матеріально-технічним агентством є Агентство НАТО з технічного обслуговування і постачання (NASMA), яке розміщене в Люксембурзі. Воно забезпечує ефективну матеріально-технічну підтримку систем озброєнь, які використовуються країнами-членами НАТО, та допомагає їм і партнерам закуповувати обладнання та запчастини, а також замовляти обслуговування і ремонт за найближчою можливою ціною.

Агентства, як правило, складаються з вищого політичного комітету, Ради або Ради директорів (яку інколи називають керівним комітетом), що здійснює керівництво організацією і відстоює колективні інтереси країн-членів; підпорядкованих комітетів або робочих груп, створених вищезазначеною Радою і відповідальних за виконання конкретних аспектів завдань; та виконавчого агентства, що є управлінською гілкою NPLO і, як правило, очолюється Генеральним менеджером. Агентства здійснюють керівництво через свої ради директорів та керівні комітети, підпорядковані Північноатлантичній раді, під егідою якої вони діють. Вони мають власні штати і координують зусилля для забезпечення загального процесу виконання планів НАТО, розробляючи, наприклад, спільні підходи до стандартизації та системи кодифікації. Кожне агентство керується своїм статутом, а у відносинах із країною перебування й іншими країнами-учасницями укладає спеціальні Меморандуми про взаєморозуміння. Агентства виконують різноманітні програми та заходи, що потребує різних форм фінансування і розподілу видатків, які відображають їх специфічні функції, ролі та склад учасників.

В умовах трансформації діяльності НАТО, зважаючи на ключову роль, яку воно відіграє у проведенні багатонаціональних військових операцій, серед найголовніших питань функціонування Альянсу залишається питання стандартизації та оперативної сумісності збройних сил держав-членів. За впровадження спільних стандартів та адаптацію необхідних для цього порядку й процедур відповідає Управління стандартизації НАТО (NSA).

Важливу функцію в системі спеціалізованих агентств НАТО відіграє Агентство з консультацій, управління та командування СЗ НАТО (NC3A), розміщене в Брюсселі (планування й забезпечення) і Гаазі, Нідерландах (наукова підтримка). Воно створене в 1996 р. та несе головну відповідальність за розвиток систем інформації і зв'язку. Агентство займається оперативними дослідженнями, розвідувальною діяльністю,

спостереженням, централізованим плануванням, інтеграцією систем зв'язку, проектуванням, технічними розробками, дизайном, технічним забезпеченням та контролем за конфігурацією систем. Це агентство відповідає за зв'язок між структурами командування та управління, а також збройними силами НАТО під час урегулювання кризових ситуацій.

Координацію науково-технічної діяльності НАТО в оборонній галузі й розробку довгострокової стратегії у цій галузі забезпечує Управління науково-технічних розробок НАТО (RTA), яке розміщене в Нейї (Франція). Воно тісно співпрацює з Народою національних керівників у галузі озброєнь (CNAD), яка відповідає за співпрацю у сфері оборонних закупок. Ці дві структури забезпечують спільні наукові дослідження від імені Військового комітету НАТО.

Окрім цих структур, є також ряд спеціалізованих агентств НАТО, які керують програмами закупок різних видів озброєння. Серед них виділяються такі, як Агентство НАТО з управління проектуванням, розробкою, розвитком, виробництвом та матеріально-технічним забезпеченням розширеної Системи протиповітряної оборони середнього радіуса дії (NAMEADSMA), Агентство НАТО з управління розробкою, виробництвом і матеріально-технічним забезпеченням європейського літака-винищувача EF-2000 та бойового літака багаточільового призначення „Торнадо” (NETMA) й ін.

Інші агентства, організації та структури займаються різноманітними питаннями, пов'язаними із забезпеченням різних напрямів діяльності НАТО. Ці інституції відповідають за цивільне планування на випадок надзвичайних ситуацій, управління повітряним рухом і протиповітряну оборону, електронну боротьбу, метеорологію та військову океанографію. У галузі освіти й навчання діє ряд багатонаціональних інституцій, які забезпечують підготовку відібраного персоналу на посади НАТО, навчання військових і цивільних кадрів, підготовку кадрів для виконання різноманітних функцій НАТО. Серед цих інституцій особливе місце займають Оборонний коледж НАТО в Римі (Італія), Школа НАТО в Обераммергау (Німеччина) та Школа НАТО із систем інформації і зв'язку в Латині (Італія).

Отже, наявність розгалуженої системи допоміжних і спеціалізованих структур та агентств дає змогу забезпечити поточний процес трансформації Альянсу, включно із заходами, спрямованими на вдосконалення можливостей і засобів, на посилення механізмів координації діяльності різних структурних елементів НАТО.

Контрольні питання та завдання

1. Які функції виконує Північноатлантична рада?
2. Яку роль відіграє в політичній структурі НАТО Комітет оборонного планування?
3. Які функції виконує Група ядерного планування?
4. На основі яких принципів приймаються політичні рішення в НАТО?
5. Які функції виконує Генеральний секретар НАТО?
6. Вкажіть основні завдання і функції Міжнародного секретаріату.
7. Як побудована військова організація НАТО?
8. Які головні функції виконує Військовий комітет?
9. У чому полягає особливість сучасної військової командної структури НАТО?
10. Яку роль відіграє Міжнародний військовий штаб у структурі НАТО?
11. Яку роль відіграють основні комітети НАТО у прийнятті політичних і військових рішень?
12. Які існують інститути співпраці, партнерства і діалогу в НАТО?
13. Яку роль відіграє програма „Партнерство заради миру” у сучасній діяльності Альянсу?
14. Вкажіть основні допоміжні структури, спеціалізовані організації та агентства, що існують у сучасній структурній організації НАТО?

ЧАСТИНА II

ДІЯЛЬНІСТЬ НАТО

РОЗДІЛ 3

МИРОТВОРЧІ ОПЕРАЦІЇ ЗА УЧАСТЮ НАТО

3.1. ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПЦІЇ МИРОТВОРЧОЇ ДІЯЛЬНОСТІ НАТО

У цілому НАТО є сьогодні організацією, вельми активною у плані операцій у конфліктних регіонах. Ця активність в основному зосереджена навколо конфліктів у колишній Югославії, Афганістані, Іраку та суданській провінції Дарфур.

Ставлення Альянсу до миротворчих операцій розвивалося зі зміною пріоритетів після завершення “холодної війни”. Після розпаду СРСР й Організації Варшавського договору підвищилася роль діалогу і відкрилася можливість співпраці в проведенні єдиних операцій з учорашніми країнами-супротивниками.

У ході припинення агресії Іраку й операції „Буря в пустелі” (1991 р.) військові структури НАТО грали допоміжну, але помітну роль в організації багатонаціональної операції. Уперше за декілька десятиліть військові підрозділи НАТО вирішували завдання, поставлене ООН, діючи за політичним мандатом відповідно до VII глави Статуту ООН (операція з колективного відбиття агресії і примушення до миру). Це була перша операція НАТО за межами географічної зони своєї відповідальності.

Після прийняття країн Центральної та Східної Європи і пострадянських країн до Ради Північноатлантичного співробітництва (1990–1991 рр.) та у зв’язку з проблемністю участі у вирішенні локальних і регіональних конфліктів, у яких НАТО не виступає як одна зі сторін конфлікту, виникла потреба створення перехідних структур взаємодії з колишніми супротивниками.

На зустрічі Ради НАТО на рівні глав держав 7–8 листопада 1991 р. були прийняті нові стратегічні принципи і визначення функцій НАТО. Акцент переносився на „місії, що виходять за межі п'ятої статті Вашингтонського договору” (тобто за межі тільки колективної оборони території країн-членів Альянсу). Нова стратегічна концепція проголосила „гнучкість” функцій і включила регіональні конфлікти (зокрема на етнічному ґрунті) у список „ризиків і викликів”, які замінили колишню „загрозу зі сходу”.

Доктринальне оформлення готовності Альянсу до участі у миротворчих операціях за мандатами інших організацій мало місце у 1992 р., коли на

зустрічі в Осло 4 червня Рада НАТО вперше офіційно заявила про готовність Альянсу взяти участь у миротворчих операціях, причому уточнювалося, що в ролі політичного мандата Альянс готовий визнати рішення ОБСЄ. Рішення про участь сил НАТО у врегулюванні конфлікту мало прийматись індивідуально у разі кожного потенційного звернення ОБСЄ. 17 грудня 1992 р. на засіданні в Брюсселі Рада НАТО підтвердила, що готова підключатися до миротворчих операцій ООН у випадку звернення Генерального секретаря ООН. ООН, у свою чергу, шукала "військових партнерів".

Безпосередня розробка доктрини миротворчих операцій НАТО пов'язана у часі з розвитком кризи у колишній Югославії (1992–1994 рр.) і перспективами звернення ОБСЄ та ООН. Штабом НАТО розроблено і прийнято *Директиву МС 327 „Військове планування НАТО для операцій із підтримки миру”*²⁶.

У структурі Міжнародного секретаріату НАТО створено Секцію операцій із підтримки миру. Діюча в рамках Ради Північно-Атлантичного співробітництва Група із співпраці з підтримки миру (Ad hoc Group on Cooperation in Peacekeeping) представила міністрам країн НАТО доповідь із миротворчості (1993 р.), на основі якої в 1994 р. було проведено військово-штабні *навчання із розгортання миротворчої операції з участю країн-партнерів*.

У 1994 р. розроблено комплексний документ **„Доктрина НАТО для операцій по підтримці миру”**, у якому відображено всі аспекти політичного, військово-технічного, управлінського, фінансового, організаційного характеру щодо участі НАТО в миротворчій діяльності. Основні положення доктрини і їх практична реалізація відображені в табл. 1.

Навесні 1993 р. Альянс уже брав участь в операціях для виконання окремих завдань у рамках загального плану дій, передбаченого резолюціями РБ ООН: було виділено морські й повітряні сили для моніторингу та силового встановлення морського ембарго (за резолюцією ООН) в Адріатичному морі біля узбережжя Югославії; забезпечено своїми повітряними і наземними силами встановлення „зони заборони польотів” над Боснією; виділено військовий персонал та спорядження для командно-контрольного пункту штаб-квартири операції UNPROFOR у Боснії-Герцеговині; проведено військове планування і вжито військових заходів для запобігання територіальному „розповзанню” конфлікту й моніторингу важких озброєнь у Хорватії, Боснії і Герцеговині та Македонії.

У 1994 р. на прохання ООН створено систему „безпосередньої авіаційної підтримки” силами ВПС НАТО наземних сил UNPROFOR, які перебували під командуванням ООН. Вильоти літаків НАТО здійснювалися для прикриття і підтримки з повітря „блакитних шоломів” ООН.

²⁶ МС 327 – Definitions of Peace Support Operations

**Доктрина і практика залучення НАТО
в операції у конфліктних регіонах²⁷**

Політичне рішення про операцію (мандат)	Як правило, на звернення ООН або ОБСЄ (делегування повноважень, рішення 1994 р.) із додатковим рішенням Ради НАТО по кожному зверненню (операціоналізація мандата). Самостійна ініціація рішення (мандата) найвищим політичним органом (Радою НАТО) здійснювалася в 1999 р. як виняток.
Суб'єкт	Допускаються три варіанти: а) НАТО як самостійний ініціатор і окремий суб'єкт операцій; б) НАТО як ядро коаліції держав; в) НАТО як „субконтрактор” в операції ООН.
Взаємодія з ООН	Обмежена. Принцип „єдиноначальності” командно-штабних структур НАТО на „ввірених” організації ділянках операції. Взаємодія з політичними і військовими представниками ООН за принципом „подвійного узгодження” – жодного автоматичного підпорядкування, розгляд і підтвердження (або відхилення) прохань та пропозицій представників ООН власними командними структурами.
Фінансування	Переважно самостійне, з бюджету організації, з пропорційним фінансовим внеском практично всіх країн-членів організації.
Проведені операції та елементи операцій	Колективна протидія агресії Іраку („Буря в пустелі”, 1991 р.); морська блокада Адріатичного узбережжя Боснії і Герцеговини (1994 р.); забезпечення „зони заборони польотів” над Боснією і Герцеговиною (1994 р.); операція повітряної підтримки (CAS – Close Air Support) сил ООН в операції UNPROFOR і подальшого виведення сил ООН (1994–1995 рр.); операція з підтримки миру й імплементації мирних угод по Боснії (IFOR/SFOR, з 1995 р.); операція примусового характеру щодо Союзної Республіки Югославія (1999 р.); операція за мандатом ООН з установами миру в Косово/СРЮ (з 1999 р.); операції у колишній Югославській Республіці Македонія на прохання Скоп'є – операції „Есеншіел харвест”, „Ембер фокс”, „Елайд хармоні” (2001–2003 рр.); командування Міжнародними силами сприяння безпеці (ІСАФ) в Афганістані (з 2003 р.); місія в Іраці (з 2003 р.) щодо підтримки Польщі, члена НАТО, в її керівництві одним із секторів стабілізаційних сил; місія НАТО із підготовки – Ірак (2004 р.); допомога Африканському Союзу у розширенні його миротворчої місії у Дарфурі (Судан, із 2005 р.).
Види операцій і завдання	Операції з примусу до виконання рішень ООН (операції відповідно до VII Глави Статуту ООН). Операції з окремими елементами примусових дій (морська блокада, контроль повітряного простору, витіснення конфліктуючих сторін із буферних зон, роззброєння незаконних військових формувань).

²⁷ Складено за: Никитин А. И. Миротворческие операции: концепции и практика / Моск. обществ. науч. фонд. Центр полит. и междунар. исслед.– М.: Издат. центр науч. и учеб. прогр., 2000.– 187 с.

Наступний етап розвитку миротворчих операцій був пов'язаний із переходом від операції UNPROFOR до операцій IFOR/SFOR та характеризувався розділенням миротворчої діяльності НАТО і ООН (1995–1999 рр.).

Неефективність операцій ООН у колишній Югославії змусила організацію звернутися по підтримку до НАТО спочатку для прикриття виведення учасників згорнутої операції UNPROFOR, а потім для вирішення завдань із роз'єднання ворогуючих сторін. За ініціативою США був створений механізм переговорів за лідируючої ролі Контактної групи з дипломатичних представників країн „сімки/вісімки” й укладені Дейтонські угоди²⁸.

Політичне лідерство в миротворчому процесі переходило від Генерального секретаря ООН до призначеного незалежно від ООН Вищого (політичного) представника (ним став К. Більдт), а функції імплементації Дейтонських угод переходили до коаліції країн на чолі з НАТО.

Політична основа ролі Альянсу в миротворчих операціях була закладена на засіданні міністрів закордонних справ НАТО в Осло в червні 2002 р. На цьому засіданні міністри закордонних справ оголосили про свою готовність надати підтримку миротворчій діяльності під егідою Конференції з безпеки і співробітництва в Європі (КБСЄ, яка пізніше була перейменована на Організацію з безпеки і співробітництва в Європі, або ОБСЄ) в кожному випадку окремо і відповідно до своїх процедур. Це передбачає виділення необхідних для проведення миротворчих операцій ресурсів і експертного досвіду.

3.2. Роль НАТО у Боснії і Герцеговині

Боснія і Герцеговина була першою ареною реальних миротворчих дій НАТО. Наприкінці серпня 1995 р. було завдано серію високоточних ударів по цілях на позиціях сербів у Боснії і Герцеговині у рамках операції „Деліберт Форс”. Завдяки повітряній кампанії у вересні 1995 р., доповненій дипломатичними зусиллями, було припинено боснійську війну. 3 грудня 1994 р. Альянс очолив операцію з підтримки миру, передавши у

²⁸ Дейтонська мирна угода (мирні угоди) – угода про припинення вогню, розділення ворогуючих сторін і відособлення територій, що поклали край громадянській війні у Боснії і Герцеговині 1992–1995 рр. Узгоджені в листопаді 1995 р. на військовій базі США у Дейтоні (штат Огайо), підписані у грудні 1995 р. у Парижі лідером боснійських мусульман Алією Ізетбеговичем, президентом Югославії Слободаном Мілошевичем і президентом Хорватії Франьо Туджманом.

грудні 2004 р. відповідальність за повсякденну безпеку в Боснії і Герцеговині Європейському Союзу²⁹.

Після наступного підписання Дейтонської мирної угоди 60-тисячні Сили втілення під керівництвом НАТО (ІФОР) були розгорнуті на один рік для виконання військових аспектів цієї угоди. 18 грудня 1995 р. відбулася передача повноважень від командувача силами ООН до командувача ІФОР. Протягом менше як півроку з визначених угодами територій виведено збройні сили, завершено обмін територіями, вилучено важку зброю і проведено демобілізацію. ІФОР також надавали підтримку цивільним організаціям та ОБСЄ, працюючи у напрямі створення безпечного середовища, сприятливого для цивільної і політичної перебудови, проведенні перших вільних виборів у вересні 1996 р. Військові інженери ІФОР зробили великий внесок у відновлення інфраструктури, комунікацій, відбудову цивільних споруд, розмінування території.

Після закінчення терміну дії мандату ІФОР 20 грудня 1996 р. були приведені у готовність на 18 місяців 32-тисячні Стабілізаційні сили (СФОР), які, відповідно до Резолюції Ради Безпеки ООН від 12 грудня 1996 р. стали правонаступниками ІФОР. На СФОР покладено завдання створення безпечного середовища, необхідного для консолідації миру. До 2002 р. сили СФОР було скорочено до 19 тис., до 2003 р. – до 12 тис, а до середини 2004 р. – до 7 тис. особового складу, який представляв 17 країн-членів НАТО та 15 інших держав. У складі ІФОР та СФОР брали участь також країни-не члени НАТО: Албанія, Аргентина, Австрія, Болгарія, Єгипет, Естонія, Фінляндія, Ірландія, Йорданія, Латвія, Литва, Марокко, Росія, Румунія, Словаччина, Словенія, Швеція, Україна. У грудні 2004 р. у Боснії і Герцеговині було розгорнуто сили Європейського Союзу ІЮФОР, які, проте, користуються підтримкою НАТО і мають змогу використовувати колективні активи і засоби Альянсу.

3.3. Миротворчі операції в Косово

Військове втручання у Косово розпочалося після більш як річної ескалації насильства, зростання небезпеки розширення конфлікту в масштабах усього регіону і неодноразових порушень Белградом резолюцій Ради Безпеки ООН, що закликали до закінчення утисків албанського населення Косово.

²⁹ У Сараєво залишається скорочений військовий штаб НАТО для надання допомоги у здійсненні оборонної реформи в Боснії і Герцеговині й підготовці країни до участі в програмі "Партнерство заради миру". Штаб також виконує допоміжні завдання, такі як боротьба з тероризмом, допомога Міжнародному трибуналу з питань злочинів у колишній Югославії, обмін розвідувальною інформацією з Європейським Союзом.

У березні 1999 р. Альянс ухвалив рішення почати повітряну кампанію проти військових і воєнізованих структур югославського уряду, відповідальних за ці утиски.

Таке рішення було ухвалене після того, як були випробувані всі інші варіанти і, врешті, не вдалося шляхом мирних переговорів подолати непримиренність Белграда. Зіткнувшись із нездатністю Ради Безпеки ООН вжити заходи із забезпечення дотримання своїх резолюцій у зв'язку з цим конфліктом, країни НАТО дійшли висновку про те, що єдиним можливим варіантом було вдаватися до військових засобів для припинення гуманітарної катастрофи і відновлення стабільності в регіоні.

Операція НАТО під кодовою назвою **"Союзницька сила"** почалася 24 березня 1999 р. і тривала 78 днів, до 10 червня, коли Рада Безпеки ООН ухвалила Резолюцію 1 244, за якою управління в Косово здійснюється під спостереженням міжнародних цивільних сил (Тимчасова адміністративна місія ООН у Косово – МООНК) і міжнародних сил безпеки (КФОР) за участю НАТО.

Незважаючи на гострі політичні дискусії з питання військового втручання НАТО, ці дії дали змогу створити необхідні умови для початку роботи з відновлення миру. Вони поклали край військовим діям учасників конфлікту; дозволили вивести з Косово частини югославської армії, сербські поліцейські й воєнізовані формування; досягти угоди про беззастережне і безпечне повернення біженців та переміщених осіб; одержати запевнення всіх сторін у прагненні до укладення політичної угоди по Косово.

Мандат КФОР походить із військово-технічної угоди, підписаної НАТО і командуванням югославської армії в червні 1999 р., та прийнятої тоді ж резолюції 1 244 Ради Безпеки ООН. Як і в прецеденті IFOR/SFOR, операція KFOR велася не власне НАТО, а коаліцією держав від імені ООН. Разом із тим лідерство НАТО в цій коаліції безперечне, й у військовому відношенні коаліція спирається на командно-штабні структури НАТО.

Перед КФОР поставлено завдання запобігти відновленню бойових дій, створити обстановку безпеки і провести демілітаризацію Визвольної армії Косово. На додаток до цього сили під керівництвом НАТО надають підтримку міжнародним гуманітарним зусиллям і співпрацюють із міжнародною цивільною присутністю МООНК – із метою створення стабільної обстановки для майбутнього розвитку краю. На початку сили КФОР становили майже 50 тис. особового складу з країн-членів НАТО, країн-партнерів і країн-не членів Альянсу під єдиним командуванням й

управлінням. Згодом, до кінця 2003 р., контингент було скорочено до 17,5 тис., але в березні 2004 р., у відповідь на загострення ситуації в регіоні, знову збільшено до 20 тис. осіб. Спочатку до структури КФОР входили чотири багатонаціональні бригади, які з кінця 2005 р. вирішено замінити п'ятьма оперативними групами для тіснішої співпраці з місцевою поліцією та населенням.

Сили НАТО у Косово виконували надзвичайно важливу гуманітарну місію, перевозючи як допомогу тисячі тонн їжі, медичних препаратів й оснащення. Значна допомога надавалася сусіднім країнам, зокрема колишній Югославській Республіці Македонії та Албанії, де будувалися табори для біженців, створювалися пункти харчування. З 1998 р. надається допомога Албанії з програмами і процедурами у рамках “Партнерства заради миру”.

3.4. Операції у колишній югославській Республіці Македонія

У колишній югославській Республіці Македонія НАТО відгукнулася на прохання президента цієї країни Бориса Трайковського, яке він сформулював у червні 2001 р.: роззброїти групи етнічних албанців (Національну визвольну армію), чії дії загрожували безпеці й стабільності країни.

Це втручання послідувало за політичним урегулюванням, досягнутим між представниками общини етнічних албанців країни й урядом, де як посередники виступали спеціальні представники різних міжнародних організацій, зокрема НАТО, а також США (Охридська мирна угода 13 серпня 2001 р.).

У ході цієї операції, що розпочалася з уведенням підрозділів НАТО в країну 27 серпня 2001 р., мала назву “Есеншіел харвест” і тривала тридцять днів з участю приблизно 3 500 військовослужбовців НАТО, було зібрано 3 875 одиниць зброї та майже 400 000 інших одиниць, зокрема мін та вибухових речовин. Ці дії і присутність невеликого військового контингенту НАТО після їх завершення допомогли запобігти конфлікту і підготували ґрунт для примирення в країні й початку її відновлення.

На прохання Македонії було реалізовано також місію “Ембер фокс” (із вересня 2001 р.) та операцію “Елайд хармоні” (з 16 грудня 2002 р.), за якою військовослужбовці НАТО залишалися в колишній югославській Республіці Македонія до кінця березня 2003 р., забезпечуючи захист спостерігачам з Європейського Союзу та ОБСЄ, після чого цю місію перейняв Європейський Союз.

3.5. Миротворча діяльність в Афганістані

Операція в Афганістані стала першою в історії НАТО за межами євроатлантичної території. Із серпня 2003 р. НАТО очолює міжнародні зусилля зі встановлення миру в цій країні, перебравши командування Міжнародними силами сприяння безпеці.

Після повалення режиму талібів, за підсумками Боннської конференції, що відбулася в грудні 2001 р., були створені **Міжнародні сили сприяння безпеці** (ІСАФ). Концепція міжнародних сил, які діятимуть за мандатом ООН, забезпечуючи безпечну обстановку в Кабулі і в околицях, а також допомагаючи відновлювати Афганістан, була висунута для надання сприяння знов створеної Перехідної адміністрації. Партнерство передбачало участь трьох сторін – Перехідної адміністрації Афганістану, Місії ООН зі сприяння Афганістану та ІСАФ.

ІСАФ не є силами ООН, це коаліція, розгорнена із санкції Ради Безпеки ООН (ІСАФ стосуються вісім резолюцій – 1 386, 1 413, 1 444, 1 510, 1 563, 1 623, 1 659 і 1 707). На початковому етапі окремі держави на добровільній основі брали на себе керівництво ІСАФ на півроку. Великобританія очолила першу місію ІСАФ. Командування другої місії ІСАФ прийняла Туреччина. Починаючи з лютого 2003 р., третьою місією ІСАФ керували Німеччина й Нідерланди за сприяння з боку НАТО. З 11 серпня 2003 р. ІСАФ діють за підтримки і під керівництвом НАТО, а фінансування забезпечується державами, що виділяють військові контингенти. Північноатлантичний союз відповідає за командування, координацію і планування сил. У його обов'язки входить також призначення командувача сил і забезпечення роботи штабу безпосередньо в Афганістані.

За виконання політико-військових аспектів діяльності Північноатлантичного союзу в Афганістані відповідає Старший цивільний представник, який керується у своїй роботі вказівками, що поступають від Північноатлантичної ради. Він тісно координує свої дії з командувачем ІСАФ та Організацією Об'єднаних Націй, а також з афганським керівництвом й іншими структурами міжнародного співтовариства, представленими в країні, наприклад Євросоюзом. У листопаді 2003 р. НАТО призначила на посаду Старшого цивільного представника в Афганістані турецького міністра Хикмета Четіна, якого у серпні 2006 р. змінив нідерландський посол Даан Евертс.

Спочатку мандат ІСАФ передбачав забезпечення безпеки лише в самому Кабулі і в його околицях. У жовтні 2003 р. ООН розширила мандат

ІСАФ, розповсюдивши його на всю територію Афганістану (Резолюція 1 510 РБ ООН) та створивши таким чином умови для розширення місії.

У грудні 2003 р. Північноатлантична рада – головний орган ухвалення рішень НАТО – уповноважив Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО генерала Джеймса Джоунса приступити до розширення району дій ІСАФ і прийняти командування Групою відновлення провінцій, що діяла під керівництвом Німеччини в Кундузі.

Групи відновлення провінцій (ГВП) – це невеликі групи, що працюють в афганських провінціях та об'єднують у своєму складі як цивільних, так і військових фахівців. Їх завдання – забезпечувати безпеку працівників гуманітарних організацій і допомагати відновлювати країну.

У 2003 р. в Афганістані працювали дев'ять ГВП під керівництвом сил, що проводили антитерористичну операцію „Індьюрінг Фрідом” під керівництвом США. У червні 2004 р. на зустрічі глав держав і урядів країн НАТО у Стамбулі оголошено про створення ще чотирьох груп відновлення провінцій у північному районі країни.

Таким чином, протяжність району операцій ІСАФ склала 3 600 км² у Кабулі та у його околицях і приблизно 185 000 км² на півночі Афганістану. Місія могла впливати на обстановку безпеки в дев'яти північних провінціях країни.

У лютому 2005 р. НАТО оголосила про подальше висунення контингенту ІСАФ у західний район Афганістану. 31 травня 2005 р. під командування ІСАФ перейшли ще дві Групи відновлення провінцій у провінціях Хейрат і Фара, а також передова база підтримки (вузол тилового забезпечення) в Хейраті. На початку вересня в західній частині країни приступили до роботи ще дві ГВП під керівництвом ІСАФ: одна група – в Чагчарані, столиці провінції Гур, а інша – у провінції Багдіс. У вересні 2005 р. Північноатлантичний союз також додатково перекинув до Афганістану 2 000 військовослужбовців у рамках тимчасового розгортання для сприяння в проведенні призначених на 18 вересня місцевих виборів у провінціях і законодавчих виборів.

У грудні 2005 р. під час засідання у штаб-квартирі НАТО в Брюсселі міністри закордонних справ країн НАТО затвердили план, який дав початок наступному етапу розширення ролі й присутності ІСАФ в Афганістані. У першій частині цього плану, що одержала назву „Третій етап”, передбачалося висунення ІСАФ на південь у 2006 р. Розширивши свою присутність, ІСАФ стали керувати в цілому тринадцятьма Групами відновлення провінцій на півночі, заході й півдні та діяли на трьох чвертях території Афганістану.

Чисельний склад ІСАФ також значно збільшився: якщо до розширення у країні перебувало близько 10 тисяч військовослужбовців, то після розширення чисельність досягла приблизно 20 тис. особового складу. 5 жовтня 2006 р. сили ІСАФ провели останній етап розширення, прийнявши від коаліції, що діяла під керівництвом США, командування міжнародною групою військ на сході країни. Починаючи з цього моменту, Альянс виконує своє завдання на всій території Афганістану. НАТО очолила контингент, до складу якого ввійшли 30 тисяч військовослужбовців із 37 країн і 25 Груп відновлення провінцій.

Політичне керівництво і координацію місії ІСАФ здійснює Північноатлантична рада – головний орган ухвалення рішень НАТО. Стратегічне управління ІСАФ здійснює, виходячи з політичних вказівок Ради, головний оперативний штаб НАТО – штаб Верховного головнокомандувача об'єднаними озброєними силами НАТО в Європі (штаб ВГК ОЗС НАТО), розміщений у Монсі, у Бельгії. У структуру самих ІСАФ входять **чотири основні компоненти**:

- *штаб ІСАФ*, який командує Кабульською багатонаціональною бригадою і виконує бойові завдання в районі відповідальності. Штаб підтримує зв'язок із ООН, перехідною адміністрацією Афганістану, урядовими і неурядовими організаціями та сприяє їм у роботі;

- *Кабульська багатонаціональна бригада* – тактичний штаб ІСАФ, що відповідає за повсякденне планування, патрулювання і взаємодію цивільних та військових органів;

- *Групи відновлення провінцій* – групи, які ведуть роботу із розширення владних повноважень центрального афганського керівництва в провінціях Афганістану і сприяють розвитку та відновленню країни;

- *Кабульський міжнародний аеропорт*, яким управляє Міністерство цивільної авіації і туризму Афганістану за допомоги Міжнародних сил сприяння безпеці (МССБ). Стосовно відновлення роботи аеропорту НАТО відіграє допоміжну роль спільно з представниками інших заінтересованих національних і міжнародних структур.

НАТО подає підтримку афганському керівництву і Місії ООН зі сприяння Афганістану й тісно взаємодіє з ними, зосереджуючи свої зусилля на стабілізації та безпеці.

3.6. Роль НАТО в Іраку

Кампанію проти Іраку в 2003 р. проведено коаліцією сил різних країн, частина з яких була членами НАТО. НАТО як організація не брала участь у

кампанії, але провела ряд заходів, відповідно до статті 4 Північноатлантичного договору, для забезпечення безпеки одного зі своїх членів, Туреччини, на випадок загрози їй у результаті війни. У відповідь на прохання Туреччини НАТО надіслала літаки спостереження і систему протиракетної оборони в період із лютого по квітень 2003 р. на допомогу цій країні у разі нападу на її територію або населення. Офіційне виконання операції „Дисплей детеренс” у Туреччині реалізовано з 20 лютого по 16 квітня 2003 р.

Після усунення від влади Саддама Хусейна 21 травня 2003 р. Альянс також згодився підтримати Польщу, члена НАТО, в її керівництві одним із секторів стабілізаційних сил в Іраку. Після вивчення рекомендацій, наданих військовим керівництвом, Рада погодилася допомогти Польщі з багатьох питань, зокрема в генеруванні збройних сил, зв'язку, тиловому і матеріально-технічному забезпеченні й перевезеннях.

Безпосереднім пріоритетом НАТО в Іраку залишається успішне виконання завдань командування Міжнародними силами сприяння безпеці в Афганістані (ІСАФ). Забезпечення ефективного виконання цього завдання є передумовою рішень, що стосується ролі Альянсу в Іраці.

У своєму листі на адресу Генерального секретаря НАТО від 22 червня 2004 р. тимчасовий прем'єр-міністр Іраку Айяд Аллаві звернувся до Альянсу по підтримку для уряду Іраку у вигляді надання підготовки й інших видів технічного сприяння³⁰.

На саміті, що проходив у Стамбулі 28 червня 2004 р., глави держав і урядів НАТО згодилися сприяти Іраку в підготовці сил безпеки. Місія НАТО за поданням підготовки була створена 30 липня. У серпні 2004 р. у відповідь на прохання іракського тимчасового уряду, НАТО встановила Місію із виконання навчання в Іраку. НАТО бере участь у навчанні, оснащенні й технічній допомозі – неозброєних діяч. Метою місії є допомога Іраку розвинути здатність свого уряду вирішувати проблеми безпеки іракського народу.

Після узгодження механізму навчання в Іраку була створена місія з підготовки. Завдання, що стояли перед місією, полягали у визначенні якнайкращих методів здійснення підготовки як усередині країни, так і за її межами. Крім того, місія негайно приступила до підготовки особового складу для окремих штабів у Іраку.

³⁰ NATO's assistance to Iraq. How did the policy evolve? // <http://www.nato.int/issues/iraq-assistance/decision-ru.html>.

За першими підрозділами місії, які були перекинуті до Іраку 7 серпня, вирушила група у складі 50 офіцерів під командуванням генерал-майора Карела Хильдерінка із Нідерландів.

У вересні 2004 р., відповідно до рекомендацій місії, Північноатлантична рада згодилася розширити допомогу, що надається з боку НАТО, зокрема приступити до створення учбового центру підготовки і розробки доктрини в Іраку за підтримки НАТО.

У листопаді 2004 р. військове керівництво НАТО підготувало розгорнутий оперативний задум щодо розширення допомог, які надаються, у тому числі й правила застосування сили для цілей прикриття власних сил. Згодом чисельність особового складу, задіяного в роботі місії в Іраку, було збільшено до 300 осіб, включаючи інструкторів і допоміжний персонал. Назва „Місія НАТО із надання підготовки” була замінена на „Місія НАТО із підготовки – Ірак”.

3.7. Миротворча місія НАТО у Дарфурі

На запит Африканського союзу (АС) від 26 квітня 2005 р., НАТО з липня 2005 р. допомагає розширювати його місію зі збереження миру в провінції Дарфур (Судан), здійснюючи повітряні перевезення миротворців АС і цивільну поліцію у район бойових дій (із липня 2005 р. було перевезено близько 24 000 миротворців і понад 500 цивільних поліцейських), забезпечує навчання з управління багатонаціональними військовими штабами та розвідувальною інформацією³¹. Головною метою місії є допомога Африканському союзу в урегулюванні конфлікту і поліпшення гуманітарної ситуації у Дарфурі. Альянс працює в близькій координації з Євросоюзом, який також підтримує Африканський союз.

НАТО та ЄС надіслали свій персонал на допомогу Спеціальній групі повітряних перевезень Африканського союзу при штаб-квартирі АС в Аддис-Абебі, в Ефіопії. НАТО також організовує навчальні семінари для офіцерів АС у мобільному інтегрованому оперативно-тактичному штабі в Ефіопії.

Місія у Дарфурі початково мала тривати до 31 жовтня 2005 р., але була продовжена спочатку до 31 березня, а потім до кінця травня 2006 р. У квітні 2006 р., на звернення Генерального секретаря ООН, Рада НАТО погодилася продовжити допомогу до кінця вересня того ж року, а в червні, у відповідь на прохання Голови Африканського союзу Альфа Умара Конаре, місію продовжили до кінця 2006 р.

³¹ NATO's assistance to the African Union for Darfur // <http://www.nato.int/issues/darfur/index.html>.

У своєму листі на ім'я Генерального секретаря ООН Конаре просив Альянс надати додаткову допомогу, включаючи атестацію військовослужбовців, виділених для участі в миротворчих силах, допомогу Африканському союзу з обробки і використання досвіду і під час створення Спільного оперативного центру Місії Африканського союзу. У січні 2007 р. Альянс погодився забезпечувати навчання штату місії АС у Хартумі.

Нова сторінка в історії конфлікту у Дарфурі розпочалася із прийняттям 31 липня 2007 р. резолюції 1 769 Ради Безпеки ООН та рішення скерувати у зону конфлікту майже 20-тисячний змішаний миротворчий контингент ООН і Африканського союзу.

Отже, у цілому НАТО є сьогодні організацією, вельми активною у плані операцій у конфліктних регіонах. Ця активність проявляється також у регіонах за межами „зони відповідальності” НАТО, наприклад Північна Африка і Близький Схід. Загальна пануюча у колах керівництва НАТО самооцінка Альянсу як ініціатора і лідера силових миротворчих операцій залишається позитивною (незважаючи на внутрішні дебати, що загострилися після Косово), що, можливо, свідчить про перспективи розширення таких функцій в осяжному майбутньому.

Контрольні питання та завдання

- 1. Що спричинило зацікавленість та участь НАТО в миротворчих операціях?*
- 2. Яка роль ООН у залученні НАТО до миротворчих операцій?*
- 3. Які правові та інституційні підстави участі НАТО в миротворчих операціях?*
- 4. Які цілі переслідувала НАТО у миротворчих діях на Балканах у другій половині 1990-х років?*
- 5. Розкрийте значення операцій НАТО у Боснії і Герцеговині й Косово.*
- 6. Які операції були проведені НАТО в колишній югославській Республіці Македонія?*
- 7. Які завдання виконують Міжнародні сили сприяння безпеці в Афганістані? Яка роль НАТО у відновленні миру в цій країні?*
- 8. У чому полягає участь НАТО в Іраку?*
- 9. Які чинники участі НАТО у врегулюванні ситуації у суданській провінції Дарфур?*

РОЗДІЛ 4 НАТО У БОРотьБІ З ТЕРОРИЗМОМ

4.1. АНТИТЕРОРИСТИЧНА ПОЛІТИКА НАТО

Сьогодні найсерйознішим завданням у ряді проблем, що стоять перед НАТО, у сфері безпеки виступає **кампанія боротьби з тероризмом**. Реакція НАТО на події 11 вересня стала підтвердженням важливого значення трансатлантичного партнерства.

Події 11 вересня змінили світ. Сьогодні НАТО – не просто частина кампанії боротьби з тероризмом, а одна з її найважливіших частин. Терористичні напади на Нью-Йорк і Вашингтон 11 вересня 2001 р. підштовхнули до боротьби з тероризмом не тільки США, а й весь Альянс. Менш ніж через добу після терористичних ударів НАТО вперше у своїй історії застосувала статтю 5 Вашингтонського договору, яка торкається колективної оборони.

Заявивши, що цей напад був нападом на всіх, 19 країн НАТО привели в дію ті ж механізми колективної оборони стосовно Сполучених Штатів, на які самі європейці розраховували в роки холодної війни.

Стаття 5 передбачає також зобов'язанням союзників про надання практичної підтримки, і тому її застосування стало однозначним сигналом усім терористам світу про те, що, зробивши цей напад, вони переступили небезпечну межу.

Відразу після терористичного акту 11 вересня 2001 р. прозвучали жорсткі виступи високопоставлених осіб Альянсу, почалася розробка програмних документів із протидії міжнародному тероризму.

Одночасно союзники приступили до реалізації деяких практичних заходів для відбиття загрози. Ключовим при цьому було рішення Постійної ради НАТО від 4 жовтня 2001 р. **вперше в історії Альянсу вдатися до 5-тої статті Договору про колективну оборону Альянсу**. На підставі цього рішення у США було направлено 7 літаків дальнього виявлення радіолокації та управління АВАКС для надання сприяння в патрулюванні американського повітряного простору. Одночасно в рамках операції „Ектив Ендевор” на ротаційній основі почалося патрулювання Середземного моря Постійними з'єднаннями ВМС НАТО на Атлантиці й у Середземному морі. Комплекс першочергових заходів передбачав розширити обмін даними і співпрацю в області розвідки, посилення охорони об'єктів США, НАТО й інших союзників на своїй території, сприяння союзникам або іншим країнам у

разі загрози або небезпеки її виникнення у зв'язку з їх роллю в боротьбі з міжнародним тероризмом. Було вирішено також доукомплектувати резервістами особовий склад окремих об'єктів і підрозділів НАТО для заповнення сил, передислокованих на підтримку операцій проти тероризму, надати доступ США й іншим союзникам до портів та аеродромів на території країн Альянсу для операцій проти тероризму.

На самому початку цієї кризи Сполучені Штати швидко одержали конкретну допомогу у вигляді посиленої підтримки розвідданими, прав на перетин повітряного простору інших країн, доступу до портів та аеродромів тощо.

Із 2001 р. в Північноатлантичному союзі є чітко сформульована послідовна політика щодо тероризму. Ця політика, визначена в документах зустрічей на вищому рівні, заявах на рівні міністрів і рішеннях Північноатлантичної ради, поєднує в собі різке засудження тероризму в усіх його формах, зобов'язання підтримувати єдність і солідарність перед цією загрозою та рішучість боротися з нею стільки, скільки буде необхідно. Питання тероризму стало постійним пунктом порядку денного Північноатлантичної ради і Ради євроатлантичного партнерства.

У світлі загрози тероризму були переглянуті майже всі концепції та доктрини Північноатлантичного союзу. Найважливішим новим документом Північноатлантичного союзу в цій сфері стала **Військова концепція НАТО щодо захисту від тероризму**, який був схвалений на Празькому саміті у листопаді 2002 р. Із затвердженням військової концепції завдання захисту від тероризму стало невід'ємною частиною дій об'єднаних озброєних сил Північноатлантичного союзу.

У військовій концепції визначається потенційний внесок у боротьбу з тероризмом об'єднаних озброєних сил Північноатлантичного союзу. Захист від тероризму включає діяльність озброєних сил, засновану на рішеннях Північноатлантичної ради. До неї належить надання сприяння в забороні, обороні, дезорганізації і захисті від загроз терористичних нападів або самих таких нападів, що здійснюються з-за кордону, на населення, території, інфраструктуру й збройні сили, зокрема дії щодо боротьби з терористами і тими, хто надає їм притулок.

За необхідності збройні сили також можуть забезпечувати допомогу національним властям у ліквідації наслідків терористичних актів, особливо в тих випадках, коли такі акти пов'язані із застосуванням хімічної, біологічної, радіологічної або ядерної зброї.

„Військова концепція захисту від тероризму” розроблена Альянсом на основі наступної оцінки *існуючих і потенційних терористичних загроз*:

- релігійний екстремізм є, очевидно, джерелом найбільшої терористичної загрози Альянсу, проте цілком імовірною є поява інших мотивацій для тероризму через економічні, соціальні, демографічні й політичні причини;

- підтримка терористів із боку держав сьогодні зменшується, проте вона може знов посилитися з політичних причин;

- у терористичних актах найчастіше використовуються звичайні вибухові речовини і зброя. Разом із тим терористичні групи, як очікується, почнуть вдаватися до більш руйнівних засобів, включаючи зброю масового ураження.

Ґрунтуючись на приведеній оцінці, концепція визначає такі сфери для дій, роблячи особливий акцент на захист власних військових сил і засобів:

- оборонні дії (обмін розвідувальною інформацією, стандартизація системи сповіщення про терористичну загрозу, надання підтримки в захисті повітряного простору та морських акваторій, евакуація громадян із загрожуючих районів);

- наступальні антитерористичні операції, включаючи операції під керівництвом НАТО або операції, що проводяться за підтримки з боку Альянсу;

- ліквідація наслідків терактів;

- військова співпраця.

Військовою концепцією передбачається можливість розгортання військ у будь-який час і там, де це необхідно, на основі рішення Північноатлантичної ради. У ній також враховується можливість військових акцій НАТО на прохання Ради Безпеки ООН або з її санкції на підтримку зусиль міжнародного співтовариства або в рамках операцій реагування на кризу. Крім того, відповідно до військової концепції були переглянуті інші доктрини, концепції, плани та розроблені нові.

Управлінням НАТО з озброєнь була підготовлена робоча програма, що передбачає проведення науково-технічних розробок за **такими напрямками**:

- виявлення вибухових пристроїв, що встановлюються на автомобілях і на узбіччі доріг;

- зменшення вразливості від переносних зенітно-ракетних комплексів широкофюзеляжних військових та цивільних літаків;

- зменшення вразливості вертольотів від гранатометів;

- захист портів і кораблів від катерів, начинених вибухівкою, і від водолазів-диверсантів;

- виявлення, захист від хімічної, біологічної, радіологічної та ядерної зброї;
- виявлення на місцевості артилерійських снарядів, що використовуються як фугаси;
- високоточне устаткування для десантування сил спеціального призначення;
- розвідка, спостереження і супровід цілей, пов'язаних із терористичною діяльністю.

Переглянувши пріоритети наукових досліджень, НАТО прийняла програму „Безпека за допомогою науки”, яка орієнтована на підтримку спільних із партнерами видів діяльності за низкою актуальних тем:

- соціальні, психологічні й економічні наслідки тероризму, вивчення чинників ризику;
- виявлення хімічної, біологічної, радіологічної або ядерної зброї;
- транспорт і безпека;
- інформаційна безпека;
- прогноз катастроф та безпека навколишнього середовища.

У відповідь на більш активне використання терористами новітніх технологій країни-члени НАТО спільно працюють над розробкою нових і вдосконаленням існуючих технологій протистояння загрозі, яка набуває дедалі складніших форм.

Терористи використовують для своїх цілей сучасні літаки, потяги й Інтернет – для забезпечення гнучкого і сучасного зв'язку, демонструють здатність виготовляти вибухові пристрої з найрізноманітніших предметів. Ще більше занепокоєння викликає їхній інтерес до хімічної та біологічної зброї, можливо, також до радіологічних і ядерних пристроїв.

Керівники НАТО офіційно ухвалили **„Робочу програму захисту від тероризму”**, яка спрямована на використання національного досвіду та дослідницьких програм розвитку нових і вдосконалення існуючих технологій боротьби з тероризмом.

У цілях боротьби з тероризмом союзники також реалізували ряд заходів, зокрема створення аналітичної лабораторії швидкого розгортання із захисту від ядерної, хімічної і біологічної (ЯХБ) зброї, групи реагування на ЯБХ подію, віртуального центру передового досвіду із захисту від ЯБХ зброї, запасів засобів протихімічного і біологічного захисту та системи НАТО спостереження за хворобами. Крім того, був сформований батальйон захисту НАТО від ХБРЯД зброї, що виконує завдання із ліквідації наслідків застосування зброї масового знищення, особливо щодо захисту розгорнутих сил.

Окремим напрямом діяльності НАТО став захист від кібернетичного тероризму, зокрема проти можливого порушення критичної інфраструктури Альянсу і країн-членів, як-от систем інформації та зв'язку.

У ширшому плані зусилля НАТО щодо трансформації військового потенціалу спрямовані на підвищення ефективності виконання всього спектра завдань і сприяють заходам у відповідь на терористичні загрози. Це проявляється на прикладах створення Сил реагування НАТО, нової структури управління військами. Сили реагування НАТО загальною чисельністю близько 21 000 особового складу – це об'єднані сили, які складаються із сухопутних, морських і повітряних елементів, що можуть пристосовуватися до конкретної місії і швидко розгортатися там, де вкаже Північноатлантична рада. Ці сили складаються з технологічно найсучасніших, гнучких, мобільних, оперативно сумісних і здатних до тривалих дій елементів, готових до розгортання протягом п'яти днів та діяти без додаткової підтримки протягом тридцяти днів. Це не постійні сили, а такі, які складаються з підрозділів, наданих країнами-членами Альянсу на ротаційній основі на визначений час, які спільно тренуються і проходять атестацію.

Завдання цих сил полягає у запобіганні ескалації конфлікту або загрози конфлікту в більш широку суперечку, що становить загрозу для безпеки і стабільності. Вони здатні самостійно виконувати відповідні місії або входити до складу більших сил та брати участь у будь-яких військових операціях Альянсу.

Прототип Сил реагування НАТО у складі 9 500 військовослужбовців став до строю у жовтні 2003 р. Своєї цілковитої оперативної спроможності Сили реагування НАТО досягнули до кінця 2006 р. У вересні 2005 р. морські й повітряні елементи цих сил були надані в розпорядження США після офіційного запиту про допомогу з ліквідації наслідків буревію „Катріна”. Сили реагування НАТО також брали участь у наданні гуманітарної допомоги Пакистану після руйнівного землетрусу в жовтні 2005 р.

Важливим аспектом боротьби з тероризмом слугує ефективність дій розвідки з метою загального розуміння характеру терористичних загроз і підготовки заходів у відповідь. У зв'язку з цим розширюється обмін розвідувальними даними між союзниками та державами-партнерами.

У цілях обміну розвідданими й аналізу питань тероризму було створено розвідувальний підрозділ із терористичної загрози.

Союзники і партнери працюють разом для підвищення готовності цивільних служб до можливих терористичних актів. Особливу

зклопотаність викликає можливість застосування проти мирного населення хімічних, біологічних, ядерних або радіологічних бойових засобів, що може викликати катастрофічні наслідки. Ведеться розробка ряду „мінімальних стандартів і рекомендаційних принципів дій служб екстреного реагування з питань планування, навчання, робочих методів й устаткування на випадок ХБРЯД інцидентів”. Крім того, вже реалізується декілька ініціатив із захисту найважливіших об'єктів цивільної інфраструктури.

4.2. КОНТРТЕРОРИСТИЧНІ ОПЕРАЦІЇ НАТО

Операції НАТО в усьому демонструють готовність і рішучість Північноатлантичного союзу активно діяти в боротьбі із загрозою тероризму.

Наочно демонструє рішучість і здатність Північноатлантичного союзу дати відсіч тероризму **контртерористична операція НАТО „Active Endeavour” (Активні зусилля).**

Ця операція розпочалась із контролю цивільних суден у Східному Середземномор'ї. Згодом вона була доповнена завданням супроводу цивільних суден через Гібралтарську протоку й огляду підозрілих суден за домовленістю сторін. Географічне охоплення операції ще більше розширилось із включенням в її зону всього Середземного моря. Операція “Активні зусилля” привертає велику увагу держав-партнерів НАТО.

Розгортання постійного оперативного з'єднання об'єднаних військово-морських сил НАТО в Середземномор'ї, у східній його частині почалося 6 жовтня 2001 р., за день до початку операції “Непохитна свобода”, очолюваної США, для повалення режиму талібів і вигнання “Аль-Каїди” з Афганістану. Це розгортання було здійснене на прохання США після терористичних актів 11 вересня та застосування НАТО наступного дня статті 5 Вашингтонського договору. Його метою було не допустити дії терористів і забезпечити спостереження у стратегічно важливих міжнародних водах. Тепер у ході операції “Активні зусилля” розв'язуються, зокрема, чотири головні завдання: недопущення і зрив будь-яких дій на підтримку тероризму в морі або з моря; контроль “вузьких” місць, тобто найважливіших проходів і гаваней Середземномор'я, за допомогою розгортання там протимінних кораблів однієї з постійних груп протимінного забезпечення НАТО для попередньої перевірки морських шляхів; за необхідності – супровід заздалегідь визначених суден через Гібралтарську

протоку; поглиблення програми Середземноморського діалогу й інших програм НАТО з розвитку двосторонніх і багатосторонніх відносин.

Кораблі НАТО, призначені до складу угруповання операції "Активні зусилля", ведуть цілодобове патрулювання у Середземноморському басейні, збирають інформацію та проводять оцінку ситуації в районі їх плавання. Вони забезпечують помітну військову присутність у регіоні і можуть діяти як сили реагування, здатні за необхідності швидко здійснити дії у відповідь.

Керівництво цією операцією здійснюється штабом командування компоненту об'єднаних військово-морських сил НАТО в Неаполі через Центр морських операцій, робота якого ведеться на цілодобовій основі. Цей оперативний центр підтримує тісні зв'язки з національними агентствами низки країн НАТО й обмінюється з ними інформацією. Він розміщений поряд із Координаційним розвідувальним центром об'єднаних військово-морських сил НАТО. Іншим важливим джерелом інформації слугує експериментальний Об'єднаний інформаційно-аналітичний центр, що розміщений також у Неаполі.

Уже сама по собі фізична присутність кораблів виконує велику роль у забезпеченні безпеки на морі. Патрулювання в Середземному морі ведеться фрегатами і корветами, спеціально виділеними союзниками до складу угруповання "Активні зусилля" на добровільній основі. За необхідності їм надають підтримку два з'єднання військово-морських сил військ високої готовності НАТО. На додаток до надводних кораблів для ведення спостереження використовуються підводні човни, що забезпечують прихований контроль певних районів із метою виявлення підозрілої діяльності. Крім того, морські патрульні літаки ведуть широкомасштабне стеження за великими районами моря з використанням різноманітних датчиків виявлення і класифікації суден та інших об'єктів, що становлять особливий інтерес.

На щоденній основі проводиться контрольне „опитування” торгових суден, які проходять через Середземне море, у ході якого патрулюючі військово-морські кораблі або літаки НАТО встановлюють із ними зв'язок і запрошують відповідну інформацію. Якщо щось на судні видається незвичайним або підозрілим, то на його борт для перевірки документації та огляду вантажу можуть висаджуватися групи спеціально навчених військовослужбовців чисельністю від 15 до 20 чоловік. За наявності достовірних розвідданих або надійних фактів, що свідчать про діяльність, пов'язану з тероризмом, у відповідному районі може бути розгорнене

угруповання сил „Активні зусилля” для проведення всіх необхідних дій відповідно до повноважень, наданих Північноатлантичною радою.

Наявність угруповання сил, готового до дій у морі, дає змогу НАТО, на додаток до боротьби з тероризмом, реагувати на широкий спектр змін обстановки і надзвичайних ситуацій. До них належать гуманітарні, пошуково-рятувальні операції і надання допомоги у біді. Так, у грудні 2001 р. кораблі і вертольоти НАТО врятували 84 людини, котрі перебували під час шторму в морі на аварійній нафтовій платформі. У січні 2002 р. кораблі й вертольоти НАТО врятували життя 254 пасажиром тонучого судна в Східному Середземномор'ї, недалеко від острова Крит. Пасажири судна були евакуйовані на вертольотах, а його корпус відремонтований у морі та відбуксирований у порт.

На Стамбульському саміті НАТО в червні 2004 р. Північноатлантичний союз ухвалив рішення розширити склад учасників операції „Активні зусилля”, запросивши до участі в ній партнерів НАТО, зокрема країни Середземноморського діалогу. У 2004 р. з пропозиціями про підтримку і виділення своїх сил та засобів виступила також і Україна. В операції взяли участь корвети військово-морських сил України „Тернопіль” і „Луцьк”.

Операція „Активні зусилля” виявилась ефективним інструментом у протистоянні тероризму на Середземному морі й біля його узбережжя.

Також НАТО забезпечує практичну підтримку союзникам під час проведення окремих особливо важливих конференцій і заходів, що мають великий суспільний резонанс. Ця діяльність розпочалася відразу після 11 вересня 2001 р. операцією „Допомога орлу” („Eagle Assist”), в ході якої була надана підтримка США силами дальнього виявлення радіолокації у період із жовтня 2001 р. до травня 2002 р. Згодом подібна підтримка надавалася на зустрічах високого рівня, таких як саміти ЄС і НАТО, а також на Олімпійських іграх в Афінах, де на додаток до сил дальнього виявлення радіолокації були розгорнені підрозділи батальйону НАТО із захисту від ХБРЯД зброї.

Операції під керівництвом НАТО в Афганістані й на Західних Балканах сприяють припиненню діяльності терористичних і екстремістських груп, що прагнуть підірвати зусилля щодо встановлення там миру та стабільності. Міжнародні сили сприяння безпеці (ІСАФ) в Афганістані під керівництвом НАТО, крім виконання інших завдань, надали підтримку в проведенні президентських та парламентських виборів і, таким чином, сприяли реалізації міжнародної програми підтримки стабілізації країни та не допустили її зриву терористичними й екстремістськими групами.

КФОР продовжують вести збір розвідувальних даних про екстремістські й терористичні групи в Косово та забезпечують контроль

над державними й внутрішніми кордонами краю, що дає змогу утруднити пересування учасників таких груп. Штаб НАТО, що залишається в Сараєво, у Боснії і Герцеговині, продовжує надавати підтримку діяльності із боротьби з тероризмом і захисту військ. Штаби НАТО в Скоп'є (колишня югославська Республіка Македонія) й Тирані (Албанія) консультують місцеві власті з питань військової реформи та операцій для запобігання порушенням кордонів і, таким чином, сприяють підвищенню контртерористичного потенціалу в цих країнах.

4.3. МІЖНАРОДНА СПІВПРАЦЯ У БОРОТЬБІ З ТЕРОРИЗМОМ

Терористичні атаки стали викликом також для країн-партнерів Альянсу. 20 вересня 2001 р. керівники країн-членів Ради євроатлантичного партнерства, яка об'єднує 49 країн (26 країни-членів НАТО і 23 країни-партнери), рішуче засудили терористичні дії проти США та зобов'язалися докласти максимум зусиль для боротьби з проблемою тероризму.

Спільно з країнами-партнерами НАТО виробила **План дій щодо боротьби з тероризмом**, оголошений на Празькому саміті в листопаді 2002 р.

У рамках Ради євроатлантичного партнерства та програми „Партнерство заради миру” триває співробітництво з ряду галузей, які стосуються боротьби з тероризмом, а саме: політичне співробітництво, оперативне співробітництво, військове співробітництво, оборонне планування, воєнна реформа, подолання наслідків надзвичайних ситуацій та планування з питань надзвичайних ситуацій цивільного характеру, питання протиповітряної оборони та контролю над повітряним простором, співробітництво у галузі ОБТ, охорона кордонів, боротьба з фінансуванням терористичних угруповань, запобігання незаконній торгівлі зброєю та вибуховими речовинами, співробітництво у галузі науки, контроль над озброєннями та питання нерозповсюдження зброї масового знищення (ЗМЗ).

За допомогою Плану дій щодо боротьби з тероризмом країни-члени РЄАП зможуть визначати, організовувати і систематизувати поточні та майбутні заходи в рамках РЄАП та ПЗМ, які тією чи іншою мірою сприяють міжнародній боротьбі з тероризмом.

Основними завданнями Плану дій щодо боротьби з тероризмом є:

- підтвердження готовності країн-членів РЄАП створити, базуючись на спільних демократичних цінностях, умови, які стримуватимуть розвиток та поширення тероризму і сприятимуть взаємодопомозі у боротьбі з цією проблемою;

- підтвердження готовності країн-членів РЄАП протистояти тероризму в усіх його формах та проявах, а також співпрацювати у напрямі запобігання здійсненню терористичних актів, протистояння їм та ліквідації відповідних наслідків;

- надання країнами-членами РЄАП (відповідно до національної політики безпеки й оборони) додаткових можливостей із підтримки НАТО в боротьбі з тероризмом;

- сприяння за допомогою здійснення політичних консультацій та реалізації програм у рамках РЄАП і ПЗМ, співробітництву між країнами-членами РЄАП у боротьбі з тероризмом;

- надання у разі необхідності допомоги окремим країнам-членам РЄАП щодо подолання наслідків терористичних актів (включаючи акти, спрямовані проти економічної та інших життєво важливих інфраструктур) і реагування на відповідні ризики.

Основні заходи у рамках Плану дій щодо боротьби з тероризмом такі:

- активізація проведення консультацій та обміну інформацією;
- політичні консультації щодо спільних проблем у галузі безпеки, пов'язаних із тероризмом;

- обмін інформацією з проблематики тероризму;

- обмін інформацією щодо модернізації та закупівлі озброєнь і військової техніки країнами-членами РЄАП, спрямованих на покращення національних можливостей у боротьбі з тероризмом;

- наукове співробітництво у галузі визначення та нейтралізації нових загроз безпеці;

- планування на випадок надзвичайних ситуацій цивільного характеру.

Підвищення готовності до боротьби з тероризмом передбачає:

- проведення реформ у галузі безпеки й оборони для того, щоб створити ефективні, демократично регульовані, структуровані та оснащені на належному рівні збройні сили, які будуть здатні брати участь в операціях у боротьбі з тероризмом;

- планування розвитку збройних сил із визначенням цілей, кількості сил та засобів, що залучаються до проведення операцій у боротьбі з тероризмом;

- співпраця у галузі вдосконалення сил і засобів протиповітряної оборони та зміцнення цивільно-військового контролю за повітряним рухом відповідно до вимог нового часу;

- обмін інформацією щодо підрозділів збройних сил, які відповідають за проведення антитерористичних операцій, та налагодження співпраці між ними;

– підготовка і навчання у галузі підготовки та навчання, організованих Стратегічним командуванням ОЗС НАТО з питань операцій й Стратегічним командуванням ОЗС НАТО з питань трансформацій, що стосуються вивчення питань боротьби з тероризмом;

– розробка спільних або узгоджених рішень щодо відповідності військової техніки вимогам забезпечення заходів проти тероризму;

– співробітництво у галузі тилового забезпечення з метою розробки планів ефективної підтримки заходів боротьби з тероризмом, включаючи надання підтримки з боку країни, що приймає;

Створення перешкод терористичним групам передбачає:

– країни-члени РЄАП через свої структури, що відповідають за прикордонний контроль, будуть нарощувати зусилля щодо запобігання незаконному пересуванню осіб та товарів через міжнародні кордони;

– обмін інформацією між країнами-членами РЄАП з економічних питань міжнародної боротьби з тероризмом, зокрема правового забезпечення заборони фінансування терористичної діяльності, методів та джерел фінансування терористичних груп, буде здійснюватись у рамках Економічного комітету РЄАП;

– співробітництво у галузі контролю над озброєннями і консультації щодо заходів ефективного контролю над засобами масового знищення та безпечною утилізацією зброї масового знищення, її складових частин і матеріалів;

– у рамках спеціальної групи РЄАП із питань легкої стрілецької зброї має здійснюватись обмін інформацією щодо незаконної торгівлі легкою стрілецькою зброєю, боєприпасами, вибуховими матеріалами та передачі технологій, які можуть використовуватися для підтримки тероризму.

Покращення можливостей щодо подолання наслідків кризових ситуацій можливе внаслідок здійснення таких заходів:

– розширення засобів боротьби з тероризмом, пов'язаних із застосуванням зброї масового знищення (ЗМЗ);

– покращення співробітництва у галузі планування з питань надзвичайних ситуацій цивільного характеру (покращення готовності цивільного населення до можливих терористичних нападів із використанням ЗМЗ, включаючи використання радіаційної, хімічної та бактеріологічної (РХБ) зброї, шляхом продовження імплементації Плану дій щодо надзвичайних ситуацій цивільного характеру). У цьому контексті можна виділити такі галузі: співробітництво між цивільними та військовими структурами; швидке реагування; загальні керівні принципи щодо планування, військової підготовки, процедур й обладнання; подальший розвиток та удосконалення Переліку національних сил і засобів із метою його оптимізації; попередження та виявлення; мережа лабораторій; сприяння у розробці медичних протоколів, які могли б

покращити можливості щодо скоординованого реагування; підвищення ролі Євroatлантичного центру координації реагування на стихійні явища; підписання Модельної угоди про сприяння здійсненню транскордонних перевезень. Країни-члени РЕАП розглянуть питання забезпечення інформацією Верховного головнокомандувача ОЗС НАТО в Європі щодо військових сил та засобів, які можуть бути використані, за запитом, для надання термінової допомоги цивільному керівництву, зокрема під час бойових атак із використанням хімічної, біологічної та радіоактивної зброї;

- співробітництво у галузі несекретної наукової діяльності, спрямованої на зменшення терористичної діяльності. У Науковому комітеті РЕАП країни будуть обмінюватися науковою та технологічною інформацією за тематикою, що стосується боротьби з тероризмом;

- співробітництво у галузі розробки та закупівлі обладнання, яке застосовується для ліквідації наслідків терористичних нападів.

Допомога країнам-партнерам у боротьбі з тероризмом здійснюється в таких формах:

- проведення зустрічей у форматі „кліринг хаус”, присвячених особливим потребам країн-партнерів щодо боротьби з тероризмом у рамках Політико-військового керівного комітету;

- трастові фонди програми ПЗМ для надання фінансової допомоги окремим країнам-членам у боротьбі з тероризмом.

- програми з передання досвіду щодо специфічних питань, пов'язаних із боротьбою з тероризмом.

Робляться певні кроки для поглиблення взаємодії НАТО з міжнародними організаціями, насамперед з Європейським Союзом і ОБСЄ. Проте ЄС усе ще володіє обмеженим потенціалом реагування на кризи. Спільно з ОБСЄ ведеться деяка робота із координації поліцейських антитерористичних заходів, зміцнення регіональної співпраці та боротьби з фінансуванням терористів.

Зобов'язання НАТО працювати з державами-партнерами й іншими міжнародними організаціями в боротьбі з тероризмом відображено у ряді ініціатив та конкретних заходів.

Основоположна хартія Ради Росія – НАТО, створеної у травні 2002 р., визначає тероризм як одну з основних областей для проведення консультацій між НАТО і Росією та практичної співпраці. У грудні 2004 р. був прийнятий План дій проти тероризму. Боротьба з тероризмом – це також важливий аспект поглибленого діалогу НАТО з Україною. План дій Партнерства проти тероризму, прийнятий у листопаді 2002 р., слугує основою співпраці в цій області між НАТО і всіма її партнерами. На додаток до цього в діяльності за Планом дій Партнерства проти тероризму можуть брати участь на індивідуальній основі сім країн Середземноморського діалогу.

Діяльність Північноатлантичного союзу в Афганістані мала найважливіше значення для досягнення нового рівня співпраці з ООН у боротьбі з тероризмом. Сьогодні зміцнюються відносини з контртерористичним комітетом ООН і з конкретними установами ООН, зокрема у сфері надзвичайного цивільного планування. Активізуються консультації й обмін інформацією з Європейським Союзом із питань тероризму і розповсюдження зброї масового знищення. Проводяться регулярні консультації з ОБСЄ, зокрема щодо ПЗРК, економічних аспектів прикордонного контролю і тероризму. Крім того, з метою поліпшення військово-цивільної координації в управлінні повітряним рухом НАТО співпрацює з Євроконтролем, Міжнародною організацією цивільної авіації і Міжнародною асоціацією повітряного транспорту.

Перманентні терористичні акти – це постійне нагадування про те, що для перемоги над цим злом необхідна ще більша робота. З урахуванням найважливіших трансатлантичних зв'язків, відносин партнерства й унікального експертного потенціалу Північноатлантичного союзу він може і повинен зробити вагомий внесок у цю довготривалу боротьбу. Альянс стає головним засобом підвищення ролі збройних сил у боротьбі із загрозою тероризму.

Контрольні питання та завдання

- 1. Які історичні обставини спричинили розгортання антитерористичної діяльності НАТО?*
- 2. Які завдання операції „Активні зусилля”?*
- 3. Як формувалася правова база антитерористичної діяльності НАТО?*
- 4. Які основні терористичні загрози Альянсу?*
- 5. Поясніть завдання „Військової концепції боротьби з тероризмом” НАТО.*
- 6. Що передбачено програмою науково-технічних розробок у боротьбі з тероризмом?*
- 7. Які завдання Сил реагування НАТО?*
- 8. Яка роль євроатлантичного партнерства у боротьбі з тероризмом?*

РОЗДІЛ 5. ПРОГРАМИ І ЗАХОДИ

5.1. СИСТЕМА ПРОТИПОВІТРЯНОЇ ОБОРОНИ, РАНЬОГО ПОВІТРЯНОГО ПОПЕРЕДЖЕННЯ, УПРАВЛІННЯ ПОВІТРЯНИМ ПРОСТОРОМ І ПОВІТРЯНИМ РУХОМ

Протиповітряна оборона

Надійність протиповітряної оборони має найважливіше значення для безпеки Північноатлантичного союзу. Вона досягається за допомогою комплексної системи виявлення, стеження та перехоплення літальних апаратів і тактичних ракет. В організаційну структуру управління силами та засобами протиповітряної оборони входить автоматизована об'єднана система ППО НАТО (НЕЙДЖ), об'єкти якої розміщені на території від Північної Норвегії до Східної Туреччини, вдосконалена наземна система управління ППО Великобританії (АЙЮКЕЙДЖ) та єдина система управління ППО Португалії (ПОАКС), а також системи нових членів НАТО. Ці системи об'єднують різні об'єкти, обладнані сучасними радарними й системами обробки і відображення даних, зв'язок між якими здійснюється сучасними цифровими електронними каналами. Системи зброї в сукупності із системою військового управління утворюють так звану об'єднану систему протиповітряної оборони НАТО (ОСПВО НАТО). Принцип багатонаціональності є ключовим в її організації.

Нині завершується упровадження Системи повітряного командування та управління (АССС), яка розроблена для об'єднання й автоматизації тактичного планування, розробки завдань і виконання всіх повітряних операцій для забезпечення уніфікованої системи повітряного управління та контролю. Система забезпечить захист від великої кількості загроз із повітря, у тому числі й від балістичних та крилатих ракет – як для бойових позицій, так і території, населення. У 2005 р. розпочалося тестування цієї системи, а до ладу вона має стати у 2008 р.

Виділяються три напрями протиракетної оборони³².

1. Засоби тактичної протиракетної оборони (ТПО): Альянс ініціював програму з розвитку до 2010 р. сил і засобів захисту підрозділів на позиціях від балістичних ракет малого та середнього радіуса дії за допомогою їх перехоплення на етапах розгону, крейсерського польоту і підльоту до цілі. У березні 2006 р. ухвалено створення Організації з менеджменту програми під егідою наради національних керівників у галузі

³² Протиракетна оборона // http://www.nato.int/issues/missile_defence/index-ukr.html.

озброєнь CNAD й у вересні 2006 р. укладено перший великий контракт на розвиток ключового компоненту системи – засобу НАТО з менеджменту, управління, командування, зв'язку і розвідки поля бою. Це дає змогу НАТО досягти попередньої оперативної готовності в 2010 р.

2. Протиракетна оборона території НАТО: На Празькому саміті 2002 р. союзники по Альянсу вирішили ініціювати техніко-економічне обґрунтування протиракетної оборони НАТО з метою захисту території, збройних сил і населених пунктів Альянсу. НАТО схвалила результати вивчення варіантів захисту від повного спектра ракетних загроз.

3. Співпраця з Росією у сфері ТПО: під егідою Ради НАТО – Росія ведеться робота зі створення умов для спільного проведення НАТО і Росією операцій ТПО під час виконання місії із реагування на кризові ситуації. Спільно з Росією під егідою Ради НАТО – Росія проведено три командно-штабних навчання ТПО – у 2004, 2005 і 2006 рр. Третє навчання стали прелюдією до перших практичних польових навчань, які попередньо заплановані на осінь 2007 р.

Система дальнього виявлення (ДРЛВ), радіолокації та управління

У зв'язку з тим, що стаціонарні РЛС пунктів управління (ПУ) і постів (РЛП) радіолокацій об'єднаної системи протиповітряної оборони (ППО) НАТО в Європі були дуже вразливі й мали недостатню дальність виявлення повітряних цілей на малих висотах, особливо в районах із гористим рельєфом, та у зв'язку з тим, що характер бойових дій у сучасних умовах й у перспективі припускає зростання складності повітряної обстановки, їх високу динамічність та інтенсивне застосування засобів радіоелектронної боротьби, виникла необхідність створення спеціальної системи ДРЛВ для потреб НАТО. Із повним уведенням системи ДРЛВ й управління (1987 р.) командування НАТО значно розширило можливості наземних систем управління тактичною авіацією, силами і засобами ППО, підвищило їх за рахунок використання літаків Е-3А, що виконують функції повітряних РЛП і ПУ.

Система ДРЛВ й управління авіацією НАТО призначена для своєчасного виявлення і розпізнання повітряних та надводних цілей, наведення на них своїх літаків і видачі даних про обстановку на наземні, повітряні й корабельні ПУ, а також для управління бойовими діями екіпажів тактичної авіації під час нанесення ними ударів по заданих об'єктах та вирішення інших завдань. Її основним елементом є

командування ДРЛВ й управління авіацією НАТО (командування АВАКС НАТО).

Спочатку програма дальнього радіолокаційного повітряного виявлення (ДРЛВ) була пов'язана із закупівлею НАТО власного парку літаків, які експлуатуються та обслуговуються спільно, а також із модифікацією та вдосконаленням сорока існуючих об'єктів автоматизованої системи управління протиповітряної оборони НАТО („НЕЙДЖ“) для забезпечення їх сумісності з повітряною системою дальнього виявлення радіолокації. Ці об'єкти розміщені в дев'яти різних країнах на території, що тягнеться від північної частини Норвегії до східної частини Туреччини.

Найкрупнішим елементом програми була закупівля в період з 1982 р. по 1985 р. 18 літаків НАТО Е-3А. Літак Е-3А створено на основі системи дальнього повітряного виявлення радіолокації та управління (АВАКС) військово-повітряних сил США (ВПС США), прийнятої на озброєння в 1977 р. У ньому використано авіаційну конструкцію літака „Боїнг 707-320В“. Його характерною ознакою є встановлений на фюзеляжі обтічник дископодібної форми діаметром близько 9 м, у якому містяться радарні спостереження і системи розпізнання „свій–чужий“.

Після того, як у 1960-х роках військова авіація почала застосовувати маневри на низьких висотах, для НАТО виникла проблема завчасного виявлення таких повітряних цілей, які могли становити потенційну загрозу з боку Організації Варшавського договору. Це завдання було вирішене спочатку у США, а потім, на початку 1980-х років також узятю до використання НАТО. Радар установили на обертову літаючу платформу на фюзеляжі літака „Боїнг-707“. Система АВАКС, використовуючи радарні, підняті на велику висоту, виявляє низьколетючі цілі на відстані до 400 км, а повітряні цілі на середніх і високих висотах – на відстані до 520 км.

Система раннього повітряного попередження та управління НАТО (АВАКС) є мобільною системою спостереження, створеною для забезпечення системи протиповітряної оборони всього Євроатлантичного регіону.

Базування літаків системи ДРЛВ Е-3А й управління авіацією НАТО здійснюється переважно на основній авіабазі Гейленкірхен північніше Аахена (Німеччина). Британський компонент – літаки Е-3Д розміщені на базі королівських ВПС Великобританії Уоддінгтон, поблизу р. Лінкольн.

Основа бортового устаткування літака Е-3А складають РЛС із запитувачем системи розпізнання, електронно-обчислювальна машина і засоби зв'язку. Наявність на борту Е-3А ЕОМ та інших засобів

автоматизації дає змогу робити швидкий вибір найважливіших секторів контролю повітряного простору, оптимальних режимів роботи РЛС та швидку їх зміну. Інформація (курс, швидкість, висота, приналежність і т. д.), одержана ЕОМ від РЛС, перетворюється в цифрову форму, зіставляється з даними, що є в пам'яті, відображається у вигляді таблиць та передається оперативним центрам секторів, центрам управління та сповіщення (ЦУО), КП винищувальних авіакрил та дивізіонів ЗУР об'єднаної системи ППО НАТО в Європі, ЦУО підсистеми управління тактичною авіацією, КП тактичних винищувачів авіакрил та з'єднань сухопутних військ, авіаносцям, іншим літакам ДРЛО, що розміщені в сусідніх районах патрулювання.

У бойових умовах з борту Е-3А може здійснюватися централізоване управління силами ударної авіації, що діє в обширних районах, а також окремими групами бойових літаків у глибині території супротивника. У цьому випадку його екіпаж вирішуватиме такі завдання: наводити винищувачі-бомбардувальники і штурмовики на наперед виявлені стаціонарні цілі; попереджати про підхід літаків супротивника й управляти боєм винищувачів прикриття; забезпечувати безпеку дій ударних груп авіації шляхом видачі їм даних про оптимальні маршрути обходу зон дій засобів ППО супротивника і надавати допомоги екіпажам, що повертаються з бойового завдання, у виході їх на рубежі встановлення стійкого зв'язку з наземними ПУ³³.

Основним способом оперативного застосування літаків Е-3А, як підкреслює західна преса, є несення ними бойового патрулювання в зоні. Типовий політ триває 8–10 год. Баражування в зоні проходить на висоті 8 500–9 000 м. Прибувши в заданий район, літак переходить в оперативне підпорядкування командування, за заявкою якого він виконуватиме завдання. Безпосереднє управління ним здійснює ЦУО об'єднаної системи ППО НАТО (у зоні його відповідальності проводиться політ).

У загрозований період на бойовому чергуванні повинна перебувати така кількість літаків, щоб разом із наземними і корабельними РЛС можна було створити суцільну смугу виявлення радіолокації завширшки в декілька сотень кілометрів.

Розгортання системи АВАКС у складі ОЗС НАТО сприяє значному підвищенню оперативності, своєчасності ухвалення рішень й ефективності протиповітряної оборони. Ця система забезпечує виявлення цілей, які летять низько, на великих відстанях, скорочення термінів наведення винищувачів на такі цілі та їх знищення (до підходу до об'єктів

³³ Макаров М. Система ДРЛО и управления авиацией НАТО // Зарубежное военное обозрение.– 1985.– № 11.

удару), завдяки чому істотно розширюються можливості сил і засобів об'єднаної системи ППО НАТО.

По закінченні холодної війни ситуація у політичній, військовій сферах та сфері безпеки Євроатлантичного регіону вимагала вдосконалення систем протиповітряної оборони Альянсу з метою підготовки їх до подолання нових загроз.

Прикладом цього є поточне вдосконалення літаків Е-3А. Середньострокова програма модернізації передбачає вдосконалення комп'ютерів, комунікаційного обладнання, систем навігації й визначення цілей. Програма розпочалась у 1998 р. і має завершитись у 2008 р.

На додаток до цього ведуться дослідження щодо наступного етапу вдосконалення літаків АВАКС, яке дасть змогу відповідати оперативним вимогам майбутнього.

Таблиця 2

Операції за участю АВАКС НАТО

Ціль та назва операції	Місце та час проведення	Учасники та місія
Підсилення НАТО: операція „Енкор Гард”	Східна Туреччина, після вторгнення Іраку до Кувейту в 1990 р., із серпня 1990 по березень 1991 р.	Літаки НАТО Е-3А були розгорнуті для підсилення південного флангу НАТО під час війни. Їхня місія включала спостереження за повітряним і морським рухом у Східному Середземномор'ї й забезпечення повітряного контролю за іраксько-турецьким кордоном.
Оберігаючи Америку: операція „Ігл Асіст”	США, після терористичних нападів 11 вересня 2001 р., з 9 жовтня 2001 р. до 16 травня 2002 р.	Сім літаків НАТО АВАКС були спрямовані на допомогу у захисті Північної Америки від подальших терористичних нападів. Операція стала першим в історії Альянсу прикладом застосування ресурсів НАТО на підтримку однієї з країн-членів Альянсу.
На захист Туреччини: операція „Дисплей Детеренс”. У відповідь на загрозу, яку викликав конфлікт в Іраку.	Південна Туреччина, з лютого по травень 2003 р.	Тактичні засоби протиракетної оборони, обладнання для хімічного і бактеріологічного захисту та літаки АВАКС. Екіпажі АВАКСів зробили понад 100 вильотів і налітали більше 950 годин на захист турецьких військових і цивільних громадян.
На підтримку виконання резолюції ООН у колишній Югославії та місії Альянсу в Боснії і Герцеговині й Косово	Балкани, з липня 1992 р.	Літаки флоту НАТО Е-3А і британського флоту Е-3Д за участю літаків Е-3Ф французьких ВПС та літаків ВПС США.

НАТО часто проводила операції з участю системи „АВАКС” (табл. 2). Уряди просять підтримки АВАКС НАТО для підтримки важливих суспільних подій, наприклад Олімпійських Ігор 2004 р. в Афінах, Чемпіонату з футболу Євро-2004 у Португалії, змагань футболу Чемпіонату світу в Німеччині 2006 р., а також важливих зустрічей, що проводяться іншими міжнародними організаціями. НАТО АВАКС також підтримував безпеку зустрічей на високому рівні, подібно тим, що проходили у листопаді 2006 р. у Ризі (Латвія), за участю глав держав Альянсу та зустрічі міністрів оборони в Іспанії у 2007 р.

Управління повітряним простором і повітряним рухом

Швидке зростання обсягів цивільних авіаційних перевезень в останні роки і виникнення затримок, викликаних недостатньою пропускною спроможністю структур управління повітряним рухом та аеропортів у періоди пікових навантажень у багатьох частинах Європи, а також запровадження нових концепцій військових операцій, викликали необхідність ефективної координації діяльності цивільних і військових органів управління повітряним рухом для забезпечення використання повітряного простору всіма користувачами на справедливій основі. На технічному рівні також необхідно, щоб військові оператори могли забезпечувати необхідний ступінь сумісності з різними елементами системи управління повітряним рухом, які планують упроваджувати в майбутньому цивільні установи. Особливо загострилася проблема координації повітряного руху після терактів 11 вересня 2001 р., коли стала актуальною загроза перетворення цивільних літаків на крилаті ракети.

Тому, й особливо з урахуванням зусиль, що робляться нині для досягнення загальноєвропейської інтеграції в управлінні повітряним рухом, існує нагальна потреба координації повітряного руху.

У 1955 р. Північноатлантична рада створила Комітет із координації використання європейського повітряного простору (СЕАК). У 1998 р. комітет був перетворений у Комітет НАТО з управління повітряним рухом (НАТМС). Комітет відповідає за повну координацію всіх потреб цивільних і військових служб у сфері розподілу повітряного простору над територією держав НАТО, що включає проведення навчань військово-повітряних сил, гармонізацію систем і процедур управління повітряним рухом та сумісне використання радіочастот. Комітет також користується сприянням спостерігачів із Міжнародної організації цивільної авіації, Міжнародної асоціації повітряного транспорту та Європейської організації

забезпечення безпеки аеронавігації (Євроконтроль). З урахуванням миротворчих завдань Північноатлантичного союзу Комітет може виступати як особлива зв'язуюча ланка між військовими керівними органами НАТО, відповідальними за координацію великомасштабних військових повітряних перевезень, і цивільними організаціями з управління повітряним рухом. У комітеті є свої представники у ряді міжнародних організацій. Комітет також бере участь у програмі, затвердженій міністрами транспорту – учасниками Європейської конференції цивільної авіації. Ініціатива „Партнерство заради миру” ще більше розширила практичну співпрацю в цій сфері, зокрема в плані координації навчань військово-повітряних сил. Альянс надає активну допомогу також країнам-учасникам Середземноморського діалогу та іншим державам із розвитку цивільно-військових систем управління повітряним рухом та структур повітряної безпеки, які були б сумісними з НАТО і відповідали міжнародним стандартам. Співпрацю в забезпеченні безпеки польотів та в організації та управлінні використанням повітряного простору також передбачено в рамках відносин між Росією і НАТО, партнерства НАТО з Україною й Ініціативи для Південно-Східної Європи.

5.2. СИСТЕМИ ЗВ'ЯЗКУ Й ІНФОРМАЦІЇ

У масштабах усієї НАТО функціонує економічний, оперативно сумісний і захищений механізм проведення політичних консультацій на високому рівні, а також командування та управління збройними силами. Це досягається за рахунок використання ряду систем інформації і зв'язку (СІЗ), що має інтерфейси з національними стаціонарними та мобільними мережами, які охоплюють усю зону НАТО і зв'язують між собою штаб-квартиру НАТО в Брюсселі, всі штаби об'єднаної системи органів військового управління НАТО, столиці країн НАТО та вищі ланки національного військового командування. Для проведення політичних консультацій із державами-учасниками Ради євроатлантичного партнерства також створюється захищений зв'язок.

Питання консультацій, командування та управління (ККУ) скорочено називаються в НАТО „СЗ”. У 1996 р. була створена Організація НАТО з консультацій, командування і управління (ОККУ НАТО, NC3O), у складі якої – Рада НАТО з консультацій, командування та управління (РККУ НАТО, NC3B); Група національних представників із питань ККУ (НПККУ, NC3RESP), засідання якої називаються постійною сесією РККУ НАТО; Агентство СЗ НАТО (NC3A); Агентство НАТО із забезпечення систем

зв'язку й інформації (NCSA). РККУ НАТО є вищим багатонаціональним політичним органом у питаннях оперативної сумісності системи СЗ НАТО і національних систем. Її підтримує підпорядкована структура СЗ НАТО із багатонаціональних органів у складі: об'єднаного комітету з вимог і концепцій СЗ, підкомітетів оперативної сумісності, управління частотами, інформаційних систем, систем інформаційної безпеки, комунікаційних мереж, ідентифікації та навігації.

Важливу роль у розробці політики й рекомендацій щодо планування, впровадження, використання і забезпечення систем інформації та зв'язку НАТО й моніторингу їх застосування відіграє секретаріат ККУ штаб-квартири НАТО (NHGC3S). У його складі є підрозділи: архітектури й оперативної сумісності; інформаційних систем і обміну; інформаційної безпеки; управління частотами; мереж зв'язку; ідентифікації та навігації і бюро планування та ресурсів.

Агентство з консультацій, управління та командування НСЗА забезпечує централізоване планування, технічну розробку, проектування, інтеграцію, технічне обслуговування та конфігураційний контроль систем ККУ НАТО. Воно також надає науково-технічні консультації і підтримку стратегічним командуванням ОЗС НАТО й іншим організаціям із питань, що належать до досліджень операцій, спостереження, управління об'єднаними ВПС і ППО, технічному забезпеченню навчань та операцій, а також іншими видами робіт.

Агентство НАТО з експлуатації і забезпечення систем зв'язку й інформації забезпечує захищений обмін інформацією для потреб ККУ НАТО, надає оперативну підтримку щодо обслуговування апаратного та програмного забезпечення, управління конфігурацією, проводить навчання роботі з цими системами.

Окремо можна виділити роботу Служби інформаційних систем штаб-квартири НАТО (ISMS), яка забезпечує розробку, розвиток і обслуговування систем Міжнародного секретаріату й Військового агентства стандартизації, працює над урегулюванням кризових ситуацій, забезпечує контроль і реєстрацію документації, а також інформаційних систем менеджменту та планування збройних сил, відповідає за роботу централізованих комп'ютерних установ штаб-квартири НАТО, розробку й обслуговування програмного забезпечення, обслуговування інформаційних систем штаб-квартири НАТО та ін.

Важливе значення для функціонування інформаційної системи і дієздатності Альянсу загалом має інформаційна безпека. Формування колективного підходу у сфері політики інформаційної безпеки в Альянсі

розпочалось із прийняттям у 1955 р. Меморандуму „Безпека Організації Північноатлантичного договору”, який містив мінімальні стандарти щодо захисту таємної інформації. Протягом 1960–1970-х рр. нормативна база була доповнена Угодою про взаємне забезпечення гарантій захисту таємниць стосовно винаходів у сфері оборони, на які подані заявки на патентування, Угодою НАТО щодо передачі технічної інформації для оборонних цілей, а також Угодою про співробітництво стосовно інформації з питань атомної енергії. У 1997 р. була укладена Угода між Сторонами Альянсу щодо захисту інформації. Загалом політику Альянсу в галузі безпеки й оборони, оперативні концепції та систему колективної оборони визначає Стратегічна концепція НАТО.

Система інформаційної безпеки Альянсу є продовженням систем країн-учасниць, оскільки НАТО як міжнародна організація таємну інформацію не виробляє. Основні вимоги щодо інформаційної безпеки стосуються фізичної, процедурної, технічної безпеки і безпеки персоналу. Система засекречування містить декілька рівнів таємності. Присвоєння інформації НАТО певного грифу таємності проводиться відповідно до правил систем безпеки країн-членів.

Питання забезпечення захисту інформації входять до юрисдикції Комітету внутрішньої безпеки НАТО (NSC), якому підпорядкована Робоча група з питань гарантування безпеки автоматичної обробки даних. Комітет є дорадчим органом при Північноатлантичній раді з питань, що стосуються безпеки НАТО, а його головою є директор Служби безпеки НАТО (NOS), яка надає підтримку Комітету з боку Міжнародного секретаріату НАТО. У країнах-членах створюється національний уповноважений орган, відповідальний за безпеку таємної інформації, через який Служба безпеки НАТО здійснює контакти з країною³⁴.

5.3. ПЛАНУВАННЯ У ГАЛУЗІ ОЗБРОЄНЬ, КОНТРОЛЬ ЗА ОЗБРОЄННЯМ І РОЗЗБРОЄННЯМ

Підтримка військового потенціалу на належному рівні й повна готовність діяти спільно для колективної оборони залишаються головними завданнями щодо забезпечення безпеки Північноатлантичного союзу. Наявність такого потенціалу є одним із головних елементів здатності Альянсу запобігти будь-яким спробам залякування або примусу, а також

³⁴ Проблеми застосування в Україні норм інформаційної безпеки НАТО // <http://www.db.niss.gov.ua/docs/polmil/1fsg93.htm>.

гарантією того, що збройна агресія проти союзу ніколи не зможе розглядатися як успішний варіант дій. Наявність збройних сил, а також засобів, насамперед озброєнь, є основою здатності Альянсу брати участь у запобіганні конфліктам та врегулюванні криз, які не підпадають під регулювання ст. 5 Вашингтонського договору.

Політика, організаційні структури і процедури співпраці щодо озброєнь НАТО були загалом у сучасному вигляді затверджені Північноатлантичною радою у 1993 р. Така співпраця перебуває у віданні Конференції національних директорів з озброєнь (CNAD). На регулярних засіданнях Конференції розглядаються політичні, економічні й технічні аспекти розробки і закупівель озброєння та військової техніки для ОЗС НАТО. Групи з питань озброєнь для сухопутних військ, військово-повітряних сил і військово-морських сил забезпечують роботу Конференції та відповідають перед нею за свою діяльність у відповідних сферах. Рада з досліджень і технології – об'єднаний орган НАТО, що займається військовими дослідженнями і технологічними розробками, – консультує Конференцію керівників національних відомств з озброєнь та Військовий комітет.

Рада веде програму спільної діяльності за широким колом питань військових досліджень і технології. Консультативна промислова група НАТО (NIAG) надає Конференції керівників національних відомств з озброєнь сприяння з промислових питань, допомагає Конференції визначати можливості міжнародної співпраці. Співпраця в галузі озброєнь забезпечує досягнення стратегічних цілей Альянсу через економічну розробку і закупку військових засобів, посилення і сприяння оперативній сумісності, розвиток технологічної та промислової співпраці між членами Альянсу, а також (в обґрунтованих випадках) із країнами-партнерами.

Ведеться активна діяльність у таких сферах, як політика військового постачання і практика закупівель, кодифікування, гарантія якості, критерії випробувань та безпеки для боєприпасів, стандартизація озброєння і військової техніки. Метою співпраці в галузі озброєнь є об'єднання ресурсів та знань, розподіл ризиків і забезпечення економічної ефективності.

Конференція CNAD забезпечує координацію співпраці у галузі озброєнь за такими основними напрямками³⁵:

- гармонізація військових потреб у масштабах усього Північноатлантичного союзу;

³⁵ NATO handbook.– Office of Information and Press NATO. – 1110 Brussels.– Belgium, 2001.– P. 221.

- сприяння реалізації найважливіших аспектів взаємосумісності сил і засобів на тактичному рівні;
- використання можливостей співпраці, визначених КРНВПВ, та сприяння розширенню трансатлантичної співпраці;
- розробка найважливіших військових технологій, зокрема розширення обміну технологіями.

У 1994 р. CNAD схвалила ряд заходів щодо практичної співпраці із Західноєвропейською групою з озброєнь, що стало засобом розширення діалогу із трансатлантичних питань щодо озброєнь між європейськими та північноамериканськими союзниками по НАТО.

Планування в області озброєнь

Сучасна система планування в області звичайних озброєнь була утворена наприкінці 1980-х років із метою: представлення рекомендацій CNAD та інформування держав-членів із питань оптимального задоволення військових потреб Північноатлантичного союзу за рахунок колективних й індивідуальних програм озброєнь; гармонізації довгострокових планів військових закупівель; визначення можливостей майбутньої співпраці в області озброєнь у масштабах усього Північноатлантичного союзу.

Відповідні рекомендації, покликані усунути невинуватене дублювання зусиль у задоволенні військових потреб Північноатлантичного союзу, забезпечити основу для обміну інформацією і гармонізації оперативних потреб у групах озброєнь CNAD, а також створити раціональніші й економічні способи співпраці в області озброєнь та військових закупівель, приймаються Комітетом НАТО з аналізу питань звичайних озброєнь (під егідою CNAD).

Планування у сфері озброєнь відбувається по-різному: для CNAD та її основних підпорядкованих груп виробляються щорічні керівні плани з досягнення цілей НАТО в оперативній, економічній і технологічній сферах. Також розробляються т. зв. **Довгострокові вимоги до обороноспроможності** (LTCR), які виконують функцію спрямування діяльності кіл, зайнятих питаннями озброєнь, та визначаються Командуванням об'єднаних збройних сил НАТО з питань трансформації (ACT). У LTCR показуються головні недоліки різних військових функцій Альянсу.

Загальна структура координації озброєнь дає змогу державам-членам вибирати вигідні їм проекти з розробки військової техніки і

досліджень, а також сприяє обміну інформацією за національними програмами озброєння та військової техніки, з технічних і тилкових питань. У рамках організаційної структури координації озброєнь створені робочі й спеціальні групи для сприяння розвитку співпраці у конкретних областях.

Роззброєння

НАТО орієнтується на принцип зміцнення безпеки і стабільності при максимально низькому рівні озброєнь, достатньому для колективної оборони й виконання всього комплексу завдань союзу. Альянс забезпечує гармонійне поєднання важливих елементів широкого підходу до зміцнення безпеки – оборони і контролю над озброєннями, роззброєння та нерозповсюдження. Північноатлантичний союз декларує активне сприяння розробці угод щодо контролю над озброєннями, роззброєння і нерозповсюдження зброї масового ураження, а також зміцненню заходів безпеки та довіри.

Північноатлантичний союз демонструє свої політичні зусилля щодо зниження небезпеки, пов'язаної з розповсюдженням зброї масового ураження і засобів його доставки.

У Стратегічній концепції реагування Альянсу на виклики і можливості XXI ст., ухваленій на Вашингтонському саміті у квітні 1999 р., було зазначено, що принциповою метою Альянсу та його членів у боротьбі з розповсюдженням зброї масового знищення є запобігання її розповсюдженню, а в разі, якщо це станеться, зведення цього процесу нанівець дипломатичними засобами.

Значним досягненням у сфері скорочення звичайних озброєнь став Договір про звичайні збройні сили в Європі (ЗЗСЄ) від 19 листопада 1990 р. та його адаптація до нової ситуації в Європі після закінченні холодної війни. Договором устанавлюються юридично обов'язкові граничні рівні для п'яти категорій озброєння і військової техніки, обмежуваних за договором, та вводяться положення про виключно всесторонній обмін інформації і повідомлень, а також про інспекції на місцях і механізми перевірок.

За договором у Європі здійснено кардинальні скорочення озброєння та військової техніки. Було знищено або виведено із зони дії договору більше як п'ятдесят тисяч одиниць озброєння і військової техніки. НАТО також координує діяльність членів Альянсу в контексті процесу заходів зі зміцнення довіри й безпеки, передбачених угодою, відомою як „Віденський документ”, і надає підтримку договору „Відкрите небо” від 1992 р., за яким дозволяються прольоти над національними територіями

на взаємній основі. У травні 1996 р. розпочалися переговори про адаптацію договору, у відповідь на кардинальні зміни дев'яностих років, таких як возз'єднання Німеччини, закінчення „холодної війни” розпад Варшавського договору і СРСР, що збільшили число учасників ЗЗСЄ з 22 до 30. На нараді на вищому рівні ОБСЄ в Стамбулі у листопаді 1999 р. було підписано „Угоду про адаптацію” ЗЗСЄ та прийнято „Завершальний акт”.

На тому ж саміті було прийнято Віденський документ 1999 р. щодо співпраці в області безпеки. Документ набув чинності 1 січня 2000 р. і став природним розвитком Віденських документів 1990, 1992 і 1994 рр. Учасниками Віденського документа 1999 р. є 56 держав-учасників ОБСЄ. Метою Віденського документа 1999 р. є поетапне здійснення нових, ефективних та конкретних дій, спрямованих на розвиток прогресу в зміцненні довіри і безпеки й у досягненні роззброєння з тим, щоб упровадити в життя та виразити обов'язок держав утримуватися від застосування сили або загрози силою в їх взаємних і міжнародних відносинах.

Іншим важливим елементом процесу створення більшої відкритості у військовій області є **„Договір про відкрите небо”**, підписаний в 1992 р. у Хельсінкі (Фінляндія) 25 країнами, у тому числі й Україною. Згодом до нього приєдналися ще дві країни. Відповідно до цього договору, на взаємній основі дозволяються прольоти над національною територією держав-учасників. Договір передбачає застосування режиму „Відкритого неба” з метою розвитку відвертості і транспарентності, сприяння виконанню діючих, або наступних угод у галузі контролю над озброєннями, а також розширенню можливостей щодо запобігання кризам і кризовим ситуаціям. Крім того, в майбутньому передбачено розповсюдження режиму „Відкрито небо” на моніторинг і захист навколишнього середовища.

НАТО також розпочала ряд проектів з утилізації надлишкових запасів зброї і боєприпасів, зокрема протипіхотних мін. Вона ініціювала і допомагає впроваджувати такі проекти в контексті Партнерства заради миру. Механізмом, призначеним спрямовувати фінансову підтримку країн-донорів на допомогу в безпечній утилізації такої небажаної і небезпечної спадщини, є Цільовий фонд Партнерства заради миру.

Але, передусім, політика НАТО стосовно боротьби з розповсюдженням ґрунтується на тому, що однією з найбільших проблем для миру у світі є розповсюдження ядерної, хімічної і біологічної зброї та засобів її доставки.

Основна мета, що досягається за допомогою ядерних сил союзників, – політична – збереження миру, запобігання будь-якій війні. Ядерні сили продовжують виконувати свою головну роль, створюючи невпевненість у будь-якого агресора щодо характеру реагування Північноатлантичного союзу на військову агресію. Найнадійнішою гарантією безпеки союзників є стратегічні ядерні сили Північноатлантичного союзу, особливо ті, які належать Сполученим Штатам; окремі ядерні сили Сполученого Королівства і Франції, що виконують самостійну функцію оборони, доповнюють загальний потенціал оборони та безпеки союзників. Ці сили повинні володіти належними характеристиками і необхідною гнучкістю, щоб виконувати роль надійного та дієвого елемента стратегії союзу із запобігання війні. Вони підтримуватимуться на мінімальному рівні, достатньому для збереження миру і стабільності.

Завдяки докорінним змінам в обстановці безпеки, зокрема за рахунок зниження рівнів звичайних збройних сил у Європі та збільшення часу реагування, здатність НАТО добиватися розрядки кризи дипломатичними й іншими засобами або, у разі потреби, шляхом успішної організації оборони за допомогою звичайних збройних сил значно зросла. Імовірність виникнення обставин, за яких би розглядалося питання про будь-яке застосування ядерної зброї, суттєво зменшилася.

Із цієї причини, починаючи з 1991 р., союзники зробили цілий ряд заходів, в яких знайшла своє віддзеркалення та обстановка безпеки, яка склалася після закінчення „холодної війни”. Серед цих заходів – значне скорочення субстратегічних сил НАТО за типами й кількістю, зокрема повна ліквідація ядерної артилерії та ядерних ракет малої дальності наземного базування; значне зниження критеріїв боєготовності сил, що мають ядерне призначення; а також відміна постійних планів дій в особливій ядерній обстановці у мирний час. Ядерну зброю НАТО більш не націлено на жодну державу.

Проте НАТО підтримуватиме на мінімальному рівні, відповідному обстановці в області безпеки, що склалася в даний момент, належні субстратегічні сили, розміщені в Європі, які забезпечать необхідний зв'язок зі стратегічними ядерними силами, що підсилюють трансатлантичні зв'язки. Ці сили складатимуться з літаків подвійного призначення і невеликої кількості боєголовок „Трайдент”, що базуються у Великобританії. Проте у звичайній обстановці субстратегічна ядерна зброя не розміщуватиметься на надводних кораблях і ударних підводних човнах.

Загальна політика Альянсу у цій сфері, сформульована у Стратегічній концепції, оприлюдненій у 1999 р.

Розповсюдження ядерної, біологічної і хімічної (ЯБХ) зброї та засобів її доставки сприймається як серйозна проблема. Протягом багатьох років **Договір про нерозповсюдження ядерної зброї** (ДНЯЗ) був наріжним каменем міжнародних угод про глобальне нерозповсюдженні зброї масового ураження і процесу здійснення ядерного роззброєння. ДНЯЗ, який вступив у дію 5 березня 1970 р., підписаний 187 країнами. Договір вважається одним із найважливіших документів у сфері міжнародної безпеки. Проте досі існують розбіжності між державами-членами, які не дають йому нормально працювати. Перегляд ДНЯЗ проводиться кожні п'ять років і розрахований на те, щоб урегулювати розбіжності, що виникли між членами. Висновки конференції з перегляду ДНЯЗ, яка проходила з 24 квітня по 19 травня 2000 р. в Нью-Йорку, відображають неухильну підтримку і виконання принципів ДНЯЗ. Одним із найзначніших практичних досягнень Конференції по розгляду дії договору була домовленість про вступ у силу Договору про всеосяжну заборону випробувань ядерної зброї відразу після завершення необхідного процесу ратифікації. Договір був прийнятий 50-тою сесією Генеральної асамблеї ООН 10 вересня 1996 р. і досі не ратифікований достатньою кількістю держав. Держави-члени НАТО зобов'язалися докласти зусиль до забезпечення необхідної кількості підписів і ратифікацій для швидкого вступу договору в силу.

У 1994 р., виходячи з того, що розповсюдження зброї масового ураження є загрозою міжнародної безпеки, глави держав і урядів країн НАТО доручили Північноатлантичному союзу активізувати і розширити свою діяльність, направлену проти розповсюдження зброї масового ураження. У червні 1994 р. міністри закордонних справ країн НАТО обнародували **„Рамкову політику Північноатлантичного союзу з питань розповсюдження ядерної зброї”**. Це відкритий документ, в якому заявлено, що головною метою Північноатлантичного союзу і його держав-членів є запобігання розповсюдженню ядерної зброї.

У 1999 р. Альянс виступив з ініціативою, спрямованою на протидію ризикам в області безпеки, пов'язаним із розповсюдженням зброї масового ураження і засобів його доставки, що має досягатися, наприклад, за допомогою підвищення якості та кількості розвідувальних даних й обміну інформацією. Для забезпечення підтримки цієї діяльності в травні 2000 р. в НАТО створено Центр зброї масового ураження.

Крім того, існують три головні групи НАТО, що займаються питаннями політичної і військової діяльності, спрямованої проти розповсюдження такої зброї. Це – *Головна військово-політична група з питань розповсюдження зброї масового ураження* (ГГР) і *Головна оборонна група з розповсюдження зброї масового ураження* (ГОГР), які займаються, відповідно, політичними і військовими аспектами протидії зброї масового ураження з боку НАТО, а також *Об'єднаний комітет із питань розповсюдження зброї масового ураження*, який координує і об'єднує напрями роботи в обох аспектах. ГГР займається розглядом цілого ряду чинників у сфері політики, безпеки й оборони, які можуть бути причиною розповсюдження зброї масового ураження або робити на нього вплив, а також веде обговорення питань політичних і економічних засобів запобігання розповсюдженню зброї масового ураження або протидії йому. ГОГР займається розглядом питань військового потенціалу, необхідного для протидії розповсюдженню зброї масового ураження, а також захисту населення, території і збройних сил країн НАТО.

5.4. ІНФОРМАЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ НАТО

Програми громадської дипломатії стали невід'ємною складником роботи всіх міжнародних організацій, у тому числі й військових. Щорічно країни НАТО витрачають величезні засоби на озброєння. У зв'язку з цим проблема інформування платників податків про те, як були витрачені їх гроші, набуває особливого значення. Особливої уваги вимагають миротворчі операції, де виникає потреба, по-перше, сприяти взаєморозумінню між командуванням союзників і місцевим населенням, а по-друге, інформувати світову громадськість про операції, що проводяться.

НАТО доповнює інформаційну діяльність, яка ведеться кожною країною і метою якої є пояснення громадськості політики та завдань Альянсу. Програма громадської дипломатії допомагає громадськості орієнтуватися в питаннях безпеки. Ці цілі досягаються шляхом розповсюдження інформації та організації програм для тих, хто формує громадську думку, – журналістів, представників академічних кіл і парламентських груп, молоді, освітян та інших цільових груп.

Інформаційне забезпечення діяльності НАТО і робота з громадською думкою координуються Службою інформації при штаб-квартирі НАТО. В основному цей структурний підрозділ займається підтримкою постійних

контактів із пресою із метою роз'яснення населенню політики НАТО, що включає заходи щодо організації брифінгів і прес-конференцій, акредитації журналістів при штаб-квартирі НАТО та налагодження зв'язку з редакціями³⁶. До функцій служби належать: надання необхідної інформації керівним офіцерам штабу НАТО щодо роботи засобів масової інформації; забезпечення адекватного висвітлення у ЗМІ питань, пов'язаних з діяльністю Альянсу; інформаційна підтримка поточних операцій і навчань, що проводяться НАТО; стратегічне інформаційне планування; збір інформації з найрізноманітніших джерел про те, як освітлюється діяльність НАТО в різних країнах, та її ретельний аналіз; організація брифінгів і конференцій для найширшої аудиторії з країн-членів НАТО і держав, які не входять до Північноатлантичного альянсу, що особливо важливо для створення атмосфери взаєморозуміння між НАТО і колишніми членами Варшавського пакту. У цих брифінгах беруть участь як журналісти, так і широка громадськість³⁷. Загалом цивільна діяльність у сфері комунікації та інформації поділяється на три основні види: **преса і засоби масової інформації; зовнішні відносини; розповсюдження інформації в електронному або друкованому вигляді**. Перша сфера пов'язана із проведенням брифінгів та інтерв'ю з вищими посадовими особами, доступ до аудіо- і відеообладнання та послуг з електронної передачі даних для потреб ЗМІ, які висвітлюють важливі події в Альянсі – у штаб-квартирі або поза нею, в тому числі й у різних країнах.

Генеральному секретарю допомогу у зв'язках з пресою і ЗМІ надають Речник і прес-офіцери, які підтримують регулярні контакти з журналістами. Щодня готуються підсумки й огляди репортажів міжнародної преси й інформаційних агентств, якими користуються співробітники Міжнародного секретаріату, Міжнародного військового штабу, національних делегацій країн-членів Альянсу і дипломатичні місії країн-партнерів.

Суть зовнішніх зв'язків, як напряду інформаційної діяльності, полягає у розповсюдженні інформації в багатьох країнах. Це – візити до НАТО з метою ознайомлення та обговорення актуальних питань, конференції і семінари в різних країнах-членах НАТО та партнерах. Це також підтримка навчань і заходів для молоді, допомога цільовим групам, таким як представники влади, академічних кіл, журналісти в отриманні доступу до

³⁶ Качалова Т. Невоенная проблематика в деятельности НАТО // Мировая экономика и междунар. отношения.– 1998.– № 3.– С. 130.

³⁷ Konrad Freytag. SHAPE Public Information Office // NATO's Nations and Partners for Peace.– Issue 1/2001.– P. 116–117.

потрібної їм публічно відкритої інформації про НАТО. За програмою візитів щорічно штаб-квартиру Альянсу в Брюсселі відвідують до 20 тис. осіб.

Інформаційні заходи – це в основному конференції, семінари, візити студентів університетів, викладачів та експертів з аналітичних центрів, – адаптовані до потреб академічної аудиторії. Це також щорічний конкурс на краще есе із присудженням премії імені Манфреда Вернера.

Розповсюдження інформації в електронному і друкованому вигляді здійснюється у формах комюніке та заяв для преси, які є офіційно узгодженими документами стосовно певних питань. Вони утворюють публічний архів Альянсу. Такі тексти друкуються двома офіційними мовами Альянсу (англійською і французькою), а також часто іншими мовами, у тому числі й українською. Генеральний секретар є головним речником НАТО. Під його егідою виходять друковані й електронні публікації – збірки офіційних текстів і заяв та періодичні й неперіодичні видання. Серед них – періодичні видання в Інтернеті („НАТО Ревю”) і ряд посібників, брошур, брифінгів, бюлетенів та інших матеріалів на компакт-дисках і DVD. Ці матеріали доступні на веб-сторінці НАТО, друкуються офіційними мовами Альянсу, а також мовами багатьох країн-партнерів.

Ряд публікацій, що видаються відділом інформації і преси, регулярно виходить також українською мовою (зокрема, наприклад, оновлені щотижневі новини НАТО в інтернеті), а також, коли це можливо, на мовах інших країн Центральної і Східної Європи. Прикладом активізації пропагандистської діяльності НАТО служить, зокрема, такий факт, що видання „Довідника НАТО" від випуску до випуску виходить усе більшою кількістю мов, наприклад останнє – більш як двадцятьма.

Веб-сторінка НАТО пропонує останні новини для ЗМІ та зацікавленої аудиторії, а також освітні матеріали, мультимедійні продукти (відеоконференції, зображення і аудіофайли)³⁸. Користувачі Інтернету можуть надіслати свої запитання з тематики НАТО електронною поштою. У штаб-квартирі НАТО працює бібліотека для співробітників штаб-квартири Альянсу з фондом понад 20 тис. книжок та 200 періодичних видань, до якої після акредитації можуть також записатися студенти і дослідники. Каталог бібліотеки доступний в он-лайн режимі³⁹.

Інформаційну комунікацію у рамках громадської дипломатії НАТО забезпечує Комітет громадської дипломатії. У столиці Ісландії, Рейк'явіку, функціонує Регіональне інформаційне бюро.

³⁸ Англomовна версія сторінки міститься за адресою: www.nato.int.

³⁹ Довідник НАТО.– С. 338.

У 1997 р. у Києві відкрився Центр інформації та документації НАТО. Він підпорядкований Відділу громадської дипломатії і організовує інформаційні програми в Україні, включно з різними формами проектів та допомоги в дослідницькій діяльності, а також забезпечує доступ до документів і публікацій. Центр відіграє ключову роль у забезпеченні доступу до документації українською мовою, а також працює над тим, щоб його заходи й опубліковані матеріали висвітлювали спільну діяльність та статус особливого партнерства між Україною та НАТО. Центр розміщений у приміщенні Інституту міжнародних відносин Київського національного університету і забезпечує доступ до документації та проводить інші інформаційні заходи, такі як візити до НАТО й семінари.

У січні 1998 р. незалежний Центр документації НАТО відкрився у Москві, в приміщенні Інституту наукової інформації суспільних наук⁴⁰. За підтримки Альянсу цей Центр забезпечує доступ до публікацій і документів, що стосуються питань безпеки, і видає бюлетень „НАТО: факти і коментарі" для академічних кіл та іншої зацікавленої аудиторії.

У 2001 р. у Москві відкрилося інформаційне бюро НАТО, укомплектоване, фінансоване і кероване Відділом громадської дипломатії. Воно організовує програми по всій Росії, забезпечуючи громадян і організації інформацією, допомагаючи в проведенні досліджень та виконанні проектів із тематики, пов'язаної з НАТО і питаннями безпеки, забезпечує доступ до документів і публікацій. Інформаційне бюро розміщене в посольстві Бельгії у Москві.

Поряд із НАТО важливу роль у забезпеченні доступу до інформації про Альянс, розповсюдженні друкованих матеріалів, використанні переваг електронних засобів комунікації через Інтернет і реагуванні на запити громадськості відіграють ще ряд інших організацій та агентств. Це Бюро громадської інформації у країнах членах Альянсу і партнерах, Парламентська асамблея НАТО, неурядові організації та інститути, фонди.

НАТО істотно змінює аудиторію своєї інформаційної політики. Останнім часом об'єктом інформаційної дії НАТО стають усе більш широкі верстви населення і насамперед молодь, головним чином, перспективні політичні лідери, вчені, фахівці в області безпеки, студенти й аспіранти

⁴⁰ Ще у 1995 р. було призначено представника з питань інформації в Москві, який перебуває при посольстві Франції, яке у той час забезпечувало в Росії контакти і зв'язки про лінії НАТО. Потім це інформаційне представництво було перенесене в посольство ФРН. Згодом Німеччина відрядила в це представництво полковника для сприяння Брюсселю в розвитку інформаційних контактів із російськими збройними силами.

провідних університетів. У попередні роки Альянс більшої важливості надавав роботі з представниками політичної еліти держав-партнерів. Отже, нинішнє керівництво НАТО розглядає питання інформаційного забезпечення в довгостроковій перспективі і надає їм великого значення.

5.5. НЕВІЙСЬКОВЕ НАУКОВО-ТЕХНІЧНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО

Разом із військовими напрямками координації, НАТО все більшого значення надає проблемам т. зв. невійськового співробітництва. У рамках Північноатлантичного союзу створена ціла мережа структур, які покликані сприяти співпраці, консультаціям і вирішенню міжнародних проблем у політичній, економічній, екологічній, соціальній, правозахисній і культурній сферах.

Хоча, за традицією, що склалася ще за часів „холодної війни”, НАТО продовжує розглядатись як виключно військова організація, й інші області співпраці рідко освітлюються в сучасній науковій публіцистиці, передусім російській та пострадянських країн, Північноатлантичний альянс має значно ширше коло інтересів, окрім колективної оборони й безпеки. Ці сфери співпраці достатньо динамічно розвиваються, що закономірно в контексті універсалізації Альянсу.

Невійськова структура НАТО представлена роботою профільних комітетів, що займаються різними сферами співпраці. У 1956 р. в НАТО створено „Комітет з невійськового співробітництва”, який назвали „Комітетом трьох”, а надаючи йому особливого значення, частіше називали **„Комітетом трьох мудреців”** – у складі Халварда Ланге, Гаєтано Мартіно і Лестера Б. Пірсона, міністрів закордонних справ Норвегії, Італії та Канади. Перед Комітетом було поставлено завдання: „підготувати для Ради НАТО рекомендації щодо покращення і розвитку співробітництва між членами НАТО у невійськових областях й укріплення єдності у рамках атлантичного співтовариства”. Комітет мав сприяти забезпеченню всесторонніх консультацій із СРСР і Організацією Варшавського договору з політичних та інших невійськових питань, а також загальну лінію НАТО на переговорах з ОВД із цієї проблематики.

Основна функція комітету – „консультувати Раду НАТО щодо шляхів і методів розширення співпраці усередині НАТО в невійськових областях і встановленні більшої єдності в Атлантичному співтоваристві”. У грудні 1956 р. „Три мудреці” представили доповідь, якій Рада НАТО дала високу

оцінку на засіданні в травні 1957 р., коли було урочисто прийнято нові процедури, засновані на рекомендаціях цього комітету.

У 1957 р. за рекомендацією „Комітету трьох” був створений „економічний комітет”. Очолив його голова, він же був одночасно і керівником Директорату з економічних питань. Директорат, у свою чергу, входить у відділ політичних питань Міжнародного секретаріату НАТО. Вказівка на необхідність цієї структури є у Вашингтонському договорі. У ст. 2 зазначено, що „сторони докладають всі зусилля для ліквідації суперечностей у їх міжнародній політиці й усебічно сприятимуть розвитку економічного співробітництва на дво- і багатосторонній основі”.

Завдання Економічного комітету:

I. Економічне співробітництво між країнами-членами НАТО і партнерами НАТО:

1) переобладнання або ліквідація військових баз і перепідготовка офіцерів, звільнених із військової служби;

2) реформи армій, наприклад, у плані введення демократичного контролю і цивільного управління озброєними силами;

3) реформи і конверсія ВПК.

II. Аналіз і підготовка рішень, що стосуються як економічної, так і військової безпеки країн-членів НАТО⁴¹.

Також цей комітет НАТО оцінює економічну готовність країн-кандидатів для вступу до Альянсу. Одним із критеріїв є рівень витрат на оборону в 2 % від ВВП. Країни, які планують приєднатися до НАТО, готуються до цього за узгодженими і затвердженими планами, економічні аспекти яких підлягають узгодженню з Економічним комітетом⁴².

Провідну роль у невійськовій структурі блоку виконують також Політичний комітет і відділ політичних питань Міжнародного секретаріату НАТО, частиною якого є директорат із політичних питань. Відділ політичних питань і Політичний комітет очолюються помічником Генерального секретаря НАТО з політичних питань⁴³.

Політичний комітет аналізує міжнародні ситуації, готує доповіді і складає рекомендації для Ради НАТО, а також сприяє розвитку зовнішньополітичних подій у сприятливому для НАТО руслі шляхом здійснення візитів у ті країни, які є зоною життєво важливих інтересів. Також він виконує роботу щодо зближення позицій країн-учасниць і досягнення консенсусу всередині блоку.

⁴¹ Мы готовы к сотрудничеству, но... в определенных сферах // http://www.redstar.ru/2002/03/23_03/3_01.html.

⁴² Там само.

⁴³ Качалова Т. Невоенная проблематика в деятельности НАТО // Мировая экономика и междунар. отношения.– 1998.– № 3.– С. 130.

Наукову програму Альянсу було започатковано у 1958 р. зі створення Наукового комітету НАТО. Його створенню передувала поява роком раніше Робочої групи з наукового і технічного співробітництва, головним завданням якої було „сприяння національним програмам розвитку наукових і технічних ресурсів, міжнародним обмінам і співпраці”⁴⁴. Було заявлено, що „науково-технічний прогрес може стати вирішальним чинником у визначенні ступеня безпеки держав” та „наука і техніка є областями, що мають особливо важливе значення для атлантичного співтовариства”⁴⁵.

Науковим комітетом була визнана надзвичайна важливість підготовки молодих учених й інженерів і з цією метою прийнято ряд механізмів підтримки – інститути соціальних досліджень, стипендії для співпраці в дослідницькій роботі та наукові стипендії.

У згаданому вище Звіті „Трьох мудреців” зауважується, що науково-технічний прогрес може бути вирішальним для визначення безпеки держав і їхньої позиції у світі. У ньому зазначено, що наука й техніка є сферою особливих інтересів атлантичної громади. Відповідно, для сприяння науковій співпраці, було розпочато наукову програму НАТО. Протягом тривалого часу підтримувалися різні форми співпраці між науковцями з країн Альянсу, а з початку 1990-х програма поступово відкривалася для учасників з інших країн. Із 1999 р. підтримується співпраця майже виключно між науковцями з країн-членів НАТО та з країн-партнерів чи з країн Середземноморського діалогу. У 2004 р. відбулися фундаментальні зміни у відповідь на загрозу з боку міжнародного тероризму й інші загрози безпеці сучасного світу. „Наукова програма НАТО” була перейменована на програму НАТО „**Безпека через науку**”, що віддзеркалює її нову місію.

Із початку дев'яностих років Наукова програма НАТО стала орієнтуватися на широкі кола дослідників. Тепер у Науковій програмі щорічно беруть участь близько 13 тис. учених як стипендіати, учасники конференцій або рецензенти-експерти і члени різних комісій.

Загальне політичне керівництво Науковою програмою НАТО забезпечує Науковий комітет НАТО, до складу якого входять представники кожної з країн-учасниць Альянсу. Спочатку комітет займався науковою співпрацею виключно між країнами НАТО. Проте після 1999 р. відбулася переорієнтація програми і зараз Наукова програма НАТО забезпечує підтримку міжнародної співпраці між ученими

⁴⁴ Качалова Т. Невоенная проблематика в деятельности НАТО // Мировая экономика и междунар. отношения. – 1998. – № 3. – С. 130.

⁴⁵ Научная программа НАТО: Справочник. – Brussels, Belgium. – P. 15.

країн Ради євроатлантичного партнерства й ученими з країн НАТО, орієнтуючись на створення міцних зв'язків та стимулювання співпраці з метою сприяння зміцненню загальної стабільності й миру. Частина Наукової програми була збережена для продовження традиційної співпраці в рамках НАТО.

Програма НАТО „Безпека через науку”

У рамках напряму розвитку публічної дипломатії виділяється Програма НАТО „Безпека через науку”, спрямована на розвиток безпеки, стабільності й солідарності, сприяння демократичним реформам і підтримку економічного розвитку в країнах-партнерах НАТО. Програма має допомагати молодому поколінню науковців, шляхом надання грантів для співпраці над пріоритетними дослідницькими питаннями. Також програма дофінансовує створення базової комп'ютерної інфраструктури для наукових кіл у країнах-партнерах.

Гранти для співробітництва в пріоритетних сферах досліджень надаються у різних формах⁴⁶.

- **Наукові стипендії.**

Метою стипендійної підпрограми є навчання молодих дослідників для підготовки їх до довгострокової діяльності в майбутньому. Стипендії дають можливість ученим із держав-партнерів НАТО проводити дослідницьку роботу або продовжувати навчання в країні НАТО, а також ученим із країн НАТО проводити дослідження чи проходити додаткове навчання у державі-партнерові, або в іншій країні НАТО). Відповідальними за реалізацію цієї програми є відповідні національні установи в державах-членах НАТО, які мають своїх адміністраторів при Комітеті з науки, що здійснюють поточну діяльність. Стипендії, що надаються, підрозділяються на *чотири групи*:

- базові (для тих, хто отримав перший диплом у вищому учбовому закладі й хотів би продовжити науково-технічну або інженерну освіту з метою отримання наступного диплома або наукового диплома в країні НАТО);

- дослідницькі (для аплікантив, які мають науковий ступінь або еквівалентний диплом, або достатній дослідницький досвід для самостійного проведення науково-дослідної роботи в одній із країн НАТО або в державі-партнерові);

⁴⁶ Security Through Science Programme // <http://www.nato.int/science/news/2004/about-ru.htm>

- вищі (присуджуються ученим вищої наукової кваліфікації для читання лекцій або проведення досліджень в установах однієї з країн НАТО або державі-партнерові);

- вищі іменні стипендії.

У різних країнах НАТО встановлюються різні критерії відбору кандидатів і величина стипендій, але всі заявки оцінюються за їх науковою цінністю незалежними комісіями⁴⁷.

• ***Співпраця в області науки і техніки.***

Метою цієї підпрограми є встановлення співпраці в області науково-дослідних робіт і зміцнення особистих зв'язків між ученими країн НАТО та держав-партнерів.

Підтримка надається у вигляді:

- стипендій для встановлення зв'язків;

- поїздок експертів із метою обміну досвідом;

- організації інститутів соціальних досліджень для сприяння розповсюдженню наукової інформації, передачі досвіду й розвитку професійних контактів між ученими;

- семінарів із перспективних досліджень.

Підтримка цих видів діяльності сконцентрована на таких наукових напрямках:

- фізико-технічна наука і техніка (PST);

- наука про життя і техніку (LST);

- наука і техніка навколишнього середовища і Землі (EST);

- цивільна наука і техніка, пов'язані з безпекою (SST).

• ***Підтримка дослідницької інфраструктури.***

Програма підтримки дослідницької інфраструктури включає надання підтримки партнерам із боку членів НАТО у справі структуризації організації їхньої дослідницької діяльності. Це стосується головним чином географічно віддалених і якнайменше розвинених партнерів.

Ця підпрограма має на меті підтримку держав-партнерів в організації їх дослідницької роботи та створенні необхідної базової інфраструктури за двома напрямками:

- створення мереж ЕОМ для розвитку електронного зв'язку між ученими в державах-партнерах і встановлення контактів із міжнародним співтовариством учених із метою розвитку електронного зв'язку між ученими країн-партнерів і міжнародним співтовариством. Для цього Комітет із науки направляє консультантів і здійснює політику дотацій для

⁴⁷ Научная программа НАТО: Справочник.– Brussels, Belgium.– С. 5.

країн-партнерів, а також організовує Спеціальні семінари, присвячені розвитку мереж ЕОМ;

- науково-технічна політика й організація – підтримка професійної підготовки й освіти в області організації та адміністрації наукових програм і сприяння упровадженню наукових результатів у виробництво, передбачає стажування для державних працівників із держав-партнерів у національних установах, департаментах або міністерствах країн НАТО; стажування для аспірантів для навчання з подальшим отриманням ступеня в одному з учбових закладів країн НАТО; консультації фахівців із країн НАТО в перегляді організації науково-технічної політики і наданні допомоги в розробці пропозицій; курси підвищення кваліфікації для передачі досвіду фахівцям-практикам із науково-технічної політики держав-партнерів; форуми з питань наукової політики за участю представників державних установ країн-партнерів, що відповідають за питання науково-технічної політики, представники різних наукових організацій із країн НАТО, інших держав і міжнародних організацій.

- ***Наука заради миру.***

Цей складник Наукової програми НАТО з'явився ще на початку 1990-х років, коли почала оформлятися співпраця Північноатлантичного альянсу і країн Центральної та Східної Європи. У сучасному вигляді ця підпрограма НАТО займається дотаційним фінансуванням проектів у країнах-партнерах у тому випадку, якщо ці наукові проекти пов'язані з проблемами промисловості держав, де ринкова економіка перебуває у стадії становлення, а також із вирішенням насущних екологічних проблем. У рамках Комітету з науки працює Керівна група „Науки заради миру”, яка займається оцінкою заявок на гранти. Підтримка надається прикладним проектам у науці й техніці в державах-партнерах, які пов'язані з промисловими або екологічними проблемами у тих випадках, коли такі проблеми припускають співпрацю між наукою і промисловістю й іншими кінцевими користувачами. Перевага надається тим проектам, які здійснюються в декількох країнах-партнерах одночасно. Фінансуються прикладні проекти НДДКР строком від трьох до п'яти років, що мають характер співпраці й виконуються спільно країнами НАТО та партнерами.

Подавати заявки за програмою НАТО „Наука для безпеки” можуть учені з країн НАТО, країн-партнерів або країн Середземноморського діалогу. Робота повинна проводитись ученими з країни НАТО спільно з ученими з країни-партнера або країни Середземноморського діалогу за темою, що відповідає зазначеним науковим напрямам.

Співпраця зі східноєвропейськими країнами раніше була виділена в окремий блок, а інші підпрограми орієнтувалися передусім на співпрацю між членами НАТО. Зараз ситуація докорінно змінилася. Підвищення інтересу НАТО до партнерів не випадкове. Пріоритетом для Альянсу є не внутрішні співпраця, а взаємодія з третіми державами, що свідчить про масштабні зміни в політиці НАТО і про прагнення до глобалізації власної діяльності із залученням у свою орбіту максимального числа союзних держав та держав-партнерів.

- ***Гранти для реінтеграції.***

Надаються з метою допомогти молодим науковцям, які працюють за кордоном у країнах-членах НАТО, після повернення реінтегруватися до наукових кіл своїх країн.

Крім перерахованих підпрограм Наукової програми НАТО, у 1995 р. на зустрічі міністрів закордонних справ країн НАТО була встановлена Програма партнерства Манфреда Уорнера. Програма створена на згадку про колишнього Генерального секретаря НАТО.

Іншими формами участі в Науковій програмі НАТО: участь у конференціях НАТО, публікації.

Програма НАТО „Безпека через науку” підтримує міжнародну співпрацю в рамках наступних пріоритетних наукових напрямів.

Боротьба з тероризмом, що передбачає:

- швидке виявлення хімічних, біологічних, радіоактивних речовин (CBRN) і зброї та швидка діагностика їх дії на населення;
- нові й прискорені методи виявлення (наприклад хімічні та біосенсори, мультисенсорні технології, генні чіпи);
- знезараження CBRN речовин;
- знищення CBRN речовин і зброї (наприклад хімічні технології та вакцини);
- медичні контрзаходи;
- виявлення вибухових речовин;
- боротьба з екологічним тероризмом;
- боротьба з комп'ютерним тероризмом.

Протистояння іншим загрозам безпеки:

- екологічна безпека (наприклад боротьба із запустінням, ерозією земель, забрудненням і т. д.);
- управління водними ресурсами;
- управління невідновлюваними ресурсами;
- моделювання стійкого споживання;
- прогнозування і запобігання катастрофам;

- продовольча безпека;
- інформаційна безпека;
- динаміка розвитку людини і суспільства (нові проблеми, пов'язані з глобальною безпекою, вплив терористичних акцій на економіку, дослідження ризиків, наукова політика).

Трансфер технологій, що представляють інтерес для країн-партнерів.

Підтримується співпраця між ученими з країн Ради Північноатлантичного партнерства і країн Середземноморського діалогу. Використовуються різні механізми підтримки або види діяльності, спрямовані на сприяння співпраці, створення мереж і нарощування потенціалу, які одночасно служать каталізаторами демократичних реформ та сприяють підтримці економічного розвитку країн-партнерів.

Цивільна наукова програма НАТО забезпечила ряд дослідницьких і освітніх установ у країнах-партнерах мережевою інфраструктурою для доступу до Інтернету. Створено мережі для поліпшення доступу науковців до Інтернету на сході Росії та в Україні, а також національні мережі у Молдові й колишній югославській Республіці Македонія.

Найбільшим проектом НАТО у цій сфері є проект „Віртуальний шовковий шлях”, який забезпечує супутниковим доступом до Інтернету академічні й наукові кола на Південному Кавказі та в Центральній Азії.

Мета цього проекту – полегшити доступ ученим і викладачам восьми країн Південного Кавказу й Центральної Азії до комп'ютерних мереж та Інтернету. У цьому регіоні багато висококваліфікованих учених і дослідників, потенціал яких можна найефективніше реалізувати за допомогою контактів та зв'язком через Інтернет.

„Віртуальний шовковий шлях” забезпечить зв'язок між ученими і викладачами країн-учасниць через Інтернет за рахунок використання загального супутникового променя. Ця мережа була поширена й на Афганістан.

НАТО підтримує створення в кожній із країн-учасниць національних дослідницьких і освітніх мереж (НДОМ), завданням яких буде задоволення потреб наукових та учбових закладів в електронних мережах. НДОМ можуть узяти на себе завдання зі збору засобів на національному рівні.

За останні півтора десятиліття Наукова програма НАТО спрямована на підтримку учених Східної Європи і колишнього СРСР, бюджетні кошти яких були сильно урізані після розвалу Східного блоку. З 1994 р. одним зі шляхів досягнення цієї мети було створення місцевих мереж, які

об'єднують наукові й учбові заклади шляхом сприяння їм у створенні відповідної інфраструктури та організації семінарів. Після появи місцевих мереж й інфраструктури з'явилася необхідність простого і надійного під'єднування до Інтернету для полегшення досліджень та підтримки контактів з ученими всього світу. В Україні прикладом такого проекту є участь у створенні УРАН – Української академічної і дослідницької мережі.

Із 2004 р. ведеться співпраця через програму „Безпека через науку” і Комітет із проблем сучасного суспільства з Ініціативою у сфері довкілля і безпеки (ENVSEC) за участю Екологічної програми ООН (UNEP), Програми розвитку ООН (UNDP) та Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ).

NATO також бере участь у спільній діяльності з Європейським науковим фондом (ESF) та Міжнародною асоціацією сприяння співпраці з науковцями з нових Незалежних Держав колишнього Радянського Союзу (INTAS).

5.6. ЕКОЛОГІЧНИЙ СКЛАДНИК ПОЛІТИКИ НАТО

Проблематика, пов'язана із забрудненням навколишнього середовища, була започаткована НАТО у 1959 р., коли почав свою діяльність комітет з океанографії. Згодом у структурі НАТО з'явився окремий комітет для вирішення екологічних проблем – Комітет із проблем сучасного суспільства. Він був створений відповідно до ст. 2 Вашингтонського договору, яка передбачає, що „країни-учасниці скеровують свої зусилля на подальший розвиток мирних і дружніх міжнародних відносин, всебічно сприяючи створенню умов стабільності і процвітання”⁴⁸. Також екологічна діяльність НАТО реалізується у рамках Комітету з науки. Екологічна безпека є однією з пріоритетних сфер співпраці Наукового комітету разом із розробкою технологій для роззброєння, високих технологій, комп'ютерних мереж, а також політики у сфері науки і технологій⁴⁹.

У рамках Наукового комітету ініціативи висуваються ученими або групами учених, пілотні проекти Комітету з проблем сучасного суспільства висуваються групами країн, після чого розглядаються ученими⁵⁰. Під егідою Комітету з проблем сучасного суспільства здійснювалися проекти

⁴⁸ Комітет НАТО по проблемам современного общества.– Brussels (Belgium).– С. 1.

⁴⁹ NATO and the Environment / Prepared for the Third Ministerial Conference “Environment for Europe” Sofia 23–25 October, 1995.– Brussels (Belgium).

⁵⁰ NATO and the Environment / Prepared for the Third Ministerial Conference “Environment for Europe” Sofia 23–25 October, 1995.– Brussels (Belgium).

в таких областях, як боротьба із забрудненням навколишнього середовища, проблеми шуму, проблеми міст, енергетика і здоров'я людини, питання міського будівництва, очищення повітря та води, міського й міжміського транспорту, активності „багатонаціонального корпусу миру" і т. д. У роботі Комітету з 1970–80-х років по теперішній час можна виділити такі основні напрями: пілотні дослідження, поточні дослідження, семінари і круглі столи з проблем екології, а у своїй роботі він керується **такими принципами**⁵¹:

- Його робота забезпечується силами будь-якої з країн-учасниць, що береться за якийсь конкретний проект; результати такої роботи доступні всім членам НАТО.

- Перевага надається проектам, здатним допомогти у виробленні політики зацікавлених країн і дати імпульс внутрішньо- та зовнішньополітичним ініціативам (зокрема Комітет повинен стимулювати увагу політиків до екологічних проблем).

- Комітет задуманий як організація відкритого типу, що має на увазі широкі можливості співпраці зі спеціалізованими міжнародними організаціями, особливо в області охорони здоров'я, метеорології, проблем вивчення і використання морів та океанів. Комітет співпрацює з різними міжнародними організаціями, зокрема з ЄС, ООН, конкретними країнами і національними науково-дослідними установами. Велику допомогу Комітету надає через свій Комітет із науки і техніки Північноатлантична асамблея.

- Країна, що взялася за пілотне дослідження, зобов'язана надати свідчення того, що проведена робота справила дійсний вплив на її внутрішньо- і зовнішньополітичну діяльність.

У 1991 р. в Римі була підписана Декларація про мир і співробітництво, в якій вказано, що нові ініціативи НАТО розширяють „участь наших партнерів в Третій сфері діяльності по наукових та екологічних програмах нашого союзу"⁵². Відтак, новим моментом у діяльності комітету стало активне залучення до його роботи східноєвропейських партнерів.

Комітет веде широко видавничу діяльність, що знайшло своє відображення у кількох сотнях видань із проблем екології.

Структурно основні напрями роботи комітету класифікуються на⁵³:

⁵¹ Качалова Т. Г. Экологическая проблематика в деятельности НАТО: роль Комитета по вызовам современного общества // http://www.inion.ru/product/nato/nato6_5.htm.

⁵² Комитет НАТО по проблемам современного общества.– Brussels (Belgium).– С. 1.

⁵³ Качалова Т. Г. Экологическая проблематика в деятельности НАТО: роль Комитета по вызовам современного общества // http://www.inion.ru/product/nato/nato6_5.htm.

Пілотні та поточні дослідження (проекти: „Лісові пожежі", „Вдосконалення невідкладної медичної допомоги", „Живлення і охорона" здоров'я, „Безпека дорожнього руху", „Міський транспорт", „Прибирання і переробка бруду міського дощового стоку", „Консервація історичних будівель з цеглини", „Консервація старовинних вітражів", „Консервація і реставрація пам'ятників", а також такі, що тематично близькі до військової тематики, як-от: „Системи автомобільних двигунів" (як технологія подвійного призначення), „Забруднення атмосфери, земель", „Проблеми діоксину", „Переробка небезпечних відходів", „Раціональне використання енергії", „Охорона астрономічних і геофізичних орієнтирів", „Трансграничні екологічні проблеми на оборонних об'єктах при оборонній діяльності", „Екологічні аспекти вторинного використання колишніх військових баз", „Захист цивільного населення від витоків токсичних матеріалів при транспортуванні військових вантажів").

Семінари (загальний вплив оборонних заходів на навколишнє середовище (Мюнхен); оцінка змін навколишнього середовища в зоні оборонної активності (Гамбург); системи технічної інформації по екології (Гейдельберг); зниження шумів в околицях аеродромів (Утрехт); планування оборонного землекористування (Мюнхен); авіаційний шум у сучасному суспільстві (Міттенвальд); збереження флори і фауни в зоні військових навчань (Утрехт); чисті технології (Будапешт); управління екологічною інфраструктурою (Київ); відновлення населених пунктів, уражених радіацією (Зарічний, Росія); біотехнологічне оздоровлення (Львів) та інші).

Круглі столи з проблем екології. Так, круглі столи, присвячені оцінці національної політики в області екології, проводяться НАТО з осені 1971 р., „круглі столи" на теми проблем енергії хімічних речовин і екологічного планування – 1980 р., національних процедур оцінки ризику – 1984 р., майбутніх біотехнологій – 1986 р., якості повітря в приміщеннях – 1987 р. та ін.

Комітетом із науки підтримуються програми стипендій, грантів, а також робота дослідницьких інститутів і семінарів із проблем екології.

Із 1996 р. у зв'язку з активізацією співпраці між Сходом і Заходом в області захисту навколишнього середовища був затверджений новий порядок роботи Комітету, який, окрім „пілотних" експериментальних досліджень, почав здійснювати нові ініціативи: короткострокові спеціалізовані проекти і тематичні симпозиуми.

На запрошення Організації з безпеки та співробітництва в Європі (ОБСЄ) у рамках програм із питань навколишнього середовища і

розвитку, що управляються Організацією Об'єднаних Націй (ООН), НАТО приєдналася до „Спільної ініціативи з питань безпеки і довкілля”, що зосереджена на таких уразливих регіонах, як Балкани, Кавказ та Центральна Азія. Альянс узгоджує з ОБСЄ та ООН питання проектів у галузі довкілля, які було започатковано завдяки зусиллям у рамках програми НАТО „Безпека через науку”, а також під егідою Комітету НАТО з проблем сучасного суспільства.

Програмою „Безпека через науку” здійснюється підтримка багатьох проектів із питань безпеки довкілля, які стосуються досліджень у галузі проблем управління водними ресурсами, сейсмічного ризику, різноманітних форм забруднення, утилізації радіоактивних відходів та інших потенційних ризиків, а також фінансується придбання обладнання, навчання і витрати, пов'язані з подорожами. Країни НАТО роблять внесок шляхом залучення відповідних експертів для вивчення цих проблем.

Серед актуальних прикладів діяльності НАТО у галузі охорони довкілля можна навести ряд прикладів⁵⁴:

- знезараження повітря від хімічних та біологічних забруднень;
- дослідження радіоактивного забруднення у Казахстані;
- вивчення місця утилізації радіоактивних відходів у Туркменістані;
- оцінка сейсмічних ризиків в Узбекистані та Киргизії;
- використання земель і водних ресурсів у Каракалпакії, Узбекистан;
- використання ландшафтних наук для оцінки стану довкілля;
- питання запобігання та відновлення у промисловому секторі та ін.

Таким чином, відзначимо, що Північноатлантичний союз із військової організації поступово перетворюється на універсальну і займається питаннями, пов'язаними не стільки з обороною, скільки із загальною економічною, екологічною, інформаційною і науковою політикою. Невійськова співпраця НАТО одержала свій розвиток ще в 1950-ті роки, але ніколи раніше не мала таких значних масштабів. Зараз вона орієнтується, передусім, значною мірою на держав-партнерів.

5.7. ФІНАНСУВАННЯ ТА БЮДЖЕТ НАТО

НАТО унаслідок своїх функціональних завдань має вирішувати серйозні фінансові питання, пов'язані з витратами як військового, так і цивільного характеру. Завдання оборони і миротворчої діяльності вимагають витрат. Ці витрати, крім тих, які пов'язані із забезпеченням

⁵⁴ Безпека та довкілля // <http://nids.hq.nato.int/docu/environment/environment-ukr.pdf>.

обмеженої кількості стаціонарних штабів і невеликих за чисельністю постійних сил, несуть країни-учасниці. Військові контингенти країн НАТО, виділені для участі в миротворчих операціях, передані в розпорядження союзу на тимчасовій основі, також фінансуються з військових бюджетів окремих держав Альянсу, як і витрати щодо утримання та комплектування складу національних дипломатичних і військових представництв при штаб-квартирі НАТО, а також цивільних та військових представництв при штабах військових командувань й установах НАТО.

Звісно, країни-члени НАТО роблять прямі внески в бюджети НАТО, відповідно до їхньої фінансової спроможності. Ці внески переважно ґрунтуються на принципі спільного фінансування і використовуються для фінансування видатків тих елементів структури НАТО, в яких ці країни беруть участь. **Спільний бюджет НАТО складається з трьох частин:**

- цивільного бюджету;
- військового бюджету;
- інвестиційного бюджету (NSIP – NATO Security Investment Programme).

Загалом внесок окремих країн до спільного бюджету НАТО не перевищує 0,5 % від суми їх витрат на оборону. Метою цих видатків, відповідно до завдань НАТО, є підтримка інтегрованої військової структури Альянсу, забезпечення його цілісності, підвищення боєздатності національних збройних сил країн-учасниць (так званий чинник „force multiplier”), а також доповнення національних оборонних програм.

Розмір внеску окремих держав-членів визначається індивідуально і ґрунтується на комбінації таких чинників, як величина країни, валовий національний дохід, величина національного оборонного бюджету, історичні фактори тощо. Витрати на оборону у країнах-членах НАТО нині становлять від 0,9 % (Люксембург) до 4,8 % (Туреччина) (табл. 3).

Цивільний бюджет покриває операційні витрати Міжнародного штату в штаб-квартирі НАТО у Брюсселі; виконання схвалених цивільних програм і дій; забезпечує засоби, пов'язані із наданням таких послуг, як конференції для зустрічей комісій НАТО та підлеглих груп, служби безпеки і т. д. Велика частина бюджетних коштів спрямовується на фінансування різних видів діяльності з участю держав-партнерів. Цілі таких видатків поділяються на головні й допоміжні⁵⁵:

⁵⁵ Довідник НАТО.– Brussels, 2006.– С. 59.

Головні цілі:

- забезпечення результативної політики, планування ресурсів на підтримку операцій НАТО в Євроатлантичному регіоні та поза його межами;
- виконання необхідної політичної і планової роботи для забезпечення та підтримки вдосконалених можливостей і засобів Альянсу;
- підтримка консультацій та співпраці з партнерами заради посилення безпеки і відповіді на нові виклики й загрози безпеці Євроатлантичного регіону;
- забезпечення розуміння і підтримки НАТО, її операцій та ролі в підтримці безпеки через громадську дипломатію.

Таблиця 3

**Витрати на оборону у країнах-членах НАТО у 1980–2003 рр. ,
% від ВВП (у поточних цінах)***

Країна	Пере- січно 1980– 1984	Пере- січно 1985– 1989	Пере- січно 1990– 1994	Пере- січно 1995– 1999	1998	1999	2000	2001	2002	2003
Бельгія	3,2	2,8	2,0	1,5	1,5	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3
Чехія	2,2	2,3	2,1	2,1	2,2
Данія	2,4	2,0	1,9	1,7	1,7	1,6	1,5	1,6	1,6	1,6
Франція	4,0	3,8	3,4	2,9	2,8	2,7	2,6	2,5	2,5	2,6
Німеччина	3,3	3,0	2,1	1,6	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,4
Греція	5,4	5,1	4,4	4,6	4,8	4,8	4,9	4,6	4,3	4,2
Угорщина	1,6	1,7	1,8	1,9	1,9
Італія	2,1	2,3	2,1	1,9	2,0	2,0	2,1	2,0	2,1	1,9
Люксембург	1,0	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,8	0,9	0,9
Нідерланди	3,0	2,8	2,3	1,8	1,7	1,8	1,6	1,6	1,6	1,6
Норвегія	2,7	2,9	2,8	2,2	2,3	2,2	1,8	1,8	2,1	2,0
Польща	2,0	2,0	2,0	1,9	2,0
Португалія	2,9	2,6	2,6	2,2	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1	2,1
Іспанія	2,3	2,1	1,6	1,4	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2
Туреччина	4,0	3,3	3,8	4,4	4,4	5,4	5,0	4,9	4,9	4,8
Великобританія	5,2	4,5	3,7	2,7	2,6	2,5	2,5	2,5	2,4	2,4
НАТО–Європа	3,5	3,2	2,6	2,2	2,1	2,1	2,1	2,0	2,0	2,0
Канада	2,0	2,1	1,8	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2
США	5,6	6,0	4,7	3,3	3,1	3,0	3,1	3,1	3,4	3,5
Північна Америка	5,3	5,6	4,4	3,2	3,0	2,9	2,9	2,9	3,3	3,4
НАТО – всього	4,5	4,5	3,5	2,7	2,6	2,5	2,6	2,6	2,7	2,7

* Financial and Economic Data Relating to NATO Defence Expenditures of NATO Countries (1980–2003) // NATO Press Release (2003) 146.

Допоміжні цілі:

— забезпечення професійних і допоміжних послуг Північноатлантичній раді, підпорядкованим комітетам та Міжнародному секретаріату;

— утримання і забезпечення функціонування приміщень й інфраструктури штаб-квартири НАТО;

— забезпечення дотримання вимог безпеки в НАТО і безпечного середовища для діяльності персоналу штаб-квартири та проведення операцій.

Загальний бюджет 2000 р. складав приблизно 133 млн дол. США, у тому числі витрати на утримання штату співробітників складають приблизно 61 % (80 млн дол. США), витрати на особливі програми, такі як Наукова програма НАТО або інформаційна діяльність, – приблизно 26 % (35 млн дол. США), а решта 13 % покриває різні експлуатаційні й капітальні витрати⁵⁶.

Із **військового бюджету** покриваються поточні витрати та витрати на утримання, а також капітальні витрати міжнародної військової структури, тобто Військового комітету, Міжнародного військового штабу, військових агенцій, Стратегічних командувань НАТО і підпорядкованих їм командувань, систем управління й інформації, науково-дослідних установ, а також Сил раннього повітряного попередження та управління НАТО. До військового бюджету не включаються витрати на виділення військовослужбовців до складу ОЗС НАТО, які фінансуються відповідними країнами, що беруть участь у цій діяльності, проте з нього також покриваються видатки на діяльність командних структур під час операцій із реагування на кризові ситуації та місій, які виконує НАТО.

Загальна сума бюджету, затвердженого на 2000 р., складала приблизно 751,5 млн дол. США, у т. ч.: витрати на проведення операцій і їх тилове забезпечення – 43 %, або 323 млн дол. США; витрати на штат цивільних працівників – 30 %, або 225 млн дол. США; загальні адміністративні витрати – приблизно 22 %, або 166 млн дол. США; капіталовкладення – 5 %, або 37,5 млн дол. США⁵⁷. Детальніша структура військового бюджету у 1996 р. виглядала таким чином: інтегрована структура командування – 34,27 %; структура управління СЗ (командування, контроль, комунікація) – 15,15 %; система раннього повітряного попередження – 28,39 %; повітряна оборона – 8,46 %; дослідження і розвиток – 3,66 %; навчання – 1,28 %; північноатлантичне

⁵⁶ NATO Handbook.– Brussels, 2001.– P. 248.

⁵⁷ NATO Handbook.– Brussels, 2001.– P. 248.

партнерство і програма „ПЗМ” – 0,85 %; операції поза договірною територією НАТО (out- of-area) – 6,66 %; інші витрати – 1,26 %⁵⁸.

На формування військового бюджету та квоти окремих держав впливають такі чинники, як оборонні потреби, роль потенціалу певної країни в інтегральній військовій структурі Союзу. Найбідніші країни-учасниці отримують спеціальні дотації на покриття частини витрат членства у НАТО.

Програма інвестицій у безпеку НАТО (NSIP) фінансується Міністерствами оборони усіх країн-членів у рамках граничних рівнів річних внесків, що затверджуються Північноатлантичною радою, і контролюється Комітетом інфраструктури. Вона використовується для фінансування об'єктів та обладнання, необхідних для забезпечення функціонування Верховних командувань НАТО, таких як системи зв'язку й інформації, радіолокаційні станції, пункти управління і наведення, супутниковий зв'язок, аеродроми, паливопроводи, склади та сховища, порти, засоби навігації. NSIP покриває також певні витрати операцій із підтримки миру і реагування на кризові ситуації, зокрема потреби в системах зв'язку й інформації, устаткуванні пунктів управління військами в місцях їх розгортання, систем енергопостачання, а також потреби в ремонті аеродромів, залізничних колій та автодоріг. Структура інвестиційного бюджету НАТО у 1996 р. виглядала приблизно так: аеродроми – 30 %, сигнали – 14 %; склади – 3,3 %, командні пункти – 7,5 %, морські бази – 6,3 %, охоронні системи – 12 %, інше – 26,5 %⁵⁹. Граничний рівень, узгоджений на 2000 р., був рівний приблизно 688 млн дол. США⁶⁰.

Остаточний контроль над видатками в НАТО зберігається за країнами – членами Альянсу, які фінансують цей захід, і залежить від консенсусу між ними. При цьому практикується прийняття рішень щодо загальних або спеціальних обмежень.

Країна, яка приєднується до Альянсу, повинна розраховувати на відповідні додаткові фінансові обтяження, пов'язані з вимогами членства. Це, насамперед, витрати, спрямовані на досягнення компатибельності й інтеропераційності збройних сил із силами країн союзу.

Наприклад, у процесі вступу до НАТО Польщі було виділено 19 галузей дій, пов'язаних із необхідністю фінансування. У „Дослідженні щодо розширення НАТО” зазначено шість таких напрямів:

- інтеграція системи командування із системою НАТО;
- досягнення повної компатибельності систем зв'язку з силами НАТО;

⁵⁸ NATO – koszty rozszerzenia // <http://www.strategie.com.pl>.

⁵⁹ NATO – koszty rozszerzenia // <http://www.strategie.com.pl>.

⁶⁰ NATO Handbook.– Brussels, 2001.– P. 249.

– забезпечення можливості взаємодії систем повітряної оборони країни і НАТО (утворення інтегрованої системи контролю повітряного руху, сумісного із системою НАТО, інтегрування військових і цивільних систем перетворення даних і сполучення їх із системою повітряної оборони НАТО, а також упровадження нових засобів безпеки польотів, у т. ч. системи IFF – ідентифікація „свій–чужий”);

– систематичне упровадження нових систем озброєння і військового обладнання, адаптованих до стандартів НАТО;

– оборонна інфраструктура;

– модернізація аеродромів.

Найбільш витратними є модернізація озброєння і розвиток інфраструктури, хоча найбільш пріоритетні – решта зазначених вище пунктів. Як правило, базовим джерелом фінансування тут виступали бюджетні засоби міністерств оборони країн-кандидатів, а також із додаткових фондів, як-от Варшавська ініціатива – засобів, наданих Конгресом США для підтримки інтеграції Польщі, Угорщини та Чехії з НАТО.

Ці засоби є досить значними, хоча зазвичай програма адаптації розраховується на тривалий період. Витрати, пов'язані з пристосуванням до вимог Альянсу, було оцінено для Польщі приблизно у 84 млн дол. на рік за період до 2010 р., що складає близько 3 % оборонного бюджету країни. Разом із внесками до цивільного і військового бюджету й витратами на комунікації та командування вартість ступу до НАТО складала для Польщі щорічно близько 4 % бюджету оборонного відомства у період до 2000 р⁶¹.

Загалом витрати на адаптацію країни до вступу в Організацію північноатлантичного договору не є критичними для національного бюджету. Ще менш критичними є масштаби внесків до бюджету НАТО.

Контрольні питання та завдання

1. Які завдання системи протиповітряної оборони НАТО? Як вона працює?

2. Як організована система дальнього повітряного виявлення, радіолокації та управління?

3. Які операції були проведені за участю системи АВАКС НАТО?

4. Які завдання та структура системи НАТО з управління повітряним рухом?

⁶¹ NATO – koszty rozszerzenia // <http://www.strategie.com.pl>.

5. Розкрийте завдання та структуру системи управління, командування і контролю НАТО.
6. Які завдання та структура системи інформаційної безпеки НАТО?
7. Як здійснюється контроль озброєнь, роззброєння та нерозповсюдження зброї масового знищення в НАТО?
8. Які причини створення „Комітету трьох мудреців”?
9. Які завдання виконує Економічний комітет НАТО?
10. Як організовано координацію цивільного наукового співробітництва у НАТО?
11. Яка структура програми НАТО „Безпека через науку”?
12. Які існують можливості отримання грантів НАТО для проведення наукових досліджень?
13. Розкрийте завдання інформаційної діяльності НАТО.
14. Поясніть зміст екологічного складника політики НАТО.
15. Як фінансуються витрати на оборону в НАТО?
16. Як формуються бюджети НАТО?
17. Які витрати несе країна-аплікант у процесі вступу до НАТО?

РОЗДІЛ 6 ПАРТНЕРСТВО І СПІВПРАЦЯ

Політика розвитку співпраці й партнерства з великою кількістю країн, які не входять до Альянсу, відіграє провідну роль у зміні стратегічного середовища в Євроатлантичному регіоні після закінчення „холодної війни”. Розвиваючи політичний діалог і співпрацю із широкого кола питань, різні форми партнерства допомагають створити євроатлантичну культуру безпеки, яка характеризується рішучим прагненням використовувати міжнародну співпрацю для розв’язання важливих завдань безпеки як усередині, так і поза межами євроатлантичного співтовариства. Стимулюючи і підтримуючи оборонні реформи в багатьох країнах-партнерах, євроатлантичне партнерство робить свій внесок у демократичні перетворення. Партнерство допомагає розбудувати сучасні, ефективні й демократично відповідальні збройні сили та інші оборонні інституції, а також допомагає країнам-партнерам пом’якшити соціальні і матеріальні наслідки реформ .

Серед сьогоденних викликів євроатлантичній безпеці такі загрози, як тероризм, кризи, конфлікти, які мають як внутрішні, так і зовнішні джерела, відзначаються транснаціональним характером. Дедалі частіше такі загрози походять з периферії Євроатлантичного регіону. В такому середовищі міжнародна стабільність і безпека дедалі більше залежать від внутрішніх реформ та далекосяжної міжнародної співпраці. Партнерство відіграє провідну роль в обох випадках. Воно здійснюється в рамках Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), яка забезпечує відносини з країнами-партнерами загальною політичною структурою. На додаток кожна країна може розвивати індивідуальні відносини з Альянсом через програму „Партнерство заради миру” (ПЗМ) – програму двосторонньої практичної співпраці, з якої країни-партнери можуть вибирати заходи відповідно до власних пріоритетів.

НАТО також розвиває особливі відносини з Росією, Україною та країнами Середземноморського регіону і розширеного Близького Сходу. Співпраця з цими країнами розвивається на основі багатьох заходів та механізмів, розроблених у рамках РЄАП і програми ПЗМ, які доповнюють одна одну та складають основу євроатлантичного співробітництва.

Окрім того, у своїй діяльності НАТО також розвиває співробітництво з ООН, Організацією з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейським Союзом та іншими міжнародними і регіональними організаціями.

6.1. ЄВРОПЕЙСЬКИЙ НАПРЯМ СПІВРОБІТНИЦТВА НАТО

6.1.1. Відносини НАТО з ОБСЄ

Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Європейський Союз і Західноєвропейський союз (ЗЄС) внесли свій вагомий внесок у забезпечення євроатлантичної безпеки та стабільності.

Разом із НАТО ці організації стали головним елементом обстановки у сфері безпеки. ОБСЄ виконує істотну роль у забезпеченні миру й стабільності, укріплюючи безпеку, засновану на співпраці, відстоюючи демократію і права людини в Європі. ОБСЄ особливо активна у сфері превентивної дипломатії, запобігання конфліктам, урегулювання криз і подолання наслідків конфліктів. Між НАТО та ОБСЄ склалися відносини тісної практичної співпраці, особливо у зв'язку з міжнародними зусиллями з відновлення миру в колишній Югославії.

Політичні відносини між організаціями ґрунтуються на Платформі спільної безпеки, прийнятій на Стамбульському саміті ОБСЄ у 1999 р., яка закликає до посиленої співпраці між міжнародними організаціями для демократії, процвітання і стабільності в Європі та поза її межами. На Празькому саміті 2002 р. висловлено бажання розширити співпрацю з ОБСЄ у сферах запобігання конфліктам, урегулювання криз та операцій із постконфліктної реабілітації. Було розширено діалог також на питання тероризму. У грудні 2003 р. Маастрихтському саміті ОБСЄ ухвалено нову Стратегію щодо безпеки і стабільності в ХХІ ст., вказано на необхідність взаємодіяти з іншими організаціями й інституціями у контексті спільної безпеки, зокрема у сфері боротьби з тероризмом. У Порто в 2002 р. було підписано Хартію із запобігання тероризму і боротьби з ним.

Прикладами практичної співпраці між НАТО та ОБСЄ є місії на Балканах у рамках програми спільних дій після підписання Дейтонської мирної угоди. Це акції у Боснії і Герцеговині, де після стабілізації ситуації НАТО разом зробила важливий внесок в організацію виборів під егідою ОБСЄ. Під наглядом ОБСЄ виконувалися домовленості про припинення вогню у Косово та за її участі була проведена місія ООН із формування тимчасової адміністрації Косово у червні 1999 р. Мала місце також співпраця НАТО і ОБСЄ у колишній югославській Республіці Македонія.

У травні 2003 р. на Охридській конференції високого рівня балканські країни ухвалили „Спільну платформу”, розроблену за участі ОБСЄ і спрямовану на посилення безпеки на кордонах регіону. Зусилля ОБСЄ із

запобігання конфліктам та відновлення стабільності після конфлікту узгоджуються з ініціативами НАТО у сферах контролю за озброєннями, розмінування, утилізації запасів боєприпасів та контролю за розповсюдженням легкої і стрілецької зброї. відповідають зусиллям ОБСЄ.

6.1.2. Стратегічне партнерство НАТО та Європейського Союзу

Європейський Союз має власну політику та вживає заходів щодо зміцнення механізмів забезпечення безпеки й оборони. Така політика, передбачена Амстердамським договором, сумісна із загальною політикою в області безпеки та оборони, передбаченої в рамках НАТО. Відносини між ЄС і НАТО мають вирішальне значення для успішного кризового регулювання.

До 2000 р. зв'язкову функцію у забезпеченні співпраці між НАТО та європейськими державами виконував Західноєвропейський союз (ЗЄС), утворений у 1948 р., у постаті якого існувала структурна основа специфічної ролі Західної Європи у сфері безпеки й оборони. ЗЄС виконував ряд специфічних завдань, головним чином стосовно повоєнних домовленостей щодо контролю над озброєннями в Західній Європі, хоча його роль була обмеженою. З практичних міркувань відповідальність за безпеку Західної Європи залишалася за НАТО.

Виникнення нових підходів до проблем європейської безпеки було зумовлене нездатністю ЄС запобігати або регулювати конфлікти на зразок тих, що виникли на Західних Балканах у 1990-х роках. Європейський Союз мав збільшити свій політичний вплив. Кожна нова криза в міжнародних відносинах упродовж 1990–2000-х рр. (конфлікт у колишній Югославії в 1991–1995 рр., косовська криза 1999 р., війна в Іраку) були підтвердженням розриву між економічною вагою ЄС і його обмеженими можливостями протистояти новим загрозам.

Відповідно до заяви, зробленої в Декларації, прийнятій на нараді у верхах 1994 р. і підтверженій у Берліні в 1996 р., Північноатлантичний союз повністю підтримує створення європейського складника в області безпеки й оборони шляхом надання своїх ресурсів, сил і засобів для проведення операцій під керівництвом ЗЄС.

Після британсько-французького саміту в Сен-Мало у грудні 1998 р. Франція та Велика Британія погодилися з тим, що Європейський Союз „повинен бути спроможний до автономних дій, підтриманих надійною військовою силою, засобами прийняття рішень про її застосування і

готовністю це зробити з метою реагування на міжнародну кризу”, прийнявши спільну заяву, що дало новий стимул розвитку відносин між ЄС та НАТО.

29 травня 1999 р. прийнято Тулузьку декларацію Франції і Німеччини, у якій зафіксовано рішучість двох країн використовувати весь свій потенціал для отримання Європою необхідних самостійних можливостей і засобів для вирішення криз та конфліктів. Перший крок передбачав створення сил швидкого реагування на базі єврокорпусу.

На саміті ЄС у Кельні у червні 1999 р., після військової операції НАТО в Косово, були узгоджені концепція і цілі **Європейської політики безпеки й оборони** (ESDP) для Європейського Союзу, прийнята стратегія, що забезпечує виконання Європейським Союзом відповідних положень Амстердамського договору. Ідеться про т. зв. “Петерсберзькі завдання” – акції гуманітарного і рятувального характеру, операції з підтримки миру й управління кризами, обговорені у резиденції Західноєвропейського союзу, в однойменному передмісті Бонна. Кельнський саміт надав можливість членам ЄС (як членам НАТО, так і тим, що не входять Альянсу) самостійно реалізувати завдання миротворчості, врегулювання конфліктів та гуманітарних операцій.

На саміті ЄС у Гельсінкі у грудні 1999 р. передбачено забезпечення до 2003 р. Європейського Союзу можливостями розгортати й утримувати, принаймні протягом року, військові сили чисельністю до 60 тис. військовослужбовців, здатних виконувати повний спектр Петерсберзьких завдань у контексті військових операцій під проводом ЄС у відповідь на міжнародні кризи. Також було вирішено створити постійні політичні й військові структури ЄС, зокрема Комітет із політики і безпеки, Військовий комітет і Військовий штаб. На цьому саміті Європейському Союзові була передана роль Західноєвропейського союзу як кризового менеджера⁶².

У 1999 р. керівництво ЄС вирішило почати розвивати систему безпеки й оборони в самому Європейському Союзі, координуючи цю діяльність із НАТО і взявши на себе відповідальність за більшість функцій, які належали Західноєвропейському союзу. Європейські держави-союзники ухвалили рішення, на основі яких вони зможуть узяти на себе більше відповідальності за безпеку й оборону в ім'я зміцнення миру і стабільності в Євроатлантичному регіоні, а значить і безпеку всіх союзників.

⁶² Ніццький договір, який набув чинності у лютому 2003 р., забезпечує ЄС політичними рамками для проведення військових операцій та постійними політичними і військовими структурами.

Обидві організації встановили офіційні відносини в січні 2001 р. 16 грудня 2002 р. ухвалено **Декларацію ЄС–НАТО про загальноєвропейську політику в області безпеки й оборони** (ESDP). Відтоді обидві сторони прийняли ряд документів про співпрацю у сфері кризового регулювання, відомих як пакет „Берлін-плюс”, як нагадування про берлінське засідання 1996 р., на якому міністри закордонних справ НАТО домовилися про створення Європейської складової в області безпеки й оборони і про надання з цією метою сил і засобів Альянсу в розпорядження ЄС (які 1 квітня 2003 р. дали змогу Євросоюзу прийняти на себе від НАТО відповідальність за миротворчу місію в колишній югославській Республіці Македонія у рамках операції „Конкордія”, де вперше застосовуються військові сили Євросоюзу). Ці положення надають Європейському Союзу доступ до колективних ресурсів і засобів НАТО в разі проведення військових операцій.

Домовленості „Берлін-плюс” включають чотири елементи, а саме: гарантований доступ ЄС до оперативного планування НАТО, допущення наявності можливостей НАТО, а також загальних сил і засобів, які можуть бути надані в розпорядження Євросоюзу, варіанти європейського командування НАТО для операцій під керівництвом ЄС, включаючи розвиток європейської функції заступника Верховного головнокомандуючого об'єднаними збройними силами НАТО в Європі та адаптацію системи військового планування НАТО, враховуючи можливість надання сил для операцій ЄС.

Основними рисами домовленостей „Берлін-плюс” є такі елементи⁶³:

- запевнення ЄС у тому, що він матиме доступ до засобів планування НАТО, які можуть допомогти у військовому плануванні операцій під керівництвом ЄС;
- забезпечення наявності попередньо визначених засобів НАТО і спільних ресурсів для використання в операціях під проводом ЄС;
- визначення варіантів європейського командування операціями під керівництвом ЄС, подальше посилення ролі заступника Верховного головнокомандувача об'єднаних збройних сил НАТО в Європі (DSACEUR) для цілковитого й ефективного виконання ним його обов'язків;
- подальша адаптація системи оборонного планування НАТО з метою більш комплексного врахування наявності ресурсів для проведення операцій під керівництвом ЄС;

⁶³ Довідник НАТО.– Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2006.– С. 248.

- угода між НАТО та ЄС щодо обміну секретною інформацією на основі правил взаємної охорони таємниці;
- процедури надання, моніторингу, повернення і відкликання ресурсів та засобів НАТО;
- домовленості щодо консультацій між НАТО і ЄС у контексті операцій ЄС з урегулювання кризових ситуацій, в яких застосовуються ресурси і засоби НАТО.

У колишній югославській Республіці Македонія були вперше застосовані військові сили Євросоюзу. Організовано тісну взаємодію командування силами з головними військовими і цивільними представниками НАТО. 2 грудня 2004 р. від НАТО до Європейського Союзу передано основну відповідальність за безпеку в Боснії і Герцеговині.

НАТО та Європейський Союз співпрацюють із таких питань, як боротьба з тероризмом, розповсюдження зброї масового знищення, ситуація в Молдові, середземноморські питання та співпраця в Афганістані, обмінюються інформацією у сферах захисту цивільного населення від хімічних, біологічних, радіологічних і ядерних нападів, а також з інших питань цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій та застосування зброї масового знищення.

6.2. ПРОГРАМИ ПАРТНЕРСТВА НАТО

6.2.1. Євроатлантичне партнерство НАТО

Політика розвитку партнерства з великою кількістю країн, які не входять до Альянсу, відіграє провідну роль у зміні стратегічного середовища в Євроатлантичному регіоні, допомагає створити євроатлантичну культуру безпеки, яка характеризується рішучим прагненням використовувати міжнародну співпрацю для розв'язання важливих завдань безпеки. Розуміння того, що стабільність і безпека в Євроатлантичному регіоні може бути досягнута тільки шляхом співпраці і сумісних дій, стало передумовою започаткування Альянсом нового напрямку розвитку – євроатлантичного партнерства. В основі партнерства лежать такі спільні цінності, як забезпечення і розвиток основних свобод та прав людини, захист свободи, справедливості й миру демократичним шляхом.

На Лондонському саміті НАТО в липні 1990 р. усім країнам Центральної та Східної Європи було запропоновано побудувати нові

відносини співпраці лідерів. У грудні 1991 р. створено **Раду північноатлантичного співробітництва**, яка стала форумом, що об'єднав НАТО і нових партнерів у процесі обговорення питань, що становлять спільний інтерес. У новій Стратегічній концепції Альянсу, виданій у листопаді 1991 р., визначався ширший підхід до проблем безпеки, який відображав історичні зміни, що відбулись у Європі. Відтоді більше уваги надавалось економічним, соціальним та екологічним питанням, що впливають на стабільність і безпеку всієї євроатлантичної зони. Важливими складовими нових підходів до вирішення питань на порядку денному Альянсу стали діалог і співпраця.

На зустрічі глав держав/урядів держав-членів в Римі в листопаді 1991 р. була прийнята Стратегічна концепція, що визначила нові підходи до забезпечення безпеки, заснованої на діалозі, співпраці й колективній обороні. На цій же зустрічі прийнято **Декларацію про мир і співробітництво**, що визначила нові завдання та напрями діяльності НАТО у світлі нової загальної інституційної основи безпеки в Європі й сфері розвитку партнерських відносин із країнами Центральної і Східної Європи.

Для налагодження тісніших відносин з останніми була встановлена спеціальна Рада північноатлантичної співпраці (РПАС). Із розвитком цих партнерських відносин, розширенням кількості держав-партнерів за рахунок країн СНД і появою програми НАТО „Партнерство заради миру” в 1997 р. РПАС замінила **Рада євроатлантичного партнерства** (Euro-Atlantic Partnership Council – EAPC), що дотепер є формою співпраці з найбільшою кількістю країн-партнерів. Рада утворена в 1997 р. як політичний форум для проведення мирних переговорів. До складу Ради нині входять 26 країн НАТО і 23 країни-партнери. EAPC утворює основу для практичної співпраці й консультацій між країнами НАТО і країнами-партнерами. Після розширення НАТО кількість країн-партнерів, метою яких було б членство в НАТО, різко зменшилася, тому інтерес до подібного виду форуму знизився, проте мета EAPC – сприяти зміцненню стабільності та миру в Євроатлантичному регіоні через політичний діалог і практичну співпрацю, – як і раніше, є важливою та актуальною.

У засновницькому документі РЄАП підтверджується загальна прихильність держав-членів Ради до зміцнення і поширення миру та стабільності в Євроатлантичному регіоні.

РЄАП забезпечує загальну основу для консультацій із питань політики і безпеки, а також для поглиблення співпраці за програмою „Партнерство заради миру”.

У грудні 1997 р. було прийнято **План дій для зміцнення партнерства**. Також схвалено принцип створення Євроатлантичного координаційного центру реагування на стихійні лиха і катастрофи та Євроатлантичного підрозділу реагування на стихійні лиха і катастрофи.

Співпраця між союзниками по НАТО і їх партнерами в РЕАП ґрунтується на принципах загальності (що означає надання рівних можливостей усім союзникам по НАТО та їхнім партнерам для політичних консультацій і практичної співпраці) та застосування механізмів самодиференціації, відповідно до яких партнери можуть самі ухвалювати рішення про рівень і напрями своєї співпраці з Північноатлантичним союзом. На основі цих принципів розширюється співпраця у питаннях оборонної економіки, науки, охорони навколишнього середовища у зв'язку з військовою діяльністю, співпраця у сфері миротворчості й готовності до дій за надзвичайних ситуацій.

Більшість держав-партнерів також створили свої дипломатичні місії при НАТО, які сприяють регулярним зв'язкам і дають змогу проводити консультації. Засідання РЕАП відбуваються регулярно – на рівні послів, міністрів закордонних справ і міністрів оборони та начальників генеральних штабів, а також у форматі самітів. Із 2005 р. започатковано новий щорічний форум РЕАП.

Вагомим кроком уперед на шляху розвитку процесу співробітництва стало започаткування у 1994 р. програми „Партнерство заради миру” (ПЗМ), великомасштабної програми практичної двосторонньої співпраці між НАТО й окремими країнами-партнерами.

„Партнерство заради миру” (ПЗМ) – великомасштабна ініціатива, прийнята 10 січня 1994 р. на саміті країн НАТО в Брюсселі. За мету цієї програми ставиться підвищення здатності забезпечення миру, а також удосконалення сумісних дій оборонних сил НАТО і країн-партнерів через сумісне планування, навчання та проведення спільних навчань.

До програми були запрошені всі держави, що брали участь у Раді північноатлантичної співпраці (з травня 1997 р. – Рада євроатлантичного партнерства⁶⁴), а також інші держави-учасники Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ, з 1995 р. – ОБСЄ).

⁶⁴ Рада євроатлантичного партнерства (Euro-Atlantic Partnership Council – EAPC) дотепер є формою співпраці з найбільшою кількістю країн-партнерів. Рада утворена в 1997 р. як політичний форум для проведення мирних переговорів. До складу Ради входять 26 країн НАТО і 23 країни-партнери. EAPC утворює основу для практичної співпраці та консультацій між країнами НАТО і країнами-партнерами. Після розширення НАТО кількість країн-партнерів, метою яких було б членство в НАТО, різко скоротилася, тому інтерес до подібного виду форуму знизився, проте мета EAPC – сприяти зміцненню стабільності й миру в Євроатлантичному регіоні через політичний діалог і практичну співпрацю – як і раніше, важлива й актуальна.

Приєднуючись до „Партнерства”, держави-члени Північноатлантичного альянсу й інші держави декларували прихильність до збереження демократичних суспільств, свободи від примусу і залякування, а також дотримання принципів міжнародного права, виконання зобов'язань за Статутом ООН та принципів Загальної декларації прав людини, зокрема утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності чи політичної незалежності будь-якої держави, повагу існуючих кордонів і врегулювання суперечок мирними засобами. Приєднуючись до Партнерства, держави підтверджують свою прихильність Завершальному акту Хельсінкі та всім подальшим документам ОБСЄ і зобов'язанням, які були ними взяті у сферах роззброєння та контролю над озброєннями.

У Рамковий документ ПЗМ включено конкретні зобов'язання щодо співробітництва з НАТО для виконання завдань програми в цілому, які бере на себе кожний учасник⁶⁵:

а) підвищення прозорості національного військового планування і бюджетних процесів;

б) забезпечення демократичного контролю стосовно збройних сил;

в) підтримка здатності й готовності робити внесок, відповідно до конституційних міркувань, в операції, що проводяться під керівництвом ООН та/або під відповідальністю ОБСЄ;

г) розвиток військових відносин співробітництва з НАТО з метою спільного планування, навчання і підготовки навчань, для укріплення здатності проводити операції в області підтримки миру, пошуку і порятунку, гуманітарних акцій та інших операцій;

ґ) довгостроковий розвиток сил, які могли б краще взаємодіяти із силами держав-членів Північноатлантичного альянсу.

Держави, які підписують документ, надають керівництву НАТО презентаційні документи, що визначають кроки, які вони зроблять для досягнення політичних цілей „Партнерства”, а також військові й інші засоби, які можуть бути використані для заходів, що проводяться в рамках „Партнерства”. НАТО пропонує програму навчань та інших заходів відповідно до цілей „Партнерства”. Кожна держава-учасник розвиває з НАТО індивідуальну програму партнерства та може створювати свої власні офіси зі зв'язку із штаб-квартирою НАТО в Брюсселі. Головна увага в програмі ПЗМ надається співпраці, пов'язаній з обороною, але при цьому вона виходить за загальні рамки діалогу і співпраці для досягнення реального партнерства між кожною з держав-партнерів та НАТО.

⁶⁵ Партнерство заради миру: рамковий документ // <http://uazakon.com/document/tpart06/isx06386.htm>.

**Підписання рамкових документів та передача презентацій
щодо участі в програмі НАТО „Партнерство заради миру”⁶⁶**

Підписання рамкового документа ПЗМ	Країна	Підписано	Передача презентаційного документа щодо участі країни в ПЗМ
26.01.1994	Румунія (2)	Міністр закордонних справ Мелескану	28.04.1994
27.01.1994	Литва (2)	Президент Бразаускас	10.06.1994
02.02.1994	Польща (1)	Прем'єр-міністр Павляк	25.04.1994
03.02.1994	Естонія (2)	Міністр закордонних справ Люїк Он	08.07.1994
08.02.1994	Угорщина (1)	Міністр закордонних справ Єшенскі	06.06.1994
08.02.1994	Україна	Міністр закордонних справ А. Зленко	25.05.1994
09.02.1994	Словаччина (2)	Прем'єр-міністр Меч'яр	25.05.1994
14.02.1994	Латвія (2)	Прем'єр-міністр Валдіс Біркавс	18.07.1994
14.02.1994	Болгарія (2)	Президент Желю Желєв	06.06.1994
23.02.1994	Албанія	Президент Салі Беріша	22.09.1994
10.03.1994	Чеська Республіка (1)	Прем'єр-міністр Вацлав Клаус	17.05.1994
16.03.1994	Молдова	Президент Мірча Снегур	06.09.1994
23.03.1994	Грузія	Міністр закордонних справ А.Чиквадзе	07.03.1995
30.03.1994	Словенія (2)	Прем'єр-міністр Янез Дрновсек	20.07.1994
04.05.1994	Азербайджан	Президент Гейдар Алієв	
09.05.1994	Фінляндія	Міністр закордонних справ Хейкка Хаавісто	10.05.1994
09.05.1994	Швеція	Міністр закордонних справ Марґарета Аф Уґлас	10.05.1994
10.05.1994	Туркменістан	Віце-прем'єр Б. Шихмурадов	
27.05.1994	Казахстан	Міністр закордонних справ Канат Саудабаєв	02.12.1994
01.06.1994	Киргизстан	Президент Аскар Акаєв	
22.06.94	Російська Федерація	Міністр закордонних справ Андрій Козирєв	05.07.1994
13.07.1994	Узбекистан	Міністр закордонних справ Саїдмухтар Саїдкасімов	
05.10.1994	Вірменія	Міністр закордонних справ Ваган Папазян	
11.01.1995	Білорусь	Міністр закордонних справ Владімір Сянюк	
10.02.1995	Австрія	Міністр закордонних справ Алоїз Мок	31.05.1995
15.11.1995	Колишня югославська Республіка Македонія	Голова уряду Бранко Чрвенковскій	26.11.1995
11.12.1996	Швейцарія	Міністр закордонних справ Ф. Котті	
01.12.1999	Ірландія	Міністр закордонних справ Ендрюс	
25.5.2000	Хорватія	Міністр закордонних справ Тоніно Пікула	
20.2.2002	Таджикистан	Посол Шаріф Рахімов	
14.12.2006	Боснія і Герцеговина	Президент Небойша Радмановіч	
14.12.2006	Чорногорія	Президент Філіпп Вуяновіч	
14.12.2006	Сербія	Президент Борис Тадіч	

(1) Приєдналися до НАТО 16 березня 1999 р.

(2) Приєдналися до НАТО 29 березня 2004 р.

⁶⁶ NATO: Partnership // <http://www.nato.int/pfp/sig-date.htm>.

Підписання рамкових документів і передача презентацій щодо участі в програмі НАТО „Партнерство заради миру” відбувалось у 1994 р., коли 23 країни Європи та Азії стали країнами-партнерами НАТО. Пізніше у 1995–2002 рр. до програми приєдналося ще сім країн. На Ризькому саміті НАТО до програми були запрошені три колишні югославські республіки – Боснія і Герцеговина, Чорногорія та Сербія, які підписали рамковий документ ПЗМ 14 грудня 2006 р. (табл. 4).

На Вашингтонському саміті в 1999 р. з метою посилення уваги ПЗМ до оперативних питань й участі країн-партнерів у прийнятті рішень і плануванні в Партнерстві запроваджено **Концепцію оперативної спроможності**, спрямовану на розвиток тіснішої військової співпраці та вдосконалення військової ефективності багатонаціональних сил. Було розроблено **Політико-військові рамки** з метою поглиблення консультацій під час ескалації кризи, у разі необхідності розгортання миротворчих сил та залучення партнерів на ранніх етапах обговорення оперативного планування, запроваджено навчально-освітню програму підвищення кваліфікації ПЗМ для поліпшення оперативної сумісності – забезпечення здатності збройних сил країн-партнерів краще взаємодіяти з підрозділами з країн-членів НАТО в спільних миротворчих операціях.

При восьми військових штабах НАТО створено штабні елементи ПЗМ, у яких служать офіцери з країн-партнерів. Із 2001 р. діє Система партнерства з обробки й обміну інформацією у реальному масштабі часу (PRIME), яка дає країнам-партнерам і членам НАТО змогу обмінюватись інформацією та робити запити і пропонувати свою участь та ресурси в рамках програм НАТО⁶⁷.

На Празькому саміті НАТО в листопаді 2002 р. запропоновано новий механізм співпраці – **План дій партнерства** задля посилення політичного діалогу з партнерами і подальшого задіяння їх у процес планування, виконання та нагляду над заходами, у яких вони брали участь. Розроблявся План дій Партнерства проти тероризму і був запропонований Індивідуальний План дій партнерства (IPAP), новий двосторонній механізм задоволення потреб країн-партнерів у сфері реформ, спрямований на тих партнерів, які були зацікавлені в поглибленні підтримки з боку Альянсу в проведенні національних реформ, зокрема в секторі безпеки й оборони. IPAP розробляється на дворічний термін та об'єднуються всі механізми співпраці країни-партнера з Альянсом та передбачає інтенсифікований політичний діалог із відповідних питань співпраці. Цей план полегшує координацію

⁶⁷ Довідник НАТО.– Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2006.– С. 199.

двосторонньої допомоги, яку надають держави НАТО і партнери, та взаємодію з іншими відповідними міжнародними організаціями. Першою країною, яка створила Індивідуальний план дій партнерства з НАТО, стала Грузія – у листопаді 2004 р.

Нові кроки до зміцнення євроатлантичного партнерства були зроблені у червні 2004 р., на Стамбульському саміті Альянсу, де був створений План дій партнерства щодо розвитку оборонних можливостей із метою надання підтримки партнерам у процесі побудови ефективних і демократичних оборонних інституцій, підвищення рівня оперативної сумісності між військовими силами НАТО та країн-партнерів, а також трансформації оборонних ресурсів відповідно до нових оперативних завдань і можливостей НАТО. Також було прийнято рішення зосередити особливу увагу

НАТО на співпраці з країнами-партнерами у двох стратегічно важливих регіонах: на Кавказі (Вірменія, Азербайджан і Грузія) та Центральній Азії (Казахстан, Киргизька Республіка, Таджикистан, Туркменістан й Узбекистан). У ці регіони було призначено спеціальних представників НАТО офіцерів зі зв'язків.

У практичному плані ПЗМ передбачає такі форми співробітництва⁶⁸:

- консультації з питань безпеки й оборони, як-от: виконання місії із реагування на кризові ситуації, регіональні питання та проблеми, технічні проблеми проведення оборонної реформи, формування оборонного бюджету і планування;

- спільні місії – від Балкан до Афганістану, Іраку і Дарфуру;

- участь у військових навчаннях та програмах військової підготовки НАТО з метою посилення їх спроможності виконувати завдання у межах операцій під проводом НАТО;

- обмін досвідом та надання допомоги у вирішенні численних проблем, пов'язаних з оборонною реформою, спрямованою, передусім, на скорочення чисельних збройних сил і великої кількості зброї та боєзапасів, економічними й соціальними наслідками реформи, розвиток ефективних оборонних інституцій та забезпечення цивільного і демократичного контролю над ними;

- боротьба з тероризмом – відповідно до Плану дій Партнерства проти тероризму, ухваленого НАТО і країнами-партнерами на Празькому саміті 2002 р., передбачається вдосконалення обміну розвідувальною інформацією та співпраця у таких галузях, як захист кордонів, антитерористична підготовка і навчання, а також розвиток сил та засобів

⁶⁸ Співпраця НАТО з партнерами // http://www.nato.int/issues/cooperation_partners/index-kr.html.

оборони проти терористичних нападів і спроможності долати їхні наслідки;

- боротьба з розповсюдженням зброї, проведення консультацій із метою поглиблення взаєморозуміння, вдосконалення обміну інформацією стосовно різних аспектів розповсюдження зброї;

- практичні заходи щодо вирішення проблем протипіхотних мін і легкої зброї – у межах створеної Радою євроатлантичного партнерства Спеціальної робочої групи з питань легкої та стрілецької зброї і протипіхотних мін, у межах якої відбувається обмін інформацією щодо вирішення питань контролю над переміщенням такої зброї, наприклад, через застосування національних засобів експортного контролю та правоохоронних механізмів⁶⁹;

- розробка вдосконалення процедур, що регулюють проведення спільних операцій реагування на природні й техногенні катастрофи, які регулярно відпрацьовуються під час військових навчань і в ході практичних семінарів, спільна участь НАТО та країн-партнерів у рятувальних операціях, захист і допомога жертвам наслідків катастроф;

- наукова співпраця у рамках програми „Безпека через науку” та програми діяльності Комітету з проблем сучасного суспільства, які передбачають можливість спільно працювати над дослідженнями, пов’язаними з обороною проти тероризму та протидією іншим загрозам безпеці, а також над екологічними і суспільними питаннями.

„Партнерство заради миру” відіграє важливу роль в еволюційному процесі прийняття нових членів у НАТО. Ця програма стала важливим і невід’ємним елементом архітектури європейської безпеки, допомагаючим розширювати й активізувати політичне та військове співробітництво. Відповідно до Рамкового документа ПЗМ, який був прийнятий главами держав і урядів одночасно з Документом-запрошенням до участі в ПРМ, НАТО бере на себе зобов’язання проводити консультації з будь-яким активним партнером, якщо такий партнер убачатиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності чи безпеці.

Усі члени ПЗМ є також членами Ради євроатлантичного партнерства, що забезпечує загальну основу співпраці між НАТО і державами-партнерами.

У 1994 р. Україна стала першою країною-членом СНД, яка приєдналася до Партнерства заради миру. Україна бере участь у

⁶⁹ У рамках ПЗМ проводяться навчання з режиму адміністрування і безпеки місць зберігання зброї, утилізації і знищення надлишкових запасів, вилучення та знищення зброї під час миротворчих операцій. У 2000 р. було створено спеціальний Цільовий фонд для реалізації проекту зі знищення протипіхотних мін, надлишкових боєзапасів, легкої і стрілецької зброї.

програмі на основі Рамкового документа Програми НАТО „Партнерство заради миру”, підписаного 8 лютого 1994 р., та Презентаційного документа щодо участі України в програмі „Партнерство заради миру”, переданого НАТО 25 травня 1994 р., у Брюсселі, які не підлягають ратифікації. Зобов'язання України за цими документами мають політичний характер, а участь передбачає практичну співпрацю з НАТО у військовій, військово-технічній, військово-політичній галузях, а також у питаннях науки, екології, оборонної економіки та ін. Щорічно на основі пропозицій структур НАТО та держав-членів і партнерів формується Робоча програма партнерства (РПП), до якої входять засідання комітетів і робочих груп НАТО, що працюють на рівні експертів та відкриті для участі держав-партнерів, навчальні курси, військові навчання й тренування, конференції і семінари, обмін візитами тощо. На основі РПП міністерствами і відомствами України, залученими до співробітництва з НАТО, щорічно формується Індивідуальна програма партнерства (ІПП) України. Як правило, вона містить понад 250 заходів (наприклад, до ІПП-2002 увійшло 275 заходів)⁷⁰.

У квітні 1999 р. в Києві відкрито Офіс зв'язку НАТО (NLO), який очолює цивільна особа і який повинен працювати безпосередньо з українськими офіційними особами, заохочуючи їх до цілковитого використання можливостей співпраці у рамках Хартії Україна – НАТО і програми ПЗМ, а в серпні 2004 р. було відкрито Офіс оборонної документації НАТО в Україні, завданням якого є поліпшення доступу до документації підрозділам і штабам, що беруть участь у заходах ПЗМ.

6.2.2. Співпраця з країнами Середземноморського регіону

Початок співпраці Альянсу з країнами Центральної і Східної Європи передував появі середземноморської ініціативи НАТО, яка разом із „Партнерством заради миру” має на меті розвиток інтеграційних процесів між Альянсом та третіми країнами, адже безпека в Європі в цілому тісно пов'язана з безпекою і стабільністю Середземноморського регіону.

В епоху „холодної війни” у політиці блоку домінував східний напрям і Середземномор'я вважалося „південним флангом НАТО”. Після закінчення блокового протистояння значно зросла небезпека регіональних конфліктів, таких як напад Іраку на Кувейт, криза на Балканах, активізація міжнародного тероризму, тому в сучасних умовах

⁷⁰ Договірні-правова база відносин України з НАТО. Сайт МЗС України // <http://www.mfa.gov.ua/mfa/ua/publication/content/1721.htm>.

внесок НАТО у забезпечення Середземноморської безпеки виражається головним чином у реалізації принципу колективної оборони, подоланні криз, миротворчості й підтримці режиму нерозповсюдження ядерної зброї⁷¹.

У стратегічній концепції НАТО, прийнятій у 1991 р. у Римі, перераховані основні виклики НАТО в період після закінчення „холодної” війни, коли основну небезпеку для Альянсу становлять чинники, які значною мірою присутні в регіоні Середземномор'я – економічні, соціальні й політичні труднощі, етнічні конфлікти, територіальні суперечки, ризик розповсюдження зброї масового знищення і балістичних ракет, брак життєво важливих ресурсів, акти саботажу й терору. До того ж південне Середземномор'я володіє украй вигідним транспортно-географічним положенням, тут є значні запаси нафти та газу. При тому регіон є потенційно нестабільним із позиції загроз тероризму.

Усі проблеми, що пов'язані із Середземноморським регіоном, можна поділити на п'ять груп⁷²:

- економічна і демографічна невідповідність між Європою та Північною Африкою, яка становить загрозу для стабільності сучасної системи міжнародних відносин, спричиняє збільшення легальної і нелегальної еміграції до Європи;

- наявність у регіоні територіальних суперечок і взаємних претензій між державами (проблема Західної Сахари, Кіпру, Близькосхідна криза, відносини між Палестиною та Ізраїлем);

- проблема обмеженості ресурсів і їх нерівний розподіл, зокрема прісної води, що може стати джерелом регіональних суперечностей між державами, які можуть також становити загрозу для системи міжнародних відносин;

- можливість розповсюдження ядерної зброї в регіоні, оскільки деякі країни Середземномор'я або близькі до винаходу атомної бомби, або володіють зброєю масового знищення де-факто;

- проблема міжнародного тероризму в Середземноморському регіоні, для вирішення якої потрібна координація зусиль усього міжнародного співтовариства, у тому числі й Північноатлантичного союзу.

НАТО орієнтується на вирішення цих проблем для того, щоб впливати на події у позитивному для себе ключі, для недопущення регіональної кризи, що насамперед стосується тих членів Альянсу, які мають вихід до Середземного моря, хоча загроза тероризму виходить далеко за межі регіону.

⁷¹ Solana J. NATO and the Mediterranean // <http://www.nato.int/docu/articles/1997/a970301b.htm>.

⁷² NATO Speech: Concluding Remarks DepSecGen Conference Rome, Italy.– 23 March 2002 // <http://www.nato.int/docu/speech/2002/s020323a.htm>.

У січні 1994 р. на саміті НАТО в Брюсселі було оголошено про намір сприяти зміцненню довіри і взаєморозуміння між країнами Близького Сходу, що можна вважати початком Середземноморського діалогу. У кінці того ж року НАТО заявила про готовність установити контакти між Північноатлантичним союзом і країнами Середземномор'я⁷³. Приєднатися до Середземноморського діалогу у 1995 р. були запрошені Єгипет, Ізраїль, Мавританія, Марокко і Туніс, а згодом – Йорданія, у 2000 р. – Алжир⁷⁴.

Важливе значення для близькосхідного примирення мало запрошення до Середземноморського діалогу поруч з арабськими країнами також і Ізраїлю. Підтримка мирного процесу на Близькому Сході є однією з основоположних цілей Середземноморського діалогу⁷⁵.

На зустрічі 1997 р. у Мадриді була створена Група середземноморської співпраці, до якої увійшли політичні радники держав-членів організації і яка стала першим постійним форумом для дискусій та обміну думками. Було ухвалене рішення про відкриття представництв НАТО в країнах Середземномор'я. Як і в Центральній та Східній Європі мало місце створення контактних груп як першого кроку на шляху встановлення партнерських відносин. На постійній сесії Ради НАТО в 1999 р. було ухвалене рішення про поглиблення „політичної і практичної співпраці в рамках Середземноморського діалогу”⁷⁶. Також на конференціях у Римі (1997 р.) і Валенсії (1999 р.) презентовано ідеї про необхідність активнішої ролі НАТО в регіоні, зважаючи на зростаючу нестабільність і невіддільність проблем середземноморської безпеки від безпеки європейської⁷⁷.

Стратегічна концепція НАТО 1999 р. надала Середземноморському діалогу нового виміру, оскільки Альянс декларував активне залучення у справи регіонів, розміщених поза традиційною і зафіксованою при створенні цього блоку зоною відповідальності, а також те, що „Середземноморський регіон представляє для Північноатлантичного союзу особливий інтерес”⁷⁸.

⁷³ Бакланов А. Средиземноморские диалоги НАТО // *Международ. жизнь.* – 2000. – № 2. – С. 60–61.

⁷⁴ Катин В. Средиземное море – зона интересов НАТО // http://www.ng.ru/world/2000-03-29/6_mediterr.html.

⁷⁵ Nordam J. Dispelling misconceptions and building confidence // <http://www.nato.int/docu/review/1997/9704-6.htm>.

⁷⁶ Заседание Североатлантического совета на высшем уровне Вашингтон, округ Колумбия 23–25 апреля 1999 г. Коммюнике и заявления, [б.м.] – С. 16.

⁷⁷ Santis N. de The future of NATO's Mediterranean initiative // <http://www.nato.int/docu/review/1998/9801-10.htm>.

⁷⁸ Заседание Североатлантического совета на высшем уровне Вашингтон, округ Колумбия 23–25 апреля 1999 г. Коммюнике и заявления, [б.м.] – С. 31.

На Стамбульському саміті НАТО у червні 2004 р. країнам-учасницям Середземноморського діалогу запропоновано встановити більш розширене партнерство та прийнято нову особливу Стамбульську ініціативу співпраці, спрямовану на заінтересовані країни ширшого Близького Сходу з пропозицією посилити безпеку і стабільність за допомогою встановлення взаємовигідних двосторонніх відносин. Стамбульське рішення про створення більш амбіційної та розширеної структури Середземноморського діалогу передбачає посилення політичного діалогу.

Загалом Середземноморський діалог має політичний і практичний складники.

У рамках **політичного діалогу** проводяться регулярні двосторонні зустрічі за участю країн-учасниць Діалогу і членів НАТО, а також багатосторонні зустрічі – як на рівні послів, так і на робочому рівні. Також відбуваються багатосторонні конференції на рівні послів та візити вищих посадових осіб, індивідуальні політичні консультації з країнами-учасницями із широкого кола питань, які стосуються безпеки в Середземномор'ї та подальшого розвитку політичної і практичної співпраці. Посилюється роль громадської дипломатії з метою створення більш позитивного образу НАТО у країнах регіону. Для підвищення рівня довіри і кращого розуміння політики та цілей Альянсу країнами регіону Генеральний секретар НАТО здійснив ряд час важливих візитів до країн-учасниць Діалогу. Найважливіші події у відносинах НАТО і країн Середземноморського діалогу подано в табл. 5.

Таблиця 5

Важливі події у відносинах НАТО і країн Середземноморського діалогу

Хронологія подій у рамках Середземноморського діалогу	
21 жовтня 2007 р.	Зустріч заступника Генерального секретаря НАТО з Прем'єр-міністром Йорданії
9 жовтня 2007 р.	НАТО і Єгипет укладають Індивідуальну програму кооперації
7–8 березня 2007 р.	Візит представників військового командування НАТО до Алжиру
5 березня 2007 р.	Візит міністра закордонних справ Єгипту до штаб-квартири НАТО
9 лютого 2007	Робочий ланч міністрів оборони Альянсу та країн Середземноморського діалогу
31 січня 2007 р.	Візит міністра закордонних справ Ізраїлю до штаб-квартири НАТО
22–23 січня 2007 р.	Візит голови військового комітету до Єгипту
16 жовтня 2006 р.	Прийняття програми співробітництва між НАТО та Ізраїлем у рамках Середземноморського діалогу
6 квітня 2006 р.	Зустріч високого рівня у Марокко
10 лютого 2006 р.	Міністри оборони НАТО і країн Середземномор'я висловлюються за посилення співробітництва
12 жовтня 2005 р.	Візит Генерального секретаря НАТО до Єгипту
14 липня 2005 р.	Перший візит Генерального секретаря НАТО до Мавританії
28 квітня 2005 р.	Візит Генерального секретаря НАТО до Тунісу

24 лютого 2005 р.	Візит Генерального секретаря НАТО до Ізраїлю
17 лютого 2005 р.	Візит Генерального секретаря НАТО до Марокко
13 січня 2005 р.	Візит Генерального секретаря НАТО до Йорданії
8 грудня 2004 р.	Відзначення НАТО десятої річниці Середземноморського діалогу
25 листопада 2004 р.	Історичний перший візит до Алжиру
28 червня 2004 р.	НАТО підвищує рівень Середземноморського діалогу моря до справжнього співробітництва, розпочинаючи Стамбульську ініціативу співробітництва
20 грудня 2001 р.	Перший візит президента Алжиру до штаб-квартири НАТО
14 березня 2000 р.	Алжир вступає до Середземноморського діалогу
листопад 1995 р.	Йорданія вступає до Середземноморського діалогу
1994 р.	До Середземноморського діалогу вступають Єгипет, Ізраїль, Мавританія, Марокко, Туніс
Конференції послів	
2006 р.	Конференція НАТО–Кувейт <i>"НАТО і Країни Затоки: Перед лицем загальних викликів через Стамбульську ініціативу співробітництва"</i>
2005 р.	Міжнародна конференція <i>"НАТО і ширший регіон Близького Сходу"</i>
2004 р.	Міжнародна конференція <i>"НАТО, Середземномор'я і ширший регіон Близького Сходу"</i>
2003	Міжнародна конференція <i>"Безпека НАТО і Середземного моря: практичні кроки у напрямку до співпраці"</i>
2002 р.	Міжнародна конференція <i>"Від діалогу до співробітництва: безпека Середземного моря і НАТО: майбутні перспективи"</i>
1999 р.	Майбутнє Середземноморської ініціативи НАТО <i>Міжнародна конференція НАТО у Валенсії</i>
1997 р.	Середземноморська ініціатива НАТО <i>Міжнародна конференція НАТО і RAND (Рим)</i>
1995 р.	Середземноморська безпека, нові проблеми і виклики. <i>Міжнародна конференція НАТО і RAND (Брюссель)</i>
Зустрічі, на яких розглядалися питання співробітництва НАТО і країн Середземноморського регіону	
28–29 червня 2004 р. Стамбул, Туреччина.	Північноатлантична рада, голови держав та урядів
21–22 листопада 2002 р. Прага, Чеська Республіка.	Північноатлантична рада, голови держав та урядів
14–15 травня 2002 р. Рейк'явік, Ісландія	Міністри закордонних справ
24–26 квітня 1999 р. Вашингтон, США	Північноатлантична рада, голови держав та урядів
8 липня 1997 р. Мадрид, Іспанія	Північноатлантична рада, голови держав та урядів
29 травня 1997 р. Сінтра, Португалія	Північноатлантична рада, міністри закордонних справ
1 грудня 1994 р. Брюссель, Бельгія	Північноатлантична рада, міністри закордонних справ

Середземноморський діалог також спрямований на розвиток практичної співпраці. Щороку розробляється робоча програма, до якої входять семінари, робочі зустрічі та інші заходи у галузі інформації, науки

і докільця, цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій, урегулювання криз, оборонної політики і стратегії, безпеки кордонів, легкої і стрілецької зброї, розмінування в гуманітарних цілях, оборонної реформи й оборонної економіки, консультації з питань тероризму і розповсюдження зброї масового знищення. Також у рамках військового складника робочої програми передбачається запрошення країн Діалогу на навчання НАТО/ПЗМ як спостерігачів і учасниць, до участі в навчальних заходах та відвідання військових установ НАТО.

Складником такої співпраці є дружні візити кораблів постійної військово-морської групи НАТО до портів, навчання інструкторів на місцях мобільними навчальними групами НАТО, візити експертів НАТО, консультації у рамках військової програми за участю військових представників НАТО і країн - учасниць Середземноморського діалогу.

Єгипет, Йорданія і Марокко, країни-учасниці діалогу, брали участь в операціях під проводом НАТО в рамках Сил втілення (ІФОР) і Сил стабілізації (СФОР) у Боснії і Герцеговині й Силах Косова (КФОР)⁷⁹.

На Стамбульському саміті запропоновано розширити і посилити практичну співпрацю. У сфері співробітництва між військовими, Це означає досягнення оперативної сумісності; розширення участі підрозділів із країн-учасниць діалогу в операціях під проводом НАТО з реагування на кризові ситуації; розвиток демократичного контролю над збройними силами; боротьба з тероризмом; допомога НАТО в доланні загрози з боку зброї масового знищення; співробітництво у сфері безпеки кордонів; вдосконалена співпраця у сфері цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій. Це також управління повітряним простором, озброєння, концептуальні аспекти оборони і безпеки, оборонна реформа й економіка оборони, наукові та екологічні питання, матеріально-технічне забезпечення, медичні питання, метеорологія, океанографія, стандартизація, навчання і підготовка, питання військової освіти, тренування і доктрин⁸⁰.

Стамбульська ініціатива співпраці, ухвалена на Стамбульському саміті, означала пропозицію участі державам Близького Сходу, наприклад членам Ради співробітництва країн Перської затоки. Прийняли запрошення Бахрейн, Кувейт, Катар, Оман, Саудівська Аравія й Об'єднані Арабські Емірати. Головними пріоритетами ініціативи є боротьба з тероризмом та розповсюдженням зброї масового знищення. Вона буде зосереджена на практичній співпраці у тих сферах, де може бути

⁷⁹ Довідник НАТО.– Brussels, 2006.– С. 232.

⁸⁰ Довідник НАТО.– Brussels, 2006.– С. 233.

корисним досвід НАТО для забезпечення довгострокової безпеки і стабільності у регіоні. Це можуть бути консультації з питань оборонної реформи, бюджетного планування та відносин між цивільними і військовими, поліпшення оперативної сумісності, участь у навчаннях і тренінгових програмах, індивідуальна участь в операціях із підтримання миру під проводом НАТО, боротьба з тероризмом, співпраця у сфері цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій та ін.

Процес налагодження Середземноморського діалогу, що реалізується НАТО, є невід'ємним складником підходу Альянсу до безпеки, який створює рамки для укріплення довіри, сприяє розвитку прозорості у регіоні, а також плідно інтегрується з іншими міжнародними зусиллями. Середземноморський діалог становить для НАТО особливий інтерес, оскільки безпека Європи тісно пов'язана з безпекою і стабільністю Середземномор'я.

6.2.3. Відносини НАТО і Росії

У радянський період практично будь-які дії НАТО розглядалися в радянській літературі як ворожі й агресивні. Проте з кінця 1980-х років у аналізі відносин із НАТО спостерігається перехід від конфронтаційного тону до ідеї рівноправної, взаємовигідної співпраці⁸¹.

Відносини між Росією і НАТО було офіційно встановлено у 1991 р. на першому урочистому засіданні Ради північноатлантичної співпраці. У березні 1992 р., у зв'язку із завершенням „холодної війни”, Росія була прийнята у члени Ради Північноатлантичної співпраці. За короткий строк, уже у 1994 р., Росія приєдналася до програми „Партнерство заради миру”. Росія і НАТО підписали рамковий документ програми „Партнерство заради миру” та Індивідуальну програму в рамках ПЗМ. Почав активно розвиватися політичний діалог, а увага сконцентрувалася на питаннях, уже не пов'язаних із минулим радянсько-американським суперництвом – взаємодії з урегулювання локальних конфліктних ситуацій, а також скорочення стратегічних ядерних арсеналів, запобігання розповсюдженню ядерної зброї.

Уже від початку розвитку відносин між НАТО та Росією в останньої виникає пересторога щодо розширення Альянсу. У 1991 р. з'являються перспективи розширення НАТО на схід. Починаючи з 1993 р., тема розширення Північноатлантичного альянсу на схід утворює одну з головних проблем у відносинах між Росією і Заходом, стає вирішальним чинником у формуванні російської зовнішньої політики. „Чинник НАТО” визначає характер внутрішньополітичної боротьби у Росії – із перевагою антинатівської

⁸¹ Савельев А. Предотвращение войны и сдерживание: подходы ОВД и НАТО // МЭиМО.– 1989.– № 6.– С. 19–29.

пропаганди. Коли питання про розширення стало серйозно обговорюватися в НАТО, Росія вимагала особливої ролі у вирішенні долі відносин між Альянсом і країнами Східної Європи, а також колишніми республіками СРСР.

Із 1996 р. розгорнуто російський миротворчий контингент для участі спільно з представниками країн-членів НАТО в миротворчих силах у Боснії і Герцеговині під керівництвом НАТО.

Офіційною основою відносин між Росією та НАТО став підписаний 27 травня 1997 р. у Парижі Основоположний акт про взаємні відносини, співпрацю і безпеку. Було засновано **Постійну спільну раду** (ПСР) як форум для регулярних консультацій із питань безпеки. Започаткування діалогу мало на меті, окрім іншого, також досягнення порозуміння щодо близького розширення Альянсу.

У травні 1998 р. на сесії Північноатлантичної асамблеї парламентарі країн НАТО та Росії створили спільну робочу групу (по сім представників із кожної сторони) для спостереження за розвитком відносин між Росією та НАТО. Разом із тим після підписання Основоположного акта не відбулося прориву у взаємостосунках партнерів на рівні військових та інших структур, у просуванні до нової системи європейської безпеки, заснованої на стратегічній взаємодії Росії і НАТО. Єдиним реальним полем співпраці залишалися Сили стабілізації в Боснії (SFOR) і маневри у рамках ПЗМ.

У березні 1998 р., з метою сприяння консультаціям і співпраці між НАТО і Росією, була створена Російська місія при НАТО.

На початку 1999 р. відбулося різке погіршення відносин. Із початком війни в Югославії Росія припинила участь в ПСР і фактично бойкотувала „Партнерство заради миру”, зважаючи на розбіжності з приводу військово-повітряної кампанії НАТО. Відносини між Росією та НАТО стабілізувалися і почали істотно поліпшуватися з осені 1999 р., відколи посаду Генерального секретаря НАТО посів лорд Робертсон.

На початку 2001 р. у Москві відкрився Центр інформації НАТО (NIO), який працює на поліпшення взаєморозуміння за допомогою поширення інформації і публікацій, організації семінарів і конференцій.

Після терористичних нападів 11 вересня 2001 р. у Сполучених Штатах стала очевидною необхідність узгоджених дій на міжнародному рівні для ефективної протидії тероризму й іншим загрозам безпеки. Росія відкрила свій повітряний простір для кампанії міжнародної коаліції в Афганістані та надала розвідувальну інформацію на підтримку антитерористичної коаліції. Невдовзі після цього було реалізовано ряд контактів між Росією і НАТО на рівні Генерального секретаря Альянсу та президента Росії, а також зустріч міністрів закордонних справ Росії і держав-членів НАТО у грудні 2001 р., що стало відчутним стимулом у розвитку відносин між сторонами.

У результаті інтенсивних переговорів 28 травня 2002 р. в Римі було ухвалено спільну декларацію про нову якість відносин між Росією та НАТО. Підписана главами держав і урядів Росії та країн-членів НАТО, вона заснувала

Рада Росія – НАТО (РРН), яка прийшла на заміну ПСР. Рада Росія – НАТО і підпорядковані їй структури діють на основі принципу консенсусу й постійного політичного діалогу в сферах, які було визначено в Основоположному акті, зокрема таких, як боротьба з тероризмом, урегулювання криз, боротьба з розповсюдженням зброї масового знищення, заходи з контролю над озброєннями і розбудови довіри, тактична протиракетна оборона, матеріально-технічне забезпечення, співпраця між військовими, оборонна реформа і надзвичайні ситуації цивільного характеру, а також і в інших, таких як наукова співпраця і проблеми сучасного суспільства.

У рамках РРН Росія і держави-члени НАТО розвивають політичний діалог з актуальних питань безпеки, таких як ситуація в Афганістані, Сербії та Чорногорії, Боснії і Герцеговині, Грузії тощо. Налагоджено також практичну роботу в ключових сферах – через різні підпорядковані робочі групи та комітети. Рада Росія – НАТО є основною структурою для розвитку відносин між Росією і НАТО.

Таблиця 6

Ключові дати у відносинах Росія – НАТО⁸²

Рік	Подія
1991	Росія вступає у Раду євроатлантичного співробітництва
1994	Росія приєднується до програми „Партнерство заради миру”
1996	Російський миротворчий контингент розгорнуто у Боснії і Герцеговині
1997	Підписання 27 травня у Парижі Основоположного акта і створення Постійної спільної ради
1998	Відкриття місії Російської Федерації при НАТО
1999	Росія призупиняє свою участь у ПСР у зв'язку з повітряною кампанією НАТО в Косово
2000	Відновлення і розширення партнерства в ПСР після обрання президентом Росії В. Путіна
2001	У Москві відкривається інформаційне бюро НАТО
2002	НАТО відкриває Військову місію зв'язку в Москві. Підписання 28 травня у Римі Римської декларації і створення Ради Росія–НАТО
2003	13 травня, засідання РРН уперше проводиться у Москві

У травні 2002 р. з метою поліпшення прозорості і сприяння регулярним контактам, обміну інформацією та для проведення консультацій між Військовим комітетом НАТО і російським Міністерством оборони в Москві створено Військову місію зі зв'язків. У 2003 р. між канцелярією Генерального секретаря НАТО і секретаріатом міністра оборони Росії встановлено прямий захищений телефонний зв'язок.

При Верховному оперативному командуванні НАТО в Монсі у Бельгії (Верховне командування об'єднаних збройних сил НАТО в Європі) у 2004 р.

⁸² Россия–НАТО: выстраивая углубленные отношения.– Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2004.

було створено російське Військове бюро зі зв'язків. Російські офіцери також призначені до Центру координації Партнерства в SHAPE, де вони сприяють участі в заходах у рамках ПЗМ⁸³.

Після останньої хвилі розширення НАТО спостерігається певне охолодження відносин Росії з НАТО. Росія офіційно визнає, проте рішуче не підтримує право країн колишнього СРСР самостійно будувати свої відносини з НАТО.

6.2.4. Співпраця НАТО й ООН

Значення принципів і завдань ООН для НАТО пояснюється тим, що у Північноатлантичному договорі 1949 р., саме у преамбулі, зазначено, що Статут ООН є основою, на якій функціонує Північноатлантичний союз. Відповідно до ст. 1 держави-члени організації беруть на себе зобов'язання мирно вирішувати всі міжнародні суперечки згідно з метою Статуту ООН та утримуватися від застосування сили або загрози її застосування, якщо це суперечить цілям ООН. Загалом посилання на Статут ООН є у декількох статтях Північноатлантичного договору. Статут ООН забезпечує правову базу для створення Північноатлантичного союзу, в ньому визначається загальна відповідальність Ради Безпеки ООН за мир і безпеку в усьому світі.

Прямий зв'язок між Північноатлантичним договором і Статутом ООН є фундаментальним принципом Північноатлантичного союзу.

Інтенсивні відносини між ООН та НАТО почали розвиватися з 1992 р., у зв'язку з конфліктом у колишній Югославії, коли було офіційно заявлено про готовність Альянсу виконувати операції з підтримання миру під егідою Ради Безпеки ООН. Протягом 1990-х років НАТО діяла на підтримку резолюцій Ради Безпеки ООН у Боснії і Герцеговині й Косові, співпрацювала з ООН над стримуванням етнічних заворушень на півдні Сербії і запобіганням громадянській війні в колишній югославській Республіці Македонія. Протягом останніх років Альянс офіційно взяв на себе відповідальність за Міжнародні сили сприяння безпеці під мандатом ООН в Афганістані. На умовах Резолюції Ради Безпеки ООН та на прохання тимчасового уряду Іраку НАТО надає допомогу з підготовки й оснащення іракських сил безпеки, у відповідь на прохання Африканського Союзу і в тісній співпраці з ООН та Європейським Союзом НАТО сприяла реалізації місії з припинення насильства в суданській провінції Дарфур (табл. 7).

⁸³ Довідник НАТО.– Brussels, 2006.– С. 212.

Головна увага у відносинах між НАТО й ООН надається, поза сумнівом, миротворчості. Генеральний секретар НАТО докладає генеральному секретарю ООН про прогрес, досягнутий в операціях під керівництвом НАТО, що проводяться за мандатом ООН, відповідальність за які приймає на себе НАТО, інформує ООН про головні рішення Північноатлантичної ради.

Розширилася співпраця на робочому рівні та посилились інформаційні потоки між організаціями, особливо після призначення в 1999 р. офіцера зв'язку НАТО до Департаменту ООН із миротворчих операцій і прикомандировування офіцера зв'язку з Бюро координації гуманітарних питань до Управління цивільного надзвичайного планування НАТО.

Таблиця 7

**Участь НАТО в миротворчих операціях
на прохання ООН**

Липень 1992 р.	Кораблі НАТО зі складу ВММС постійного базування в Середземному морі розпочали в Адріатиці операції з нагляду за виконанням ембарго ООН на постачання зброї республікам колишньої Югославії
Грудень 1992 р.	Заява міністрів закордонних справ країн НАТО про готовність виконувати операції з підтримання миру під егідою Ради Безпеки ООН
Грудень 1995 р.	Після підписання Дейтонської угоди щодо Боснії і Герцеговини НАТО отримала мандат ООН на втілення військових аспектів мирної угоди на основі резолюції Ради Безпеки 1031 (Сили стабілізації СФОР)
Червень 1999 р.	Створення сил у Косово (КФОР) на підставі Резолюції 1244 Ради Безпеки ООН
Серпень 2003 р.	НАТО бере відповідальність за Міжнародні сили сприяння безпеці під мандатом ООН в Афганістані
Липень 2004 р.	Створення місії з підготовки сил безпеки Іраку – після ухвалення Резолюції Ради Безпеки ООН 1546
Червень 2005 р.	Початок участі у забезпеченні місії з припинення насильства в суданській провінції Дарфур – у тісній співпраці з ООН та Африканським Союзом

Тепер головною сферою поглиблення відносин виступають міжнародні заходи у відповідь на боротьбу з тероризмом. НАТО бере активну участь у роботі Комітету ООН із боротьби з тероризмом, який було створено на виконання Резолюції Ради Безпеки ООН 1373 після терористичних нападів на США 11 вересня 2001 р.

Іншими важливими напрямками взаємодії організацій є співпраця щодо контролю за наркотиками і попередження злочинності, а також у сфері цивільного планування на випадок надзвичайних ситуацій.

Контрольні питання та завдання

1. Яку роль відіграє партнерство і співробітництво у забезпеченні безпеки країн-членів НАТО?
2. На яких принципах ґрунтується співпраця НАТО і ОБСЄ?
3. Як розвивалася співпраця НАТО та Європейського Союзу? Які завдання вона вирішує?
4. Яку роль відіграв Західноєвропейський Союз у формуванні європейського вектора політики НАТО?
5. Коли було започатковане євроатлантичне партнерство в НАТО?
6. Розкрийте зміст програми НАТО „Партнерство заради миру”.
7. Як розвивається співпраця з країнами Середземноморського регіону і Близького Сходу?
8. Розкрийте стан та проблеми співпраці НАТО і Росії.
9. Які чинники визначають перспективи співробітництва НАТО і Росії?
10. Охарактеризуйте результати співробітництва НАТО й ООН.

РОЗДІЛ 7

РОЗШИРЕННЯ НАТО

Розширення НАТО декларується як інструмент досягнення головної цілі Північноатлантичного союзу – посилення безпеки і стабільності в Євроатлантичному регіоні. Цей процес нині доповнює широкі тенденції до інтеграції, зокрема розширення Європейського Союзу та зміцнення Організації із безпеки і співробітництва в Європі.

Розширення членського складу Північноатлантичного союзу проводиться в результаті приєднання нових держав-членів до Північноатлантичного договору. Питання членства в НАТО загалом відображені у Вашингтонському договорі, а саме у статтях 10–13. Стаття 10 свідчить про можливість приєднання до Договору: „Сторони можуть за одностайною згодою запросити приєднатися до цього Договору будь-яку іншу європейську державу, здатну втілювати у життя принципи цього Договору і сприяти безпеці у Північноатлантичному регіоні”. Процедура розширення, відповідно до зазначених статей, передбачає, що „запрошена держава може стати Стороною у Договорі шляхом передачі свого документа про приєднання на збереження урядові Сполучених Штатів Америки”. США повідомляють кожну зі сторін про депонування документа про приєднання. Договір ратифікується сторонами.

Після прийому нові члени користуються всіма правами і приймають на себе всі зобов'язання, пов'язані з членством за Договором. Вони повинні прийняти і дотримуватися принципів, напрямів політики і процедури, які вже прийняті всіма членами союзу до часу їх вступу в організацію. Здатність виконувати такі зобов'язання не тільки на папері, але й на практиці є важливим чинником ухвалення Північноатлантичним союзом рішення про запрошення країни в НАТО.

Приєднання нових держав до Договору відбувається у декілька етапів.

Сучасна хвиля розширення НАТО розпочалася 10 січня 1994 р., коли на саміті НАТО в Брюсселі 16 керівників Північноатлантичного союзу заявили, що вони розраховують на розширення НАТО, яке розповсюджуватиметься на демократичні держави у східній частині Європи, і будуть його вітати. НАТО вивчає можливості та наслідки розширення. У вересні 1995 р. Північноатлантичний союз схвалив таке дослідження про розширення НАТО. Це дослідження стало основою підходу НАТО до запрошення нових членів.

Наступним важливим етапом для країн ЦСЄ був інтенсивний *індивідуальний діалог* у формі засідань, які допомогли країнам-партнерам краще розібратися в діяльності Північноатлантичного союзу і дало змогу НАТО встановити рівень відповідності країн-кандидатів критеріям членства. Як наступний етап практикувалися також інтенсивні індивідуальні зустрічі з державами-партнерами та поглиблений аналіз відповідних військових чинників, пов'язаних із країнами, зацікавленими в членстві у НАТО.

Одним із головних етапів є **запрошення** до початку переговорів про вступ до НАТО, яке відбувається у рамках країн-учасниць Альянсу на рівні глав держав. Рішення про запрошення кожного нового члена союзники ухвалюють за принципом консенсусу, обґрунтовуючи своє рішення на їхній власній думці про те, чи буде членство конкретної країни сприяти безпеці й стабільності в Північноатлантичному регіоні. Жодна країна, що не входить у Північноатлантичний союз, не має права вето або права здійснювати нагляд за процесом розширення чи пов'язаними з ним рішеннями⁸⁴. Керівники Північноатлантичного союзу запросили Чеську Республіку, Угорщину та Польщу розпочати переговори про приєднання до НАТО на зустрічі в Мадриді 8 липня 1997 р. Болгарію, Естонію, Латвію, Литву, Румунію, Словаччину і Словенію до початку переговорів про вступ запросили на Празькому саміті у листопаді 2002 р. (табл. 8).

Таблиця 8

Розвиток участі в НАТО

1949 р.	Підписання Вашингтонського договору: Великобританія, Данія, Ісландія, Італія, Канада, Люксембург, Нідерланди, Норвегія, Португалія, Сполучені Штати Америки, Франція.
1952 р.	Приєднання: Греція, Туреччина
1955 р.	Приєднання: Федеративна Республіка Німеччини
1982 р.	Приєднання: Іспанія
1990 р.	Приєднання: територія колишньої Німецької демократичної республіки у результаті об'єднання з ФРН стає частиною НАТО
1999 р.	Приєднання: Угорщина, Польща, Чеська Республіка
2004 р.	Приєднання: Болгарія, Латвія, Литва, Румунія, Словаччина, Словенія, Естонія

⁸⁴ Росія безрезультатно наполягала на праві вето у вирішенні з НАТО важливих питань, які стосуються європейської безпеки, особливо у питанні прийняття до альянсу колишніх республік СРСР, що не було досягнуто, хоча через механізм Постійної спільної ради НАТО–Росія остання бере консультативну участь під час вирішення питань європейської безпеки, які приймаються Альянсом.

Після запрошення відбуваються **переговори про приєднання** з кожною із запрошених сторін, у результаті чого країни-кандидати скеровують офіційні листи з підтвердженням зобов'язань, які були прийняті в ході переговорів. Протоколи про вступ останніх семи членів були підписані в штаб-квартирі НАТО 26 березня 2003 р.

Потім міністри закордонних справ країн НАТО підписують **протоколи про приєднання** країн до Північноатлантичного договору, а країни-союзники ратифікують їх відповідно до своїх національних процедур.

Урешті, після завершення національних законодавчих процедур міністри закордонних справ країн, що приєднуються до Альянсу, передають на зберігання документи про приєднання до Північноатлантичного договору і в штаб-квартирі НАТО у Брюсселі урочисто піднімають державні прапори нових держав-членів.

За період підготовки до вступу кожна країна, яка прагне приєднатися до Альянсу, має провести ряд заходів у сфері забезпечення безпеки (наприклад домовленості про отримання, зберігання і використання засекреченої інформації), а також у таких сферах, як протиповітряна оборона, інфраструктура, планування будівництва озброєних сил і системи зв'язку й інформації.

Перед отриманням запрошення країни-кандидати беруть участь у **Плані дій щодо підготовки до членства** (MAP), уведеному в дію в квітні 1999 р. на Вашингтонському саміті НАТО для надання допомоги із підготовки країнам, що прагнуть вступити в організацію. План, який ґрунтувався на досвіді, накопиченому в ході приєднання до НАТО Угорщини, Польщі й Чеської Республіки, є програмою консультацій, допомоги і практичної підтримки НАТО, що розроблена з урахуванням потреб окремо взятих країн-кандидатів.

Головними аспектами MAP є⁸⁵:

- надання претендентами індивідуальних річних національних програм підготовки до можливого майбутнього членства, охоплюючих відповідні аспекти політики, економіки, оборони, ресурсів, безпеки та права;
- механізм цільового і неупередженого зворотного зв'язку з поточних питань виконання державою-претендентом своїх програм, включаючи політичні й технічні консультації, а також щорічні наради у форматі (члени НАТО+1) на рівні Ради НАТО для оцінки досягнутого прогресу;

⁸⁵ NATO Handbook.– Brussels, 2004.– P. 76.

- контрольо-аналітична діяльність для сприяння в координації допомоги країнам-претендентам із боку НАТО і держав-членів у оборонній/військовій області;

- певний підхід до військового планування, рекомендований претендентам, який включає розробку й аналіз узгоджених планових показників.

Участь у MAP допомагає готувати країни-претенденти до членства в Північноатлантичному союзі, але не дає гарантії майбутнього членства. Проте всі сім країн, що вступили в НАТО 29 березня 2004 р., отримали користь із цього плану. Тепер у MAP беруть участь Албанія, колишня югославська Республіка Македонія і Хорватія.

Від країн-претендентів на вступ вимагається досягнення відповідності певним критеріям у політичній та економічній сферах. Це, зокрема, врегулювання мирними засобами всіх міжнародних, міжетнічних або зовнішніх територіальних суперечок; наочний прояв прихильності верховенства закону і права людини; демократичний контроль над збройними силами; сприяння зміцненню стабільності та добробуту за допомогою забезпечення економічної свободи, соціальної справедливості й відповідального ставлення до охорони природи. Країна, яка прагне стати членом Альянсу, має зробити внесок у колективну оборону і місії НАТО. Для країн, які нині висловлюють прагнення приєднатися до Північноатлантичного договору на сучасному етапі, важливим моментом із цієї позиції є повномасштабна участь у програмі ПЗМ і виконання індивідуальних програм ПЗМ. Країни-претенденти мають виділяти достатні ресурси на оборону, щоб мати спроможність виконувати обов'язки, пов'язані з колективною відповідальністю НАТО⁸⁶.

Також держави-претенденти мають упровадити відповідні процедури в галузі інформаційної безпеки, зокрема щодо збереження секретної інформації, підготувати власні служби безпеки і розвідки для роботи зі Службою безпеки НАТО. Вимагається також необхідність забезпечення державами-претендентами сумісності правових механізмів і угод, що регулюють співпрацю в НАТО, із внутрішнім законодавством. і ратифікувати відповідні правові документи, вжити заходи до забезпечення захисту секретної інформації НАТО. З міжнародно-правової точки зору приймаються певні умови, визначені Вашингтонським договором, Лондонською угодою 1951 р. про статус сил і Паризький протокол 1952 р. про статус міжнародних військових штабів. Наприклад,

⁸⁶ Рекомендована квота оборонних витрат на оборону для країни-члена НАТО має складати не менше як 2 % ВВП, хоча європейські члени Альянсу пересічно витрачають менше, а США – понад 3 %. Греція і Туреччина мають рівень витрат на оборону та озброєння понад 4 %.

„Статус сил" передбачає умови, відповідно до яких сили союзників по НАТО можуть діяти в країні НАТО як у рамках навчань, так і в розгортанні військ для проведення операцій.

Альянс продовжує співпрацю із потенційними членами, надаючи їм перспективи приєднання до організації та співпрацює з Україною, яка задекларувала членство у НАТО як стратегічну мету.

Контрольні питання та завдання

1. *Розкрийте чинники розширення НАТО на кожному етапі.*
2. *Поясніть критерії та умови членства держави в НАТО.*
3. *Вкажіть особливості етапів приєднання країни до Альянсу.*
4. *Які завдання ставляться перед країною-кандидатом відповідно до Плану дій щодо підготовки до членства (MAP)?*
5. *Розкрийте перспективи розширення НАТО.*

ЧАСТИНА III

ВІДНОСИНИ УКРАЇНИ ТА НАТО

РОЗДІЛ 8. РОЗВИТОК СПІВПРАЦІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА НАТО

8.1. ЕТАПИ РОЗВИТКУ СПІВРОБІТНИЦТВА МІЖ УКРАЇНОЮ ТА НАТО

Відносини між Україною та НАТО формувалися на складній і суперечливій основі й зазнали досить складної еволюції. Наша держава вступила на шлях розвитку своїх відносин з Альянсом від категоричного неприйняття до особливого партнерства. Зближення з НАТО було еволюційним, а не революційним. В основі цього зближення завжди лежало не бажання бути з кимось проти когось, а чітке усвідомлення того, що Україна повинна стати невід'ємним елементом європейської і світової архітектури безпеки, зоною стабільності на дуже неспокійному пострадянському просторі.

Принципові засади розвитку взаємовідносин НАТО з посткомуністичними країнами були закладені рішеннями Лондонської зустрічі глав держав та урядів країн-членів Північноатлантичного альянсу 6 липня 1990 р., Копенгагенської зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів НАТО 6 червня 1991 р., Римського саміту НАТО 8 листопада 1991 р., зустрічі міністрів закордонних справ країн ЦСЄ і НАТО у Брюсселі 20 грудня 1991 р. щодо створення Ради Північноатлантичного співробітництва (РПАС). Відносини Україна – НАТО були започатковані восени 1991 р. Декларуючи як одне з пріоритетних зовнішньополітичних завдань України участь у загальноєвропейському процесі та європейських структурах, пов'язаних із безпекою на континенті, українські дипломати мали на увазі, передусім, ОБСЄ. Вживання аббревіатури НАТО в нашій дипломатичній лексиці почастішало на зламі 1991 і 1992 рр., коли почалась активна підготовка першого офіційного візиту до України Генерального секретаря НАТО М. Вернера⁸⁷.

Уже в січні 1992 р. представник України вперше взяв участь у засіданні робочої групи РПАС. 22–23 лютого 1992 р. відбувся перший

⁸⁷ Сердюк К. Імідж НАТО в українському суспільстві // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 98.

візит Генерального секретаря НАТО М. Вернера до Києва, під час якого Україну було запрошено до участі в РПАС. Відтоді розпочалися активні контакти і співробітництво з НАТО⁸⁸.

Одним із головних питань, які піднімалися на переговорах із М. Вернером у Києві, була доля ядерної зброї, розміщеної на українській території. Очевидно, що для Генерального секретаря НАТО обнадійливо прозвучали слова Президента Л. Кравчука про те, що Україна не відмовляється від наміру стати без'ядерною державою. Ще одним питанням, що турбувало його, були українські вчені-атомники, а точніше – їх відтік у потенційно небезпечні країни. Тоді було досягнуто домовленості – спільними зусиллями потурбуватися про те, щоб інтелект українських науковців не був використаний для реалізації атомних програм інших держав⁸⁹.

Що стосується співпраці з Альянсом, то вирішено на перших порах зосередити свої зусилля на трьох основних напрямках: обміні інформацією, консультаціях із питань безпеки і на майбутньому плануванні заходів, пов'язаних з обороною (мався на увазі поступовий перехід до практики спільних навчань і т. п.). М. Вернер запросив Президента України відвідати штаб-квартиру НАТО в слушний для нього час. Також домовилися, що 10 березня 1992 р. міністр закордонних справ України візьме участь у зустрічі керівників зовнішньополітичних відомств Ради північноатлантичного партнерства, а 1 квітня зі своїми євроатлантичними візаві зустрінеться і Міністр оборони України⁹⁰.

Результати, а особливо атмосфера візиту М. Вернера до Києва, перевершили всі очікування. Україна була запрошена взяти участь в Раді північноатлантичної співпраці (РПАС), створеній лише місяцем раніше як форум для співпраці й проведення консультацій між членами Альянсу і країнами-партнерами з Центральної та Східної Європи.

Візит Генсека був тим важливим політичним імпульсом, який поклав початок взаємодії України з НАТО у військових питаннях. Уже у квітні 1992 р. відбулося перше загальне засідання Військового комітету НАТО за участю партнерів по співпраці, в якій узяли участь міністри оборони і начальники генеральних штабів збройних сил держав Центральної та

⁸⁸ Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича.– К.: МАУП, 2002.– С. 67.

⁸⁹ Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– С. 509.

⁹⁰ Литвин В. М. Україна: утвердження незалежної держави.– К.: Альтернативи, 2001.– С. 740.

Східної Європи. Розгорнулася практика симпозіумів, семінарів і навіть економічних колоквиумів.

Наступним етапом у відносинах з Альянсом став перший візит у штаб-квартиру НАТО в Брюсселі Президента України Л. Кравчука 8 липня 1992 р. Візит переслідував подвійну мету: з одного боку, це був перший крок у розвитку двосторонніх відносин із Бельгією, а з іншого – це була своєрідна презентація України в штаб-квартирах центральних європейських структур – Європейського Союзу і НАТО. Під час візиту відбулася зустріч української делегації з міністром закордонних справ Бельгії В. Клаасом та генеральним секретарем НАТО М. Вернером. Л. Кравчук був першим президентом пострадянських країн, який відвідав штаб-квартиру Альянсу.

На порядку денному вже вимальовувалося питання вироблення остаточної концепції європейської безпеки в нових умовах. Вакуум, який утворився в Центральній і Східній Європі після розпаду СРСР значною мірою стимулював появу досить великої кількості ідей. Росія виступала за перетворення ОБСЄ в основу нової системи європейської безпеки, яка б змінила стару європейську систему противаг на межі НАТО і Варшавського договору. Але з часом стало очевидним, що хоча мир і стабільність на континенті вважаються насамперед за все сферою компетенції ОБСЄ, проте єдиним реальним інструментом, здатним забезпечити здійснення цієї функції, є НАТО. І хоча на початку дискусії розмова про розширення НАТО носила виключно теоретичний характер, із часом ця ідея не тільки утвердилась, але й була переведена в практичну площину.

Тема розширення НАТО займала чи не центральне місце навіть під час двосторонніх зустрічей, які традиційно проводилися в рамках Генеральної Асамблеї ООН. Так, на зустрічі 28 вересня 1993 р. в Нью-Йорку в рамках 48-ї сесії ГА ООН міністра закордонних справ України А. Зленка з міністром закордонних справ Іспанії Х. Соланою обговорювалися практично тільки перспективи розширення Північноатлантичного блоку.

Характерно, що стосовно питання розширення НАТО не було повної згоди між високими посадовцями самого Альянсу. Розбіжності спостерігалися навіть серед представників однієї держави. Так, Г. Коль не був прихильником негайного розширення НАТО, а німецький міністр оборони Ф. Рює активно відстоював цю ідею. До когорти стриманого підходу належав і глава французької дипломатії А. Жюпе⁹¹.

⁹¹ Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– С. 510.

Російська Федерація, хоч і усвідомлювала, що перспектива розширення НАТО є досить далекою, всіляко прагнула загальмувати, а то й зупинити цей процес. Позиція росіян знайшла своє найповніше віддзеркалення в конфіденційному вересневому листі Президента РФ Б. Єльцина керівникам країн-членів НАТО. У посланні російського президента йшлося про те, що значна частина населення і впливові сили Росії сприймуть розширення НАТО як ворожу акцію, навіть якщо в намірах країн Альянсу немає нічого ворожого. Як альтернативу Б. Єльцин запропонував вироблення механізмів, за допомогою яких НАТО і Росія могли б спільно гарантувати безпеку в Східній Європі. Президент Росії хотів би, щоб розвиток взаємин між Росією і НАТО був „на крок попереду” в порівнянні з відносинами НАТО з країнами Східної Європи⁹². А в цілому розбіжності в поглядах Росії та країн Центрально-Східної Європи на перспективу ухвалення в НАТО країн колишнього Варшавського договору, напевно, вперше гостро виявилися після того, як 26 квітня 1993 р. М. Вернер у Парижі проголосив нову стратегію НАТО, яка відображала нові політичні реалії Європи після завершення „холодної війни”.

10–11 січня 1994 р. на зустрічі на високому рівні в Брюсселі глав держав і урядів країн-членів Альянсу було покладено початок програмі „Партнерство заради миру” (ПЗМ) і запрошено приєднатися до неї партнерів із Ради євроатлантичної співпраці, а також країни ОБСЄ, які хочуть і можуть брати участь у цій програмі. Це був принципово новий формат співпраці країн-членів НАТО з державами колишнього соціалістичного табору та пострадянського простору, акцент в якому був зроблений на миротворчу діяльність. Україна відразу ж виявила зацікавленість у тому, щоб узяти участь у цій програмі, на відміну від багатьох східноєвропейських держав, для яких перебування в одному „пакеті” з пострадянськими країнами було очевидним пониженням їхнього статусу в європейській політиці. Так, польський міністр оборони Колодзейчик відверто заявив, що для його країни ПЗМ матиме сенс тільки в тому випадку, якщо ця програма „швидко і точно визначить критерії вступу в НАТО”. А Л. Валенса в одному зі своїх інтерв’ю після брюссельської зустрічі навіть відзначив, що НАТО лише вишукує аргументи для того, щоб не прийняти Польщу до Альянсу⁹³.

Час довів, що тривожні сумніви східних європейців щодо можливості отримання місця в оновленому Альянсі були безпідставні. Що ж до України, то її приєднання до „Партнерства заради миру” стало початком

⁹² Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– С. 510.

⁹³ Там само.– С. 511.

довгого і важкого шляху, через низку обставин, набагато складнішого, ніж дорога наших сусідів зі Східної і Центральної Європи.

Через місяць після брюссельської зустрічі, 8 лютого 1994 р., Україна підписала угоду про участь у програмі ПЗМ. Наша держава була першою країною колишнього Союзу, що приєдналася до цієї програми. Ми зробили це в один день із теперішнім членом НАТО Угорщиною і майже на місяць випередили ще одного нинішнього члена Альянсу – Чехію⁹⁴.

У березні були початі безпосередні консультації України з НАТО у форматі „16+1” (16 країн-членів НАТО та Україна), а вже 25 травня 1994 р. Україна, як і Словаччина, передала Північноатлантичному альянсу свій презентаційний документ для програми „Партнерство заради миру”. Таким чином, надійна основа партнерства з Альянсом була закладена.

1995-й був роком відкриття нових сторінок у відносинах з Альянсом. 1 червня 1995 р. Л. Кучма вперше прибув у штаб-квартиру Альянсу. Він приїхав до Брюсселя із заявою про бажання України підняти відносини з Альянсом на новий рівень. Через три місяці, 14 вересня 1995 р., НАТО відвідав Міністр закордонних справ України Г. Удовенко для схвалення на спеціальному засіданні Північноатлантичної ради першої індивідуальної програми партнерства (ІПП) між Україною і НАТО. Особливої політичної вагомості цьому візиту додала Спільна заява про початок „розширених і поглиблених” відносин⁹⁵.

Уже наступного року Україна призначила своїх перших офіцерів зв'язку в штаб-квартиру НАТО в Брюсселі й Координаційний центр партнерства (КЦП) у бельгійському місті Монс. Були укладені Угода у сфері безпеки й Адміністративна угода, на основі яких відкрито офіси зв'язку в штаб-квартирі НАТО і в КЦП.

У цілому 1996 р. характеризує активна і результативна робота України щодо просування своїх інтересів у відносинах із НАТО в контексті розширення Альянсу на Схід, зокрема в плані встановлення відносин „особливого партнерства”, нерозміщення ядерної зброї на території нових членів НАТО, врегулювання питання щодо кордонів із Румунією. Завдяки цьому в завершальному комюніке засідання Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ 10 грудня 1996 р. було відображено більшість моментів позиції України. Зокрема, було зроблено заяву про нерозміщення ядерної зброї на території країн нових членів Альянсу, визнано необхідність розвитку особливих відносин з Україною, які слід було формалізувати на основі документів про „розширення і поглиблення”

⁹⁴ Там само.– С. 512.

⁹⁵ Хронологія відносин Україна–НАТО // Україна–НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/6845.htm>.

відносин Україна–НАТО й останніх українських пропозицій, а також підтверджувалося рішення про створення Інформаційного центру НАТО в Україні⁹⁶.

У кінці 1996 р. ці відносини дійшли у своїй еволюції до „особливих і ефективних“, заклавши міцні основи для офіційних двосторонніх переговорів із питань формалізації відносин особливого партнерства між Україною та НАТО, що розпочалися 20 березня 1997 р.

В історії відносин між Україною і НАТО 1997 р. займає особливе місце. Навіть якщо поверхово поглянути на динаміку контактів із НАТО, то можна побачити, що практично щомісячно відбувалися політичні зустрічі на високому й найвищому рівнях. Тут і січневий візит до Брюсселя тодішнього секретаря Ради національної безпеки й оборони України В. Горбуліна, і березневий візит до штаб-квартири НАТО Міністра закордонних справ Г. Удовенка, і приїзд до України у травні Х. Солани, під час якого офіційно відкрито Центр інформації і документації НАТО, а також підписано Меморандум про взаєморозуміння між урядом України та НАТО. Потім було засідання Північноатлантичної ради на рівні міністрів закордонних справ країн-членів НАТО в Сінтрі (Португалія). Проте всі ці події були лише передднем головної в контексті відносин України з НАТО події того року: 8 липня 1997 р. на Мадридському саміті Альянсу главами держав і урядів країн НАТО та Президентом України Л. Кучмою підписано **Хартію про особливе партнерство з НАТО**. Цей документ став не тільки надійною політичною основою відносин України з НАТО в оновленому форматі, а й примусив серйозно задуматися над систематизацією нашої подальшої співпраці з Альянсом⁹⁷.

Особливе партнерство означає розширення співробітництва України з НАТО на всіх рівнях і в усіх аспектах – політичному, військовому, економічному, екологічному, науково-технічному, інформаційному та ін. Україна вважає це гарантією запобігання новому поділу Європи і створення „сірої зони“ безпеки в Центральній та Східній Європі.

У Хартії визнається, що незалежна, демократична і стабільна Україна є одним із ключових чинників забезпечення стабільності в Центральній та Східній Європі. Україна бере на себе зобов'язання розширювати співробітництво з НАТО з метою поглиблення процесу інтеграції до всіх європейських та євроатлантичних структур і розвитку своїх демократичних інститутів. Зазначається, що країни-члени НАТО й надалі

⁹⁶ Розвиток і нинішній стан відносин Україна-НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/1539.htm>.

⁹⁷ Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– С. 512.

підтримуватимуть суверенітет і незалежність України, її територіальну цілісність, принцип непорушності кордонів, демократичний розвиток, економічне процвітання та її статус без'ядерної держави як ключові чинники стабільності й безпеки в Центральній і Східній Європі та на континенті загалом.

Сторони визнали глибоку трансформацію НАТО, що відбулася з кінця „холодної війни“, й адаптацію Альянсу до нових реалій євроатлантичної безпеки, включаючи підтримку з його боку в кожному конкретному випадку нових завдань у сфері миротворчих операцій, здійснюваних за повноваженнями Ради Безпеки ООН або під відповідальність ОБСЄ.

У документі підтверджено важливість міцних і сталих відносин між Україною та НАТО, відзначено значний прогрес, досягнутий у різних сферах діяльності, спрямованої на розвиток розширених, поглиблених та тісніших відносин на засадах, проголошених Спільною заявою для преси від 14 вересня 1995 р. Зазначено позитивну роль НАТО у підтриманні миру і стабільності в Європі та у сприянні більшій довірі й транспарентності в Євроатлантичному регіоні, а також відкритість організації для співробітництва з новими демократіями Центральної і Східної Європи, невіддільною частиною якої є Україна. Країни-члени НАТО підтримали гарантії безпеки, які отримала Україна від усіх п'яти ядерних держав-учасниць Договору про нерозповсюдження ядерної зброї (ДНЯЗ) як без'ядерна держава-учасниця ДНЯЗ.

Сторони підтвердили своє зобов'язання повною мірою розвивати РЄАП і розширену Програму „Партнерство заради миру“. Це передбачає участь України в операціях, зокрема миротворчих, у кожному конкретному випадку за повноваженнями Ради Безпеки ООН або під відповідальністю ОБСЄ, а також у разі залучення до таких операцій Об'єднаних загальновійськових тактичних сил (ОЗТС) участь у них України на початковому етапі⁹⁸.

Україна і НАТО підтвердили такі зобов'язання:

- визнавати, що безпека всіх держав у регіоні ОБСЄ є неподільною, жодна країна не може будувати свою безпеку за рахунок безпеки іншої країни, жодна країна не може розглядати жодну частину регіону як сферу свого впливу;
- утримуватися від погрози силою або використання сили проти будь-якої держави у будь-який спосіб, несумісний із принципами Статуту ООН або Гельсінського заключного акта, якими керуються країни-учасниці;

⁹⁸ Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північноатлантичного договору // Голос України.– 1997.– № 127 (1627).– 11 лип.; Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича.– К.: МАУП, 2002.– С. 68–69.

- визнавати право всіх держав вільно вибирати та застосовувати власні засоби забезпечення безпеки, а також право свободи вибору або зміни засобів забезпечення безпеки, включаючи союзницькі договори, у міру їх еволюції;

- поважати суверенітет, територіальну цілісність і політичну незалежність усіх інших держав, непорушність кордонів та розвиток добросусідських відносин; визнавати верховенство права, зміцнювати демократію, політичний плюралізм і ринкову економіку;

- визнавати права людини та права осіб, що належать до національних меншин;

- запобігати конфліктам і врегульовувати спори мирними засобами відповідно до принципів ООН та ОБСЄ⁹⁹.

Україна підтвердила свою рішучість продовжувати військову реформу, зміцнювати демократичний і цивільний контроль над збройними силами та підвищувати їх оперативно-технічну сумісність зі збройними силами НАТО і країн-партнерів. НАТО, зі свого боку, підтверджує підтримку зусиль України у цих сферах.

Україна підтримує НАТО у співпраці з іншими міжнародними організаціями, такими як ОБСЄ, Європейський Союз, Рада Європи і Західноєвропейський союз, у сприянні зміцненню євроатлантичної безпеки та поліпшенню загального клімату довіри в Європі.

Основними сферами співробітництва України і НАТО стали:

- політичні питання та питання безпеки, зокрема питання євроатлантичної безпеки й стабільності та безпеки України;

- запобігання конфліктам, управління кризами, підтримання миру, врегулювання конфліктів і гуманітарних операцій з урахуванням ролі ООН та ОБСЄ у цій сфері;

- контроль над озброєннями та роззброєння, включаючи питання, що стосуються Договору про звичайні збройні сили в Європі, Договору про відкрите небо і заходів зміцнення довіри й безпеки за Віденським документом 1994 р.¹⁰⁰.

Сторони визначили форми реалізації співробітництва, сфери та механізми проведення консультацій. Відповідно до положень Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО консультації відбуватимуться на зустрічах України і НАТО на рівні Північноатлантичної

⁹⁹ Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича.– К.: МАУП, 2002.– С. 68–69.

¹⁰⁰ Крапівін О. Євроатлантична складова зовнішньої політики України – погляд із сьогодення // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 55–56.

ради з періодичністю, яка буде визначена за взаємним погодженням сторін; із відповідними комітетами НАТО; під час взаємних візитів на високому рівні; у разі військового співробітництва тощо. Військова місія зв'язку України буде заснована як частина місії України при НАТО у Брюсселі. НАТО має право заснувати свою військову місію зв'язку в Києві. Вирішено, що Україна і НАТО розроблять кризовий консультативний механізм для проведення спільних консультацій, якщо Україна вбачатиме пряму загрозу своїй територіальній цілісності, політичній незалежності або безпеці.

Сторони погодилися надалі розширювати й інтенсифікувати співробітництво, зокрема в рамках Ради Євроатлантичного партнерства, включаючи розширену Програму „Партнерство заради миру”. Хартія передбачає функціонування Комісії Україна – НАТО, яка має контролювати виконання Хартії та сприяти подальшому розвитку й інтенсифікації співробітництва.

Для України в контексті укладення Хартії винятково важливим є визнання факту готовності НАТО адаптуватися до нових реалій у Європі, враховувати позицію країн-партнерів, зокрема України, у процесі трансформації і розширення Альянсу; зменшення загрози поділу Європи на сфери впливу та перебування України у „сірій зоні безпеки”; зменшення для України можливих негативних наслідків розширення Альянсу у зв'язку зі специфічною позицією Росії та попередніми планами Альянсу щодо розміщення ядерної зброї у країнах Центральної і Східної Європи; реалізація готовності НАТО створити умови для роботи Комісії Україна – НАТО (Україна є першою країною в ЦСЄ, що має такий механізм консультацій і співробітництва з Альянсом); підтримання НАТО стратегічного курсу України на інтеграцію до європейських та євроатлантичних структур¹⁰¹.

Прагматичність цих цілей дає підстави сподіватися на їх широку і стабільну підтримку з боку політичних сил і громадськості в Україні. 4 листопада 1998 р. Президент своїм указом затвердив **„Державну програму співпраці України з НАТО на період до 2001 року”** і привернув до її реалізації 24 міністерства і відомства. Напевно, тоді, мало не вперше з моменту нашої взаємодії з Альянсом, керівники органів центральної влади України відчували, що інтеграція в НАТО не є виключно справою Міністерства закордонних справ, що це – справа загальнодержавна¹⁰².

¹⁰¹ Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича.– К.: МАУП, 2002.– С. 70.

¹⁰² Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– С. 513.

У загальних положеннях програми зазначається: „Стратегічною метою України є повномасштабна інтеграція до європейських та євроатлантичних структур та повноправна участь у системі загальноєвропейської безпеки. Реалізуючи цю мету, наша держава спрямовує свою діяльність на розвиток конструктивного співробітництва з існуючими на Європейському континенті структурами безпеки – Організацією Північноатлантичного договору, Європейським Союзом, Західноєвропейським союзом, Радою Євроатлантичного партнерства, Організацією з питань безпеки та співробітництва в Європі та Радою Європи, на основі яких формується нова архітектура європейської безпеки XXI століття”¹⁰³.

Програма передбачає розвиток співпраці у політичній сфері, зокрема створення кризового консультативного механізму, механізму політичних консультацій і регіонального співробітництва, налагодження взаємодії з комітетами та структурами НАТО, координацію співробітництва у сфері цивільно-військових відносин.

Співробітництво у військовій сфері передбачає консультації з військово-політичних питань, координацію заходів у сфері наукових досліджень, розробку спільних спеціальних програм співробітництва у галузі нерозповсюдження зброї масового знищення та контролю за озброєнням, діяльність спільної робочої групи з питань військової реформи, підвищення рівня взаємосумісності Збройних сил України і НАТО, участь України у Міжнародних оперативних силах, адаптацію системи військової підготовки та навчання відповідно до стандартів НАТО, співробітництво у сфері озброєнь, військових технологій і воєнної економіки. Програмою передбачено співробітництво у таких питаннях: надзвичайні ситуації цивільного характеру; боротьба з організованою злочинністю, тероризмом, нелегальним переміщенням зброї, технологій подвійного призначення, радіоактивних і наркотичних речовин; наука й технології; охорона навколишнього середовища; телекомунікаційні та інформаційні системи; стандартизація; управління повітряним рухом; космічна галузь¹⁰⁴.

Фінансування цієї програми здійснюється за рахунок коштів, визначених Державним бюджетом України для відповідних міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, а також за рахунок фінансової допомоги з боку НАТО та її держав-членів¹⁰⁵.

¹⁰³ Україна–НАТО: Інтенсифікований діалог.– Bruxelles; Belgium: NATO/OTAN, 2006.– 18 с.

¹⁰⁴ Співробітництво між Україною та НАТО у військовій сфері // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/1587.htm>.

¹⁰⁵ Україна в сучасному геополітичному просторі: теоретичний і прикладний аспекти / За ред. Ф. М. Рудича.– К.: МАУП, 2002.– С. 73.

24 квітня 1999 р. у Вашингтоні глави держав і урядів-учасників саміту Комісії Україна–НАТО розглянули імплементацію Хартії про особливе партнерство та її роль в євроатлантичній безпеці. Глави держав і урядів НАТО підтвердили свою підтримку суверенітету та незалежності, територіальної цілісності, непорушності кордонів, демократичного розвитку й економічного добробуту України як ключових чинників стабільності й безпеки в Центральній і Східній Європі та на континенті загалом. Учасники саміту підтвердили історичну важливість рішення України про добровільне виведення ядерної зброї з її території. Президент Л. Кучма підтвердив незмінний намір України і далі спрямовувати зусилля щодо здійснення демократичних політичних, економічних та військових реформ, а також рухатися до мети – інтеграції в європейські й трансатлантичні структури. Він наголосив, що вступ до НАТО Польщі та Угорщини, двох сусідів України, і Чеської Республіки є значним внеском у стабільність у Європі. Були обговорені нові виклики євроатлантичній безпеці, послідовна адаптація Альянсу до нових реалій і внесок України у зміцнення стабільності в Європі. Союзники по НАТО переконані, що Україна має відігравати дедалі важливішу роль у зміцненні безпеки в Центральній і Східній Європі та на континенті загалом. Сторони відзначили прогрес, досягнутий в імплементації Робочого плану Україна – НАТО на 1999 р. і значення Державної програми співробітництва України з НАТО на період до 2001 р.¹⁰⁶.

Один із висновків саміту фіксував, що „Україна займає особливе місце в євроатлантичному середовищі безпеки і є важливим та цінним партнером у забезпеченні стабільності і сприянні загальним демократичним цінностям... Альянс продовжує підтримувати суверенітет, незалежність і територіальну цілісність, демократичний розвиток, економічне процвітання України і її статус неядерної держави як ключові чинники стабільності та безпеки в Центральній і Східній Європі й у Європі в цілому”¹⁰⁷.

27 січня 2001 р. указом Президента було затверджено нову Державну програму співпраці України з НАТО на 2001–2004 рр. Американська трагедія 11 вересня не тільки стала відправною точкою справжнього перевороту системи міжнародних відносин, але й примусила Україну по-новому поглянути на свою роль у міжнародних координатах безпеки. Фактична відмова від принципів нейтральності та позаблоковості була і є

¹⁰⁶ Крапівін О. Євроатлантична складова зовнішньої політики України - погляд із сьогодення // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 55–56.

¹⁰⁷ Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– С. 514.

абсолютно еволюційним явищем. Вона не має нічого спільного з політичною кон'юнктурою, а тим більше – зі зрадою принципам. Це – розуміння існуючих політичних реалій і формування на основі цього розуміння абсолютно реальної практичної політики. Фінальним пунктом, коли вітчизняна зовнішня політика та загальноєвропейські тенденції зійшлися в часі й просторі, стало засідання Ради Безпеки й оборони України 23 травня 2002 р. Тут було висловлено те, що мета нашої держави – вступ у НАТО.

Наступною важливою подією стало засідання Комісії Україна–НАТО (КУН) 9 липня 2002 р. у Києві. Ми використовували цей захід, щоб підсилити політичний сигнал, який дали Альянсу в травні у формі рішення СНБО і нашій позиції на травневому засіданні КУН в Рейк'явіку. Генеральний секретар НАТО Дж. Робертсон та послы країн НАТО в Брюсселі приїхали до Києва з метою здійснити діловий діалог про євроатлантичне майбутнє України. Українська сторона досить нетрадиційно побудувала звернення до послів. Їх не стали в черговий раз „агітувати" і розповідати про те, наскільки необхідна чітка євроатлантична перспектива для проєвропейських сил в Україні, а пішли від зворотного – проаналізували те, чому НАТО може бути зацікавлена в Україні. Вагомих аргументів набралось немало. Це і наше геополітичне розміщення, і стабілізуюча роль у пострадянському просторі, і науково-технічний потенціал, і військові можливості. Дж. Робертсон заявив, що Альянс готовий іти назустріч Україні настільки далеко, наскільки до цього готова Україна. Це було досить чітке визнання за нами можливості зайняти місце в НАТО¹⁰⁸.

Важливу підтримку нашому євроінтеграційному напрямку подали відкриті парламентські слухання на тему євроатлантичної інтеграції, що відбулися в Києві 23 жовтня 2002 р. А рівно через місяць, 22 листопада, у Празі пройшло засідання Комісії Україна–НАТО. Серйозні ускладнення у відносинах зі Сполученими Штатами та їхніми союзниками зробили неможливим проведення засідання КУН на вищому рівні. Передісторією цих ускладнень стали події у вересні 2002 р., коли американська адміністрація заявила про свій намір переглянути свою політику стосовно України у зв'язку із сумно відомою касетною справою і записами на плівках, судячи за якими Л. Кучма нібито дав згоду на постачання до Іраку систем протиповітряної оборони „Кольчуга". Українська сторона заявляла, що підстав для перегляду наших відносин немає, оскільки відсутні докази

¹⁰⁸ Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– С. 515.

того, що таке постачання насправді мало місце. Момент для цих дипломатичних колізій був для України незручним, оскільки саме наближався Празький саміт.

НАТО заявила, що не вважає за можливе проведення саміту КУН до тих пір, поки всі обставини цієї ситуації не будуть остаточно з'ясовані. Тим самим було поставлено під питання участь України в саміті, яке ще в липні розглядалось як двері в наше євроатлантичне майбутнє. У цій ситуації всі погляди були направлені на Україну. Ми були поставлені в жорсткі умови – не втрачаючи політичного обличчя, необхідно було, як максимум, зберегти позитивну динаміку, яка виникла у нас на євроатлантичному напрямі після липневого засідання КУН, а як мінімум – залишити для відносин Україна–НАТО відкритими всі позитивні варіанти на майбутнє. Про прорив уже не йшлося.

У тих умовах можливі дії України розглядалися за схемою „три К”: конфронтація, капітуляція і компроміс. Конфронтаційний варіант полягав у тому, щоб на знак протесту проти бездоказових звинувачень різко понизити рівень участі України в засіданні Ради євроатлантичного партнерства (РЄАП), на якому були присутні практично всі європейські та середньоазіатські держави, і взагалі відмовитися від проведення КУН у Празі, запропонувавши провести його в іншому місці. Цей варіант був гіршим сценарієм зі всіх можливих, але за певних умов і ця можливість могла стати єдиною. Капітуляційний варіант полягав у тому, щоб прийняти умови, на які натякали деякі наші західні партнери: відмовитися від участі Президента на Празькому саміті та провести засідання КУН на рівні глав дипломатичних відомств. Цей варіант був також не прийнятний із причин політичних, етичних і міжнародно-правових. Нарешті, компроміс полягав у тому, щоб погодитися на зниження рівня засідання КУН до міністерського рівня при одночасній участі Президента в засіданні РЄАП¹⁰⁹.

За тиждень до Праги всі шляхи залишалися відкритими. Міністерство закордонних справ перебувало в облозі журналістів, кожний з яких прагнув першим дізнатися про остаточне рішення. А воно залишалося за Л. Кучмою. Коли в один з останніх днів було скликано засідання РНБО України, на ньому виступив міністр закордонних справ. Він указав, що простір для маневрів у цей момент максимально обмежений, однозначно виграшного варіанту немає й, ухвалюючи рішення щодо Праги, ми вимушені вибрати найменше зло. Було запропоновано піти на компроміс¹¹⁰.

¹⁰⁹ Ідентичність громадян України: спільне і відмінне // Національна безпека і оборона.– 2006.– № 7 (79).– С. 3–24.

¹¹⁰ Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– С. 515–516.

Саміт у Празі проходив досить напружено. Засідання КУН пройшло напружено, але все-таки цілком доброзичливо. Проте найголовніший результат полягав у тому, що були підписані Робочий план Україна–НАТО і Цільовий план на 2003 р. – документи, важливі, передусім, із погляду перспективи.

Про увагу, яку приділяв Президент імплементації цих документів, свідчило подальше створення 11 січня 2003 р. **Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції**, покликаною координувати зусилля всіх органів влади в Україні на цьому напрямі¹¹¹. 13 грудня 2003 р. з метою забезпечення публічного характеру вироблення реалізації державної політики України щодо НАТО, включаючи широке інформування громадськості з цих питань Президент України Л. Кучма підписав Указ „Про державні програми з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України на 2004–2007 роки”¹¹².

У березні 2004 р. заступник Міністра охорони навколишнього природного середовища України В. Луцько взяв участь у щорічному засіданні Комітету з викликів сучасному суспільству (КВСС). До порядку денного засідання входили питання пріоритетів діяльності КВСС, національні доповіді представників країн-членів РЕАП, започаткування нових та реалізації поточних проектів тощо. У ході зустрічі В. Луцька з координатором програм КВСС НАТО Д. Бетен обговорено питання подальшого співробітництва України та НАТО в екологічній сфері.

29 червня 2004 р. в рамках саміту глав держав та урядів НАТО в Стамбулі Президент України взяв участь у засіданні Комісії Україна–НАТО, що вперше відбулося за участю семи нових членів Альянсу. З огляду на критичне ставлення держав-членів до внутрішньополітичних процесів в Україні під час засідання рішення про залучення нашої держави до офіційних програм підготовки до членства в НАТО прийнято не було.

У той же час позитивним кроком у цьому напрямі, який підтвердив продовження принципової підтримки Альянсом курсу України на євроатлантичну інтеграцію, стало доручення КУН на рівні послів проаналізувати стан відносин Україна–НАТО, включаючи їх можливе поглиблення залежно від практичних здобутків України у виконанні цілей Плану дій Україна–НАТО з метою розробки відповідних рекомендацій до засідання КУН на рівні міністрів закордонних справ.

¹¹¹ Там само.– С. 517.

¹¹² Хронологія відносин Україна–НАТО // Україна–НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/6845.htm>.

18 листопада 2004 р. прийнято Закон України „Про організацію оборонного планування в Україні”, який повністю враховує підходи країн-членів НАТО до правових засад системи оборонного планування, повноважень, основних функцій, завдань, а також відповідальності органів державної влади і органів військового управління у сфері розвитку воєнної організації держави¹¹³.

Налагоджується активне співробітництво й у науковій сфері. Так, у 2005 р. було започатковано 36 нових дослідницьких проектів у сфері науки та захисту довкілля між українськими науковцями і відповідними структурами НАТО в рамках програми НАТО „Безпека через науку”.

Однією з найбільш відомих ініціатив у сфері наукового співробітництва між Україною та НАТО є спільний проект Міністерства освіти та науки України і наукової програми НАТО з розробки та створення унікального генератора рентгенівського випромінювання на основі зворотного комптонівського розсіювання в Національному науковому центрі „Харківський фізико-технічний інститут” НАН України. Цей унікальний прилад планується використовувати спільно з ученими різних країн світу у дослідженнях у сфері медицини, судової експертизи, виявлення вибухівки, екологічної безпеки¹¹⁴.

У порівнянні з існуючими світовими аналогами зазначений генератор буде набагато меншим (його периметр становить лише 15 м порівняно з периметрами від 776 до 1436 м уже існуючих джерел синхротронного випромінювання США та Японії), дешевшим у виготовленні (близько 1 млн євро) та простішим в експлуатації. Очікується, що цей генератор буде готовим до використання до кінця 2008 р.¹¹⁵.

Значно активізувався діалог України з НАТО з приходом до влади В. Ющенка. Так, 22 лютого 2005 р. він узяв участь у роботі Брюссельського саміту Комісії Україна–НАТО, де заявив про готовність України приєднатися до Плану дій щодо членства в НАТО (ПДЧ). Представники НАТО були поінформовані про основні напрями діяльності нового Уряду України в рамках Програми „Назустріч людям” та Плану дій Україна–НАТО. Були також обговорені можливості розширення співробітництва з НАТО у пріоритетних сферах євроатлантичної інтеграції України, поглиблення політичного діалогу і переходу до нових форматів відносин.

¹¹³ Хронологія відносин Україна-НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/6845.htm>.

¹¹⁴ Науково-технічне співробітництво Україна-НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/1542.htm>.

¹¹⁵ Розвиток і нинішній стан відносин Україна-НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/1539.htm>.

21 квітня 2005 р. у Вільнюсі відбулося засідання КУН на рівні міністрів закордонних справ, за підсумками якого започатковано Інтенсифікований діалог між Україною та НАТО з питань членства і відповідних реформ. Підписана Угода (у формі обміну листами) між Україною та Організацією Північноатлантичного договору про участь України у військово-морських операціях на Середземному морі в рамках операції „Активні зусилля” (ОАЗ)¹¹⁶.

У цей же день Розпорядженням Президента України був затверджений Цільовий план Україна-НАТО в рамках Плану дій Україна-НАТО на 2005 р. Глава держави доручив Державному комітету телебачення та радіомовлення України за участю Національного центру з питань євроатлантичної інтеграції України і Міністерства закордонних справ України забезпечити регулярне інформування громадськості про хід та результати виконання заходів Цільового плану.

Ще одним важливим для нашої держави напрямом співробітництва з Північноатлантичним альянсом є розв’язання проблем, пов’язаних з утилізацією і знешкодженням прострочених військових запасів. 6–8 липня 2005 р. в Києві відбувся спільний семінар НАТО та ОБСЄ, присвячений утилізації у Вірменії, Азербайджані, Казахстані, Узбекистані й Україні ракетного палива. Після розпаду Радянського Союзу на території України залишилося 16 764 т компоненту рідкого ракетного палива – „меланжу”, який потребує утилізації. „Меланж” – високотоксичний окислювач палива для ракет середньої та малої дальності, становить концентровану азотну кислоту¹¹⁷. 23 листопада 2005 р. у штаб-квартирі НАТО підписана Імплементативна угода між Кабінетом Міністрів України й Організацією НАТО з питань матеріально-технічного забезпечення і постачань (NAMSO) щодо утилізації переносних зенітно-ракетних комплексів, легких озброєнь та стрілецької зброї і звичайних боєприпасів¹¹⁸.

26 вересня 2005 р. в Брюсселі проведено перший раунд експертних консультацій Україна-НАТО високого рівня в рамках інтенсифікованого діалогу, в ході якого розпочато огляд відповідності Україною основним вимогам, які висуваються до країни-кандидата на членство в НАТО.

На запрошення Президента України В. Ющенка з 18 по 20 жовтня 2005 р. з візитом в Україні перебувала делегація Північноатлантичної ради НАТО (ПАР) на чолі з Генеральним секретарем НАТО Я. Схеффером. У

¹¹⁶ Інтенсифікований діалог // Новини НАТО.– 2006.– № 1.– С. 3–4.

¹¹⁷ Ситник О. І. Україна і НАТО: нова парадигма геостратегії // Україна – НАТО: стратегічне партнерство. Вип. V: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. / За ред. Ю. М. Бугая, Г. С. Стеценка.– Луцьк: Надстир’я, 2001.– С. 306.

¹¹⁸ Співробітництво між Україною та НАТО у військовій сфері // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/1587.htm>.

рамках заходу в МЗС проведено засідання Комісії Україна-НАТО на рівні послів і участю Міністрів закордонних справ та оборони України відбулася спільна зустріч ПАР-РНБОУ під головуванням Президента України (вперше у такому форматі).

Майже одночасно 23–24 жовтня 2005 р. у Вільнюсі відбулися консультації Україна–НАТО на рівні міністрів оборони, на яких розглядався прогрес у проведенні реформи збройних сил та сектора безпеки¹¹⁹.

27 грудня 2005 р. Президент України підписав Указ, з яким набрало чинності рішення Ради національної безпеки й оборони України від 25 листопада 2005 р. „Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО)".

У 2006 р. в рамках Програми „Безпека через науку" за участю українських учених розпочалася робота над двома новими проектами, які спрямовані на розвиток нової чутливої технології виявлення біологічних агентів (грант отримав Київський університет ім. Т. Шевченка); розвиток нового покоління матеріалу для індивідуального захисту (із залученням Харківського інституту монокристалів). У 2006 р. на розвиток науки в Україні НАТО виділило майже 2 млн євро, з яких 0,5 млн євро – для інформатизації українських університетів. У червні 2006 р. Національний технічний університет України „Київський політехнічний інститут" отримав 200 тис. євро для закупівлі додаткового обладнання для розвитку науково-освітньої мережі УРАН (Ukrainian Research and Academic Network)¹²⁰.

У м. Хмельницькому на початку 2006 р. за фінансової підтримки Трестового фонду НАТО/ПЗМ відкрито Центр соціальної адаптації військовослужбовців. Проект реалізовується при провідній ролі Нідерландів, розрахований на три роки та передбачає залучення 429 тис. євро для перепідготовки 200 військовослужбовців щорічно. Вартість перепідготовки однієї особи в рамках цього проекту коливається від 700 до 800 євро¹²¹.

13 березня 2006 р. з метою забезпечення виконання пріоритетних завдань щодо дальшого розвитку відносин України з Організацією Північноатлантичного договору (НАТО), поглиблення співробітництва України з державами-членами НАТО, досягнення критеріїв членства України

¹¹⁹ Хронологія відносин Україна-НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukrainenato.gov.ua/nato/ua/publication/content/6845.htm>.

¹²⁰ Цивільний вимір діяльності НАТО в Україні // Україна-НАТО // <http://www.ukrainenato.gov.ua/nato/ua/1543.htm>.

¹²¹ Безпека через партнерство.– Bruxelles; Belgium: NATO/OTAN, 2006.– С. 12.

в НАТО та відповідно до пунктів 1, 3, 17 та 28 частини першої статті 106 Конституції України, Президент України підписав Указ „Про Національну систему координації співробітництва України з Організацією Північноатлантичного договору”.

Резонансна подія відбулася 14 вересня 2006 р., коли Прем'єр-міністр України В. Янукович узяв участь у засіданні Комісії Україна–НАТО, на якому вніс пропозицію тимчасово відкласти питання про переведення відносин Україна–НАТО на рівень Плану дій щодо членства, прив'язавши його до більш-менш широкій підтримки суспільства.

Підсумком цього заходу у штаб-квартирі НАТО є підтвердження важливості й цінності для обох сторін розвитку особливого партнерства та практичної співпраці, у тому числі в рамках спільних операцій НАТО. Держави-члени НАТО висловилися на користь деполітизації відносин Україна–НАТО і визнання зв'язку між швидкістю руху України до НАТО та рівнем громадської підтримки ідеї членства України в Альянсі¹²².

Очевидним є той факт, що чергова політична криза, що розпочалася в Україні навесні 2007 р., також негативно вплинула на відносини з Альянсом. Із боку частини політичних сил (зокрема комуністів) інтенсивніше зазвучали антинатовські заклики. У той же час західні партнери вважають за краще дочекатися стабілізації ситуації, для того, щоб визначатись із подальшими кроками у напрямі зближення з нашою державою.

Таким чином, загальний стан взаємовідносин України та ЄС, України і НАТО свідчить про завершення певного початкового етапу їх розвитку. Сторони після кількарічних спостережень та з'ясування намірів і реальних можливостей наблизилися до адекватного оцінювання потенціалу й оптимальних форм партнерства.

Україна розбудовує відносини з НАТО на основі Хартії про особливе партнерство між Україною та НАТО 1997 р., Плану дій Україна–НАТО 2002 р., документа Україна–НАТО 2005 р. „Поглиблення співпраці Україна–НАТО: короткотермінові заходи”, яким започатковано інтенсифікований діалог щодо прагнень України до набуття членства і відповідних реформ, а також у рамках Ради євроатлантичного партнерства, до складу якої входять 26 держав-членів НАТО та 23 країни-партнери.

Характерно, що взаємовигідна співпраця налагоджується не лише у військово-політичній, але й у науковій, інформаційній, екологічній, технічній та інших сферах.

¹²² Хронологія відносин Україна-НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/publication/content/6845.htm>.

8.2. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВХОДЖЕННЯ УКРАЇНИ В НАТО

Загострення боротьби на політичній арені сучасної України провокує полеміку щодо ряду аспектів розвитку нашої держави. Одні з найгостріших і в той же час найменш конструктивні дискусії виникають навколо питання доцільності інтеграції до НАТО. Причому спостерігається тенденція, що найгучніші й найбільш провокаційні аргументи лунають із середовища малообізнаних із проблемою кіл. Звідси й ситуація, що атлантичний курс овіяний величезною кількістю міфів і стереотипів, які заважають сприймати ситуацію адекватно. Тому доцільно проаналізувати основні аргументи противників входження України до Альянсу на предмет їх обґрунтованості. Слід визначити переваги та недоліки співробітництва з Північноатлантичним альянсом.

Однією з найпоширеніших тез антинатовського спрямування є те, що **НАТО – агресивний воєнний блок, який провокує конфлікти**. Зокрема, стверджується, що **організація НАТО розв'язала війну проти Югославії, здійснювала бомбардування території цієї країни**.

Слід мати на увазі, що операція в Югославії в 1999 р. (не враховуючи дій на допомогу ООН та ОБСЄ протягом 1992–1999 рр.) була першою за 50 років існування НАТО. Початок бойовим діям поклала операція не НАТО, а сербської армії – операція з вигнання албанців і знищення Армії визволення Косово (березень, 1999 р.). Акцією сербської армії порушено мирний переговорний процес у м. Рамбуйє. Операція НАТО була відповіддю на ці дії. Вона отримала схвалення ООН. Характерно, що у ній брала участь і Росія.

Втрати мирного населення від геноциду режиму С. Мілошевича – близько 10 тис. осіб; 850 тис. осіб стали біженцями. Військові втрати СРЮ внаслідок операції НАТО (за даними СРЮ) – 524 військових, 114 поліцейських, 2000 поранених. Втрати цивільного населення (за даними правозахисної організації Human Right Watch) – 500 осіб. До вересня 1999 р. 770 тис. біженців повернулися в Косово¹²³.

Країни, що належали до складу колишньої Югославії, зараз є членами НАТО або перебувають у процесі вступу до цього блоку.

Так само **НАТО звинувачують у веденні агресивної війни в Афганістані й Іраку. Участь України в агресивних діях НАТО призведе до загибелі українських юнаків**.

¹²³ Шьон Е., Омітугун В., Пердомо К., Штоленхайм П. Військові витрати // Щорічник СІПРІ 2005: озброєння, роззброєння та міжнар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський.– К.: Заповіт, 2006.– С. 291–354.

Насправді воєнні дії в Афганістані та Іраку ведуться не НАТО, а США за підтримки окремих країн, у т. ч. зі складу НАТО. Такі держави НАТО, як Франція та Німеччина, різко критикували рішення США розпочати війну проти Іраку і не послали туди своїх солдат. Тоді як Україна, яка не була членом НАТО, надіслала свої війська до Іраку, на догоду інтересам колишнього президента Л. Кучми, який намагався таким чином покращити свій особистий імідж у Сполучених Штатах¹²⁴.

Зараз НАТО очолює миротворчі Сили сприяння безпеці в Афганістані, до завдань яких належать забезпечення безпеки і стабільності, боротьба з наркоторгівлею, роззброєння та контроль над озброєннями. Значна увага приділяється спільним діям з ЄС у відновленні економіки, правопорядку в провінціях Афганістану.

Місія НАТО в Іраку спрямована на підготовку сил безпеки Іраку.

Обидві місії здійснюються за мандатом ООН.

Загальні втрати НАТО в усіх операціях склали: в Косово з 1999 р. – 71 особа; в Афганістані з 2001 р. – 110 осіб; в Іраку з 2004 р. – 0. Втрати України за 14 років миротворчої діяльності становили 44 особи¹²⁵.

Для порівняння: втрати СРСР в афганській війні склали близько 14 тис. осіб. У війні СРСР в Афганістані брали участь 150 тис. українців; із них загинули – 3 290, поранено понад 8 000 осіб¹²⁶.

Інколи звучить теза, що **НАТО є провідником політики США, які намагаються встановити світову гегемонію.**

Під час холодної війни США дійсно були головним ідеологом і спонсором діяльності НАТО. Із завершенням міжблокового протистояння змінилася політика і НАТО, і ЄС, і США. Тяжіння Сполучених Штатів до одноосібної політики сили викликає дедалі більше невдоволення в європейській спільноті, особливо з боку провідних європейських держав – Німеччини й Франції. Саме тому європейські країни НАТО та ЄС порушили питання про європейську оборонну ідентичність і намагаються створити військові компоненти ЄС (ідея створення Європейських сил швидкого реагування трансформується в ідею запровадження оперативних військово-цивільних груп). Але це робиться не всупереч існуванню НАТО, а як додатковий елемент, що дозволив би ЄС здійснювати самостійну політику безпеки з опорою на можливості НАТО.

¹²⁴ Переваги членства в НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/908.htm>.

¹²⁵ Шьон Е., Омітугун В., Пердомо К., Штоленхайм П. Військові витрати // Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський.– К.: Заповіт, 2006.– С. 291–354.

¹²⁶ Там само.

Стосовно європейських ініціатив США не мають єдиної позиції: відбуваються коливання між побоюваннями втрати позицій у Європі та застереженнями стосовно неадекватних витрат на європейську оборонну політику. Наприклад, США беруть „мінімальну участь" у створенні Сил реагування НАТО (СРН), що є суто європейською ініціативою.

За існуючого порядку прийняття рішень у НАТО, США мають змогу певним чином впливати на підготовку цих рішень через позиції держав-членів, яким вони надають преференції, але не на самі рішення, що приймаються винятково консенсусом [8].

Жодна держава досі не оголосила про намір вийти з НАТО. Натомість нові європейські члени цієї організації належать до держав, що найбільш інтенсивно виступають за зміцнення євроатлантичних зв'язків. Це було б неможливим, якби в НАТО цілковито панувала Америка і не враховувались інтереси європейських членів Альянсу [5].

Також наголошується, що **більш доцільним є вступ України не до НАТО, а до силових структур ЄС.**

Варто зазначити, що інтеграція України до силових структур ЄС можлива лише через вступ до самого ЄС, але це – далека перспектива. За умов, коли на європейському просторі відбуваються реформи сектора безпеки, найкращою позицією України була б її власна участь у цих процесах, а не очікування нових вимог із боку реформованих структур.

Серед штампів, що використовуються в антинатовській риториці, є те, що **НАТО має потужне угруповання військ, яке загрожує його східним сусідам, насамперед Росії та Україні.** Проте НАТО не має постійного угруповання військ. Об'єднані збройні сили цієї організації – структура, яка заповнюється за необхідності. Альянс має змогу сформувати певні сили для здійснення конкретних миротворчих операцій за рахунок відрядження військ держав-членів (за їх згодою). До моменту відрядження ці сили перебувають у національному підпорядкуванні (за винятком Підрозділу раннього повітряного попередження, що діє на постійній основі). Найбільш потужне угруповання НАТО може розгорнути на випадок масштабної агресії проти його членів.

Головне досягнення НАТО за час його існування – забезпечення захисту демократичних цінностей і надбань країн Євроатлантичного регіону, безпеки їх розвитку.

Суперечності між Росією і НАТО стосуються сфер впливу, а не воєнних загроз один одному. Головну загрозу від розширення НАТО Росія вбачає в тому, що їй доведеться вкладати додаткові кошти на

коригування власних планів військового будівництва та трансформацію Збройних сил.

За масштабами воєнно-політичного співробітництва з НАТО Росія набагато випереджає Україну. Наприклад, Росія співпрацює з НАТО за 20 спільними напрямками, зокрема щодо забезпечення сумісності військових контингентів, систем протиракетної оборони та контролю за повітряним рухом, зміцнення потенціалу реагування на теракти, стихійні лиха й інші надзвичайні ситуації, військово-технічного співробітництва, оборонних досліджень та технологій. На регулярній основі проводиться обмін інформації у сфері ядерної безпеки, контролю у сфері нерозповсюдження ЗМЗ і засобів його доставки. Україна співпрацює з НАТО лише за 14 напрямками.

Механізмом політичних консультацій Росії з Альянсом є Рада Росія – НАТО. Цей механізм вищий за рівнем, ніж, наприклад, рівень Комісії Україна – НАТО. Він передбачає співпрацю без попередніх погоджень між країнами-членами Альянсу. З Україною проводяться консультації з попереднім погодженням¹²⁷.

Іншим сусідам НАТО не загрожує, а надає допомогу. Зокрема, Україна неодноразово отримувала таку допомогу (1995 р. – аварія в Харкові, 1998 р. та 2001 р. – повені в Закарпатті, 2006 р. – утилізація надлишкових озброєнь і боєприпасів)¹²⁸ [8].

Часто наголошують, що вступ до НАТО загрожує появою на території України іноземних військових баз.

Членство в НАТО, якщо й передбачає розгортання військових баз на території держав-членів, то винятково за згодою цих держав на засадах Конвенції „Про статус збройних сил країн-учасниць НАТО" від 19 липня 1951 р.

Показово, що під час Вільнюського саміту НАТО (21 квітня 2005 р.) на засіданні Ради Росія–НАТО між ними підписано угоду про статус Збройних сил країн Альянсу та країн-учасниць програми „Партнерство заради миру" на території один одного.

Україною така угода ратифікована 2 березня 2000 р.

Розміщення іноземних військових баз на території України заборонено ст. 17 Конституції, хоча одна іноземна військова база в Україні існує – Чорноморський флот Російської Федерації.

¹²⁷ Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 23–36.

¹²⁸ Шьон Е., Омітугун В., Пердомо К., Штоленхайм П. Військові витрати // Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський.– К.: Заповіт, 2006.– С. 291–354.

Розширення НАТО у всіх державах Центральної і Східної Європи відбулося без передислокації скільки-небудь значних сил на території нових членів. По суті, вступ цих держав до НАТО був „паперовим”. Для України, яка має власні збройні сили значно більші, ніж у більшості держав Східної і Центральної Європи, немає практичного сенсу і доцільності розміщувати іноземні війська на своїй території. Для гарантування власної безпеки їй цілком вистачить політичної належності до блоку найпотужніших у воєнному сенсі держав¹²⁹.

Крім того, навіть якщо в законодавстві України й відбудуться зміни стосовно скасування заборони на розміщення іноземних баз, то їх наявність буде джерелом, з одного боку, зростання занепокоєння Росії, а з іншого – тисяч престижних робочих місць та інвестицій до місцевих бюджетів.

Серед аргументів щодо недоцільності атлантичної інтеграції часто наводять **надто високу ціну вступу України до НАТО**. Часто можна натрапити на інформацію, що **модернізація Збройних сил України під стандарти НАТО коштуватиме 92 млрд грн**.

На таку цифру насправді можна вийти, якщо скласти всі бюджети Міністерства оборони до завершення Державної програми розвитку Збройних сил України на 2006–2011 рр. Але до цієї суми належать статті утримання особового складу, підготовки військ, придбання та модернізації озброєнь – тобто загальноприйнятих статей витрат на оборону. Сума, що стосується безпосередньо реалізації євроатлантичного курсу України, в Державному бюджеті на 2006 р. складає 204,6 млн грн, або 60 копійок на одного дорослого жителя країни на місяць (це не враховуючи того, що 182,1 млн грн на миротворчу діяльність України компенсуються Секретаріатом ООН).

Стандарт оборонних витрат НАТО (2 % ВВП) – це сума для нормального забезпечення війська (мілітаризація коштує набагато більше – наприклад військові витрати Ізраїлю становлять до 10 % ВВП). Розміри оборонних бюджетів України останніх років не перевищують 1,4 % ВВП, що складає приблизно 50–60 % мінімальних потреб Збройних сил¹³⁰.

У результаті хронічного недофінансування Збройних сил гострою проблемою є падіння обсягів виробництва озброєнь і військової техніки, розрив усталених коопераційних зв'язків, швидке руйнування могутнього воєнно-наукового комплексу країни. Через відсутність поповнення необхідними запасними частинами й іншими матеріальними засобами,

¹²⁹ Палій Олександр Навіщо Україні НАТО?– К.: Дніпро, 2006.– 144 с.

¹³⁰ Шьон Е., Омитугун В., Пердомо К., Штоленхайм П. Військові витрати // Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський.– К.: Заповіт, 2006.– С. 291–354.

несвоєчасне проведення регламентних робіт і ремонту „бойовий потенціал України, за розрахунками фахівців Національного інституту стратегічних досліджень (НІСД), щорічно знижується на 9 % і становив у 1996 р. 55 % від того, який був у 1991 р., а по окремих видах Збройних сил (наприклад, у військово-повітряних силах) цей показник ще нижчий". Тобто сьогодні бойовий потенціал України фактично близький до нульового рівня¹³¹.

За нинішнього рівня фінансування закупівлі озброєнь українська армія витратила б на переозброєння 90 млрд грн за 200 років, а 90 млрд дол. – відповідно за тисячу років¹³².

Так може продовжуватися доти, поки стан Збройних сил не дійде до критичної межі, за якою очевидна слабкість оборони України стане найбільш реальним подразником, що провокуватиме потужніші у воєнному сенсі держави до застосування сили проти України або тиску через загрозу застосування сили, нехтуючи обороною України як чинником, з яким уже не потрібно рахуватися.

Тобто за таких умов навіть кількарічне (8–10 років) зволікання зі зміцненням національної оборони логічно відкине Україну на рівень країн, не здатних самостійно забезпечувати національні інтереси у воєнній сфері, ліквідувати виклики та загрози воєнного характеру, створювати силові гарантії поступального розвитку суспільства та держави.

Водночас активна участь у низці спільних програм із НАТО, участь у миротворчих операціях під егідою ООН, НАТО й інших міжнародних організацій, спільні навчання та інші заходи на двосторонній основі з країнами-партнерами дадуть змогу набувати досвід, отримувати певну фінансову і матеріальну допомогу.

Усім добре запам'яталися події 2006 р. у Феодосії щодо вантажу для підготовки проведення багатонаціональних навчань „Сі Бриз – 2006", одним із результатів яких стало неотримання нашими Збройними силами техніки та матеріальних засобів на декілька мільйонів доларів. Це на фоні хронічного недофінансування оборонної сфери протягом усіх років незалежності України¹³³.

¹³¹ Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 23–36.

¹³² Переваги членства в НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/908.htm>.

¹³³ Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 23–36.

Саме членство в НАТО передбачає внески його членів до бюджету Альянсу загалом на рівні 0,5–1,0 % їх військових витрат. Якщо орієнтуватися на прогнозні розміри ВВП України у 2010 р. (близько 940 млрд грн) і розмір оборонного бюджету у 2 % ВВП, то річні витрати складуть максимум 190 млн грн¹³⁴.

Крім того, частина витрат із бюджету НАТО спрямовується на допомогу країнам-членам у модернізації Збройних сил. У випадку з новими членами НАТО ця допомога перевищує їхні власні внески до спільного бюджету.

Вступ до НАТО передбачає перехід на його стандарти озброєнь, на що в Україні не вистачить коштів.

Забезпечення сумісності із силами Альянсу не вимагає повного переведення озброєнь Збройних сил України на стандарти НАТО. Це стосується переважно управлінських, комунікаційних, логістичних компонентів. Наприклад, у східноєвропейських країнах – нових членах НАТО ще тривалий час зберігатиметься зброя радянського виробництва. Практично, лише близько 15 % озброєнь потребують спільної стандартизації¹³⁵.

На відміну від колишнього Варшавського договору, НАТО не нав'язує своїм членам спільну військову доктрину і навіть не має для цього засобів. Систему комплектування, підготовки, фінансування, оснащення й розгортання національних збройних сил визначають національні уряди та законодавчі органи, і розбіжності, які при цьому виникають, часто є суттєвими. Із часу створення Альянсу взаємосумісність є не так фактом, як метою. Це пояснює залежність у спільних операціях від багатонаціональних структур управління НАТО, які, подібно до роз'ємного адаптера, забезпечують відносно узгоджені та взаємодоповнюючі дії різних військових частин і підрозділів.

Звичайно, спільних елементів у національних збройних силах членів НАТО набагато більше, ніж у Збройних сил України. Але хоч би які механізми розроблялися, багатонаціональні операції завжди викликають проблеми щодо узгодженості спільних дій¹³⁶.

Українські підрозділи, що зараз беруть участь у спільних навчаннях із НАТО, вже перейшли на такі стандарти та довели свою сумісність із силами Альянсу. Нарощування кількості таких підрозділів буде поступовим.

¹³⁴ Шьон Е., Омітугун В., Пердомо К., Штоленхайм П. Військові витрати // Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський. – К.: Заповіт, 2006. – С. 291–354.

¹³⁵ Там само.

¹³⁶ Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р. – Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006. – С. 23–36.

Інша справа, що для справжньої модернізації армії під сучасні світові стандарти та з огляду на існуючий стан озброєнь Україна має витратити на розвиток військової техніки набагато більше, ніж передбачено чинним оборонним бюджетом, – понад 2 млрд грн на рік лише на оновлення парку озброєнь. Таких коштів Україна поки не має. Виходом може бути використання компенсаційних схем придбання озброєнь (офсети), що дають змогу повертати за рахунок постачальників кошти, витрачені на техніку, та спрямовувати їх на зміцнення власної виробничої бази¹³⁷.

Перехід на нові стандарти (у т. ч. натовські) в Україні буде здійснюватися, оскільки це – найкращі світові стандарти. Але цей перехід здійснюватиметься поступово, мірою фінансових можливостей держави (одна з вимог до перспективних Збройних сил України – мінімальне економічне навантаження на державу).

Як аргумент вказується також, що **вступ до НАТО призведе до скорочення та руйнування офіцерського корпусу Збройних сил України.**

На це можна зауважити, що руйнування офіцерського корпусу України відбувалося з початку набуття нею незалежності через те, що держава не спромоглася виділяти потрібні кошти на підготовку військ та соціальний захист військовослужбовців. Унаслідок цього, офіцерський корпус поступово втрачав навички з управління військами як у воєнний, так і в мирний час, його соціальний статус у суспільстві зазнав критичного зниження.

Участь України в програмі НАТО „Партнерство заради миру” дає змогу брати участь у спільних навчаннях і забезпечувати професійну оперативну підготовку хоча б невеликої частини підрозділів та офіцерського корпусу.

Участь у НАТО не передбачає особливих стандартів структури особового складу армій держав-членів Альянсу. Існують засади воєнного мистецтва й особливості країн, якими і визначається раціональне співвідношення бойових та допоміжних підрозділів Збройних сил, офіцерського і рядового складу, старших та молодших офіцерів. Ці стандарти закладені в Державну програму розвитку Збройних сил України на 2006–2011 рр. і поступово реалізуються з урахуванням вимоги мінімізації втрати для особового складу.

Сьогодні на руйнування офіцерського корпусу більшою мірою впливає недосконала державна політика у сфері соціального захисту військовослужбовців. Так, в очікуванні погіршення умов пенсійного

¹³⁷ Шьон Е., Омитугун В., Пердомо К., Штоленхайм П. Військові витрати // Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський.– К.: Заповіт, 2006.– С. 291–354.

забезпечення в бюджеті-2007 у Збройних силах спостерігається масова подача офіцерами рапортів на звільнення.

Важливим кроком у вирішенні цієї проблеми стало рішення Президента до Дня української армії у грудні 2007 р. підняти пенсії всім військовослужбовцям незалежно від того, коли вони пішли у відставку, забезпечити ряд інших соціальних гарантій.

Справжньою проблемою для взаємосумісності є командна і робоча культура Збройних сил України. Проте багато українців не звертають на цю проблему уваги. В американських, британських, французьких, німецьких збройних силах усі старші офіцери (від майора) навчені оцінювати ситуацію самостійно. Від них очікують надання рекомендацій начальникам до видачі наказу. Їм дозволено ставити наказ під сумнів, і вони мають приймати рішення, навіть коли наказів немає. Багато із цих умінь вимагається і від молодших офіцерів. Офіцери НАТО, звичайно, хотіли б, щоб їхні українські партнери відповідного рангу виявляли такі самі вміння і демонстрували такий самий рівень відповідальності та ініціативи. Подолання цього технологічного розриву є непростим завданням, оскільки для перебудови системи підготовки і підвищення кваліфікації кадрів потрібні значний час та кошти. Але фінансові витрати на інвестування в кадри набагато менші, а практичні результати – більші, ніж від інвестування в техніку. Кандидати на вступ до НАТО не повинні були усувати ці проблеми до набуття членства. Але вони мусили їх розуміти і серйозно ними займатися¹³⁸.

Дуже часто можна почути, що вступ до НАТО погіршить відносини з Росією і призведе до порушення балансу сил у регіоні, що є не прийнятним для Росії, з точки зору її національних інтересів.

Варто звернути увагу на те, що розширення НАТО на Схід є процесом поширення зони демократії, стабільності та безпеки. Наближення до Росії зони безпеки (а не військової могутності НАТО) не суперечить її національним інтересам.

Розширення НАТО не має значного військового сенсу. Серед країн Центральної і Східної Європи, які приєдналися до НАТО, переважають досить слабкі у військовому відношенні. Сучасні ракети дуже швидко долають відстані у сотні кілометрів, на які наблизилася НАТО до Росії в результаті свого розширення. Крім того, НАТО заявляє, що не планує розміщувати на територіях нових членів ані ядерну зброю, ані засоби її

¹³⁸ Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 23–36.

доставки. Альянс досі не розмістив жодної значної військової бази на територіях нових членів. Що дійсно робить НАТО, то це зміцнює незалежність держав, які певний час у минулому перебували під контролем або впливом Кремля. Насправді вступ до НАТО країн Балтії та інших держав Центральної і Східної Європи сприяв установленню більш конструктивних відносин із Росією, ніж до членства¹³⁹.

Офіційна політика Росії спрямована на розширення та поглиблення партнерських відносин з НАТО. У цій сфері вона здійснює активну (активнішу ніж Україна) політику воєнно-політичного, воєнно-оперативного та військово-технічного співробітництва з НАТО. Рада Росія–НАТО розглядається окремими західними і російськими політиками як прообраз нової структури безпеки в Євразійському регіоні.

Вступ України до НАТО не суперечить, а навпаки – сприяє розширенню російсько-натовського партнерства на всіх напрямках.

Із боку Росії інколи лунають попередження, що **вступ до НАТО призведе до руйнування вітчизняного ОПК через розрив коопераційних зв'язків із Росією**. Але руйнування коопераційних зв'язків є політикою РФ, яка здійснюється з 1996 р. з метою:

- зниження залежності від поставок комплектуючих із країн СНД (номенклатура яких, за окремими оцінками, складає 22 тис. найменувань) і перехід на замкнені цикли виробництва озброєнь;
- збільшення робочих місць у вітчизняному ОПК;
- переходу на випуск нових озброєнь та орієнтації на кооперацію із західними партнерами, у т. ч. країнами НАТО.

Кооперація України з Росією здійснюється за окремими, досить вузькими напрямками: космічні програми, розробка і виробництво авіаційних двигунів (де потенціал України є істотним), корабельне двигунобудування, радіоелектроніка, модернізація і ремонт існуючих озброєнь (через те, що Росія ще не готова ввести замкнуті цикли або через відсутність для цього ресурсів і довгострокових перспектив). Причому така кооперація дедалі більше скорочується або набуває вигляду економічної експансії в Україну російського капіталу в особі розвинутих (не без підтримки держави) компаній¹⁴⁰.

Якщо руйнування українського ОПК й відбудеться, то через відсутність

¹³⁹ Переваги членства в НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/908.htm>.

¹⁴⁰ Шьон Е., Омитугун В., Пердомо К., Штоленхайм П. Військові витрати // Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський.– К.: Заповіт, 2006.– С. 291–354.

власної стратегії розвитку, небажання враховувати кон'юнктуру ринку та недосконалий менеджмент галузі й підприємств.

Коли українські підприємства ОПК будуть здатні працювати за кращими світовими стандартами, вони стануть бажаними партнерами і для західних, і для російських компаній.

Вступ до НАТО означає нові можливості для конкурентоспроможних оборонних виробництв. Від розвалу Варшавського блоку потерпіли невисокотехнологічні оборонні комплекси (деякі підприємства у Словаччині, Болгарії тощо). Проте підприємства у цих країнах вже ніколи не отримали б таких замовлень, як за часів „холодної війни“, незалежно від того, вступали б вони до НАТО, чи ні. Натомість, від вступу до НАТО виграли високотехнологічні оборонні комплекси (насамперед у Польщі й у Чехії). Конкурентною перевагою України є високотехнологічний ВПК, а також здатність України до створення в замкнутих циклах деяких конкурентоспроможних на світовому ринку зразків озброєння. Тому український ВПК від вступу до НАТО може більше виграти, ніж програти, хоча це потребуватиме значних зусиль та підприємливості на нових ринках¹⁴¹.

Виробнича база підприємств ОПК потребує значного оновлення. Фізичний знос основних фондів сягає понад 70 %. Більшість підприємств мають низький рівень рентабельності та є збитковими.

Існують суперечки між конструкторськими бюро (КБ) – розробниками озброєнь і заводами – серійними виробниками, котрі заважають їх об'єднанню. Приводом для цього є невирішеність питань розподілу інтелектуальної власності, прибутків, невідповідність між спектром розробок і можливостями виробників з їх упровадження, особисті амбіції керівників. Сьогодні в Україні налічується близько 400 КБ, велика частина яких не може виробляти того, що спроектувала. Проекти, розробки, ноу-хау лежать „на полицях“.

Утрата цілісності майнових комплексів призвела до руйнування технологічних процесів, зниження виробничого потенціалу підприємств ОПК. Під час їх приватизації окремих позитивних результатів удалося досягти за умов концентрації корпоративних прав у власників, зацікавлених у збереженні ключової компетенції підприємств.

¹⁴¹ Переваги членства в НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/908.htm>.

Експортні можливості. Внутрішній попит на продукцію вітчизняного ОПК практично відсутній. За висновками експертів оборонна промисловість ефективно працює за умов, коли державне оборонне замовлення у 2–3 рази перевищує обсяги експорту.

В Україні оборонне замовлення в 10 разів менше потреб і можливостей ОПК. За цих умов експорт залишається єдиним джерелом існування та розвитку невеликої частки згаданих вище успішних оборонних підприємств України. Протягом останніх років номенклатура українського військового експорту і його географія залишаються практично незмінними. Близько 80 країн-імпортерів купуватиме продукцію військового та подвійного призначення українських підприємств. Українське озброєння купували країни Африки, Близького Сходу, Латинської Америки, Південно-Східної Азії. Посідаючи високі місця в рейтингу постачальників озброєнь (Україна входить в першу десятку експортерів зброї), отримуючи від цього мільярди доларів прибутку, Україна не спромоглася реформувати ні ЗС, ні ОПК. Таким чином, головна загроза для українського ОПК походить не від НАТО, а від ринкової економіки та зростаючої глобалізації.

Позитивним наслідком приєднання України до НАТО стане переведення ОПК на стандарти, прийняті не тільки в НАТО, а й у ЄС. Перехід на стандарти НАТО у сфері озброєнь має суттєво розширити можливості та ринки збуту української військової техніки й озброєнь. Показовим у цьому випадку є досить успішні приклади співробітництва на цьому напрямі України з Грецією (судна на повітряній подушці), Чеською Республікою (артилерійські системи).

Вступ України в НАТО повинен призвести до збільшення та диверсифікації закупівель озброєнь і військової техніки, що, у свою чергу, має сприяти розвитку українського оборонно-промислового комплексу. Так, наприклад, за інформацією Лондонського Міжнародного інституту стратегічних досліджень (International Institute of Strategic Studies), у 2001 р. порівняно з 1997 р. ці суми зросли у Польщі на 44,3 %, в Угорщині – на 88,9 %, у Чехії – на 60 %. Фактичні витрати на військову техніку в цих країнах у 2001 р. склали 713 млн дол. США в Польщі, 255 млн дол. США – в Угорщині, 224 млн дол. США – у Чехії ¹⁴².

¹⁴² Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р. – Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006. – С. 23–36.

До цього слід додати, що вступ України в НАТО матиме наслідком покращення інвестиційної привабливості країни в очах міжнародного інвестора. Наприклад, якщо у Словенії в 2002 р. інвестиції склали 3,6 млрд євро, то в 2003 р. – 5,1 млрд євро. У рік вступу Румунії до НАТО (2 квітня 2004 р.) обсяг прямих іноземних інвестицій зріс на 141 % порівняно з 2003 роком; у Словаччині прямі зарубіжні інвестиції почали стрімко зростати: станом на кінець 1998 р. їх рівень складав 2 128 млн дол. США, станом на кінець 1999 р. – 2 272 млн дол. США (приріст 6,77 %), на кінець 2000 р. рівень прямих зарубіжних інвестицій зріс на 64,52 % і склав 3 738 млн дол. США. Протягом 2001 р. рівень прямих зарубіжних інвестицій у словацьку економіку зріс на 29,38 % і становив 4 836 млн дол. США. У 1997 р. в економіку Польщі було інвестовано 2,7 млрд доларів, у 1998 р. – уже 5 млрд, а в 1999 р. (році вступу Польщі до НАТО) – уже 8 млрд доларів США. Щодо Чехії й Угорщини цифри ще більш вражаючі. У 1997 р. прямі іноземні інвестиції в економіку цих країн становили, відповідно, 4 і 6,2 млрд, у 1998 р. – 9,8 і 10,2 млрд, у 1999 р. – 12,8 і 14,5 млрд доларів США¹⁴³.

Не слід боятись, очевидно, що **вступ до НАТО призведе до зростання цін на енергоносії**.

Справді, ціновий тиск на Україну може здійснюватися через її енергозалежність від Росії (80 % за нафтою та 75 % за газом) і відсутність захисних механізмів. Росія підвищила ціни на газ, за офіційними заявами, без прив'язки до вступу України в НАТО. Цінова політика Росії перетворюється на більш прагматичну та дедалі більше залежить від ринкових умов (хоча вплив політичного чинника не виключається)¹⁴⁴ [8].

Якщо враховувати політичний чинник цінової політики Росії, то він може бути застосований і з будь-якого іншого приводу.

Позбавлення залежності від російських енергоносіїв, тобто диверсифікація джерел їх постачання, є одним із пріоритетних напрямів забезпечення енергетичної безпеки України. Тому можливість „енергетичного” впливу Росії залежить знову ж від політики самої України.

Резонансна подія у відносинах Україна-НАТО відбулася 14 вересня 2006 р. у Брюсселі. Під час зустрічі з Генеральним секретарем НАТО Я. Схеффером колишній Прем'єр-міністр України В. Янукович озвучив

¹⁴³ Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 23–36.

¹⁴⁴ Шьон Е., Омитугун В., Пердомо К., Штоленхайм П. Військові витрати // Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та міжнар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський.– К.: Заповіт, 2006.– С. 291–354.

тезу, що інтеграція до євроатлантичного простору має здійснюватися „не такими швидкими темпами". **Головна умова остаточного рішення про вступ до Альянсу – результати референдуму.**

Проведення референдуму не є обов'язковою вимогою Організації Північноатлантичного договору. Серед нинішніх країн-членів НАТО референдуми щодо членства в цій організації проводилися лише в чотирьох. У 1986 р. – в Іспанії, яка на той момент уже була членом Альянсу з травня 1982 р. У 1996 р. проводився референдум щодо вступу до НАТО в Угорщині. У травні 2003 р. також відбувся референдум у Словенії, де він мав лише консультативний характер. Такий же характер референдуму в Словаччині, який проведено у 1997 р. Він мав, до речі, цікавий результат. У голосуванні брали участь 9,8 % громадян, із них 54 % висловилися проти вступу в НАТО. Це один із факторів, завдяки чому Словаччина стала членом Альянсу лише в наступній хвилі розширення, коли, до речі, повторний референдум не проводився. Тобто проведення або не проведення референдуму є прерогативою держави-кандидата, і не є вимогою НАТО.

Але членство в НАТО вимагає і передбачає доведену відданість цілям, визначеним у Плані дій Україна-НАТО, насамперед у першому розділі, що зосереджується на зміцненні демократичних цінностей та реформуванні внутрішніх інститутів і практики їх діяльності. Хоча План дій однаково стосується як України, так і НАТО, відданість України цим цілям викликає сумніви за її межами і є предметом дискусій усередині країни. Сьогодні демократичні цінності є важливим елементом ідентичності та мети НАТО. Вони важливі для його єдності та „зобов'язуючих зв'язків". Можливість приєднання до „товариства спільних цінностей" була важливою причиною, що спонукала країни Центральної Європи вступити до НАТО по закінченні „холодної війни". Якщо така перспектива непокоїть Україну, замість того, щоб приваблювати її, то НАТО навряд чи розглядатиме Україну як гідного кандидата¹⁴⁵.

Крім того, слід мати на увазі, що референдум дійсно є одним із найдемократичніших інститутів, які є в арсеналі сучасної демократії. Однак як історичний досвід, так і практика політичного життя ряду сучасних центральноєвропейських країн засвідчує, що суспільство має бути готовим до демократії, інакше демократичні інструменти можуть прокласти шлях до авторитаризму. Наприклад, саме референдум,

¹⁴⁵ Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 23–36.

проведений у 1996 р., дав можливість О. Лукашенку забезпечити внесення змін у діючу конституцію і сконцентрувати практично всі повноваження у своїх руках. Пам'ятаємо, що порівняно недавно подібний конституційний референдум був проведений і в нас. Однак його рішення, по суті, так і не були втілені в життя. Характерно також, що до 2004 р. західні експерти відносили саму Україну до країн авторитарного типу з суперпрезидентською формою правління¹⁴⁶.

Розглядаючи питання доцільності вступу України до НАТО з точки зору національної безпеки, треба реально оцінювати нинішній стан обороноздатності ЗС України та рівень загроз національній безпеці.

Нині чинна Воєнна доктрина України зазначає: „у найближчій перспективі можливість широкомасштабного застосування воєнної сили проти України є малоімовірною. Проте не виключається можливість, що за певних обставин Україна може бути втягнута у воєнні конфлікти різної інтенсивності". Тобто, на жаль, ніхто не може виключити можливість утягування нашої держави у воєнний конфлікт. Тим більше, за оцінками міжнародних експертів протягом останніх шести років у світі постійно зростають воєнні витрати, які на сьогодні (з урахуванням інфляційних процесів) вийшли на обсяги часів „холодної" війни.

Водночас українська держава має обмежені військові можливості, використання яких (миротворчість, спільні навчання та ін.) реалізуються за умов відчутної матеріально-фінансової допомоги країн Заходу, насамперед НАТО.

Враховуючи ту обставину, що фактор військової сили в сучасному світі набуває дедалі більшого значення, Україна має незначний часовий ресурс (фактично – кілька років) для того, щоб привести свої військово-силові можливості у відповідність до викликів і загроз початку XXI століття. Однак економічний стан нашої країни не дасть змогу у найближчі роки відновити бойовий потенціал держави до рівня, який би гарантовано дозволяв одноосібно дати відсіч будь-яким загрозам національній безпеці у воєнній сфері. Навіть Росія, незважаючи на постійний надприбуток від експорту енергоресурсів, сьогодні не здатна у короткі терміни переозброїти свої збройні сили. Але Росія має те, від чого відмовилась Україна, – ракетно-ядерний потенціал, що дає їй більший проміжок часу для зміцнення національної оборони.

¹⁴⁶ Дунай П., Ляховскі Ж. Євроатлантична безпека та інституції // Щорічник СІПРІ 2005: Озброєння, роззброєння та між нар. безпека / Гол. ред. Л. Шангіна, керівник проекту М. Сунгуровський.– К.: Заповіт, 2006.– С. 47– 82.

Тобто виникає нагальна потреба приєднання України до реально діючої системи колективної безпеки. Сьогодні їх поряд із нашими кордонами лише дві. Це Організація договору про колективну безпеку (ОДКБ /Ташкентський пакт/) та НАТО. Практично всі експерти наголошують на другому як найбільш оптимальному для України напрямі інтеграції.

Так, зі вступом України в НАТО відбудеться скорочення загальних витрат на оборону. Членство України в НАТО позбавить нашу державу можливості втягування в ситуацію, коли вона буде вимушена підтримувати свою обороноздатність за власний рахунок з урахуванням своїх реальних фінансових можливостей і рівня економічного розвитку.

Україна братиме безпосередню участь у процесах прийняття рішень під час обговорення питань розвитку європейської та євроатлантичної безпеки, які не тільки здійснюють прямий вплив на інтереси національної безпеки України і НАТО, але й формують сучасне середовище євроатлантичної безпеки, включаючи безпеку України.

Україна отримає безпрецедентні гарантії воєнної безпеки відповідно до Вашингтонського договору – надійні гарантії державного суверенітету, політичної незалежності, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів.

Членство України в НАТО значно зменшить потенціал відомих екстремістських політичних сил націоналістичної спрямованості в окремих сусідніх країнах щодо вирішення етнічних проблем за рахунок інтересів України.

Із набуттям членства в НАТО можна очікувати прориву у входженні України в європейські та світові економічні фінансові структури, зокрема в Європейський Союз, і її рівноправної участі як суб'єкта міжнародного права у створенні нової архітектури та системи безпеки в Європі й процесах прийняття відповідних рішень. Таким чином, суттєво зміцниться її економічна безпека¹⁴⁷.

Загалом досвід країн Центральної і Східної Європи, які набули членства в Альянсі, в останні роки засвідчує, що основний недолік приєднання до НАТО полягає в тому, що для цього потрібно просто дуже багато чого зробити і, по суті, навести лад у державі. Тобто, комплексна трансформація держави у напрямі наближення її до стандартів розвинених демократій, упровадження в систему державного управління

¹⁴⁷ Володін О. Співробітництво Україна – НАТО: міфи та реальність // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі: Матеріали осінньої акад. НАТО, м. Донецьк, 24–26 жовт. 2006 р.– Донецьк: Донец. нац. ун-т, 2006.– С. 23–36.

принципів прозорості та відповідальності, сприяння зростанню ролі неурядового сектора в суспільному житті, модернізація економіки та її детінізація, упровадження нових технологій та пошук нових ринків збуту для продукції, налагодження і розширення взаємовигідного економічного співробітництва з якнайбільшою кількістю країн – усе це вимагає величезних зусиль, послідовності дій та щоденної копіткої роботи¹⁴⁸.

Майже всі наші сусіди вже давно зробили для себе чіткий вибір – на користь участі у формуванні рішень стосовно майбутнього Європи та їх власного членства в НАТО і ЄС. Однак слід розуміти, що НАТО не проситиме Україну робити цей вибір. Його мусять усвідомити і зробити, насамперед, самі громадяни України.

Контрольні питання та завдання

- 1. Вкажіть умови і фактори започаткування співпраці України та НАТО.*
- 2. Які головні етапи розвитку співробітництва України і НАТО?*
- 3. Які рішення лежать в основі співпраці України та НАТО?*
- 4. Проаналізуйте причини тривалої невизначеності щодо перспектив членства України в НАТО.*
- 5. Охарактеризуйте інституційну і правову базу співробітництва України та НАТО.*
- 6. Які цілі участі України в програмі НАТО „Партнерство заради миру”?*
- 7. Які переваги дає Україні співробітництво з НАТО?*
- 8. Вкажіть напрями науково-технічної співпраці України та НАТО.*
- 9. У чому проявляється військово-політична співпраця України та НАТО?*
- 10. Які перспективи розвитку співпраці України та НАТО?*
- 11. Чи принесе користь Україні участь в операціях НАТО, які проводить ця організація в конфліктних регіонах?*
- 12. Обґрунтуйте чому для України більш доцільним є вступ до НАТО, ніж до силових структур ЄС.*
- 13. Чи загрожує Україні поява на її території іноземних військових баз при умові її вступу до НАТО?*

¹⁴⁸ Переваги членства в НАТО // Україна-НАТО // <http://www.ukraine-nato.gov.ua/nato/ua/908.htm>.

14. *Визначте, чи дорого обійдеться Україні модернізація Збройних сил за умови вступу її до Альянсу.*

15. *Чи погіршаться відносини України з Росією у випадку вступу України до НАТО?*

16. *Що є головною умовою остаточного рішення про вступ України до Північноатлантичного альянсу?*

17. *Обґрунтуйте недоліки вступу України до НАТО.*

18. *Обґрунтуйте, які переваги надає членство України в НАТО в геополітичному, військовому й економічному аспектах.*

ЛІТЕРАТУРА

Книги та брошури

1. Барановский В. Г. Западная Европа: военно-политическая интеграция.– М.: Междунар. отношения, 1988.– 194 с.
2. Брифинг НАТО: Помощь Афганистану – залог будущего мира и стабильности в стране: октябрь 2006. – Брюссель: NATO Public Diplomacy Division, 2006.– 12 с.
3. Брифинг НАТО: Відсіч тероризму: березень 2005.– Брюссель: NATO Public Diplomacy Division, 2005.– 12 с.
4. Брифинг НАТО: Військова структура НАТО: квітень 2007. – Брюссель: NATO Public Diplomacy Division, 2007.– 12 с.
5. Брифинг НАТО: Зброя масового знищення: березень 2005.– Брюссель: NATO Public Diplomacy Division, 2005.– 8 с.
6. Брифинг НАТО: Оперативна спроможність: грудень 2004.– Брюссель: NATO Public Diplomacy Division, 2004.– 8 с.
7. Брифинг НАТО: Сили реагування НАТО: січень 2005.– К.: Центр інформації та документації НАТО в Україні, 2005. – 6 с.
8. Довідник НАТО.– Brussels: Belgium Office of information and Press NATO-1110, 2001.– 608 с.
9. Довідник НАТО.– Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2006.– 384 с.
10. Євроатлантична інтеграція України: інституції, політика і практика: Довідник. – К: Фонд „Європа XXI”, 2003. – 156 с. (www.europexxi.kiev.ua/ukrainian/book/005/009.html/)
11. Зленко А. Дипломатия и политика. Украина в процессе динамических геополитических перемен.– Х.: Фолио, 2004.– 559 с.
12. Концептуальні підходи до членства в НАТО: досвід держав-членів Альянсу : Наук.-інформ. зб.– Вип. 11.– К.: Євроатлантикінформ, 2005.– 206 с.
13. НАТО після Риги.– Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2006.– 8 с.
14. НАТО у XXI столітті.– К.: Центр інформації та документації НАТО в Україні, 2004.– 23 с.
15. Новини НАТО: Візит Північноатлантичної ради НАТО в Україні.– Брюссель: НАТО, 2005. – Вип. 3.– 16 с.
16. Новини НАТО: Саміт Україна – НАТО.– Брюссель: НАТО, 2005.– Вип. 1.– 16 с.
17. Палій О. Навіщо Україні НАТО?– К.: Дніпро, 2006.– 144 с.
18. Партнерство Україна – НАТО / Укл. І. Жовква.– К.: Вид-во Freedom House в Україні, 2002.– 32 с.
19. Празький саміт і трансформація НАТО: Довідник.– Брюссель: НАТО/ОТАН, 2003.– 106 с.
20. Путівник до саміту НАТО у Вашингтоні 23–25 квітня 1999 року.– Брюссель: НАТО/ОТАН, 1999.– 119 с.

21. Стратегічна концепція Альянсу.– Брюссель: Відділ інформації та преси НАТО, 1999.– 19 с.

22. Україна – НАТО: досвід та нові виміри співробітництва / Ред. О. Палій.– К.: Атлантична рада України, 2002.– 99 с.

23. Україна – НАТО в запитаннях і відповідях.– Черкаси: Відлуння-Плюс, 2006.– 56 с.

24. Україна – НАТО: Майбутнє в руках минулого.– К.: Заповіт, 2004.– 176 с.

25. Україна – НАТО: Особливе партнерство.– Brussels: NATO Public Diplomacy Division, 2007.– 16 с.

25. Шлях до НАТО: вимір безпеки. Лідери думок про євроатлантичну інтеграцію України / В. В. Бадра, С. Г. Згурець, М. М. Самусь, О. О. Набоченко.– К.: Центр досліджень армії, конверсії та роззброєння, 2006.– 222 с.

Статті

1. Аналіз трансформації НАТО // НАТО-Ревю.– 2005.– Весна.

2. Андресюк Б. Логіка зближення – це взаєморозуміння і рух назустріч // Віче.– 2002.– № 12.– С. 62–64.

3. Балицький В. Украина и НАТО: сотрудничество или членство? // Екон. часоп.– XXI.– 2005. – № 3–4.– С. 30–31.

4. Боєцький Т. Доцільність вступу України до НАТО // Екон. часоп.– XXI.– 2006.– № 9–10.– С. 8–9.

5. Голопатюк Л. Україна–НАТО: час прагматичних підходів // Військо України.– 2004.– № 9–10.– С. 6–8.

6. Гончаренко О. Ступаючи на європейський шлях: Проблеми та перспективи євроатлантичної інтеграції України // Політика і час.– 2002.– № 11.– С. 33–37.

7. Гречанінов В. Натовські перспективи України // Україна і світ сьогодні.– 2005. – 13–19 травня (№ 18).– С. 4.

8. Гречанінов В. Шляхом євроатлантичної інтеграції // Політика і час.– 2003.– № 2.– С. 26–34.

9. Джусов А.. Членство Украины в НАТО: экономический аспект // Економічний часопис – XXI.– 2005.– № 9–10.– С. 22–23.

10. Дюре М. Механізм особливого партнерства // Політика і час.– 2006.– № 11.– С. 22–23.

11. Зуйко О. Основні пріоритети євроатлантичної інтеграції України // Екон. часоп.– XXI.– 2006.– № 9–10.– С. 10–12.

12. Каспрук В. 2005 рік для України має стати часом „натівського відліку" // Надзвичайна ситуація.– 2005.– № 1.– С. 18–21.

13. Квіт С. Україна і НАТО: розмова про некорисне // Україна дипломатична: Наук. щорічник.– К., 2002.– Вип. 2.– С. 374–381.

14. Кокошинський О. Співпраця з НАТО як фактор зміцнення безпеки держави: досвід і перспективи України // Екон. часоп.– XXI.– 2005.– № 3–4.– С. 28–29.
15. Купчишин О. Пріоритети України стосовно ЄС та НАТО і сучасний стан україно-голландських відносин // Екон. часоп.– XXI.– 2006.– № 7–8.– С. 4–5.
16. Липовецький С. Україна-НАТО // Визвольний шлях.– 2002.– № 8.– С. 3–9.
17. Мовчан М. Україна – НАТО: проблеми та перспективи // Нова політика.– 2001.– № 3.– С. 26–28.
18. Морозов К. П. Невідоме НАТО // Персонал.– 2003.– № 11.– С. 48–53.
19. Невідома Н. Економічні аспекти євроатлантичної інтеграції України // Актуальні проблеми економіки.– 2002.– № 11.– С. 54–60.
20. Нікітюк В. Розвиток відносин Україна-НАТО: особливості сучасного етапу // Екон. часоп.– XXI.– 2004.– № 11–12.– С. 21–22.
21. Нікітюк В. Чи бути Україні в НАТО?: Сім критеріїв набуття членства в Альянсі // Військо України.– 2003.– № 3–4.– С. 10–11.
22. Ніколаєць К. М. Стосунки України з НАТО: проблеми та перспективи // Наук.і записки Вінницького держ. пед. ун-ту ім. Михайла Коцюбинського.– Вінниця, 2003.– Вип. 6.– С. 240–247 (Сер. „Історія”).
23. Олегин А. Д. НАТО: Максимальная эффективность минимальными средствами // Отечественные записки.– 2005.– № 5. (http://www.magazines.russ.ru/oz/2005/5/2005_5_13).
24. Особливе партнерство // Військо України.– 2002.– № 9–10.– С. 20–21.
25. Палій О. Вступ до НАТО: двадцять переваг проти шести проблем на користь України // Екон. часоп.– XXI.– 2006.– № 7–8.– С. 18–19.
26. Про стратегію України щодо Організації Північноатлантичного договору (НАТО) // Політика і час.– 2002.– № 9.– С. 84–86.
27. Програми партнерства: давні й нові // НАТО-Ревю.– 2007.– Літо.
28. Рудич І. Євроатлантична інтеграція – прагнення України надолужити згаяний час // Військо України.– 2003.– № 11–12.– С. 20–21.
29. Ситник Г. Інтеграція України в НАТО у контексті розвитку європейського простору безпеки та соціологічних оцінок // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України.– 2005.– № 1.– С. 18–25.
30. Соскін О. Вступ до НАТО: українська перспектива // Екон. часоп.– XXI.– 2005.– № 9–10.– С. 24–25.
31. Соскін О. Членство в НАТО: переваги для України // Екон. часоп.– XXI.– 2005.– № 3–4.– С. 37–39.
32. Сунгуровський М. Україна НАТО: проблема свідомого вибору // Дзеркало тижня.– 2006.– 2 груд. (№ 46).– С. 5.
33. Тодоров І. Політичні та правові засади співробітництва України і НАТО // Вісн. КНУ ім. Т. Шевченка: Сер. „Історія”.– 2004.– Вип. 71–72.– С. 108–111.

34. Тупчієнко Д. Л. Міжнародно-правові аспекти взаємовідносин України з НАТО у контексті нового світового порядку // Наук. вісн. дипломатичної акад. України.– К., 1998.– Вип. 1.– С. 195–196.
35. Україна–НАТО – поглиблення співпраці // Військо України.– 2000.– № 7–8.– С. 19–21.
36. Україна – НАТО: співробітництво та спільні програми / Підгот. М. Задорожний // Географ. та основи економіки в шк.– 2003.– № 1.– С. 48–50.
37. Храбан І. Довгий шлях до своєї Праги. Євроатлантична інтеграція – головна домінанта зовнішньої політики України // Політика і час.– 2003.– № 7.– С. 35–42.
38. Чаповська Л. Вступатимуть в НАТО не військові, а суспільство в цілому: Взаємовідносини Україна – НАТО: проблеми та перспективи // Політика і час.– 2004.– № 6.– С. 23–29.
39. Томашевич О. Середземноморський діалог як складова програм партнерства НАТО // Актуальні проблеми міжнар. відносин.– Вип. 23 (Ч. I).– К., 2000.– С. 42–47.
40. Томашевич О. Концепція багатонаціональних об'єднаних оперативно-тактичних сил (БООТС) через призму програми „Партнерство заради миру” та перспективи участі України в БООТС // Актуальні проблеми міжнар. відносин.– Вип. 27 (Ч. III).– К., 2001.– С. 44–47.
41. Томашевич О. Україна та операції з підтримання миру під егідою НАТО // Актуальні проблеми міжнар. відносин.– Вип. 28 (Ч. II).– К., 2001.– С. 92–99.
42. Томашевич О. „Хартія про особливе партнерство між Україною та НАТО” як складова програм партнерства НАТО з Україною // Актуальні проблеми міжнар. відносин.– Вип. 30 (Ч. II).– К., 2001.– С. 58–62.
43. Томашевич О. Участь України в програмах партнерства НАТО // Наук. вісн. дипломатичної акад. України.– Вип. 6.– К., 2002.– С. 39–46.
44. Черноусенко О. Партнерство Україна – НАТО: еволюція розвитку // Політика і час.– 2003.– № 10.– С. 3–8.
45. Членство України в НАТО: долаємо міфи – будуємо нове майбутнє // Екон. часоп.– XXI.– 2006.– № 1–2.– С. 16–32.
46. Шерр Д. Україна і НАТО: реалізм сьогодні, членство завтра? // Дзеркало тижня.– 2005.– 29 жовт. (№ 42).– С. 4.
47. Шутов О. Поступ України до НАТО. Крок вперед чи рух на місці? // Військо України.– 2007.– № 2.– С. 4–7.
48. Щербак Ю. Коли Україна стане членом НАТО? // Україна дипломатична: Наук. щорічник.– К., 2004. – Вип. 4.– С. 445–471.

ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ

Рекомендовані іншомовні джерела для самостійного опрацювання

1. Art, Robert J. CREATING A DISASTER: NATO'S OPEN DOOR POLICY (Political Science Quarterly.– Vol. 113.– № 3, Fall 1998.– P. 383–404) <http://epn.org/psq/1998.html#113.3> .
2. Baker, James A. RUSSIA IN NATO? (The Washington Quarterly.– Vol. 25.– № 1.– Winter 2002.– P. 95–103) <http://www.twq.com/02winter/baker.htm>.
3. Bering, Helle. THE NEW, BIGGER NATO: FEARS V. FACTS (Policy Review.– № 106.– April/May 2001.– P. 3–12) <http://www.heritage.org/policyreview/apr01/bering.html>.
4. Bilinsky, Yaroslav. ENDGAME IN NATO'S ENLARGEMENT: THE BALTIC STATES AND UKRAINE.– Westport, CT: Praeger, 1999.– 168 p. <http://info.greenwood.com/books/0275963/0275963632.html> .
5. Black, Joseph L. RUSSIA FACES NATO EXPANSION: BEARING GIFTS OR BEARING ARMS?– Lanham, MD: Rowman and Littlefield, 2000.– 288 p. <http://www.rowmanlittlefield.com/Catalog/SingleBook.shtml?command=Search&db=^DB/CATALOG.db&eqSKUdata=0847698661> .
6. Carpenter, Ted Galen, ed. NATO ENTERS THE 21ST CENTURY.– Portland, OR: Frank Cass, 2001.– 189 p. http://www.cassbooks.com/bd.cgi/cass/DDW?K=182711460021915&M=3&W=FULLTEXT%2CKEYWORD+INC+%27galen%27+ORDER+BY+SORT_TITLE/A&TAG= &CID=&r=n .
7. Crisen, Sabina. NATO ENLARGEMENT AND PEACEKEEPING: JOURNEYS TO WHERE? Washington: Woodrow Wilson Center for Scholars, April 2001.– 49 p. <http://wwics.si.edu/ees/special/2001/peace.htm> .
8. Goldgeier, James M. NOT WHETHER BUT WHEN: THE U.S. DECISION TO ENLARGE NATO.– Washington: Brookings Institution, 1999.– 182 p. http://www.brookings.edu/press/books/not_whether_but_when.htm .
9. Gordon, Philip H. NATO AFTER 11 SEPTEMBER (Survival. – Vol. 43.– № 4.– Winter, 2001.– P. 89–106) http://www3.oup.co.uk/surviv/hdb/Volume_43/Issue_04/430089.sgm.abs.html .
10. Gordon, Philip H.; Steinberg, James B. NATO ENLARGEMENT: MOVING FORWARD.– Washington: Brookings Institution, December 2001.– 8 p. <http://www.brook.edu/comm/policybriefs/pb90.htm> .
11. Kaplan, Lawrence S. THE LONG ENTANGLEMENT: NATO'S FIRST FIFTY YEARS.– Westport, CT: Praeger, 1999.– 264 p. <http://info.greenwood.com/books/0275964/0275964183.html> .
12. Kugler, Richard L. ENLARGING NATO: THE RUSSIA FACTOR.– Santa Monica, CA: Rand, 1996.– 300 p. <http://www.rand.org/publications/MR/MR690/> .
13. Leonard, Dick. A NEW LOOK AT NATO ENLARGEMENT (Europe.– № 409.– September 2001.– P. 3) <http://www.eurunion.org/magazine/0109/toc.htm> .

14. Mattox, Gale A.; Rachwald, Arthur R., eds. ENLARGING NATO: THE NATIONAL DEBATES.– Boulder, CO: Lynne Rienner, 2001.– 300 p. (<http://www.rienner.com/viewbook.cfm?BOOKID=1182&search=enlarging%20nato>).

15. Meyer, Kent R. U.S. SUPPORT FOR BALTIC MEMBERSHIP IN NATO: WHAT ENDS, WHAT RISKS? (Parameters.– Vol. 30.– № 4.– Winter 2000/2001.– P. 67–82) <http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/00winter/meyer.htm> .

16. O'Hanlon, Michael. PLAY NICE WITH NATO (Bulletin of the Atomic Scientists.– Vol. 57.– № 1.– January/February 2001.– P. 37–38) <http://www.thebulletin.org/issues/2001/jf01/jf01hanlon.html> .

17. Rauchhaus, Robert W. EXPLAINING NATO ENLARGEMENT.– Portland, OR: Frank Cass, 2001.– 219 p. <http://www.cassbooks.com/bd.cgi/cass/DDW?K=182829596409984&M=1&W=FULLTEXT%2CKEYWORD+INC+%27rauchhaus%27&TAG=&CID=&r=n>.

18. Schake, Kori. EUROPE AFTER NATO EXPANSION: THE UNFINISHED SECURITY AGENDA.– La Jolla, CA: Institute on Global Conflict and Cooperation, University of California, 1998.– 23 p. <http://www-igcc.ucsd.edu/igcc2/PolicyPapers/pp38.html> .

19. Smith, Martin A.; Timmins, Graham, eds. BUILDING A BIGGER EUROPE: EU AND NATO ENLARGEMENT IN COMPARATIVE PERSPECTIVE.– Burlington, VT: Ashgate, 2000.– 184 p. <http://www.ashgate.com/html/bookdetail.cfm?isbn=1840144610> .

20. Solana, Javier. PREPARING NATO FOR THE 21ST CENTURY (The Officer.– Vol. 74.– № 10.– November 1998.– P. 32–34) <http://www.vm.ee/nato/docu/speech/1998/s980904a.htm> .

21. Szayna, Thomas S. NATO ENLARGEMENT: FORECASTING THE "WHO" AND "WHEN" (National Security Studies Quarterly.– Vol. 7.– № 3.– Summer 2001.– P. 31–92) <http://www.georgetown.edu/sfs/programs/nssp/nssq/summer01.html> .

22. Van Heuven, Marten; Treverton, Gregory F. EUROPE AND AMERICA: HOW WILL THE UNITED STATES ADJUST TO THE NEW PARTNERSHIP?–Santa Monica, CA: Rand, 1998.– 8 p. <http://www.rand.org/publications/IP/IP171/index.html>.

23. Weisberger, Bernard A. NATO'S NATIVITY (American Heritage.– Vol. 49.– № 6.– October 1998.– P. 18–20) <http://www.americanheritage.com/98/oct/018.htm>.

24. Winner, Andrew C. THE BALTIC STATES: HEADING WEST (The Washington Quarterly.– Vol. 25.– № 1.– Winter 2002.– P. 207–219) <http://www.twq.com/02winter/winner.htm> .

25. Wyllie, James H. NATO'S BLEAK FUTURE (Parameters. – Vol. 28.– № 4.– Winter 1998–99.– P. 113–123) <http://carlisle-www.army.mil/usawc/Parameters/98winter/wyllie.htm> .

26. Yost, David S. NATO TRANSFORMED: THE ALLIANCE'S NEW ROLES IN INTERNATIONAL SECURITY. – Washington: U.S. Institute of Peace, 1998.– 432 p. <http://www.usip.org/pubs/catalog/nato.html> .

27. Ian O. Lesser, Jerrold D. Green, F. Stephen Larrabee, Michele Zanini. The Future of NATO's Mediterranean Initiative: Evolution and Next Steps. http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR1164/index.html .

28. F. Stephen Larrabee, Jerrold D. Green, Ian O. Lesser, Michele Zanini. NATO's Mediterranean Initiative Policy Issues and Dilemmas. http://www.rand.org/pubs/monograph_reports/MR957/index.html .

29. F. Stephen Larrabee, Carla Thorson. Mediterranean Security New Issues and Challenges.– Brussels, 1995.– 15–17 October. http://www.rand.org/pubs/conf_proceedings/CF122/ .

Сайти Інтернет

Офіційна домашня сторінка НАТО – <http://www.nato.int/> .

Домашня сторінка, присвячена перетворенню командування НАТО – <http://www.act.nato.int/> .

Об'єднані озброєні сили НАТО в Північній Європі – <http://www.afnorth.nato.int/> .

Рада євроатлантичного партнерства – <http://www.nato.int/issues/eaprc/> .

Європейський центр досліджень безпеки Джорджа К. Маршалла – <http://www.marshallcenter.org/> .

Об'єднане командування збройними силами НАТО в Неаполі – <http://www.afsouth.nato.int/> .

Агентство НАТО з консультацій, командування і управління – <http://www.nc3a.nato.int/> .

Парламентська асамблея НАТО – <http://www.naa.be/> .

Стамбульський саміт НАТО 2004 року – <http://www.natoistanbul2004.org.tr/>.

Програма „Партнерство заради миру” – <http://www.nato.int/issues/pfp/> .

Штаб Верховного головнокомандуючого об'єднаними збройними силами НАТО в Європі – <http://www.nato.int/shape/> .

Атлантична рада США – <http://www.acus.org/NATO50/Default.htm> .

Британо-американська інформаційна рада з безпеки: Мережа з питань європейської і трансатлантичної безпеки – <http://www.basicint.org/netsindx.htm>.

Центр стратегічних і міжнародних досліджень: Євро-фокус – <http://www.csis.org/html/eurofoc.html> .

Документи з питань американської зовнішньої політики: НАТО – <http://www.mtholyoke.edu/acad/intrel/nato.htm> .

Глобальне охоплення: НАТО – <http://www.nyu.edu/globalbeat/nato.html> .

Інститут аналізу питань зовнішньої політики: Трансатлантична конференція – <http://www.ifpa.org/new/natomain.htm> .

Університет національної оборони: НАТО: Бібліографія – <http://www.ndu.edu/ndu/library/bibs/nato498.html> .

Нова атлантична ініціатива – <http://www.aei.org/nai/nai.htm> .

Північноатлантична асамблея – <http://www.naa.be/> .

Організація Північноатлантичного договору на веб-сайті 50-ї Конференції – <http://www.nato50otan.org/> .

Організація Північноатлантичного договору: 50 років – <http://www.nato.int/nato@50/nato50.htm> .

SACLANT: Верховний головнокомандуючий об'єднаними збройними силами у Європі – <http://www.saclant.nato.int/> .

SHAPE: Штаб верховного головнокомандуючого об'єднаними збройними силами в Європі – <http://www.shape.nato.int/> .

Міністерство оборони США: 50-річчя НАТО – <http://www.defenselink.mil/specials/NATO/> .

Навчальне видання

Федонюк Сергій Валентинович
Лажнік Володимир Йосипович
Моренчук Андрій Анатолійович
Романюк Наталія Іванівна

**НАТО: історія, структура,
діяльність, перспективи**

Навчальний посібник

Редактор і коректор Г. О. Дробот
Верстка В. Й Лажніка

Оригінал-макет виготовлено на факультеті міжнародних відносин
Волинського національного університету імені Лесі Українки
(43021 м. Луцьк, вул. Винниченка, 28)

Підл. до друку 18.12.2007 р. Формат 60X84/16. Папір офс. Гарн. Arial. Друк
цифровий. Обсяг 13,82 ум. друк. арк., 14,85 обл.-вид. арк. Наклад 300 пр. Зам. 1993.

*Редакційно-видавничий відділ „Вежа” Волинського національного
університету імені Лесі Українки (43025 м. Луцьк, просп. Волі, 13).*

Друк – РВВ „Вежа” ВНУ ім. Лесі Українки (43025 м. Луцьк, просп. Волі, 13).
Свідоцтво Держкомінформу ДК № 590 від 07.09.2001 р.